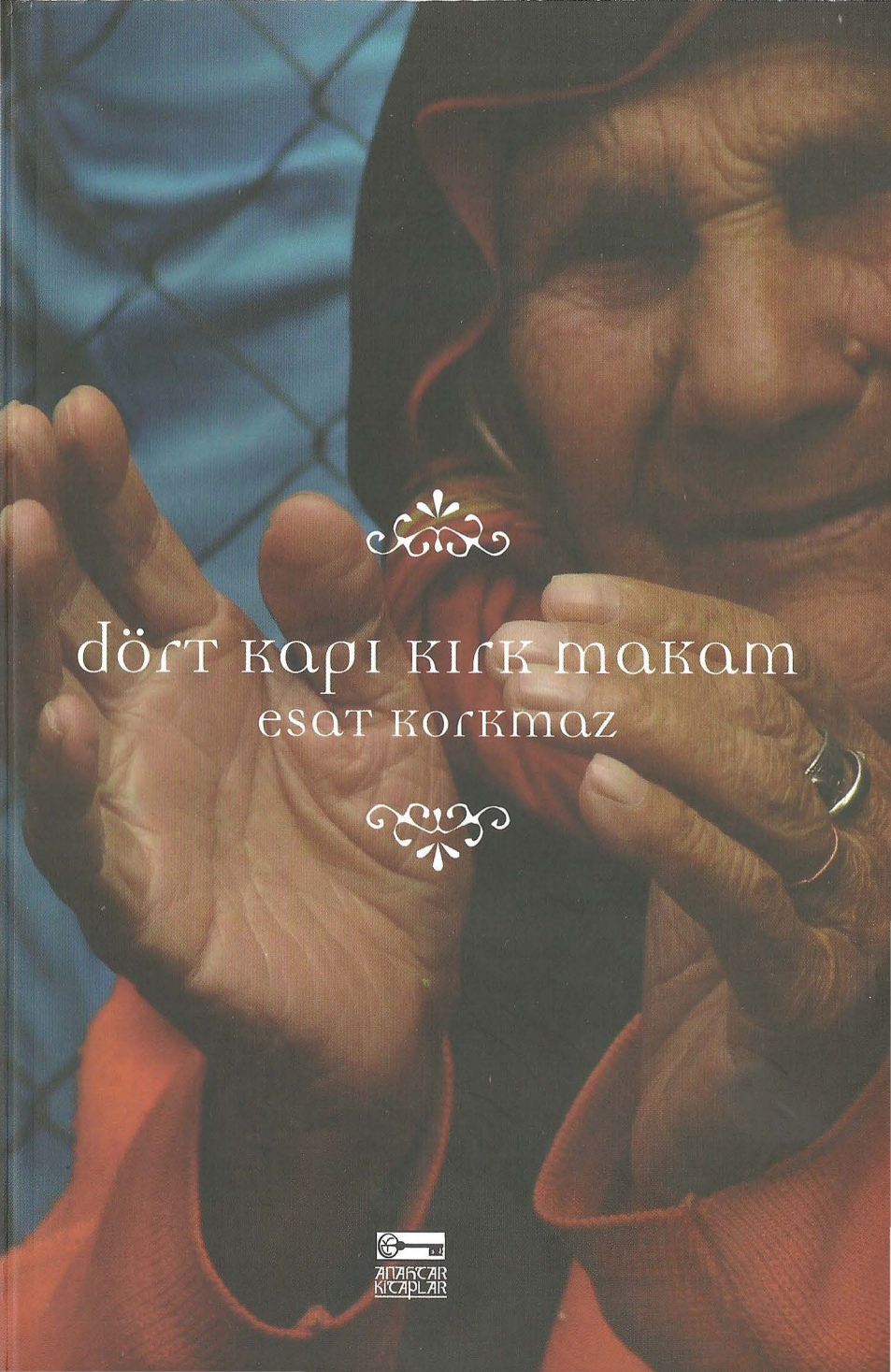

dört kapı kırk makam

esat korkmaz

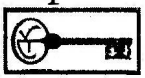
ANTAKYA KİTAPLAR

İNCELEME DİZİSİ

Yazarın Diğer Kitapları:

1- Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü
2- Şamanizm Terimleri Sözlüğü
3- Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü
4- Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü
5- Şeyh Bedreddin ve Vâridât
6- Yorumlu İmam Cafer Buyruğu
7- Kırklar Cemi

Kültür
Kapısını

Açar.

Anahtar Kitaplar Yayınevi
Çatalçeşme Sokak No: 46 Kat: 2 34110 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 526 89 17–18 Fax: (0212) 526 89 19
bilgi@anahtarkitaplar.com www.anahtarkitaplar.com

ESAT KORKMAZ

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Esat Korkmaz, 1946'da Manisa/Demirci'de doğdu. *Orman Fakültesi Fikir Kulübü Yönetim Kurulu* ve son dönem *Devrimci Gençlik Federasyonu* (DEV-GENÇ) *Genel Yönetim Kurulu* üyeliklerinde bulundu. 12 Mart sonrası *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi* (THKPC) ve *DEV-GENÇ* davalarından yargılandı. *Devrimci İşçi Birliği* ve *Kazdağı Orman İşçileri Sendikası*'nda yöneticilik yaptı.1974 siyasal affıyla cezaevinden çıktı. Bir süre Türkiye *Sosyalist İşçi Partisi*'nin (TSİP) Zeytinburnu İlçe Başkanlığı'nda bulundu ve bu partinin yayın organları olan *İlke/ Kitle*'nin yazı kurullarında görev aldı. 1976'da *Orman Fakültesi*'ni bitirerek *Orman Yüksek Mühendisi* oldu; 1980'e değin *Orman Bakanlığı*'nın çeşitli birimlerinde çalıştı. 12 Eylül sonrası siyasal görüşleri nedeniyle görevine son verildi. Askerlik dönüşü *yazar-araştırmacı* olarak Bâbıâli'de çalışmaya başladı. *Yurt Ansiklopedisi, Büyük Larousse* vb. yayın çalışmalarında, yazarlık ve redaktörlük yaptı. *Nefes* dergisinin genel yayın yönetmenliğinde bulundu ve *Nefes Yayınları*'nı kurdu. '90'ların başında *'68 Kuşağı*'nın güncesi sayılabilecek *Kafa Tutan Günler-I* ile *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*'nün ilk baskısı yayımlandı. İzleyen yıllarda *Enel Hak* (1995), *Dört Kapı Kırk Makam* (1995), *Alevi Felsefesi* (1997), *İnsan Tanrı* (1997), *Alevilik ve Aydınlanma* (1997), *Alevilere Saldırılar* (1997), *Alevilik Eğitimi Ders Notları*(Fransa-1999), *Anadolu Aleviliği* (Türkiye- 2000), *Kafa Tutan Günler-II* (2000), *Şamanizm Terimleri Sözlüğü* (2003), *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü* (2003), *Kafa Tutan Günler-III* (2004), *Pir Sultan Abdal* (2005), *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü* (2006), *Şeyh Bedreddin ve Vâridât* (2006) başlıca kitapları oldu. Alevi-Bektaşi zeminde *Düşünce Atölyeleri*'ni kuran ve çok sayıda öğrenci yetiştiren; *Varlık, Pir Sultan Abdal, Berfin Bahar, Yol, Nefes* vb. dergilerde makaleleri yayımlanan, *DEM/tv*'de programcı olarak çalışan ve *Serçeşme* dergisi genel yayın yönetmenliğini yürütmekte olan Esat Korkmaz'ın çeşitli sempozyumlara sunduğu bâtınilikle ilgili bilimsel bildirileri vardır.

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

ESAT KORKMAZ

Yayın Hakları

© Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2007

Kapak Tasarımı

Cenk Gümüşcüoğlu

Birinci ve İkinci Basım

Şahkulu Sultan Dergâhı Yayınları, İstanbul

Dördüncü Basım

Kasım 2013

ISBN 978-975-8612-97-0

Sertifika No: 10763

Baskı ve Cilt

Özener Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Eski Londra Asfaltı, Davutpaşa Cad.

Kale İş Merkezi No: 201-202 Topkapı-İstanbul

Tel: 0212 481 97 88

e-mail: ozenermatbaacilik@hotmail.com.tr

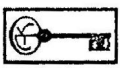
Matbaa Sertifika No: 11973

Anahtar Kitaplar Yayınevi

E Yayınları Tic. Ltd. Şti.'nin tescilli markasıdır.

ESAT KORKMAZ

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Bilimler hazinesinin
sahibi Pir Hacı Bektaş
Veli'nin anısına

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
ALEVİLİK/BEKTAŞİLİK ÜZERİNE 12
ALEVİLİK/BEKTAŞİLİĞİ YARATAN DÜNYA 14
ALEVİLİK/BEKTAŞİLİĞİ BESLEYEN KAYNAKLAR 21
ALEVİ KİMLİĞİNİN İŞLEVİ 57
ALEVİLİĞİN FELSEFE BOYUTU 60
BÂTINİ DOĞA FELSEFESİ 67
BÂTINİ TARİH FELSEFESİ 74
BÂTINİ TOPLUM FELSEFESİ 81
ALEVİLİĞİN ÖĞRETİ BOYUTU: 92
DÖRT KAPI KIRK MAKAM 98
DÖRT KAPI 101
KIRK MAKAM 111
ŞERİAT KAPISI 117
MAKAMLAR 131
TARİKAT KAPISI 155
MAKAMLAR 162
MARİFET KAPISI 181
MAKAMLAR 194
HAKİKAT KAPISI 205
MAKAMLAR 213

KAYNAKÇA 231
SÖZLÜKÇE 239

ÖNSÖZ

Dünya nasıl var oldu?
Olan bitenin ardında bir güç var mı?
Ölümden sonra bir yaşam var mı?

Hazır olarak verilenin ya da *belletilenin* dışına çıktığımızda kesinlikle *kendimize rastlayacağız*. Önce *yabancı* gelecek kendimiz kendimize. Ama çok geçmeden ısınacağız, onun izinden gideceğiz; ne de olsa *gizemli bir hayvanız*. Bu yolda bir gün kendimizle buluşursak tıpkı bir köpek gördüğünde hayretler içinde kalıp *hav hav* diye haykıran bir çocuk gibi *kendimi buldum,* diye bağıracağız. Giderek içimizde, *canlandırmaya yatkın* bir *öz* olduğunu algılamaya başlayacağız. Canlanan öz, içimizden bize seslenecek, *yaşamın büyük bir sır* olduğunu söyleyecek, bunu sık ısık yineleyecek. İçimizdeki sesi *besleyebilmemiz* için dünyaya *alışmayı* yadsımamız, dünyanın *sırlarla dolu, gizemli bir şey* olduğu yargısını sürekli bize *belletilenlerin* önüne atacağız. Bunu yapacağız ki ömrümüz boyunca *duyarlı bir çocuk* olarak kalabilelim. Demek ki insan ya *çocuk* olmalı ya da çocuktaki coşkuyu yaratacak denli felsefece düşünebilmeli: Her ikisi de değilse ortada büyük bir *tehlike* var demektir.

Alevilik-Bektaşilik, halk katında geçmişin içinden süzülüp gelen bir bilincin/inancın; bu bilinç/inanç tarafından kotarılmış bir *toplumsal tasarımın*; bu tasarımı ölmez kılan özlemin Hacı Bektaş Veli, Pir Sultan Abdal, Şeyh Bedreddin vb. kimliklere bağlanarak yaşama taşınan, ezilen-horlanan insanın *kurtuluş çığlığı*dır. Ötesinde kendini yitiren insanın yeniden bedeniyle buluşma-

sını, doğayla kucaklaşmasını sağlayan *zil sesi*dir. Evrensel ilkelerini anımsadığımızda bu durumun hemen ayrımına varırız:

I) Dünya dünya ile açıklanmalıdır(ya da görünmeyen, yani bâtın, görünenle, yani zâhirle açıklanmalıdır): a) Vahdet-i mevcut tasavvuf anlayışı ve b) Zâhir anlaşılmadan bâtın anlaşılmaz anlayışı gereği.

II) Doğa, insan ve toplum özgürleştirilmelidir: Metafizik tanrı *tersine dönüşüm* ile *Sessiz Tanrı* ile *Sesli Tanrı*ya indirgenmelidir; Tanrı dendiğinde doğrudan doğa ve doğrudan insan anlaşılmalıdır.

III) Din işleriyle dünya işleri ya da vahiyle dünya-toplum işleri kesin biçimde birbirinden ayrılmalıdır.

IV) Aydınlanma-hümanizm ve etik *toplumsal* olmalıdır.

Dört Kapı Kırk Makam'ın son kapısının son makamını tamamladığında yol eri, Hallac-ı Mansur'un *Enel Hak* özdeyişi ile belirttiği noktaya taşınmış olur. Hallac-ı Mansur'un *Enel Hak* dediği noktaya taşınıldığında *Hakk'la Hak olan* insan-ı kâmil, *zaman ve mekândan bağımsız* duruma gelir; zamanın ve mekânın yerine geçer bir bakıma. Bu aşama aynı zamanda *nefsin ölmesi* ile bir *gönül yaşamının*" başladığını kanıtlar. Böylesi bir gönül yaşamı sürmeye başlayan mürşidin gönülleri ferahlandıran manevi gücü *nefes* olarak algılanır. Diğer yandan *nefes,* gönül bilgisinden oluşan bir *gönül lokması*dır: Acıkan gönüller gönül lokması ile doyurulur. Bir gönülden diğer gönüle *gönül lokması* sunulurken şunlar anlatılmak istenir:

a) Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren "*birlik dolusu*"nu içtik, bu nedenle şaraba gereksinmemiz kalmadı.

b) Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak Hakk'a kavuştuk; bunun için mihrâba gereksinmemiz kalmadı.

c) Bizim yolumuzda canın önemi yoktur, biz cananı arıyoruz. Gönlü Kâbe bilir, gönüle ulaşma yolunun kurallarına uyarız. Biz; bu nedenle insana secde ederiz; bizim için bundan başka bir ibadet biçimi yoktur.

d) Kuran'ın gerçeklerini ortaya çıkaran bizleriz. Biz Kuran'ı insanın yüzünde bulur ve oradaki Kuran'ı okuruz. Bize başkaca Kuran gerekmez.

e) Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan ama yılmayan insanlarız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla dönmeyiz. Biz zaten meleklerle dostuz. Bu nedenle günah-sevap melekleri bizim günahımızı-sevabımızı yazmayı bırakmıştır.

Sıralanan ilkelerin ve gönül lokması ile anlatılmak istenenlerin ışığında, bu çalışmanın canlara yararlı olması dileğimdir. Aşk-ı muhabbetlerimle...

1 Eylül 2007

Esat Korkmaz

ALEVİLİK/BEKTAŞİLİK ÜZERİNE

Tanrılar ya bir topluluk vicdanının
ya da
doğanın/doğa parçalarının
temsili simgeleştirilmiş sembolleridirler.
Birinci durumda bir insantanrı,
ikinci durumda ise bir doğatanrı ile yüzyüze geliriz.
Yani tanrılar,
gök ya da yer aynasında görülen
insan tapımı ya da doğa tapımı simgesidirler.

Alevilik bir *bilgelik öğretisi*dir: Bilgelik öğretisi, *yaşam bilgesi* olmakla yaşamın hizmetine sunulabilir. Tam da bu nedenle hemen her birimiz, *ihanete* uğramış ve unutulmaya terk edilmiş *yaşam bilgeliğ*inin peşinde değil miyiz?

Yaşam, birey söz konusu olduğunda insana, toplum söz konusu olduğunda topluluğa *sayılı günler ya da sayılı yıllar* olarak verilir: Ama ne yazık ki *boş* olarak verilir. İçinin nasıl doldurulacağı insanın ya da topluluğun *kendisine* bırakılır. İşte bizler geçmişte aldığımız eğitimle, yani Dört Kapı Kırk Makam eğitim programını öğrenmekle Alevi-Bektaşi yaşamının içinin nasıl doldurulduğunu ya da doldurulacağını öğreneceğiz.

Alevilik/Bektaşilik; Anadolu insanının, *egemen/Sünni* kirlenme nedeniyle var olan değil, bu kirlenmenin ortadan kaldırılmasıyla belirecek olan *toplumsal vicdanı*dır. Toplumsal mücadeleler

bağlamında halkın *isyanını, demokratik* ve *siyasal* özlemlerini bugünlere taşıyan *geleneğin* dünyasıdır. Aynı zamanda, bu *gelenekselliği* kucaklayan, o temelden beslenerek günümüze uzanan *çağdaş* bir tavrın, toplumsal ölçekte *halk* çıkarına/yararına dayalı bir *kavga*nın taşıyıcılarının; kamu alanından, *halk* katından ya da *emek* cephesinden yürünerek varılacak olan *eşitlikçi* toplumsal sistemin bugünden yarına *sürdürümcülerinin* evrenidir.

Alevi/Bektaşi *evrenine* katılmak, özcesi O'nu yaşamak; genelde *insan* görüntüsü altında *ezilen/sömürülen* bireye; özelde, *insanlık* görüntüsü altında *halka/yaratana* yönelik bir *tapınmaya* katılmak; neye sayarlarsa saysınlar sonuçta insan olunduğuna *inanmak* demektir. Alevilik/Bektaşiliğin zengin *soyutluğunda,* kendi *somutluğunda*n sıyrılan insan, *toplumsal* olanın *sırrına* erer; bu sırrın potasına girdiğinde, *ben* olmanın ötesinde yarı *bağımsız,* yarı *ilahi* bir nitelik kazanmış olan toplumsal *ben* ile bütünleşir. Toplumsal *ben*; *nesnel besleme* ile ulaşılan *aklın* çizdiği sınırlar içerisinde *halkın* bilincinin *ortak paydası* olduğu gibi, yaratılanın *yaratandan* uzaklaşmasına koşut olarak *nesnel sınırların* aşılmasıyla varılan yarı ilahi dünyanın da *ortak paydasıdır*; bu ortak payda *halkın Tanrı'sından* başka bir şey değildir.

Devlete ve Ortodoks Sünni dünyaya karşı *halkın dünyasını* savunan, sürekli savunma içinde kalan, yazılı metin akışından çok, kuşaktan kuşağa *anlatma* biçiminde gerçekleşen geleneksel kanallarla beslenen, bu nedenle bir yandan *Sünni kirlenmeye* uğrayan, diğer yandan *aklını inancına örseleterek* yabancılaşan Alevilik/Bektaşilik; bugün, yaşanan anda *kimliğini,* kendi gelenekselliğinin *yaşatkan özünü* kucaklayarak, onu çağdaş düşünce ve tavır ortamına aktararak *yapılandırmak/ biçimlendirmek* istiyor. Bu istek Anadolu halkının toplumsal vicdanının isteğidir; bu istek halkın *devrimci tarihinin* isteğidir.

ALEVİLİK/BEKTAŞİLİĞİ YARATAN DÜNYA

Zamanı yutmak,
ruhumuzu sözle-sesle doldurmak anlamına gelir:
Doğumunu gözleyebiliriz artık.

Uygarlık öncesi insanlık durumunun temsilcileri olarak Orta Asya'dan kopup gelen Oğuzlar, Ön Asya'yı ele geçirince iki yönlü bir gelişme gözlendi. Bir yanda Anadolu toprağında ilk feodal devlete sıçrayış gerçekleşirken diğer yanda, ilksel kolektivizm değerleriyle yüklü Asya kökenli göçerler; Hıristiyan özkaynağına İlkçağ'ın dünyalaşan değerlerini yeniden yorumlayarak karşı çıkan Anadolu yerli halkı ve İslam özkaynağına bâtın inançla başkaldıran Ali yandaşlarıyla buluştu. Göçerlerin/yarı göçerlerin geldiği yeni topraklarda kendi doğal müttefikleriyle buluşması sonucu Alevilik/Bektaşilik yeni bir sentez olarak belirdi.[1]

Gelişmelere koşut biçimde *İbrahim/İsa ortodoksisinden* gelen ve *Muhammet ortodoksisiyle* beslenip Anadolu'ya uzanan *İslam özkaynağı,* yani *Ortodoks Sünnilik*; Doğulu insanın *komünal,* Arap ve Arap olmayan halkların *muhalefet* ve Anadolu yerli halkının *İlkçağ değerleriyle* yeniden *yorumlandı.* Bâtın kanalda bir *karşı İslamlık* inancı yaratılarak Ortodoks Sünni İslam'a ve onun temsil ettiği egemen sınıfa *başkaldırıldı.*

Girilen süreçteki gelişmenin diyalektiği çarpıcı ve yakıcı sonuçlar üretti: İslamlık bâtın kanalda bir *halk dini,* bir *halk İslamlığı* ya da bir *karşı İslamlık* görüntüsü ardında bir *felsefi din* ya da *bilgelik öğretisi olarak* evrilirken; zâhir kanalda bir *devlet dini,* bir *medrese Müslümanlığı* olarak biçimlendi.

Devletin dini *şeriata* yönelerek *resmi* ve *biçimsel* bir İslam inancını *kemikleştirirken*; halkın dini, *tarikata-yol'a* yönelerek inancı *dünyalaştırdı*; paylaştırmacı/dayanışmacı değerlerin ve *etik* kuralların ağır bastığı bir *yarı ilahi ideoloji* yarattı.

İslam özkaynağını temsil eden Sünni Ortodoksluk şeriatın, devletin, düzenin daha açık bir anlatımla Selçuklu ve Osmanlı egemen sınıfının ve bunların sömürü çarkının taşıyıcısı oldu.

İslam özkaynağına başkaldırı zemininde boy verip yapılanan, geriye dönüşümle Heterodoks İslamlık ile kendini *özdeşleştiren* Alevilik-Bektaşilik ise inanç/düşünce bağlamında idealizm-materyalizm karışımı bir *yarı ilahi ideolojinin*, bu anlamda *halkın kolektif bilincinin, halk muhalefetinin*; örgüt bağlamında *tarikatın-yolun* taşıyıcısı oldu.

Sünni Ortodoksluğun *hukuku* yani *şeriatı* vardı; onun için devlet oldu. Halk bilgeliğinin ve felsefi bilgeliğin ürünü durumundaki Aleviliğin-Bektaşiliğin karşısında durdu. Ulusallaşmayı engelledi. Her türlü etnik yapıyı, genel İslamlık içinde asimile etti. Halk kültürünü, dilini *çözdü, yadsıdı.* Anadolu'da dil ve kültür birliğinin kurulmasının koşullarını *daraltti*. Kendini, kendine *yabancı* bir yerde aramaya koyuldu.

Aleviliğin-Bektaşiliğin hukuku yani şeriatı *yoktu*; onun için *Safevi* olgusu dışında devlet olamadı. Devlet olamadı ama insanlığın yarattığı *komünal değerlerin* son taşıyıcıları olarak, yaşanan andaki toplumsal *muhalefet insanıyla* buluştu. Bu değerlerin bir gün yaşama geçeceği *"sınıfların olmadığı bir toplum düşünü"*, sürekli canlı tuttu. İnanç öğelerinin ya da doğal, yüz yüze ve kendiliğinden ilişkilerin biçimlendirdiği *topluluk örgütlenmelerine* gitti. Anadolu'nun kırında ve Sünni kuşatma altında, inanç-kültür karışımı bir yaşama biçiminin belirleyiciliğinde içe kapalı,

kendine yeten, kendi koyduğu kurallarla kendini yöneten, *homojen yapılı köy birimleri* oluşturdu.

Zamanla Sünni Ortodoks kuşatmanın zayıf halkalarını parçalayarak *tarikat* ya da *yol* adı altında ve *topluluk kapsamında* genel bir örgütlenmeye yöneldi. Genelde, *kapalı cemaatler* durumunda yaşamayı yeğlediklerinden politik bir *hukuk sistemi* kuramamışlarsa da İslam'ın bir *halk dini* olarak Anadolulaşmasını sağladı. Yeni bir yorumla *ulusal bir temele* oturma sürecini hızlandırdı. Kendini, kendi özkaynağında arayarak Türk dilinin, halk kültürünün yaşamasını olanaklı kıldı. Bu yolla halk katında, dil/kültür birliğinin kurulmasına *katkı* verdi.

Sünni *ilahi* ideolojinin *güdücülüğünde* devletin ezen, sömüren; *yarı ilahi* bir ideoloji olan Alevilik/Bektaşiliğin güdücülüğünde halkın ezilen, sömürülen ama başkaldıran rolünü oynadığı bu sürecin yaşanmasına koşut olarak dinleri, dilleri ve kültürleri birbirinden bütünüyle farklı olan *iki ayrı dünya* ortaya çıktı.

Alevilik/Bektaşiler, o koşullarda *sınıfsal çıkarların* belirlediği genel bir *toplum örgütlenmesine* gidememiş, genel bir *halk örgütlenmesi* yaratamamış olsalar da Ortaçağ koşullarında temel *üretim zemini* olan *toprak/otlak* üzerinde belirleyici *üretici güçleri* örgütlediğinden; Alevi/Sünni ayrımının da ötesinde *üretici/yaratıcı* olan Anadolu insanının *düşünsel ve yaşamsal* gereksinimlerini karşılayabildi, onların *ekonomik, demokratik* ve *siyasal* özlemlerine yanıt verebildi.

Bu iki dünyanın ete kemiğe bürünmesiyle *devlet halk çelişkisi, çatışması, düşmanlığı* genelde Sünni Ortodoks İslam anlayışı ile Heteredoks-bâtıni İslam anlayışı arasında; özelde, *şeriatı* temsil eden *devlet güçleriyle* halkı temsil eden *Alevilik-Bektaşiler* arasındaki *kavga* biçiminde gün yüzüne çıktı.

Safeviye tarikatı ya da Erdebil Dergâhı, İran topraklarında *devlet* biçiminde evrilince, *güvercin donunda* Anadolu'ya ayak basan *Hacı Bektaş-ı Veli* ve onun adıyla simgelenen Anadolu halkının *toplumsal bilinci, Anadolu halk İslamlığı*; orada, İran topraklarında iktidara taşınmış oldu. Tersinden düşünürsek, Safevi Devleti'ni biçimlendiren inanç ve düşünce kaynağı, *Horasan* kökenli Anadolulu bir *dervişe* bağlanmış oldu. Açılan kanalda İslam özkaynağından gelen değerler *sorgulandı*; yeniden anlamlandırıldı ve *Anadolulaştı.*

Karşı cephede ise *şeriatın devletini* Selçuklu ve Osmanlı sultanları temsil ediyordu. Halkın inanç dünyasına, toplumsal bilincine düşman bir kanalda kendilerini, *Ortodoks Sünniliğin* katı kurallarına hapsetmiş durumdaydılar. İslam özkaynağını izleyerek kendilerini Arap Yarımadası'na zincirlemiş, başka kültür ortamında yaşayan, başka dilde konuşan, *Mekke* ve *Medine*'nin *çömezlerinden* başka bir şey değildiler.

Bu bağlamda Anadolu toprağında *şeriat-bâtını tarikat* kavgası görüntüsü altında yaşanan şey aslında, önceleri Selçuklu, sonraları Osmanlı egemen sınıflarıyla halk yığınları arasındaki kavgadan başka bir şey değildi. *Şeriata* karşı mücadelenin tarihi gerçekte Anadolu halkının toplumsal mücadeleler tarihiydi.

İşte *Alevilik/Bektaşilik*, bu topraklar üzerinde böylesi bir inançsal/düşünsel *altüst oluş* ortamında doğdu. Alevilik/Bektaşi *kimliğini* dışa vuranlar; inanç temelinde İslam özkaynağının *dünyalaşan değerlerle* doldurulmasının, bu yolla İslamlığın bir *halk dini,* bir *karşı İslamlık* durumuna dönüşmesinin; düşünce temelinde ise devlete, devlet dinine, İslam özkaynağına, şeriata *başkaldırının* taşıyıcısı/yaşatıcısı oldular.

NOTLAR

[1] Bağnaz dinciliğin ortodoks *bahçesi*nde tümüyle *tüketici* olan, *Tanrı buyruklarını akılla barıştırma* çabası yerine; tarihsel sürecinde İslamlığın, ötesinde Hıristiyanlığın ortodoks yorumuna bir *tavır* olarak gelişen, temel üretim zemininde, belirleyici üretici güçlerin *sözcülüğünü* yaparak egemen sınıfa/egemen sınıfın ilahi ideolojisine *karşı* duruş alan, düşünsel-inançsal ve siyasal bir *hesaplaşma*ya giren Anadolu Batıniliği'nin, bu bağlamda Bedreddiniliğin *kavgas*ına katkı vermek daha üreticidir.

Batı'da, her sınıfın kendi kimliğiyle boy gösterdiği bir tarih süreci yaşandı. Orada burjuva devrimleri, genelde tüm Ortaçağ kurumlarına/ değerlerine, özelde feodal sınıfa karşı yapıldı. Bu nedenle, o dönemde ilerici bir konumda bulunan burjuvazi, bilimsel anlamda hem kendi kendini eleştirebildi, hem de Ortaçağ'a/ Ortaçağ değerlerine ilişkin doğru saptamalarda bulunabildi.

Doğu'da ise tarih süreci, sınıflar ve sınıf kimliği açısından daha *"sisli"* yaşandı. Dar bir askeri aristokrasinin egemenliğinde biçimlenen barbar krallıklardan, organize feodal devlete geçildi. Toplum bir bakıma, askeri nitelikli egemen bir zümreyle bağımlı göçer/ yarı-göçer ve köylü yığınlarına ayrılmıştı. Köylülerin artı ürününe el konulması sürecinde, sınıflaşma kimliğinin karmaşıklığına koşut olarak, ilksel eşitlikçi toplumdan kalma davranış biçimlerinin/ anılarının, bunların yaratısı durumunda olan geleneklerin yönlendiriciliğinde, merkezi otoriteye karşı sayısız isyanlar oldu.

Batı'da köylü isyanları, düşyapısal(ütopik) da olsa komünizmi tarihin gündemine sokmasına karşın, yaşanan sürecin mantığına uygun olarak, burjuva eşitliğinin coşkusuna kapılmaktan kurtulamadı; burjuvaziyle birlikte kapitalizm-öncesi egemenlik ilişkilerine ve geçmiş değerlere karşı amansız bir mücadeleye yöneldi. Doğu'daysa ilişkiler bu denli *açık* yaşanmadı; sınıflaşma *silikliğinin* getirdiği bir hedef *bulanıklığı* vardı. Coşkusuna kapılacakları sınıf kimlikli bir burjuvazi ve burjuva eşitliği yoktu; çaresiz, uygarlık-öncesinden gelen ve uygarlığa adım atılır atılmaz yok edilmek istenen *ilksel kolektivizm* değerlerine

sarılındı. Barbarlık insanlık değerlerine göndermeler yapılarak *beslenmeye* çalışılan bu isyan ideolojisi, yaşanan andaki toplumun geleceğini temsil eden burjuva değerlerle buluşamadığı için, toplumun somut gündeminden *uzaklaşmış* olan *göçebe-eşitlikçi* insanlık değerlerine sahip çıktı.

İslamlık daha çeyrek yüzyılını doldurmadan *iki zıt kutba* ayrılmıştı bile. Bir yanda Ortodoks İslamlık iktidarını ebedileştirme yoluna giderken, diğer yanda muhalefet, Orta Asya'dan *zuhur edip sızmış* barbar etkileri altında ve özellikle Irak/.İran toprakları üzerinde *resmi devlete karşı,* göçebe/yarı-göçebe *meşrebine uygun* bitmez tükenmez bir *halk hareketini* fışkırtıp ölümsüzleştirdi. İktidarı elinde bulunduran Ortodoks İslamlık *şeriata* tutunarak, yani *zâhiri ilkelere* dayanarak kelleler *uçururken,* bâtını muhalefet, zorbalık önünde *heterodoksiye* sığındı; gönül bilgisi yoluyla *idealizm-materyalizm bileşimi bir isyan ideolojisi* oluşturarak başkaldırılarına gerekçeler yarattı.

Burjuvazinin sınıf kimliğiyle ortaya çıkıp halk hareketlerine önderlik edemeyişinin yarattığı boşluk, doğrudan ezilen göçer/ yarı-göçer ve köylü yığınları tarafından, tarihsel-toplumsal *haklılık* temelinde *barbarlık insanlık değerleri* üzerine yapılanan *bâtını bir ideoloji* ile *kapatılma* yoluna gidildi.

Oluşturulan ideolojinin *güçsüzlüğü* başlangıçta bâtını hareketi bir *bocalama* içine itti. Sonraları Sünni Ortodoks İslamlığın kaynaklarına *sezgisel akıl* ve *gönül bilgisi* yoluyla *farklı* bir yaklaşım getirerek inanca, inanç kanalından muhalefet etmenin yollarını, yöntemlerini geliştirerek, Ortodoks İslam değerlerini sorgulayıp inanç dünyasında kendisine bir *düşünce yapısı* oluşturdu. Ve Sünni İslamlığa karşı *kabaran* Arap ve Arap olmayan Müslüman kökenli toplumsal tepkiyi, yarattığı bu düşünce yapısının *şemsiyesi* altında topladı. Açılan bu kanaldan sürece katılan Orta Asya kökenli göçerler/ yarı-göçerler ve Anadolu yerli halkı, Sünni İslamlıkla *muhalefet* koşullarında yeni yeni biçimlenmekte olan Bâtını hareketi ideolojik *güçsüzlüğünden* kurtardı.

Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçişi, kabile örgütlenmesinden organize devlet örgütlenmesine geçişle birleştiren Araplar, kısa sayılabilecek bir zaman içinde Mısır, Mezopotamya ve Kuzey Afrika'nın geniş

alanlarını ele geçirdiler. Egemenlik kurdukları topraklarda, yürürlükte olan hukuk sistemini kaldırarak yerine *"şeriatı"* yerleştirdiler. Yaşanılan bu süreç, Arapların kendi içindeki sınıflaşmaları her geçen gün biraz daha derinleştirdi, kabile değerlerini *çözdü*. Zamanla bir yandan, yaşanılan anda ezilen sınıf/ katman durumundaki Arap kabile tabanı yerli sömürülen halk ile *kaynaşırken,* diğer yandan eski Arap kabile egemenleri, ele geçirdikleri topraklardaki *ezen sınıf* kalıntılarıyla bütünlenerek, adım adım *feodal bir aristokrasi*ye dönüştü.

Bu kapsamda, Mekke ve Medine'den çıkıp tüm Ön Asya'yı kucaklayan Arap istilasıyla organize İslam devleti kurulmuş oldu. İzleyen yüzyıllarda, Orta Asya'dan kopup gelen Oğuzlar'ın Ön Asya'yı ele geçirmesiyle Anadolu toprağında feodal devlete *ilk* sıçrayış gerçekleşti. Buna koşut olarak yine Anadolu toprağında, *ilksel kolektivizm* değerleriyle yüklü Asya kökenli göçerler; tektanrıcı dinlere karşı bâtını kanalında *savunuya çekilen* Ön Asya yerli halkı ve Arap Yarımadası'nda Sünni İslamlığın palazlanması koşullarında doğan, çok geçmeden Anadolu ve çevre toprakları etkisi altına alan, Sünni inanca *heterodoksi* inançla başkaldıran *Ali Yandaşları* buluştu.(Esat Korkmaz; Şeyh Bedreddin ve Vâridât; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2007; Sayfa: 45-46)

ALEVİLİK/BEKTAŞİLİĞİ BESLEYEN KAYNAKLAR

Cahil kişiyi,
kendi şerrinden korumak
bize düşmez.

Doğulu *duygusal* insanın *gönlüne* yerleşen ve *gönül bilgisi* ile beslenerek 700 küsur yıl boyunca sürekli gelişen; yeni yeni düşünce ürünlerini kendinde özümseyen ve *Sünni dogmalardan* kendini kurtaran insanları bağrında toplayan Alevilik/Bektaşilik; Anadolu insanının davranış biçimini, dünyaya, çevreye ve insana bakışını, yaşamaktan, sevgiden ve ölümden ne anladıklarını dile getiren bir *yaşam görüşü*dür, bir *yaşam biçimi*dir, dili Türkçe olan *örf dışı* bir dinsel-siyasal-düşünsel *halk öğretisi*dir. Bunun ötesinde, bu dinsel-siyasal-düşünsel *öğreti*yi *rehber* edinen ve Bektaşilik adı altında düşünce inanç yönünden *şeriata* karşı örgütlenen *kurum* olarak bir tarikattır, bir *halk İslamlılığı örgütü*dür.

Anadolu Aleviliğinin/Bektaşiliğinin; önem sırası ve etkinliği kimi yazarlarca farklı görülmekle birlikte genelde şu üç kaynaktan beslendiği kabul edilir:

1) Doğu; Orta Asya; İslamlık öncesi Türk yaşamı; eski Türk inanışları; Şaman inanışları.[1]
2) Din; İslamlık; İslamlığın bâtını yorumu; bu yorumu destekleyen Kuran ayetleri; Ali-Hasan-Hüseyin olayları ve bu olayları destekleyen hadisler.[2]

3) Anadolu İlkçağı; eski Anadolu dinleri; Dionysos törenleri; Orpheus-Pyhagoras inançları.[3]

Orta Asya'dan gelen Türk boyları *Horasan*'dan geçerek Anadolu'ya geldiler. Horasan yolunu izledikleri için bunlara *Horasan erenleri* dendi. Hacı Bektaş Veli Horasan erenlerindendi ve *Baba İlyas-ı Horasani*'nin taraftarlarından biriydi. Doğal olarak öncelikle *Şii etki*'ye karşın eski Türk geleneklerinin, törelerinin egemen olduğu *Babailik*'ten etkilendi ve siyasal eşitsizliğe duyarlılaşmış *kırsal* çevrelerde hızla yayıldı.[4]

Daha sonra *Şii etki*'nin ağırlıkta olduğu *Ahiliği* kendi içinde *özümsedi.* Kimi *Ahi* merasim ve âdetleri, Bektaşilik inancına eklendi. Böylece Bektaşilikte *Şii yan* iyice belirginleşmiş oldu.[5]

Bektaşiliğin kitle tabanını oluşturan Anadolu insanı, kaynaktan getirdiği çoktanrılı döneme ilişkin değerlerini, geleneklerini, törelerini *terk etmedi, edemedi.* Önceki ile sonrası arasında bir *birlik, bütünlük* oluşturdu. Bir yandan Anadolu İlkçağı'ndan gelen düşünceleri kendinde özümserken; diğer yandan, göçer yaşamdan yerleşik yaşama yeni geçmiş insanların dünyayı bir yorumlaması olarak beliren son tektanrıcı din İslamlıkla kendi değerleri arasında bir *bağ-bağlantı* kurdu. İslamlığı, kendi değerlerini de yaşatacak biçimde yorumlayarak, *Sünni cemaat dışı öğeleri*n ağırlıkta olduğu *aşk* temelli yeni bir *din* yarattı.

Bektaşilik XV. yy'dan başlayarak *Şii* öğelerin egemenliği altında eski Anadolu inançlarının yeni bir *senteze* ulaştığı *Hurûfilik*ten etkilendi. Uğradıkları zulüm ve baskıdan kurtulmak için Anadolu'ya, Bektaşiliğe sığınan *Fazlullah*'ın müritleri, Rumeli dahil, hemen her yere göçerek, oralara Hurûfiliğin esaslarını taşıdılar. Bu eylemleriyle Bektaşi mozaiğini önemli ölçüde zenginleştirdiler.[6]

XVI. yy'ın başından başlayarak İslam'ın tersine dönüşümüne

koşut olarak kolektif bir *Türkmen tavrı* olarak ortaya çıkan *Kızılbaşlık*, Bektaşiliğe kesin damgasını vurdu. *Kızılbaş* akımıyla günümüze kadar gelen biçimini aldı. Tarikat âdap ve erkânı, *Kızılbaş* yöntemlerden derinden etkilendi.[7]

İlk Safeviler olan *Şeyh Cüneyt*, *Şeyh Haydar* ve *Şah İsmail* taraftarı Türkmen boyları, genelde Kızılbaş adı altında toplanıyordu. İnanç/düşünce etkileşiminin ötesinde bu *Türkmen* boyları, Bektaşiliğin kitle tabanını oluşturarak ona bir *dinamizm*, bir *tavır* değişikliği getirdi ve Bektaşilik açık olarak *Sünni cemaat dışı* bir görünüm kazandı. Safevi propaganda ile birlikte Şiilik *bir siyaset* olarak öne çıktı.

Görüldüğü gibi *Alevilik/Bektaşilik* bir *günde* doğmuş değildir. Gelişimi yüzyıllar sürdü; oluşumunda birçok evreler yaşandı. Bu bakımdan onu birkaç kişinin bir *kafa ürünü* saymaktan öte Anadolu insanının bir bilinç birikimi; kaynağını İlkçağ felsefe-inançlarından alan *Babailik*, *Ahilik*, *Hurûfilik*, *Kızılbaşlık* ve *İlkçağ Anadolu düşünce-inançlarından* etkilenerek gelişen, İslamlığın *bâtını yorumu* olarak beliren ve ezilen insanların kurtuluş umudu olarak şekillenen, *evrensel* nitelikte *bâtını-kurtarıcı bilinç* olarak algılamak gerekir.

NOTLAR

[1] Anadolu Alevliği'nin Asyalı kaynağı durumunda bulunan Şamanizm, Orta Asya kandaş kan topluluklarının bir inanç sistemidir. Şamanizm'in erken devir kan topluluklarında, özellikle Türkler'de görülen atalar tapımı, doğa tapımı ve gök tapımıyla birlikte *görülmesi* nedeniyle bu topluluklara sonradan girdiğini savlayan araştırmacılar vardır. Şamanizm'in IV.–V. yy.'dan önce Orta Asya'da bilinmediğini ileri süren bu araştırmacılar, kam ya da kamlık terimine ilk kez VII. yy.'da rastlanıldığından şamanlık sisteminin VII.–XII. yy.'lar arasında ortaya çıkma, yayılma olasılığından söz ederler. Aynı kaynaklar Şamanizm'in güneyden gelmiş olabileceğini belirtmekle birlikte bunu genel kabul görecek kanıtlara bağlayabilmiş değillerdir.

Veri alınan tarihleri önceleyen Sibirya kaya resimlerinde şamanist *esintilerin* görülmesi, konunun araştırmaya–incelemeye muhtaç olduğunu gösterir. Kim bilir belki de Doğu'dan Güney'den ve Batı'dan gelen *etkilerin*, erken dönem inanç/tasarım sisteminin temelini oluşturan atalar/doğa ve gök tapımıyla harmanlanması sonucu Şamanizm, Orta Asya, kan topluluklarının özgün bir inanç sistemi olarak doğdu. Yani hiçbir yerden gelmedi. Biruni'nin şeriatlar meydana gelmeden ve Buddha ortaya çıkmadan önce yeryüzünün doğusunda yaşayan insanlar Şamanist idiler saptaması bunu doğrular gibidir.

Şamanist inanç sistemi, *aşağı barbarlık* konağındaki *anahanlık* düzenine denk düşer. İlk cinsel yasakların yaşama geçmesiyle kan kutsallığının simgesi olarak öne çıkan *totemler* dinidir bir bakıma. Ana hukuku egemen olduğu için, totemlerin ve koruyucu ruhların hemen hepsi dişidir.

Şamanizm'de, ruhlarla, tanrılarla, öbür dünya ile ilişki kurma ve şifa verme yeteneği taşıdığına inanılan, ayin ve törenleri düzenleyen kişiye *şaman* ya da *kam* denir. Şaman ya da kam, fiziksel ve ruhsal açıdan olağandışı bir kimliktir. Görevlerini kendinden geçerek, yani *vecd* durumunda yerine getirir. Bu halde iken ruhlar dünyasına ulaşır; kimi kez onların sözcüsü durumuna geçer. Doğaüstü kabul edilen yete-

neklerini ya soydan alır ya da ruhların gerçekleştirdiği bir *seçim* sonucunda kazanır. Hangi durumda kazanmış olursa olsun şamanlığının toplumda kabul edilebilmesi için, öğretmenlerinden eğitim alması ve gelenek olan zorlu sınavlardan geçmesi gerekir.

Şamanın bütün yakarışları ve duaları doğaçtandı; vecd durumundayken davul, davul tokmağı, başlık, cübbe, madeni ses çıkaran takılar ve özel giysiler giyerdi; dans sırasında, görünmeyen, ancak hayvan şekilli olduğu kabul edilen ruh kimliklerine bürünmek zorunda idi.

Şamanlar kadın ve erkek olabilirdi. İlk örgütlenme aşamalarının anaerkil niteliği, şamanların kimliğine yansıyordu ve bu durum uzunca bir dönem sürdü. Şamanlar ya kadındı ya anaerkillik gereği görevlendirilmiş *kadın gibi davranan* bir erkekti.

Şamanizm; kandaş toplulukların içinde yaşadıkları nesnel evrenin Gök, Yer, Yeraltı gibi kimi bölümlerinin, topluluk zümrelerinin topluluk vicdanlarını temsil etmek üzere *bedenleştirilmesi* ile oluşturulmuş bir simgeler, semboller dinidir. Toplumda, *insan* denen kişilerin düşünce ve davranışlarına, kişiler üstü doğa güçlerini yorumlayarak uygulayan olağanüstü pratik bir evren yordamıdır.

Şamanizm, toplumsal gelişime koşut olarak bir evrilme sürecine girdi. Çevre medeniyetlerin ilişkisi bu süreci hızlandırdı. Toplum, *aşağı barbarlık* konağından *orta barbarlık* konağına sıçradı; bunu Şamanizm'in dönüşüme uğraması izledi. Şamanizm'in temeli olan ana hukukuna dayalı kan örgütü, erkek yararına değiştirilmeye başlandı. Sonuçta, kadın hukuku ile erkek hukuku arasında kurulmuş, *eşit haklı bir uzlaşma dini* olan *il dini* ortaya çıkmış oldu.

Çin'de ve Irak'ta tarım ekonomisine girilmiş, yerleşik yaşama geçilmiş olmasına karşın Orta Asya'da hâlâ *çobanlık* ekonomisi egemendi. Derken *yukarı barbarlığın teknik elemanı* demir Türk toplumuna girdi; demirden kaynaklanan teknik, erkeğin eline geçti. Buna koşut olarak, o zamana değin kurulmuş olan ve barışçıl yanı ağır basan *ilksel komünal toplum düzeni, savaşçıl* bir nitelik kazandı.

Ama henüz bir devlet yoktu; çünkü devlet, kan teşkilatının yokolduğu yerde ortaya çıkıyordu. Ne *il teşkilatı* ne de *ilhanlık teşkilatı* devlet değildi; kan teşkilatıydı. Yenilen *il* ya yok ediliyordu ya da *il* içine ka-

tılıyordu. Tanrısıyla birlikte yenilen, kanın içine katılan *kan* oluyor, onunla bir federasyon oluşturuyordu.

Şamanizm'in başlangıcında her yer *Orta Dünya* idi; Yer'in altı ve üstü *keşfedilmiş* değildi. İçinde yaşadıkları, parçası oldukları nesnel evrende her şeyin bir *canı* vardı; bu ilksel *canlıcılık* ortamında *canlanan iletişimi* şamanlar kuruyordu. *İl dini*yle birlikte *Orta Dünya, Aşağı Gök*e dönüştü; iyiyle kötünün, doğruyla yanlışın kol kola gezdiği bir yaşam alanı oldu. Galipler için *Yukarı Gök*, mağluplar için *Orta Dünya*nın altı *icat* edildi.

Toplumsal gelişme *orta barbarlık*tan *yukarı barbarlık*a evrilince, anahanlık yenildi, babahanlık kesin egemenlik kurdu. Artık toplumun vicdanı erkekti; bu vicdanın göklere yansımış biçimi olarak algılanan din de benzer değişime uğramak durumundaydı. Sonuçta erkek egemenliğine dayanan *ilhanlık dini* ortaya çıkmış oldu.

Şamanizm değerleri, medeni bir toprakta medeni insanların *"beslemesi"*yle yaratılan değerler değil, medeniyet öncesi kandaş toplum değerleriydi. Bu ilksel komünal değerler, kitleler halinde Batı'ya göç eden insanlarca Anadolu toprağına taşındı ve Küçük Asya'da bâtını felsefenin oluşmasında üretken bir kaynak durumunda yaşama geçti. Yani Anadolu toprağında;

1) İnsanlığın kurtuluşuna yönelik, özel mülkiyetin, sınıfların ve devletin olmadığı bâtını ütopyaya esin oldu;

2) Asıl üretim alanında belirleyici üretici güçlerle taraf oldu; medeniyeti güden sisteme kafa tuttu; medeni topraktaki muhalefet insanıyla buluştu;

3) İnsan üretici gücü bağlamında, Alevilik–Bektaşiliğin yapılanıp biçimlenmesine en büyük katkıyı verdi;

4) İnsanseverliğin halkla taraf olmasına, kadın–erkek eşitliğine kaynaklık etti.

[2] Beden *kültürel can* ile terk edilebilir: Bedenini terk edip *kültürel canını* avucunun içine alabilen bir Alevi onu, *sonsuz yaşam* içinde *saklar*: Sonsuz yaşam içinde *sonsuz yaşam kaynağı can*, yeri-zamanı geldiğinde *ıslak toprakta fışkıran bir ot* gibi yeşeriverir *yeni bedenlerde* İnsan

bilinci de dâhil her şey, *doğanın isteğinin-eğiliminin görünüşe taşınmış olmasından* başka bir şey değildir. Yol diliyle biz buna *görünmeyen tanrısal özün görünüşe taşınması*, diyoruz. Konu Şeyh Bedreddin tarafından Vâridât'ın 3. paragrafında açıklığa kavuşturulur. Bedreddin bu Varidat paragrafında, Tanrı buyruğunun *varlığın özündeki eğilimin* dışa vurumundan başka bir şey olmadığını bize anlatır: Tanrı buyrukları gökten yere inmez, varlığın içinden dışına taşınır. Örneğin *tohum*un *ağaç* olma isteği bir Tanrı buyruğudur; buyruk gereği *tohum* içini dışarıya taşıyarak tanrısal emri yerine getirir. Daha doğrusu *ağacın* nasıl olacağı, *tohum*un içinde yazılıdır. Sözler olmasa da diller olmasa da bu gerçeklik *gerçek*tir; açıktır ki sözü edilen *gerçeklik* herhangi bir *dilde* yazılmış da değildir ya da her dille ifade edilebilir. Bâtınilikte, *vahiy* algısı bu türden bir tasarımla karşılanır.

Bâtıni bir eğilim içerisine giren bir Alevinin-Bektaşi'nin temelde üç yükümlülüğü vardır:

a) Soyuttan somuta yönelme zemininde; genel kabul gören ya da kutsal sayılan bir metinden/sözden *bağımsız yorum yapma.*

b) Akıl yürütme yoluyla; *soyutun içeriği ile somutun özü* arasında aklın gereklerini yerine getirerek yorum yapma.

c) Kutsal metinlerin zâhir anlamlarını *dışlama* ve iç anlam üzerinde yoğunlaşma.

Bu nedenle Aleviler-Bektaşiler:

a) Her şeyin bir dış yüzü yanında bir de iç yüzü vardır, savını önkoşul kabul ederler.

b) Önkoşul gereği biçime değil öze bakarak yorum yaparlar; biçim görüntü ve kabuktur; öz ise candır. Kabuk ve can olmadan somutluktan söz edilemez; kabuk, canın eylemidir.

c) Düşünce özgürlüğünden gerçeğin ışığı çıkar, ilkesini temel aldıklarından *kişiyi ve doğayı özgürleştirmeye* çalışırlar.(Esat Korkmaz; Gönül Defteri/ DEM TV için hazırlanan ders notlarından; Nisan- 2007)

[3] Kuran'dan kaynaklanan İslam düşüncesi, inanca ağırlık verdiğinden, akıl ilkelerine dayalı felsefe kuşatma altına alındı. Başlangıçta yalnız Aristotelesçi bir görüşe bağlanan felsefe, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd

ve sürdürümcülerinin elinde, inançla aklı bağdaştırmaya çalışan bir öğreti niteliğine büründü; aklın önemi vurgulanmakla birlikte inanın etkisi de onaylandı.Daha sonra Platon'dan, Yeni Platonculuk'tan esinlenme yoğunlaştı. Bu kanalda tasavvuf yolunu seçen Şahabeddin Suhreverdi, Muhyiddin Arabi ve sürdürümcülerinin elinde felsefe; aklı, derin bir tanrısal sevgiden kaynaklanan inancın denetimine veren bir öğreti niteliğine büründü. Bu öğretiye göre, sevgi ve inan ışığından kaynaklanmayan bir aklın başarıya ulaşması söz konusu değildi. Bu arada Demokritos'un atomcu anlayışı yeşermeye; Eski İran ve Hint düşüncesinden de beslenerek yayılmaya başladı. Salt felsefeye dayanan ve akıl ilkelerine bağlanan bu öğreti Mutezile akımı biçiminde yapılandı. Vâsıl b. Ata ve sürdürümcülerinin elinde bu felsefe, maddeci bir açılımı yaygınlaştırdı. İnancın karşısına aklı koyarak, dinden bağımsız düşünce akımlarının yapılanıp biçimlenmesine olanak sağladı.(Şeyh Bedreddin ve Vâridât; Anahtar Kitaplar; İstanbul-2007; Sayfa: 34'deki 10 nolu dipnottan)

Platon'un Platonculuk diye adlandırılan klasik varlıkbilimi, Elea sonrası felsefelerin varlık ve değişim konularındaki önerilerinden yararlanmaz; onları ilgi alanının dışında görür; doğrudan Parmenides'e döner ve O'nu izlemeye çalışır. Ama diğer yandan Parmenides'i benimsediği gibi karşıtlarını, yani Herakleitos ve Pythagoras'ı da benimser Platon. Platon'un ustalığı ve büyüklüğü, birbirini dışlayan bu üç felsefeyi, bir çıkmaza yol açmadan, değişik alanlara uygulayarak öylesine birleştirir ki sonunda felsefesi, kapsamlı ve özgün bir sistem görünümü kazanır. Platon, tıpkı Parmenides gibi algının güvenilmez olduğunu onaylar, ama Parmenides'ten ayrılarak algıyı tümüyle gerçeğin dışına itmez. O'na göre algının bize gösterdiği dünya, hemen tümüyle Herakleitos'un tasarımladığı gibidir: Çelişkilerle, sürekli değişimle nitelenen dünya, asıl gerçeklikten ayrı, onun bir gölgesi, izdüşümü olarak varolan bir ortam olarak algılanır. Sanının, görünüşün konusunu, yani nesnesini, dolaylı da olsa gerçek sayar Platon. Herakleitos'un tasarımına uyan görünüş dünyasına, Parmenides'in tasarımına uygun gerçekler dünyası eşlik eder: Platon buraya nesnel varlık taşımayan değişmez, devinmez, tam anlamıyla yetkin ideaları yerleşti-

rir. Parmenides'in görünüşü bütünüyle yok saymasına tepki olarak gelişen Atomculuk, görünüş ve gerçeği birbirinden ayırdı ve her ikisine de varlık yükledi; bu nedenle görünüşü çözümleyerek gerçeğe indirgemek olanağı vardı. Platon'da ise görünüş ve gerçek birbirinden ayrı, varlıksal olarak birbirine indirgenemez iki ortamdı. Görünüş dünyasında, her bir ideaya karşılık, o ideaya uygun bir çokluk vardır; idea değişmez kalırken çokluk değişir, devinim içindedir. Platon, bir tikel nesne için belirli bir nitelik taşımanın, belirli bir türe bağlı olmanın ne olduğu sorusuna yanıt aramaya giriştiğinde, varlıkbilime çok önemli katkılar verdi: Daha önceki doğacı filozoflar "nitelik taşıyor olmak" olgusunu açıklayabilmek için gözleme ve olduğu gibi varsamaya dayandılar. Platon ise bunu yetersiz gördü: Çünkü, olgular pek çok nesnenin aynı niteliği, aynı türü taşıdığını, paylaştığını gösteriyordu. Pek çok nesnenin "insan" olması, pek çok nesnenin beyaz ya da kırmızı olması, aynı ideadan pay alınasına bağlıydı Platon için. Daha doğrusu niteliklerle belirgin varlıklar dünyasını açıklayabilmek için bir idealar evreni kurmuştu. Değişken tikeller dünyasına ilişkin bu felsefesiyle Platon, idealar evreninden tikeller için varlığa geliş koşullarını da araştırdı. Empedokles'ten, Pythagoras'tan ve Atomculuk'tan yararlandı; matematiksel anlamda parçacıkçı bir anlayışı benimsedi. Platon'un bu yaptığı da bir doğa felsefesiydi; varlığa yüklenmiş ilericilikti.

Aristoteles'in doğa felsefesi, Atomculuğun temel savlarının olumsuzlanmasıdır. Aristoteles için, hangi düzey ve büyüklükte olursa olsun, somut bir tikeldir: Somut tikelleri Aristoteles, en temel anlamda varlık, yani "töz" olarak adlandırır. Her töz için zorunlu iki yön vardır ve töz, bu iki yönün, birbirini tamamlayacak biçimde bir ardalığıdır. Tözün değişmeyen, onu başka tözlerden ayırdeden yönü maddedir; değişim geçiren maddenin özdeş kalan yönüdür; onun tikel, yani genelleştirilemeyen yanıdır. Ancak herhangi bir nesne oluşturabilmek için maddenin bir biçim kazanması zorunludur; doğada biçimsiz madde varolamaz; biçimsiz tikel bulunamaz. Demek ki biçim, maddenin niteliklerinin toplamıdır. Değişim, maddenin üzerinde, ancak biçimde gerçekleşir; maddenin değişen yönü, niteliklerin toplamı olduğu için

biçimidir. Aristoteles hocası Platon'u tümelleri tözleştirmekle suçlarken, Parmenides ve Parmenides'i izleyenleri niteliği nesneden ayırdetmemeleri nedeniyle eleştirir.

Nesneler için nitelik taşımak nedir?, sorusunu yanıtlamaya çalışır Aristoteles: Nitelik taşımak somut bir nesne olmanın zorunlu koşuluysa niteliksiz nesne olamayacağı gibi nesnesiz nitelik de olamaz. Nitelik taşımak, maddenin varlığa gelmesi, yani biçim kazanması, değişime girebilecek yön kazanması demektir. Bu nedenle somut olup da değişmeyen bir şey yoktur. Aristoteles'te değişim dört başlık altında irdelenir: 1) Canlılara özgü devinim; niceliksel değişim. 2) Büyüme; niceliksel değişim. 3) Başkalaşım; niteliksel değişim. 4) Tözsel değişim; niteliksel değişim.

Aristoteles'te değişim bir niteliği yitirmek ve bir başkasını, yani karşıtını kazanmak demektir. Nesnenin, niteliklerinden kimilerini yitirip yenilerini kazanması, bir şeyin yoktan varolup ya da varolanın yokolması değildir: Çünkü, yitirme ve kazanma ancak aktüellik düzeyinde sözkonusudur. Aktüel olan, yani şimdi olduğu gibi olan; varlığa gelmiş, somut ve gözlenebilir olandır. Oysa her töz, kimi nitelikleri, bağlı olarak kimi biçimleri, henüz dışa vurulmamış olarak da taşır. Bu örtük ve henüz gerçek olmayan, ama olabilir olan, taşıyış biçimine potansiyellik denir. Değişimi etkileyen kimi etmenlere bağlı olarak bunların ancak kimileri gerçekleşecek, yani aktüel olacaktır. Aristoteles, Atomcuların mekanik etkileşimine karşı çıkar ya da yetersiz bulur: O'na göre mekanik etkileşim bir zorunlu ilişki değil, rastlantısal bir etkileşimler zinciri oluşturur. Nedensel ilişkilerin evrende gösterdiği düzeni göstermesi ve rastlantıya bağlı olmaması Aristoteles'i, ereksellige, yani nesne üzerinde bir ereksel nedenin etkin olduğu sonucuna götürür. Aristoteles'in tasarımında, canlı doğa temel örnek durumundadır: Sözgelimi insan eylemi rastlantısal değilse bir ereğe, bir amaca yönelik olmalıdır; canlıların gelişimi ve büyümesi, amaca yönelik planlara uygun bir olaylar dizisinden başka bir şey değildir. Ancak diğer taraftan Aristoteles, Atomcuların bir zorunluluk olarak görülen mekanik etkileşimini dışlarken, ereksel tasarımı cansız doğaya da uygular. Demek ki hem canlı doğa hem de cansız doğa amaca uygun,

planlı bir gelişim içerisindedir. Bu tasarım çağına göre çok ilerici bir tasarımdır. Aristoteles'in bu tasarımı, Batı'da Rönesans sonlarına değin egemenliğini sürdürmüştür. Alevi evren tasarımında ise bugün de geçerliliğini sürdürmektedir.

Varlığın doğasını, yapısını ölçü alarak açıklayan Atomculuk, binlerce yıl sonrasına ışık tutmuş bilimsel kuram ise, aynı doğayı, kavramsal bir yaklaşımla açıklama çabasına giren Aristoteles öğretisi, Rönesans'a değin en üstün felsefe kuramı olmuştur. Varlıkbilimin anahtar kavramlarına bugün kullandığımız anlamları yükleyen ilk felsefedir Aristoteles felsefesi. Nesne ve nitelik kavramlarını hem birbirinden hem de genel anlamdaki varlık kavramından ayıran Atomculuğa göre Aristoteles felsefesinin attığı çok önemli bir adım vardır: Bu madde kavramını belirlemiş ve ayırdetmiş olmasıdır. Yine yer ve uzay kavramları da boşluk ya da yokluk kavramından ilk kez Platon ve Aristoteles sistemleri içinde ayırdedilmiştir.

Aristoteles doğa felsefesinin en önemli esin kaynağı yine de Platon oldu. Platon, gölgeler ve kopyalar evreni olarak değerlendirdiği ve varlık düzeyi olarak idealara göre aşağıladığı somut tikellerin varlıkbilimini kurdu. Önce, bilgi olmayan inancın konusunun, yani algı inançlarının nesnesi olan somut ve tikel varlığın, idealar yanısıra bir gerçeklik olduğunu onaylar: Eğer idealar bir varlık türüyse, bunlardan daha az yetkin olan tikeller, yani algının konusu olan nesneler de varlıktır. Ne var ki idealar önsüz-sonsuz, değişmez, varlığa gelmez ve yokolmaz türden gerçeklikler iken, somut varlıklar sürekli değişir, varlığa gelir ve yokolur. Platon özellikle kanı ile bilgi arasındaki ayrımı vurgular: O'na göre algı bilgi değildir, ancak kanı üretebilir. Platon tikeller düzeyinde, varlığa gelişin koşullarını araştırır: Tikeller, ideaların birer kopyasıdır. Buna karşın ikisi arasında önemli bir fark vardır: tikeller uzayda, yani belirli bir yerde bulunur, bu yerlerde var olur, yokolur, devinir. İdealar ise uzayda bulunmaz, herhangi bir yerde de değildir; onlar ne içlerine dıştan bir şey kabul eder, ne de kendileri başka bir yerdeki başka şeye girerler.

Platon başlangıçta iki varlık türü tasarımlamıştı: Hiç değişmeden gerçek olan ve ancak akılla kavranabilen model (idealar tasarımı) ; diğe-

ri ise bu modelin, yani ideaların kopyası olarak görünür her şey. Şimdiyse Platon buna bir üçüncü varlık türünü ekiliyor: Bu varlık türüne kap(uzaysal yer) adını veriyor; kap, doğası gereği nesneleri içine alır, ancak onun doğası hiç değişmez. Onun belirli bir nesneyi belirli bir zamanda içinde bulunduruyor olması, o nesnenin biçimini almasıdır. Bu durum kabın, değişik zamanlarda değişik biçimler almasına yol açmaktadır: Farklı biçimleri üstüne alarak, bunları bir bakıma giyerek, tikel nesnelerin içinde var olması halini yaratır. Kabın içine girip çıkan biçimler, evrensel gerçekliğin, yani ideaların benzerleri olup, onlara göre biçimlenirler. Buna karşın kabın, hiçbir biçimi, niteliği olamaz: Tüm biçimleri içine alan şeyin kendisinin hiçbir biçimi olmaması gerekir. Varlığın kurucusu, anası hava, su, toprak ve ateş olamaz. Somut nesnelerin anası, kaynağı görülmez ve niteliksiz bir doğadır. Bu anlamıyla uzaysal yer ya da kap, önsüz-sonsuzdur, yokolmaz; varlığa gelen her şey için konum oluşturur. İşte bu da Platonun varlığa yüklediği ilerici bir yüktü ve Aristoteles'ten Kant'a değin kabul gördü.

Platon, varoluş ve varlığa gelişe ilişkin üç varsayım öne sürdü: 1) Varlığa gelen şey; 2) Onun içinde varlığa geldiği şey; 3) Varlığa gelenin kendisine benzediği model.

İşte Platon'un varlığa gelişe ilişkin bu üçlü tasarımı Aristoteles felsefesinin temelini oluşturan tikel nesne, madde ve biçim üçlüsünün düşünsel kökenini oluşturur

Platon için tikeller, yani somut varlıklar düşsel varlıklardır ve sanıya konu olabilir. Aristoteles'te ise bunlar en temel varlığın kendisidirler. Bağımsız varlık ve töz olarak öne çıkarılan Platon'un tümelleri, Aristoteles'te bütünüyle yadsınır. Aristoteles'e göre bilgi, tümellerin bilgisidir; ancak bu, tümel varlıklar bulunduğu için değil, anlığın tikellerden akılsal sezgi ve tümevarım yoluyla soyutlanabildiği için söz konusudur. Özetle, Platon'da biçimin (ideanın) varlığı, tikel yani somut nesneden bağımsız iken Aristoteles'te biçimin varlığı tikel nesneye bağımlıdır. Aristoteles, Platon'un *kap*ını maddeye doğru giden bir dönüşüm içerisine sokmuştur. Aristoteles maddesi, başlangıçta bir niteliksel belirsizlik, düzen ve biçim yoksunluğunu simgeler; sonra nitelik

kazanmaya, düzen ve biçim almaya yönelik bir dönüşüme girer. İlk madde, tıpkı Platonun uzaysal yer ya da kap'ı gibi, hiçbir nitelik taşımaz. *Kap*, nesnenin içinde varolduğu bir ilkeyken, *madde,* nesnenin kendisinden geldiği bir ilkedir. *Kap*, içi boş bir ilkeyken, *madde* dolu bir ilkedir ve varlığa gelen nesnenin malzemesini oluşturur. Aristoteles'e göre tikel varlıklar devinir, büyür ya da küçülürler ve nitelikçe değişirler. Nitelikçe değişim kendi içinde ikiye ayrılır:

1) Nesnenin özdeşliğini koruyarak salt nitelikçe değişme; niteliksel değişim ya da başkalaşım;
2) Nesnenin kendisiyle özdeşliğini bozduğu, yani nesnenin kendisini de başka bir nesne yaptığı kökten değişim; tözsel değişim.

Değişim madde üzerinde gerçekleşir; değişiklik geçiren biçim gibi gözükse de biçimi taşıyan madde olduğuna göre değişimin taşıyıcısı maddedir.

Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz: Aristoteles varlıkbiliminde doğa, daha büyük yetkinliğe doğru sürekli değişen tikel nesnelerin toplamıdır. Potansiyellik, kendini henüz ortaya koymamış, ancak maddede bir eğilim olarak, örtük biçimde bulunan tümelliktir. Potansiyelliğin ortaya çıkması, kendini belirginleştirmesi, örtük tümel yönlerin aktüelleşmesidir. Her değişim, potansiyelliğin aktüelliğe dönüşümüdür. Potansiyel örtük olduğundan, değişim sırasında bir nesne ya da bir nitelik yokluktan varlığa geçiyormuş gibi durur. Oysa bu yalnızca bir görünüştür; çünkü, yalnızca aktüel olan görünür, görünüşe taşınır, kendini gösterir. Aktüelleşme, belirli bir biçimin tam olarak kazanılmasıdır; o biçim açısından düşünürsek bir yetkinleşmedir. Sözgelimi tomurcuk potansiyel bir çiçek; yumurta potansiyel bir kuştur. Oysa hiç biçim taşımayan madde, hiçbir zaman aktüelliği olmayacak olan maddedir; ancak kuramsal olarak algılanabilir; o, mutlak madde, mutlak potansiyelliktir.

Aristoteles'te değişim aktüellik kazanmaktır; aktüellik ise varlığın zamanca ileri bir durumudur; bu durum varlığın değişiminin amacıdır. Demek ki hiçbir şey aktüel olarak sonsuz değildir; bir şey ancak potansiyel olarak sonsuzdur. Ne var ki hem Platon'da hem de Aristote-

les'te varlığa yüklenen ilerici tasarımlar, tarihsel sürecinde herkesten önce kendi idealizmleri tarafından boğuldu; bu yolu izleyen idealist filozoflar ise bu iki bilgede yeniilerici olarak ne varsa tümünü yokettiler. .(Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 565-569 arası)

İ.S. III. yy'da İskenderiye'de Plotinos tarafından Platoncu sisteme mistik ögeler katılarak geliştirilen Yeniplatonculuk, Tanrı'dan taşan ışığın dönüşümler geçirerek varlığa gelmesi temeline dayanan ve Anadolu Aleviliğinin felsefe tasarımına hemen hemen olduğu gibi taşınan felsefe sistemi.(Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 711)

Somut olarak Atomculuğu ilk ortaya atan Leukipnos (İ.Ö. 5 yy.)'tur: Öğrencisi Demokritos (İ.Ö. 460-370) ise Atomculuğu bir *kuram ve sistem* durumuna getirmiştir.

Atomculuk özünde, Parmenides'in *durağan tekçiliğine* ve Anaksagoras'ın *her özelliğe ayrı bir açıklayıcı ilke bağlayan niteliksel* yaklaşımına bir tepkidir.

Leukipnos, felsefede Parmenides'e bağlıydı, ancak O'na *ters* bir yol izledi: Parmenides bütünü, devinimsiz, yaratılmamış ve sınırlı olarak görüp, varolmayanın araştırılmasını *yasaklarken* Leukipnos, sürekli devinim içinde olan sayısız *öğe-atom* varsaydı: Bunların *sonsuz sayıda* değişik biçimler taşadıklarını, öne sürdü; varlığa geliş ve değişimin *durmaksızın* sürdüğünü gözlemledi. Varolmayanın da tıpkı varolan gibi *gerçek* olduğunu ve nesnelerin varlığa gelmesine bu her ikisinin birden *neden* olduğunu ortaya attı. Atomların doğasının sıkı sıkı olduğunu söyledi; atomların varolanlar olarak boşluk içinde devinimlerini ve varolmayan diye nitelediği boşluğun varolandan daha *az gerçek* olmadığını ileri sürdü. Leukipnos'un akıl yürütmeleri sonunda ulaştığı önermeleri şöyle sıralayabiliriz: 1) Varlık boşluğu dışlar; 2) Boşluk olmadan devinim de olmaz; 3) Devinim vardır; 4) Varlık ve varlığın içinde devindiği bir boşluk da vardır; 5) Varlığın içinde devinim olanaksızdır.

Leukipnos, Parmenides'in savını *sınırlı* anlamda onaylayarak, varlığın bulunduğu yerin *dolu* olduğunu, bir başka anlatımla varolanın bulunduğu yerde varolmayanın bulunmasının *çelişki* oluşturduğunu, bu nedenle varolanın kendi içinde *kesintisiz* olduğunu belirtir. Diğer yandan Empedokles ve Anaksagoras'a karşı Parmenides'in *boşluk olmadan devinim olamaz* ilkesini savunur. Ancak Parmenides'e karşı olarak Empedokles ve Anaksagoras'ı izler ve *devinim vardır* gözlemini yapar. Elea Okulu'nun *Bir*i Leukipnos'ta sonsuz sayıda çoğaltılır, boyutları ise gözle görülmeyecek denli *küçültülür*. Atomlar da *Bir* gibi önsüz-sonsuzdur; varlığa *gelmemişlerdir ve yokedilemezler*. Ancak atomlar bölünemez, kesilemez olduğundan, yani içlerinde hiçbir *boşluk* bulunmadığından onlar için bir *devinim* sözkonusu değildir. Görüldüğü gibi atomların bölünemezliği tasarımı, Leukipnos'u Parmenis'ten ayıran *temel* nokta olarak öne çıkar.

Leukipnos ve Demokritos'a göre atomlar *görünüşte varlıklar* değildi; olgunun ulaşamadığı *gerçek varlıklardı*; bu nedenle duyularla değil *akılla* kavranıyordu. Akılla kavranmak zorundaydı, çünkü onları görünüş içinde bulmaya *olanak* yoktu. Demokritos, uzaya *boşluk*, *varolmayan*, *sonsuz* gibi; atomların her birine ise *sıkıca dolu olan* anlamında *şey* ve *varolan* adlarını verdi. O'na göre atomlar, duyuların ulaşamayacağı *küçüklükteydi*, ama her türlü değişik biçime ve büyüklüğe sahiptiler. *Bölünemez* öğe olarak ele alınan bu atomların bir araya gelişiyle duyuların kavradığı bir *nesne* durumuna geliyor; yani görünmezden *görünüşe* çıkıyor. Çevremizde görünen nesneler, içlerinde *boşluklar-aralıklar* bulunduran atomların bir araya gelmesiyle oluşan, *bölünebilir* nitelikte *varlık ve yokluk karışımlarından* oluşur. Bu nedenle varlık *dolu ve katıyken*, yokluk *boş ve seyrektir*. Boşluk, cismin varlığından daha az *gerçek* olmadığına göre, *varolmayan* da en az varlık kadar vardır. Gözle görünen değişimi, atomların *devinimi* ve *bir araya* geliş biçimi belirler: Görünüş evrenindeki varoluş, yokoluş ve nitelikler ile bu niteliklerin değişimi, *akılla* kavranan gerçek evrendeki oluşlarla *açıklanmak* durumundadır. Böylece, Parmenides'in görünüşleri bütünüyle *gözardı etme* eğilimi *yadsınmış* olur. Öte yandan, Empedokles'te olduğu gibi *saltık* anlamda herhangi bir değişime de

olanak tanınmaz. Demokritos Atomculuğu sistemleştirirken Anaksagoras'a iki noktada karşı çıktı:

1) Anaksagoras'ın *"açıklayıcı ilkelerin ya da temel öğelerin sayıca sonsuz oluşu"* varsayımına karşı çıktı. Ve görünen dünyanın nitelik çokluğunu, açıklayıcı ilkelerde çok sınırlı sayıda tutulan nitelikler ve devinimle gerçekleşen *niceliksel değişimler* aracılığıyla açıklama çabasına girdi.

2) Anaksagoras'ın, *"değişimde kazanılan niteliği nesnenin içinde önceden bulundurduğu"* savını çürütmeye çalıştı. Demokritos'a göre değişim, bir niteliğin *yitirilmesi* ve bir başkasının *kazanılması* değildi. Gözlemlediğimiz her nitelik, temel gerçekliğin *biçim, düzen ve konum* gibi ilkeleriyle açıklanabilecek bir şeydi.

Leukipnos ve Demokritos'a göre atomların da birer *niteliği* vardı; ancak, onların taşıdıkları nitelikler daha derine indirgenip çözümlenemeyeceğinden, atomları *temel varlıkbilimsel* veriler olarak düşünmek gerekirdi. Atomların niteliksiz olduğunu ileri sürmek, onları fizikselliğin *dışına* atmak ve boyutsuz *soyut* noktalara dönüştürmek olurdu. Böylesi bir durumda boyutsuz soyut noktaları *toplayarak* boyutlu varlık elde etme yoluna gidilirdi ki bu *olanaksızdır*. Atomlar görünüşteki varlığı açıklayacaklarsa, uzayda yer kaplayacak biçimde *boyutlu* olmak zorundadır. Çünkü *niteliksiz* varlık olmaz; atomlar da bu kuralın içindedir. Leukipnos-Demokritos tasarımında atomların nitelikleri şöyle irdelenir:

1) Biçim; eğer varlık boyutluysa zorunlu olarak kimi başka nitelikleri de bulunacaktır: Böyle bir varlığın en azından bir *biçimi* olacaktır.

2) Büyüklük; üç boyutlu bir varlığın biçimi dışında bir de *büyüklüğü* olmak zorundadır.

Demokritos'a ulaşan bilgilerde atomların *ağırlıklarının* bulunduğu varsayılıyordu. Demokritos ise ağırlığı *kesin koşul* olarak görmedi; O'nun atomlara yüklediği şey *biçim ve büyüklüktü.* Evrenin oluşumuna yol açan *çevrim* öncesinde atomların ağırlıkları *olmadıkları* için düşecekleri bir *yer,* gidecekleri bir *yön* de yoktu. Bu nedenle, atomlar için ağırlık biçim ve büyüklük ölçüsünde *birincil* değildir. Ağırlık, atomla-

rın çevrim sürecinde büyüklüklerine bağlı olarak kazandıkları bir *niteliktir*.

3) Değişim; atomlar boşluk içinde hep varolmuşlarsa, onların önsüzsonsuz olarak *deviniyor* olmaları gerekir. Bu da doğal olarak *çarpışmalarını*, çarpışma sonunda devinim yönlerinin *değişmesini* içerir. Atomlar, biçim benzersizliği nedeniyle boşlukta *çarpışıp devinirler*, devindikçe de *çarpışırlar*; bu sırada birbirlerine *takılırlar* ve sıkı sıkıya *yapışırlar*; çevreden gelen daha güçlü bir zorunluluk onları *sarsıp* dağıtana değin, öylece kalırlar; devinim sırasında atomların *üst üste kümelenmesi* duyu organlarıyla algıladığımız *nesnelerin* oluşmasına yol açar. Yani, atomların bir araya gelip *kenetlenmesi* görünen nesnenin *varlığa gelişi* olurken, dağılması *nesnenin yokoluşu* olur. Tikel nesnelerin taşıdığı çok sayıdaki *nitelik*, bu niteliklerdeki *değişim* hangi ilkelere göre gerçekleşiyor?, sorunusu yanıtlamak için Demokritos, nesnelerin niteliklerini önce iki öbeğe ayırıyor;

1) Nesneyi oluşturan atomların niteliklerinden doğrudan *türeyen* nitelikler; biçim, büyüklük, ağırlık, sertlik ve devinme gibi;

2) Gerçekte nesnenin taşımadığı, ancak onun atomlarının insanın duyu organlarını *etkileyiş* biçimi nedeniyle varoldukları *izlenimi* uyandıran nitelikler; renk, tat, sıcak, soğuk vb gibi.

Kısaca özetlersek Atomcularda nesnelerin *nitelik taşıması*, atomların kendi *biçimlerine*, bir araya geliş *düzenlerine* ve *konumlarına* indirgenir. Olgularda gerçekleşen *değişiklikler*, belirli bir biçimdeki atomun bütüne göre oranının *değişmesi* ya da birlikte *yapılanış* biçiminin *başkalaşması*, bu atomların oluşturduğu nesnelerin görünüşteki niteliklerini *başkalaştırıyor*. Nitelik ya da nitelikler göreceli olarak *yitirilip kazanılıyor*. Ancak kimi nitelikler *öznel*: Algılayan *insana* ve bu insanın içinde bulunduğu *koşula* dayanıyor. Bu nitelikler gerçekte nesnede *bulunmuyor*; nesnede bulunan *nesnel* niteliklerin, insan üzerinde yarattığı *öznel* etkilerden kaynaklanıyor. Bir bakıma Demokritos, aynı nesne pek çok canlı varlığa, bize göründüğüne *karşıt* biçimlerde görünebilir; kimi kez aynı nesne aynı kişiye bile her zaman *aynı* görünmez, bu görünüşlerden hangisinin *doğru*, hangisinin *yanlış* olduğu da *kesin* değildir; bu durumda ya hiçbir şeyin doğru *olmadığını* ya da

doğruluğun bizim için *belirgin* olmadığını söylemek gerekir, diyor. Sözgelimi, balın kimine *acı,* kimine de *tatlı* geldiği olgusundan hareketle onun *kendiliğinden* ne tatlı ne de acı olduğu sonucuna varıyor.

Demokritos'un Atomculuğa özgün katkısı olan bu tasarım, son derece *önemlidir*: Bilgibilimin *kurucusu* olarak karşımıza çıkar Demokritos. Öznel nitelikler gerçeği yansıtmazlar; bu nedenle öznel niteliklerden kaynağını alan bilgi *güvenilmezdir*. Ancak gerçek olan nesnel nitelikler *vardır* ve nesnel niteliklerden kaynağını alan bilgi *güvenilirdir*. Akıl, nesnel niteliklerden gelen algıları *düşünmeye temel* yapmak durumundadır.

Bu yaklaşımıyla Parmenides'in *aşırı* akılcılığına *sınırlama* getirir; aklın *algıya* bağımlı olduğunu ileri sürer. *Öznel* ve *nesnel* nitelik ayrımına giderek nesnel niteliklerden gelen algıyı *belirleyici* kılar ve bu yolla *Kuşkuculuğu* sınırlar.

Atomculuk, Anadolu-Yunan İlkçağı'nda varlık felsefesindeki gelişimin *doruğunu* temsil eder: Bir sistem olarak tümünden *üstündür*; tasarım olarak *etkili* ve *güçlüdür*.

Ne var ki bu özel konumuna karşın Atomculuk, İlkçağ'da büyük bir *başarı* kazanamamıştır. Özellikle, Lucretius (öl. İ.Ö.55) dışında Atomculuğu geliştiren çıkmamıştır. Antikçağ Yunan-Anadolu maddeciliği Lucretius tarafından Roma' ya taşındı: Yüzyıllar sonra Batı'yı uyandıran *materyalizm* anlayışına geniş boyutlar kazandırdı. Güçlüler egemenliğinin vatanı ve doğal olarak idealizmin kalesi olan Roma'da Lucretius, *maddeci düşüncenin* tohumlarını ekti. O'na göre evren, sürekli olarak *hareket eden maddeden* meydana gelmişti; başlangıcı ve sonu yoktu; yaratılmamıştı ve yokolmayacaktı; zaman ve uzay, hareket eden maddenin dışında var olamazdı. Doğayı açıklamada *yaratıcı ilkeler* hayal etmek yanlış ve yalandı. Sonsuz olan evrende, sayısız dünyalar vardı. Hareket, *maddenin* bir özelliğiydi ve hiçbir *doğadışı varlığın fiskesi*yle yaratılmamıştı. Doğada nesnel yasalar vardı ve bu yasalara göre gelişiyordu. Düşünce, nesnel gerçeğin bir yansımasıydı. *Kendiliğindenlik* evrenin oluşmasında temel yasaydı: Evrenin atomlarının yerli yerine yerleştirilmiş olması, bir *kafa*nın hazırladığı bir plana göre değildi; evrenin içinde binbir çeşit değişime uğradıktan, son-

suz süreçte sarsılıp yerlerinden edildikten sonra, her türlü hareketleri ve birleşmeleri deneye deneye sonunda, evreni meydana getiren bir düzene ulaştı. .(Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 111-115 arası)

"Zeus ve Apollon ile birlikte Antikçağ Yunan düşüncesinin üç büyük tanrısından birisidir. Tapımı başlı başına bir din durumundadır. Çiftçiliğin, bağcılığın ve meyveciliğin koruyucusudur. Dionysos'a tapanlar, O'nun vahşi hayvan donunda görünüşe taşındığına inanırlardı: Bu nedenle, şarap içip sarhoş olduktan sonra dağlara çıkar, naralar atarak döne döne raksederler, karşılarına çıkan hayvanların üzerine atlayıp parçalarlar ve Tanrı'yı içlerine alabilmek için çiğ çiğ yerlerdi. Tanrı'yı içlerinde bulundurdukları inancı onları daha da coşturur ve kendilerinden geçmelerine yol açardı. Dionysos tapımının amacı, insanı tanrısal yetkinliğe ulaştırmak ve Tanrı'yla aynılaştırmaktı. Dionysos tapımı, bu tapımdaki sufilik ve sarhoşluk olgusunu miras alan Platon aracılığıyla Batı'da Hristiyanlığı etkilemiş, ekmek ve şarapla yapılan törenlere esin oluşturmuştur. Yine Platonculuk ve Yeniplatonculuk aracılığıyla Alevilik-Bektaşiliğe kimi esinler vermiştir.

Tarım-Tanrı olduğuna inanılan Dionysos,Yunan-öncesi tanrılardandır. Trakya'dan ya da Frigya'dan geldiğine inanılır. Zeus ve Apollon ile birlikte Antikçağ Yunan düşüncesinin üç büyük tanrısından birisidir. Romalılar O'na Bakkhos(Baküs) derler ve verimlilik tanrısı *Liber*-le bir tutarlar. Yunan mitolojisine göre Zeus'un Semele'den doğma oğludur: Semele, kendisiyle birleşen Zeus'un ışığına dayanamayıp ölür; Zeus da çocuğunu bacağında saklayıp büyütür; sonra da kıskanç karısı Hera'nın hışmından korumak için O'nu *keçi* donuna sokar. Su perileri arasında büyüyen Dionysos, üzümden şarap yapmasını at kulakılı ve at kuyruklu Silenos'tan öğrenir ve *Şarap-Tanrı* olmaya karar verir. Dionysos tapımının ayırdedici özelliği, bu tapıma katılanların *kudurmuşcasına* kendilerinden geçmeleri ve tanrıyı kendi içlerine aldıklarına inanmalarıdır: Tapıma katılanlar Dionysos'un kendilerine, vahşi hayvan donunda göründüğüne inanıyorlardı. Bu nedenle şarap içip sarhoş olduktan sonra topluca dağlara çıkıyor, naralar atıyor, dö-

ne döne dans ediyor, karşılarına çıkan hayvanların üstüne atılıp parçalara ayırıyor ve çiğ çiğ yiyorlardı. Bu yolla Tanrı'yı içlerine almış oluyorlardı. Dionysos dini, özellikle kadınlar arasında yayılmış ve tutunmuştur. Bu din, Delphoi kâhinlerince Apollon'un buyruğu üzerine kuruldu. Apollon, babası Zeus'un *sözcüsü* olduğu için Dionysos dini, tanrılar tanrısının buyruğuna bağlandı. Dionysos dininin amacı, insanı tanrısal yetkinliğe ulaştırmak ve tanrıyla aynılaştırmak idi. Kimi araştırmacılar, Hıristiyanlığın kimi törenlerinin, özellikle ekmek ve şarapla yapılan komünyon töreninin Dionysos tapımından geldiğini savlarlar. Azra Erhat da şöyle bir yargıda bulunur: *'Bektaşiliğin ve günümüze kadar yaygınlığını yitirmeyen başka tarikatların kaynağında İlkçağın Dionysos dini bulunduğu artık herkesçe görülen, ama daha etraflıca incelenmediği için, büsbütün gün ışığına çıkmamış bir gerçektir.'* Dionysos tapımının önemi, *insanın insanlığına yabancılaşmasının* ilk ve kaynak dinlerinden birisi olmasında yatar. Yoksul halk yığınları, ezilmeye karşı tepkinin *güdülediği sarhoş bir esriklik* içinde tüm insanlık güçlerini tanrılık güce aktarırlar. Tanrılar, *vahşi hayvan donunda* görünüşe taşındıkları için, tanrıları içlerine taşımanın yolu onları parçalayıp çiğ çiğ yemekten geçiyordu. Böylece kendi insanlık güçlerine yeniden kavuşuyorlardı.

Yunan mitolojik tasarımına göre, Zeus'un karısı Hera'nın kışkırttığı Titanlar, tanrı Dionysos'u par parça edip yerler; Titanların küllerinden de insanlar oluşur. Bu nedenle insanlarda Dionysos'tan bir *parça* vardır. Tapıma katılanlar, yapılarında bulunan bu tanrılık *parça*yla yetinmezler, dağlarda yaptıkları törenlerde karşılarına çıkan vahşi hayvan donundaki Dionysos'u diri diri parçalayıp çiğ çiğ yerler ve böylece tanrılığa tam olarak ulaşırlar, yani insanlıklarına kavuşurlar.(Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 189-190)

"Kutsal söylenceye göre *lyr* adı verilen sazı, kâhinliği ve büyüyü Orpheus *icat* etmiştir. Karısı *Eurydike*yle aralarındaki aşk, Yunan mitolojisinin en özgün öykülerindendir. Birçok trajediye konu olmuştur: Karısı *Eurydike*nin ölümüne dayanamayan Orpheus, Yeraltı ülkesine gi-

derek en içli ezgileriyle karısının kendisine geri verilemesi için yakarır. Orpheus'un içten ezgileri Hades'i etkiler. Koşullu olarak Orpheus'un isteğine razı olur: Karısını alıp Yeryüzü'ne dönebilecektir; ancak peşinden yürüyecek olan karısına Yeryüzü'ne çıkıncaya değin dönüp bakmayacaktır. Orpheus, sevinçle bu koşulu kabul eder. Ne var ki bir an önce karısını görmek isteğine dayanamaz ve geri dönüp bakar. Koşulu ihlal ettiği için Eurydike, sonsuza dek gözlerinin önünden silinir ve Yeraltı ülkesinin karanlıklarına karışır. Özünde bu trajediyle, hayalgücü olmadan yaşanamayacağı anlatılmak istenir.

Orpheus tapımının temelini; insanda *iyilik* ile *kötülüğün* birbirine karışmış bulunduğu, tanrısal(Dionysik) bir yanla kötülükçü(Titanik) bir yandan meydana gelen insanın dinsel arınmayla sonsuz mutluluğa kavuşabileceği inancı oluşturur. Ruh göçü, bu arınmanın en etkili aracı durumundadır: Ruh kendisini *kötülükçü* yanından arındırmak için *bedenden bedene göçer*; ruh, her beden değişiminde daha *yetkinleşir*. Öbür-dünya'da var olabilmek için, bu dünyada Orpheus gibi yaşamak, yani *çile çekmek* gerekmektedir.

Helenik dönemde üç büyük tapım gözlenir: Dionysos törenleri, Eleusis mysterionları ve Orpheus törenleri. Orpheus tapımı, daha önceki tapımları güçlü bir biçimde çağrıştırır: Çünkü, Mainadlar tarafından Orpheus'un kollarını ve bacakları koparılmıştır. Kimi anlatımlarda bunun Dionysos'un buyruğuyla olduğu belirtilir. Orpheus, Dionysos'u yüceltmek yerine Apollon'u yüceltince şarap tanrısı da O'nu katlettirir. Kimi araştırmacılara göre Orpheus, Dionysos adına düzenlenen dinsel törenlerde *"reform"* yapan biridir. Diğer taraftan Orpheus tapımı, Eleusis mysterionlarını çağrıştırır: Çünkü, Eleusis tasarımlarında, bir yılan ısırığıyla ölmüş Eurydike'yi kurtarmayı amaçlar. Orpheus tapımının Hıristiyanlık öncesi niteliği vardır ve Doğu kökenlidir: Bu nedenle Orpheus tapımı ile Helenistik kültür arasında belirli bir *"karşıtlık"* bulunur. Orpheus ilahileri, *tensel yüceltmeyi* yadsır; ne et, ne de şarap tüketilen, cinsel perhiz uygulayan sade bir yaşamı emreder. Tasarım gereği Orpheizm, *İyi* ve *Kötü* karşıtlığını, *İlk Günah* ilkelerini *tohum* durumundan *filiz* durumuna taşıyan ilk Yunan hareketidir. Orpheus metinlerine göre insanların *kötülük* yanının bulunması, on-

ların kötü yürekli ruhlar olan Titanların küllerinden doğmuş olmaları nedeniyledir. Ancak yıldırımla öldürülmeden önce bir tanrının, Dionysos'un etini yediği için insanlar tanrısal öğeler içerir, yani *iyilikçi yanları* vardır. Demek ki insanlar ortaya çıkmadan önce dünya mükemmeldi; dünyanın dengesinin bozulması Titanların *hatası*dır. Bir insanın kendi esenliğini yakalayabilmesi için yapısındaki tanrısallığı yakalaması, onu çoğaltması, Titanların küllerinden kaynağını alan *kötülükçü yanını* ortadan kaldırması gerekir. Görüldüğü gibi henüz tektanrıcı dinler tarafından bize taşınan *Şeytan* ortada yoktur; sadece doğumu için her hazırlanmış durumdadır.

Orphik tasarımlar, İÖ. VI. yy'da Yunan toprağında ortaya çıkmış *dinsel bir karşı hareket* olduğu için Orpheusçu mistisizim, Yunan sitesinin resmi dinini sürekli *sorgulamıştır*. Dinsel *karşı hareket* olma niteliğini bir bakıma *yaradılış* tasarımından alır: Yunan tasarımlarına göre dünyanın başlangıcında *kaos* vardır ve zorlu mücadelelerden sonra Zeus egemenlik kurabilir. Oysa Orphik tasarımlarda ilk tanrı olan *Eros*un, yani *karşıt-kaos*un doğduğu *Yumurta* en baştan beri vardır. Yunan tasarımlarında *düzen, kaos*ta ortaya çıkan beklenmedik olaylardan sonra gerçekleşir; oysa Orpheus tasarımlarında *düzen* baştan beri vardır. Bu nedenle Yunanlılar Orphikçileri fazla sevemedi; onlara sınırlı bir yaşama olanağı tanıdı. Nedeni açık; Orphikçiler, insan ile tanrı arasında aracı olan rahibi Yunanlıların *kral-rahip-savaşçı* üçlemesinin tepesine yerleştiriverdiler; böylece sitenin özünü oluşturan *"demokrasinin"* ölüm fermanını imzalamış oldular. Toplumsal vicdan Dionysos'a aktarılır ve kızgın Dionysos, Orpheus'u Mainadların öfkesine terk eder. Orpheusçu kimi öğeler özellikle Pythagorasçılık aracılığıyla Platon'a taşınmış olmakla birlikte, anlatılan nedenlerle Yunan toprağında fazla başarılı olamamıştır.

Orpheus nereden gelmiştir? Sorunun yanıtını bulmak kolay değil. Perhizci, et yemez, bu Trakya tanrısı, başka herhangi bir tanrıya benzemez. Ne İskit'e benzer, ne de Frigyalıya; karakteri kaçınılmaz olarak bizi İran'a taşır. Eğer öyleyse *Şeytanı* Olympos'a dahil etmek istemesini anlayabiliriz. Ama Yunanlı *demokrasi* yoluyla Orpheus'un *şeytan doğumuna* direnmiş ve onu dışarıda tutabilmiştir". (Esat Korka-

maz; Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü; Anahtar Kitaplar; İstanbul-2006; Sayfa: 519-520)

"Anadolu'ya gelerek Amasya' ya yerleşen Baba İlyas, siyasal bir boyut da katarak köktenci bir Şiilik yarattı: İslamlık öncesi Türk kültüründen kaynaklanan görüşleri, aynı inanç ve gelenekleri büyük ölçüde yaşatan ve koruyan Türkmenler arasında etkili oldu.

Kentlerdeki Sünni halka dayalı bir devlet örgütü kuran Anadolu Selçukluları, kırsal bölgelerde yaşayan Türkmenleri giderek dışladı. Ekonomik, toplumsal ve dinsel bakımdan, Sünni kentlilerden ayrılan Türkmenler, eski Türk şamanlarının devamından başka bir şey olmayan, köktenci bir Şiilikle donanmış Türkmen babaları tarafından yönetilmeye başlandı.

Selçuklu yönetimiyle Türkmenler arasındaki bu uzlaşmaz çelişki, ayaklanmanın koşullarını hazırladı: Sultan'ın Baba İlyas üzerine asker göndermesiyle sıcak savaş başladı; durumu öğrenen Baba İshak, Harezmli Türkmenlerle işbirliği yaparak Güneydoğu Anadolu ve Suriye'yi ele geçirdi ve Baba İlyas'a kavuşmak için Amasya'ya doğru harekete geçti. Bunu öğrenen Gıyasettin Keyhüsrev II, ünlü komutanlarından Mübarizettin Armağanşahı, Amasya'ya subaşı atadı ve ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Baba İshak'tan önce kente ulaşan Armağanşah, Baba İlyas'ı yakalatarak kale burcuna astırdı. Baba İlyas'ın ölümsüzlüğüne inanan Baba İshak önderliğindeki Türkmenler, kente saldırdı ve Armağanşah'ı öldürdü. Kazanılan zaferlere karşın, Babailerin başlattığı isyan, Kırşehir-Malya'da Sultan'ın ordusundaki ücretli Hristiyan askerlerinin teknik üstünlükleri karşısında yenik düştü ve Baba İshak'ın öldürülmesiyle son buldu (1240).

Babailer ayaklanmasının bastırılmasından sonra Babailik, çeşitli biçimlerde varlığını sürdürdü. İzleyen dönemlerde Anadolu'da gelişen ehli sünnet dışı akımlara kaynaklık etti ve kaynaklık ettiği akımlar içinde eriyerek ortadan kalktı.

Ahmet Yaşar Ocak Babailer konusunda şunları söylüyor:

"Babai isyanı... Türkiye tarihindeki en büyük boyutlu ve kapsamlı halk hareketlerinin hem ilki, hem de belki etkilerinin boyutları düşünülürse en başta gelenidir. Bir defa çok geniş kapsamlı ve gerçek anlamda bir

halk hareketidir. Etkisinin uzun süreli oluşu, Türk halkının, özellikle de konar-göçer heterodoks kesimin zihniyetine uygun ilk mesiyanik (yahut mehdici) bir hareket olmasından geldiği gibi, belki daha mühim olanı, Anadolu topraklarında heterodoks Türk Müslümanlığının oluşmasına yol açan bir hareket olmasından kaynaklanmaktadır. Türk heterodoksisi Babai hareketiyle derlenip toparlanmıştır. Alevilik ve Bektaşilik bu hareketle Anadolu'daki tarihsel temellerini bulur. " .(Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 121-122)

[5] "Ahilik, herşeyden önce, Asya'da uygarlık öncesi eşitlikçi toplum örgütlenmelerinin bağrında yeşeren ama Anadolu'da uygar eşitsizlikçi toplum değerleri ortamında filizlendirilen bir örgüttür.Yukarı barbarlık konağını aşarak *yerleşik yaşama* geçen Türkmenlerin/Türklerin, kente sokulan komünal değerlerin yediciliğinde yarattıkları dayanışmacı/paylaşmacı yatkınlığın ürünüdür.

Asya'dan kopup gelen eşitlikçi donanımlı, dayanışmacı/paylaşmacı insan yığınları, *insanlık yaşı* çok yüksek olan Anadolu toprağında; yine aynı yatkınlık kanalında, bir köle dini olarak doğan ancak, zamanla egemenin ilahi bir ideolojisi durumuna düşen Hristiyanlığa *muhalefet* ederek kendine yer edinmiş bu toprağın yerlisi insanlarla *buluştu;* bir devlet dini olarak doğan İslamlığa inançsal/*sınıfsal* açıdan başkaldıran İslamın içindeki *Ali yandaşlarıyla* kaynaştı.

Bu buluşup kaynaşmayla genelde, Ortaçağ'ın temel üretim aracı olan *toprak / otlak* zemininde, *çarpıcı* gelişmeler oldu: Hz. Muhammet'i mürşit, Hz. Ali'yi rehber ve Hacı Bektaş Veli'yi pir kabul eden; Arap Yarımadası'nda yeşerip, İslam İmparatorluğu'nun büyümesine koşut olarak Arap ve Arap olmayan halkların *memnuniyetsizliğiyle beslenip büyüyen* geleneksel başkaldırıyı, hoşgörü temeli üzerinde yeniden yorumlayıp İslamlık öncesi Türk kültürüyle yoğuran, Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-düşünsel bir inanç sistemi olarak Alevilik-Bektaşilik yapılanıp biçimlendi. Özelde ise kentlerde; *zanaat/esnaf* zemininde, üretimi ve bölüşümü düzenleyen, Alevilik-Bektaşiliği yaratan kaynakların Arap kanalında örgütlenip Anadolu'ya sokulan *fütüvvet*, uygarlık öncesi eşitlikçi insanlık değerlerinin kuşatıcılığında yeniden yorumla-

narak, yine Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-ekonomik bir *iş, uğraş örgütü* olan *Ahilik* yaratıldı.

Bâtın kanalında yapılanan bu iki oluşuma koşut olarak Sünni egemenin ve Moğol'un *beşinci kolu* gibi davranan *Mevlevilik*, kentlerde örgütlendi. Mevlevi *kuşatma*, kırda etkili olamadı; toprağa/ otlağa sokulamadı; sömürünün dayanılmaz boyutlara ulaştığı siyasal eşitsizliğe duyarlı *kırsal kesimde* hızla yaygınlaşan Alevilik-Bektaşiliğe ulaşamadı ama kentlerde Ahiliği, zaman zaman önemli *kirlenmelere* uğrattı. Bütün bunlara karşılık Mevlevilik, Alevi-Bektaşi ve Ahilerin, Selçuklu/Moğol egemenine karşı *ortak* mücadelelerini *kırmaya* yetmedi. Osmanlı döneminde egemenin, bağlısı durumundaki tarikatların, mezheplerin yalnızca *adı* değişti; başkaldırı kanalında değişen bir şey olmadı; Alevi-Bektaşi/Ahi *dayanışması* sürdü.

Bu yolda, yönde o günlerden bu yana, *Sünni kuşatma, Sünnileştirme çabaları,* sona ermiş değildir. Sayısız *yanlı* yazar-araştırmacı *bâtını* bir örgüt olan Ahiliği, Anadolu Aleviliğini yaratan insanlarla *aynı* kökenden gelenlerin *kent koşullarında* yarattığı bu örgütü, bu örgütün insanlarını, Sünni anlayışın *daracık, karanlık* dünyasına çekmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Bu noktada azımsanmayacak bir *başarı* da sağlamış durumdalar. Bugün bu anlayışa *dur* demek zamanı gelmiştir. Anadolu halkının tarihini *yeniden* yorumlamak; insan üretici gücü bağlamında Aleviliği yaratanlarla Ahiliği yaratanların *aynı* değerlerle insana, çevreye ve dünyaya baktıklarını, *aynı* inancı paylaştıklarını, *aynı* hoşgörüyle beslendiklerini kanıtlamak; Ahiliği ve Ahileri, Sünni *kirlenmişlikten* kurtarmak, onların *sınıfsal* kimliklerini, *neye* karşı *kimlerle* taraf olduklarını gözler önüne sermek; bu yolla oynanmak istenen oyunu/oyunları *bozmak* gerekmektedir.

Alevilik-Bektaşilik mi Ahiliği yaratmıştır, yoksa Ahilik mi Alevilik-Bektaşiliği? ya da *Alevilik Ahiliktir; Ahilik Aleviliktir, Ahilik, Aleviliğin bir türevidir* vb. Fazla taraf kokan yüzeysel kestirimlerle tartışmayı üretici kılmak olanaklı değildir.

Doğru olan, anlaşılması/bilinmesi gereken Ahiliğin bir Alevilik *yaratısı* ya da *türevi* olarak değil, Aleviliği yaratan insanlarla *köken ortaklığı* olan, *aynı değerler* tarafından eğitilen, *aynı kolektif bilincin* taşıyıcıları

durumunda bulunan insanların, hemen hemen *aynı zaman* aralığında *kentlerde* yarattıkları bir örgütlenme olduğunun bilince çıkmasıdır. *Hangisi hangisini etkilemiştir?*, sorusuna gelince,temel olan *karşılıklı* etkileşimdir. Ancak, ille de bir öncelik saptanacaksa bu öncelik *Ahilere* verilmelidir.

Bu yaklaşımda bir *çıkmaz* varmış gibi görülebilir. Asya'dan göç eden yığınlar önce Anadolu'nun *toprağını/otlağını, dağını/taşını* doldurdu, sonra da *kentlerini.*

Kaybedecek daha az şeyi ya da mal varlığı *taşınabilir* olduğu için öncelikle yerini yurdunu terkeden ve Ahilerin *öncülleri* olarak yorumlanabilecek olan Asyalı göçmenler Anadolu'nun kır insanı, tarım üreticisi, hayvan çobanı olunca, kendisine *yakın, özümseyebileceği yeterince olgunlaşmış kurallar* bulamadı. Bunu bir süreç içerisinde, çeşitli kaynaklardan *beslenerek* ağır ağır gerçekleştirdi.

Buna karşın, kaybedecek daha çok şeyi ya da mal varlığı *taşınamaz* olduğu için daha sonraları iyice *umarsız* kalınca yerini terkeden Asyalı göçmen, Anadolu'nun *kent insanı, esnafı/zanaatkârı* olunca, kendine *yakın, özümseyebileceği, yorumlayabileceği, yeterince olgunlaşmış, örgütlü duruma gelmiş Fütüvveti* buldu. Bu nedenle Ahilik, Alevilik-Bektaşilikle *zamandaş* olmasına karşın, daha çabuk *kurallandı.* Bu bağlamda, öncelikli etkilenme Alevilikten Ahiliğe doğru değil, *Ahilikten Aleviliğe doğru* olmuştur, Alevilik-Bektaşiliği etkileyen *öncü kol* rolü oynamıştır, denilebilir *Ahilik nedir?*

Ahilik, yalnızca Türkler/Türkmenler arasında varlığını sürdürmüş olan; düşünsel açıdan *Ali*'nin adıyla simgelenen toplumsal muhalefete bağlı, *bâtını* bir kuruluş olmasıyla belirgin, ancak geçimini sağlayacak bir *zanaata* sahip olanların girebildiği, alışılagelen anlamda bir *tarikattan* çok, belli *kuralları, koşulları ve inanç geleneği* bulunan, dine bağlı bir yapılanmadan *apayrı* özellikler taşıyan bir *uğraş* örgütüdür, bir *iş, emek* birliğidir; bu anlamda bir kurumdur.

Araştırmacılar, Ahiliğe temel olan *Ahi* sözcüğünün, kökeni konusunda tam bir görüş birliği içerisinde değildir. Ancak, genel kabul gören, tarihsel olaylar, olgular tarafından doğrulandığı savlanan anlayış; Türkçe, *yiğit, cömert, eliaçık* anlamlarına gelen *akı* sözcüğünün, za-

manla Arapça, *kardeş* anlamına gelen *ahi* biçimine dönüştüğü şeklindedir.

Emevilere karşı Horasan'da, Abbasi ihtilalinin önderi Ebu Müslim el Horasani'yi (...-755) *destekleyenler*, bir bakıma Ahilerin öncülleriydi. Söylence yüklü de olsa Ebu Müslim sonraları, bir *meslek kesimini* temsil eder oldu. Anadolu Rum abdalları, Hacı Bektaş Veli düşüncesinin yılmaz savaşçıları olduklarının bir *simgesi* olarak, Demirci Ahi Hurdek tarafından Ebu Müslim'e bir savaş aracı olarak verilen *baltayı*, sürekli yanlarında taşıdılar. Ebu Müslim el-Horasani'nin tarihi kişiliği, efsaneleşmiş yaşamı ve savaşları kapsamında, Ali yandaşlarıyla, Muaviye yandaşları arasındaki *mücadeleyi* destanlaştırdılar. Horasan'dan/Türkistan'dan Anadolu'ya *Alpler, Alp erenler* oldular.

Ahiliği birinci dereceden etkileyen ve ona önemli katkılar veren Fütüvvetçilik, X. yüzyıldan başlayarak örgütlendi. Fütüvvet, çoğulu *fityan* olan Arapça *delikanlı, yiğit, eliaçık, gözüpek, iyi huylu kişi* anlamlarına gelen *feta* sözcü ğün den gelir.

Emeviler yıkılıp, Abbasi soyu başa geçtikten sonra bu kez Horasan/Türkistan kökenli askeri birliklerin *güçlü ve imtiyazlı* duruma geçmelerine; merkezi otoritenin ekonomik sömürü ve siyasal eşitsizlik dayatmalarına karşı bir *tepki* olarak, IX. yüzyıldan itibaren *bâtını* bir şemsiye altında ve Arap *halk* katında, kimi örgütlenmeler belirmeye başladı. Abbasi yönetiminin güçlü olduğu dönemlerde *sivil itaatsizlikten* öteye geçemeyen bu kıpırdanmalar; devlet otoritesinin zayıflamasıyla *tehlikeli* boyutlara sıçradı. Toplu davranarak *kundakçılık* eylemlerinde bulunan, iktidar savaşında şu ya da bu güç tarafından kullanılan bu unsurlar; çoğulu *ayyarun* olan *yasa tanımaz, yasadışı toplum* anlamında *ayyar, haydut* anlamında *evbaş* ve çoğulu *şuttar* olan *kurnaz* anlamında *şâtır* adlarıyla anılmaya başladılar.

Kamu yararına davrandıkları savıyla hareket eden bu *fityan* ocakları, sonraları; devletin siyasal yapısı içerisine çekilerek etkisiz kılınmaya çalışıldı. Özellikle, asker ve güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı Arap olmayan İslam ülkelerinde *seyyar milis gücü* olarak kullanılmaya başlanıldı. Fityan ocaklarının, *siyasal* amaçlarla devreye sokulması onların, standart bir ahlaki disiplin altına girmeleri ya da sokulmaları zo-

runluluğunu ortaya çıkardı. Bu zorunluluk, fityan ocaklarının öncüleri/önderleri tarafından giderildi ve *ilk ilkeler* şekillenmeye başladı. Başlangıçta *fütüvvetçi kuralları* olarak bilinen bu ilkeler zamanla, fütüvveci, ayyar, şâtır vb. kuruluşların *ortak* nitelikleri olmaya başladı. Ayrı ayrı adlarla anılan bu tür kuruluşları kendi potasında toplayan *fütüvvetcilik*, giderek belli amaçlarla belli zamanlarda bir araya gelen ve belirlenen ahlaki/yiğitlik kuralları içinde davranan örgütlerin *genel* adı oldu.

Abbasi yönetiminin iyice zayıflamasıyla fütüvvetçilik, *siyasal bir kimlik* olarak öne çıktı. Bunun üzerine Fütüvvetçiliği, kendi başkanlığında örgütleyip politik/ siyasal amaçları için kullanmayı planlayan Abbasi halifesi Nasır Lidinillah (saltanatı: 1180-1225) çağının büyük mutasavvıfı, Şahabüddin Abu Hafs Ömer al-Suhraverdi'ye (1145-1234), geniş kapsamlı bir *fütüvvetname* yazdırdı. Böylece fütüvvet, belli kurallar çerçevesinde bir "*öncü örgüt*",olağan zamanlarda atıcılık vb. etkinliklerle kendini canlı tutan bir *izci örgütü* olarak kurumlaştı. Halife Nasır Lidinillah'ın amacı, bu *öncü örgütü*, bu *izci örgütünü* kullanarak sarsılmış Abbasi egemenliğini yeniden *pekiştirmek*, güçlüyle güçsüzü birleştiren bir toplumsal *kaynaşma* sağlamak ve komşu yönetimleri egemenliği *altına* almaya çalışmaktı.

1183'te örgütün piri ve şeyhi Abdülcebbar'dan *fütüvvet şalvarını* giyerek, fütüvvet örgütlerinin *şefi* oldu. Bu noktadan sonra fityan örgütleri, ilk ortaya çıkış amaçlarına *zıt* bir kanalda, Abbasi yönetiminin *yüksek* çıkarlar doğrultusunda davranan aristokrat nitelikli bir *saray teşkilatı* olarak gelişti.

Fityan örgütleri Nasır'ın amaçlarını İslam ülkelerine *yaydı*; bu arada Anadolu Selçuklu Devleti de fütüvvet çağrısı'na uydu. Önce İzzeddin Keykavus (1210-1219), kendi başvurusuyla Halife'den *fütüvvet şalvarını* aldı; ardından da Alaaddin Keykubat (1219-1237), Halife' nin dinsel danışmanı ve fütüvvetname yazarı Suhraverdi'nin elinden Konya'da *fütüvvet şalvarını* giydi. Böylece, Abbasi saray fütüvvetçiliği, Anadolu'ya *taşınmış* oldu; Selçuklu sultanlarının korumasında hemen her yana rahatça *yayılma* olanağı buldu.

X. yy'dan başlayarak Batı Türkistan'da ve İran'da yoğunlaşan Oğuz

kökenli Türkler/Türkmenler, 1040'ta Gazneliler Devleti'ne karşı kazandıkları Dandanakan Savaşı'ndan sonra Rey kentini kendilerine başkent yaparak Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular.

Anadolu'yu Bizansın elinden almak amacında olan Selçuklular;1048'de Pasinler'e, 1054'te Muradiye'ye, 1059'da Sivas'a, 1064'te Kars'a girdiler. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu, bütünüyle Selçuklulara açılmış oldu. 1071'i izleyen göçler, XIII. yy'ın sonlarına değin sürdü. XIV.yy'dan başlayarak göç hareketleri *ters* yönde, yani Anadolu'dan İran'a yapılmaya başlandı. 1071'den 1225 yıllarına değin Anadolu' ya büyük dalgalar halinde giren Türk/ Türkmen toplulukları, genellikle *göçebe* idiler.

1220'de Moğolların, Harezmşahlar Türk Devleti'ni ortadan kaldırmasından sonra, Maveraünnehir ve Türkistan'daki Türk kentlerinin *tüccar ve sanatkâr halkı*, dükkânlarını, tezgâhlarını bırakıp Anadolu'ya yöneldiler. Bu ikinci büyük göç dalgasıyla gelenler, öncekilerinin aksine çoğunlukla *kentliydiler*.

1240'ta, Baba İshak'ın önderliğindeki Türkmen ayaklanması, Selçuklu ordusu tarafından acımasızca bastırıldı. Ancak, Baba İshak'ın müritleri, onun *bâtını* inançlarını devam ettirdiler.

Anadolu'nun kırında, yani toprak/otlak zemininde, ekonomik açıdan büyük sıkıntılar içinde kıvranan, siyasal açıdan sürekli istismar edilen *kitleler,* Hacı Bektaş Veli'nin (1209-1271) öncülüğünde/önderliğinde; Ali ve On İki İmam sevgisine dayanan, olgunluk, eşitlik, özgürlük vb. ilkelerle belirgin, bu toprağa özgü *Alevilik-Bektaşiliği* yapılandırdı.

Hristiyan kökenli ticaret erbabının ağırlıkta olduğu kentlerde, esnaf/zanaatkâr zemininde, ikinci büyük göç dalgasıyla gelip buralarda yerleşik yaşama geçen Türkmen kitleler; asıl adı Şeyh Nasreddin Ebu'l Hakayık bin Ahmet el-Hoyi (1169-1261) olan Ahi Evren' in öncülüğünde/önderliğinde, Arap kanalından gelip daha önce Anadolu'ya giren ve Selçuklu sultanlarının korumasında hemen her tarafa yayılmış bulunan *Fütüvvetçiliği*, Asya'da yarattıkları *kent* değerlerinin belirleyiciliğinde yorumlayarak bir uğraş örgütü, bir iş, emek örgütü olarak *Ahiliği* kurdu. Anadolu'da *ilk feodal devlet* olan Selçuklu egemenliğinin geniş karnında ve kentlerde, *üretim/bölüşüm* temelinde

bir meslek örgütlenmesinin insanları olarak öne çıkan *Ahiler*, başlangıçta merkezi yönetimle bir *çelişki* içerisinde değillerdi. Ancak giderek, *sömürünün ve siyasal eşitsizliğin* dayanılmaz boyutlara ulaşması, kırlardan kentleri *kuşatması* sonucu Ahiler, kendileri dışında kalan *Türkmen* kitle ile birlikte davranmaya başladı. Moğollar'a karşı Selçuklular'ı içtenlikle destekleyen ve bu yolda önemli direnmeler gösteren Ahiler, Selçuklu yönetiminin Moğollar'a dayanmasıyla onlarla kesin bir *kopuşmaya* girdi; bu süreç içerisinde, Selçuklu/Moğol *yanlısı* bir kanala oturan Mevlevilikten de iyice *uzaklaştılar*. Kırsal kesimde, köylülük arasında bir anda yaygınlaşan ve daha *sınıf yoğun* bir mücadelenin öncüleri durumunda bulunan Alevi-Bektaşilerle *birleştiler*. Böylece Ahilerin *devrimci* yanı öne çıkmış oldu. Selçuklu sultanlarının Moğol yönetimine girmesi üzerine Türkmenler *devlete* karşı tam bir *itaatsizlik* içine girdiler. Bu aşamada, Selçuklu sultanları Türkmenleri, itaat altına alacak bir güce de sahip değillerdi. Bu nedenle ilk İlhanlı hükümdarı Hülagü (1256-1265) Anadolu'daki Moğol kumandanlarına, Türkmenleri *tenkil etmeleri* buyruğunu verdi; Sivas ve Kayseri yöresindeki Türkmenler'e ağır bir darbe vuruldu; bir kesimi, güneye inerek *Memluk* topraklarına sığındı.

1277'de Mısır-Suriye Türk Memlukları hükümdarı Bay-Bars, Selçuklu devletinde iktidarı elinde tutan Pervane Muineddin Süleyman'ın daveti üzerine Anadolu'ya yürüdü ve Elbistan ovasında Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. İzleyen süreçte, Anadolu toprağında çok sayıda beylikler kuruldu.

Ebu Sayid Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) Moğollar arasında şiddetli bir *iç mücadele* başladı. Bu mücadele sonucu, Anadolu beylikleri tam bir bağımsızlığa kavuştu. Siyasal birlikten yoksun bu ortamda, Ahiler öne çıkarak kentleri *yönetmeye* başladılar. Hemen hemen her kentte, başlarında bir *Ahibaba* bulunan esnaf ve sanatkâr dernekleri vardı. Bunlar *silahlı* olup, aynı zamanda *siyasal* açıdan yerel bir kuvveti temsil ediyordu. Bütün gün çalışan yiğitler, geceleri dernek merkezinde toplanarak *sohbet ederler, türküler çağırıp, raksederlerdi.* Dernek merkezleri aynı zamanda birer misafirhane idi; uzak yakın yerlerden gelen yabancılar, bu Ahi odalarında çok sıcak bir konukse-

verlik görürlerdi. Bu yanlarıyla Ahiler, Osmanlı Devleti'nin *kuruluşunda* da büyük bir rol oynadı. Osman Gazi'nin kayınpederi Edebali, bir Ahi şeyhiydi; birçok silah arkadaşı örgüte üyeydi.

Ahi örgütü, XVIII. yy'dan sonra *loncalara* dönüşmeye başladı; iç ve dış ekonomik gelişmelere koşut olarak *Meşrutiyet*' le birlikte iyice zayıflayıp ortadan kalktı.

Anadolu Selçukluları döneminde ortaya çıkan ve yaygınlaşarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna önemli katkılar veren; esnaf, zanaatçı, çiftçi gibi çalışma kollarından insanları kapsayan Ahiliğin, ülke düzeyinde *bütünlük* gösteren bir *iç işleyişi* vardı.

Ahi Evren, örgütün sürekliliğini sağlamak için Ahiliği, *tekke ve zaviyelere* bağlamıştı. Herhangi bir meslekte çalışabilmek için, o mesleğin Ahi zaviyesine *bağlanmak* zorunluydu. Bir meslekte çalışmak isteyen önce çırak olarak alınır, daha sonra kalfa ve usta olarak zanaatında ilerlerdi.

Yerel ahibabalarının atamaları ve azilleri, Kırşehir'deki Ahi Evren Tekkesi *piri* tarafından onaylanırdı. Her yıl Anadolu'ya ve Rumeli'ye Ahi örgütü başkanının görevlendirdiği *nakibler ve halifeler* giderdi. Yerel örgütlerin durumunu inceler, esnafı toplar yeni taliplere, kalfalara ve ustalara *peştemal* kuşatırdı; tezgâh açacaklara *izin ve ruhsat* verirdi.

Ahilik bir örgüt olduğu için ona her isteyen *giremezdi*. Örgüte, örgütten yetkili birinin *aracılığı ve onayıyla* girilir; belli kurallara göre uygulanan bir *giriş töreni* yapılırdı. Yaş ve aşama bakımından küçükten, büyüğe gösterilen *sınırsız* bir saygı zemininde, herkes birbirinin "*kardeşi*" idi. Ahlaki bakımdan küçültücü, yerilmeye, kötülenmeye elverişli kimseler; bu kapsamda dinsizlerin, dedikoducuların, falcıların, yıldızlara bakarak geleceği bildirenlerin, peygamberlere saygısızlık edenlerin, tellakların, dellalların, pişekârların, cerrahların, alemdârların, beddua edenlerin ve hırsızların örgütte *yeri yoktu*; bilinmeyerek alınmışlarsa bir daha alınmamak üzere *kovulurlardı*.

Örgüte girmesi uygun görülen kimseye, örgütün bir üyesi olduğunun, kendini örgüte vereceğinin ve örgüt kurallarına uyacağının bir simgesi olarak *Şed* (kuşak) bağlanırdı.

Kuşak bağlamanın *12 koşulu* vardı: Bunlar; bilgi/amel/sabır/yol gösterici olma/kötülüklerden uzak kalma; iç arınmışlığı, kurtuluş/Tanrı'ya şükretme/ tövbe/çaba gösterme/yakın dostluk kurma/ sadakat/kendini Tanrı'ya, Tanrı inancına verme/alışkanlığı bırakma.

Örgüte girmek isteyen kişiye,özel törende; nefes vermesi, uğur getirmesi için *usta, yol atası, sağ yol yoldaşı ve sol yol kardeşi* olmak üzere *dört simgesel kişi* seçtirilirdi. Bunlar örgüte girene *tinsel* bakımdan öncülük eder, yardımına koşar, yol gösterirdi. Örgüte giren kişi, Ahi olabilmesi için üç dalda eğitilirdi: *Şeriat, tarikat ve marifet bilgisi* verilerek gerekli bilgiyle donatılır; bir uğraşı alanında yetişmesi sağlanarak *meslek sahibi* kılınır ve gerekli beceriler kazandırılarak savaşacak duruma getirilirdi.

Ahilikte uğraşın öncüsü bir *peygamberdi*; bu nedenle peygamberler, bir *iş, uğraş sahibi* olarak algılanırdı. Âdem, tarımcı; Şid, hallaç; İdris, terzi; Nuh, marangoz; Hut, ticaret erbabı; Salih, deveci; İbrahim, sütçü; İsmail, avcı; İshak, çoban; Yusuf, saatçi; Musa, çoban; Zülküf, ekmekçi; Lut, tarihçi; Üzeyir, bağcı; İlyas, culhacı; Davut, zırhçı; Lokman, hekim; Yunus, balıkçı; İsa, gezgin ve Muhammet, tüccardı.

Ahiliğin genel kural niteliğinde *altı ilkesi* vardı: Elini açık tut/sofranı açık tut/ gözünü bağlı tut/kapını açık tut/belini bağlı tut/ ve dilini bağlı tut. Bunlardan ilk ikisi *eli sıkılıktan kaçınmayı, eliaçıklığı, yardımlaşmayı*; üçüncüsü, *başkalarının işine karışmamayı, her olup biteni görmemeyi*; dördüncüsü, *konukseverliği* ve son ikisi *kendine egemen olmayı, duyguların, tutkuların tutsağı olmamayı* simgelerdi. Görüldüğü gibi Ahilik, Alevilik-Bektaşiliği yaratan insanlarla *aynı kökenden* gelenlerin, yine *benzer kaynaklardan beslenerek* yarattıkları, Anadolu *kırını kentte tamamlayan,* bütünleyen; bir *iş, uğraş* örgütüdür. Bugünün yazar-araştırmacılarına düşen *görev,* Ahiliğin kural, ilke ve inanç öğelerini tarihin *gerisine* giderek, kaynağına *ulaşarak* aydınlığa çıkarmak olmalıdır.

Bu değerlendirmeden sonra Alevilik-Ahilik ilişkilerini özetle şöyle sıralayabiliriz:

l) Arapça'daki *feta* sözcüğü *soylu ve tam anlamıyla insan* anlamında kullanılmaktadır. Buradan Anadolu Aleviliğinin *eksiksiz-kusursuz,*

tam insan anlamında kullandığı *insan-ı kâmile* bir gönderme vardır. Hem Ahilikte hem de Alevilikte bu terim, eksiksiz nesnelleşmesini İmam Ali'de bulur.

2) Fütüvvet zincirinin başı olan Selman-ı Farisi Anadolu Aleviliğinde cem törenlerinde tığbent bağlayan kişidir; bu bağlamda ulu bir kimliktir.

3) Fütüvvet genel örgütlenmesi *beyt* aşamasında birleşir; bu terimle *Ehli-beyt* terimini tamamlayan *beyt* sözcüğü arasında bil ilgi/ilişki vardır.

4) Kılıç kuşanmayan, asker olmayan; doğruluk, bağlılık ve sözünde durma ilkelerine göre davranan *kavli* Ahilerle ikrar veren Anadolu Alevileri arasında bir eylem birliği vardır.

5) Ahilikteki *yol atası* ile Anadolu Aleviliğindeki *rehber* tam bir benzeşme gösterir: Yol atası olgusu zamanla Anadolu Aleviliğinde *rehber* biçiminde kurumlaşmıştır diyebiliriz.

6) Ahilikteki iki *yol kardeşi,* Anadolu Aleviliğine *musahip-yol kardeşi* olarak geçmiştir. Çünkü Hacı Bektaş Veli döneminde bugünkü anlamıyla bir cem töreni kurumlaşmış değildi. Saç, sakal, kaş, bıyık gibi başta-yüzde çıkan kıl örtüsünün kesilmesi bağlamında *çâr darp* işleminden geçirilmesi ve başının bir papakla örtülmesi yeterli görülüyordu. Oysa o dönemde Ahilerde tören erkânı gelişmiş bulunuyordu.

7) Ahilikte ahibabaların yılın belirli günlerinde bağlısı yerleri dolaşarak *kuşak kuşanma* törenlerini yürütmesi ve bu hizmeti karşılığında aylık ya da yıllık alması ile Alevilikte dede ya da babaların bağlısı yerleri dolaşıp törenleri yönetmesi ve bu hizmeti karşılığında hakkullah (şeydullah, çıraklık, çerağ akçesi) alması olgusu birbirine benzemektedir. Dolaysız bir etkileşme söz konusu olmasa da Şamanizmden, Zerdüştlükten ve Mani dininden gelen nesnel kaynakları aynıdır.

8) Hem Alevilik hem de Ahilik, düşmanları tarafından ortak yargılarla suçlanmıştır.

9) Ahilikte fütüvvet önce Muhammet'e gelmiş, ondan Hz. Ali'ye geçmiştir. Benzer şekilde bâtın bilgi önce Muhammet'e gelmiş, O'ndan Ali'ye geçip sır olmuştur. Bu iki olguyu betimleyen hadis ya da özdeyişler Alevilikte ve Ahilikte ortaktır.

10) Fütüvvetnamelere göre Hz. Ali, on yedi kişinin belini bağlamıştır; bunların başında Selman-ı Pâk gelir. Bu söylence olduğu gibi Aleviliğe geçmiştir.

11) Mani dininden gelen *ele-dile-bele* yönelik telkinler önce Ahiliğe oradan Anadolu Aleviliğine *Ele-Dile-bele bağlı olmak* biçiminde geçmiştir.

12) Şamanizmden gelen *palheng taşı* önce Anadoulu Aleviliğine oradan da Ahiliğe geçmiştir.

13) Budizmden beslenerek biçimlenen kutsal giysi hırka önce Bektaşiliğe oradan da Ahiliğe geçmiştir.

14) Anadolu Alevilerindeki *sır saklama* olgusu büyük ölçüde Ahilikten beslenmedir.

15) Ahilikte İmam Mehdi için kullanılan *Sahibü'z Zaman* terimi Alevilikte de kullanılmaktadır.

16) Alevi törenlerinde söylenen düvazdehimamların çoğu fütüvvetnamelerde olduğu gibi yazılıdır.

17) Ahilikteki *şed* olgusu Bektaşiliğe *tığbent* olarak geçmiştir.

18) Alevi cemlerinde meydanın süpürülmesi, eşik ve kabul duaları; mürşidin talibin sağ elini, başparmak kalkık ve dokunacak biçimde tutması; biat ayetinin okunması; tövbe; On İki İmam'a salavat; *şeriatta üstüvar ol* telkini; şerbet vb. hep Ahilikten alınmadır.

19) Hacı Bektaş Veli'nin en yakın dostu Ahi Evren'dir. Bu yakın dostluk Alevilikle Ahilik arasındaki yakınlığı kanıtlamaktadır.

20) Fütüvvetnamelerde yedi sayısına ilişkin tüm anlamlar Alevilikte de aynen vardır." .(Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 33-41 arası)

[6] "Hurûfilik, Fazlullah Hurufi'nin kurduğu, Tanrı'yı, insanı ve genel olarak varlığı harfler ve sayılarla açıklayan felsefe/inançtır. Hurûfilik, öncelikle harflerin önemi ve onların sayılarla ilişkisi üzerinde durur: İnançlarını ve yükümlülüklerini Arap abecesinin 28 harfi ve Fars abecesinin 32 harfiyle yorumlar. Hurufilere göre tanrısal sırlar harf ve sayılarda gizlidir; harf ve sayıların gerçek anlamları açığa çıkarılabilirse tanrısal sırlar çözüme kavuşturulmuş olur. Hurûfilik anlayışında

Tanrı, harflerle seslerden oluşur; bu kapsamda varlığın özünü kuran harflerle seslerdir; harflerin içerdiği seslerin görünüş alanına çıkmasıyla varlık türleri oluşur. Ses insanda söz olarak gerçekleşir; harfler dile aktarılınca söz niteliği kazanır; bu durumda ses aracılığıyla harflerin mana âleminden madde âlemine geçmesi olarak algılanır ve *"oluş"* böylece gerçekleşir. Evrenin özeti olması nedeniyle insanın yüzü hakikatın aynasıdır. İnsanın yüzündeki doğuştan gelen yedi çizgi (hutut-ı ebiye) yedi göğü; yine yüzündeki sonradan oluşan yedi çizgi (hutut-ı ümmiye) yeri temsil eder. Bu on dört çizgiyle bu çizgilerin insan yüzünde bulundukları on dört yerin toplamı yirmi sekizdir; yirmi sekiz harf Tanrı'yı gösterir; insanda görünen ve konuşan Tanrı'dır. Hurûfilikte, bütün varlıklar insana, bütün insanlar ise peygamber ve imama bağlıdır. Nasıl peygamberlik Hz. Muhammet'le en yüce ve en son noktaya ulaşmışsa tıpkı bunun gibi imamlık da Hz. Ali'yle olgunluğa ulaşmıştır; Hz. Ali'nin soyundan gelenler bu olgunluğu sürdürür. İmam Hasan Askeri, zâhir imamların sonuncusudur; ondan sonra gayb dönemine girilir; gizli imam dönemi (gayb dönemi) Mehdi'yle başlar ve Mehdi de Fazulullah Hurufi'dir. XIV. yy'ın sonlarında ortaya çıkan Hurûfilik, İran, Azerbaycan, Irak, Anadolu ve Rumeli'de taban buldu; İran'da siyasal güçlüklerle karşılaşan Hurufiler, Osmanlı topraklarına sığındı: Fazulullah'ın baş halifesi olan Nesimi Bektaşi Tekkesi'ne sığınarak, tarikatını buradan yönlendirmeye çalıştı. (Esat Korkamaz; Şeyh Bedreddin ve Vâridât; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2007; Sayfa: 29-30'daki 3 nolu dip not/ Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 327-328)

[7] "Kızılbaşlık, ne zaman ve kim tarafından kurulduğu tam olarak bilinmeyen, göçer ve yarı-göçerlerin merkezi otoriteye karşı siyasal isteklerini de öne alarak başkaldırdığı, tasavvufi açıdan On İki İmam ve Kerbelâ tapımı, etik açıdan adama muhabbet (insanı sevme) , deme muhabbet (mürşidin öğretme gücünü sevme) , nura muhabbet (aydınlığı sevme) ilkeleri üzerine yapılanan Alevilik kolu. Kızılbaşların bu adla anılmalarına kaynak olarak genellikle, Safevi şahlarının savaşta erlerine giydirdiği ya da Uhud Savaşı'nda yaralanan Peygamber'in kanını gören Hz. Ali'nin, daha sonraki savaşlarda giydiği *kızıl*

renkli başlık gösterilir; ancak en yaygını ve mantıklısı İran kökenli olanıdır. Diğeri ise *geriye dönüş tapımı* kapsamında biçimlenmiş bir mistik tasarımdır.

İran'da Safevi Devleti'ni kuran Erdebil sufileri, on iki dilimli taç giyme geleneğini başlattı. Safeviye tarikatının Şiileşmesini sağlayan Şeyh Cüneyt'in öldürülmesinden sonra pir olan oğlu Haydar, on iki dilimli kızıl taç giymeye ve kızıl sarık sarmaya başladı; müritleri de buna uyunca *haydari taç*, tarikatın simgesi durumuna geldi ve bunlara *Kızılbaşlar* denildi.

Selçuklulardan bu yana Anadolu'da bir düşünce/inanç kurumu olarak yaşayan Kızılbaşlığı, Şiilik kolu kabul ederek doğrudan İran'a bağlamak tam gerçeği yansıtmaz: Anadolu toprağında Bektaşilikle ortak inanç, gelenek ve görenek temeli üzerinde gelişip şekillenen bir sentez olarak, bir Alevilik kolu olarak algılamak daha doğru olur. Şöyle de söylenebilir: Anadolu Aleviliğinin felsefe, öğreti ve erkân boyutunda günümüze taşınan yapısına son biçimini, çağdaşı durumundaki etkilenme kaynaklarının sonuncusu olan Kızılbaşlık vermiştir. Kızılbaşlık Osmanlı egemeni tarafından niçin tehlikeli görülmüştür, sorusunu açmaya çalışalım: Kızılbaşlık, Ortaçağ'ın temel üretim zemini olan toprak üzerindeki belirleyici üretici güç durumunda bulunan göçerlerin, yarı-göçerlerin ve köylülerin, en fazla ezilen sınıf insanının siyasal isteklerini de öne alarak devlete başkaldırısıdır. Bu başkaldırıyı gerçekleştirirken, ilkel komünal toplumdan getirdiği kural ve değerlerle kendini ve halkı kurtuluşa taşımaya çalışmış, siyasal iktidarı "alaşağı" etmek istemiştir. Kızılbaş tavır, Osmanlı egemeni için çok tehlikeli bulundu: Bir daha Osmanlı toprağında bu türden bir siyasal/dinsel hareketin olmaması için elinden gelen her şeyi yaptı; yakaladıklarını kılıçtan geçirdi. Yakalayamadıkları devletin uzanamadığı alanlara çekildi. Ancak Osmanlı egemeni, gün gelir yine devletin egemenlik alalına girer diye bir karşı-ideolojik saldırı başlattı: mum söndü vb. karalamalar bu karşı-ideolojik saldırının ürünleridir; kafalara gerçekleşmiş olaylar/olgular diye "kazınan" bu karalamalar günümüze kadar taşınmıştır." (Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Genişletilmiş Dördüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2005; Sayfa: 414-415)

ALEVİ KİMLİĞİNİN İŞLEVİ

Doğru söylemek
acıdır ama
sen yine de doğru söyle.

Kimi araştırıcıların savlarının tersine İslamiyet-öncesi Asya halkı, genelde *yerleşik* yaşama geçmiş değildi. Yani *uygarlaşma* sancılarına henüz yakalanmamıştı. VII. yy'a adım atarken Anadolu yerleşik halkı, uygarlaşmanın değil, *uygar olmanın* sancılarını yaşıyordu. Son tektanrıcı dinin yaratıcıları olarak tarih sahnesine çıkacak olan *Araplar* ise yerleşik yaşama ve uygarlaşmaya yeni adım atmış olmanın *karmaşası* içindeydiler. Dünü temsil eden *Bedevi* ülküsü yabancılaşmış, yarını temsil eden *yerleşik yaşam değerleri* henüz egemenlik kurabilmiş değildi.

Orta Asya halklarına gelince; onlar, uygar olmanın, uygarlaşmanın biraz "*gerisinde*" ancak, bu sürece bir sıçrama platformda bulunuyordu. *Saf kandaşlığın* ve *sınıfsızlığın* bir ölçüde çözülmesine karşın, ilksel kolektivizm ülküsü henüz *yabancılaşmış* değildi. Özgürlük, doğruluk, eşitlik ve yiğitlik kapsamında özetlenebilecek olan *barbar insanlık durumu değerlerinin* güdücülüğünde bir *kabile/kavim demokrasisi*, bir şefler *aristokrasisi*yle belirgin bir *askeri demokrasi* yaşanıyordu. Arap Yarımadası'nda somutta yaşanan bir *olgu* olmaktan çıkmış olan ve ancak dillerde *Bedevi ülküsü* olarak öne çıkarılan *ilksel eşitlikçi değerlere öykünülürken*, Orta Asya toprağında bunlar yaşamın içindeydi.

Bu nedenle Orta Asya insanının barbar değerlerine *öykünmek*, onları yaşanan andaki değerden daha ileri bir *aşamada* gör-

mek, tam bir yanılsamadır. Bu konak, uygarlaşma yolundaki her halkın geçmek zorunda olduğu *zorunlu* bir aşamadır. Bu aşamayı daha ileri bir toplum örgütlenmesi olarak görmek/algılamak; barbar değerlerinin yaşanan anda *çözücü, çözümleyici* olduğunu kabul etmek demektir. Yaşadığımız sınıflı toplumda ezilen sınıf insanına *modern kimlik* önermek yerine *barbar* olmayı; ezilen sınıf ideolojisi yerine *sınıfsız* Asya toplumunun *ideoloji-öncesi* düşünce yapısını önermek demektir. İnsanlık durumu bakımından *gerilikle övünmek*, tarihi *çarpıtmak* demektir.

Olması/algılanması gereken uygarlık-öncesi *ilksel eşitlikçi değerler*le yaşanan andaki *toplumsal muhalefet değerleri*nin *buluşması*nı saptamak/yakalamak olmalıdır.

Bu kapsamda uygarlığa gelinceye değin insanlığın ürettiği *ilksel kolektivizm değerleri*yle günümüz toplumunda geleceği temsil eden *sınıf değerleri* arasında bir *ara halka* oluşturan; barbar değerleri *onurlandıran* ve onları modern kimliğe *aktaran*; oluşturduğu isyan ideolojisiyle *barbar* olmayı değil *toplumcu* olmayı, sınıfsız toplumun ideoloji-öncesi düşünce yapısını değil, toplumculuğu öneren *Alevilik/Bektaşiliği* anlamak, onu yerli yerine oturtmak bugünün aydını için yaşamsal bir *görevdir.*

Alevilik/Bektaşilik, Ortaçağ karanlığında geleceği aydınlatacak bir *ışık* olarak belirmiş; taraftarları, birey değerlerinin ve toplumsal mücadelelerin ağırlıklı *taşıyıcıları* olarak yaşanan somutta, toplumu ileriye götürecek kimliklerin *arayıcıları* olagelmiştir. Bu anlamda *inancını,* tüm *manevi değerlerini* aklını kullanarak, yaşama *yordamını* onurlandıracak/ kucaklayacak biçimde yeniden üretmiştir. Geleceğe yönelik bir ışık olarak beliren kimliğini, Sünni Ortodoksluğa, bu inancı ideoloji edinmiş egemen sınıflara karşı mücadele koşullarında *toplumsal memnuniyetsizlikle* birleştirmiş ve bu kanalda *modern kimlikle* buluşmuştur. Bugün

ülkemiz özelinde insanlık kazanımı olarak ne varsa onun elde edilmesinde, Ortaçağ değerleriyle yaşamsal bir mücadeleye giren ve bu mücadeleyi günümüze *taşıyan* Alevilerin/Bektaşilerin payı *yadsınmayacak* denli büyüktür.

Bu kapsamda *Alevi* olmak ve *Alevilik*, bir Ortaçağ kimliği değildir. Tam tersine Ortaçağ koşullarında egemen Ortaçağ kimliğine karşı doğup biçimlenmiş; kendisini sürekli yenileyerek günümüze *taşınmış, modern, çağdaş* bir kimliktir.

ALEVİLİĞİN FELSEFE BOYUTU

Akıllı olmak istiyorsan
yüzünü
başkasının aynasında gör.

Doğa, yapısında *gizli* olan *neden* tarafından *belli bir sona yazgılıdır*: Örneğin *tohum*, ağaç olmaya, *yumurta* civciv olmaya yazgılıdır. İşte Bâtınilikte, bu yazgıyı *yazana* tanrı adı verilir. Kendini yetiştiren, *yazgı defteri* olarak algılanan *levh-i mahfuzda* yazılanları okuyabilen *zamanın yerine geçer* ya da *zaman olur* ve *hareketi ölçer*. Sen zamanı ölçemezsen, zaman seni ölçer; küfretmek isterse küfreder, dövmek isterse döver. Kimi kez kötü iş yapanlar bunu zamandan bilir; bu doğru değildir. Kendini zamanın yerine geçiremeyenler için *zaman*, yaşamın ayak bağıdır; bilinçsiz olursan, yani kendini bilmezsen *zaman* denilen zincire bağlı kalırsın. O zaman Tanrı'yı bilmek istersen, *kendini bil*. Yol olmayan yerde *yol arama*; yol olmayan yerde yol gözlemek ya da yol aramak *azgınlık* işaretidir. Vahdet, *birliği* ifade eder; onun için Tanrı *birdir* deriz. Kesret, *çokluk*tur; çokluk hep *çifttir*, yani *ikişer-ikişer*dir: Örneğin nesne-can, dağılma-derilme, akıl-nefs vb. gibi. Nesne-can *karşıtlığında*, varlık yokluktan, zâhir-bâtından, güzellik-çirkinlikten *iyi*dir; bu *iyi* düşünebilmemizin *aracı* olmasından dolayıdır. Yoksa zâhirin *özü* ile bâtının *niteliği* arasında bir özdeşlik vardır; demek ki o da *iyi*dir. Daha doğrusu *karşıtlara* iyi-kötü nitelemesiyle bakılmaz. Doğayı ve doğa parçalarını, *belli bir sona yazgılı kılan neden*, her şeye gücü yeten bir *kimlik* olarak

algılanır: Örneğin Güneş, aydınlığa *araçtır,* bulut yağmura. *Gizil nesnellik* durumundaki Tanrı, nedenleri birbirinin *aracısı* haline getirerek bir *karışım* yarattı, yani bir *düzen* kurdu. Aracı ortadan kalkarsa *karışım* bozulur, *düzen* ortadan kalkar. Kendini bilmek isteyen kişi *aracıya* değil *amaca* bakacak; amacı ne ise onu gözleyecek. Örneğin tohumun ağaç olmasına *yer* aracıdır: Tohumu ektik-suladık, filizlenmedi; o zaman ağaç açısından aracı olarak yeri *yok* say. Açık değil mi bu *karışım* hikmet ile *süslendi;* süs gerekli mi değil mi? Elbette gerekli: Şu âleme bak ki *süsünü* göresin.

Alevilik dendiğinde bâtını felsefenin *üç ayağı* akla gelir. Bu *üç ayak* şöyle sıralanabilir: Bâtını doğa felsefesi, bâtını tarih felsefesi ve bâtını toplum felsefesi.

Bir bütün olarak bakıldığında Alevi felsefesi, Tanrı-doğa-insan ilişkisini: Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinde açıklar.

Tanrı'nın kendi özünden fışkıran, taşan ışığın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine yabancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki mutlak yokluk/hiçlik durumunda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için düşünülmesi/algılanması güç bir öze sahipti. Mutlak yoklukta/hiçlikte, yokluğu/hiçliği tartışmak anlamsız olduğuna göre, bu aşamada bir tanrı varlığından söz etmek Alevi felsefesi açısından üretici değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında değildir.

Çevrimin hareket ettirici ilkesi olan *güzelliğin görülmeye eğilimi* sonucu Tanrı, sonu olmayan bir yokluğun/hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir gönül istedi; işte ışıksal taşma bu gereklilikle başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile mutlak yokluk/hiçlik, olanaklı yokluk/hiçlik durumuna dönüştü. Tanrı, kendi kendisiyle ilk kez yabancılaştı; kendi bilincine ilk kez vardı; evrenin, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına ilk kez ulaştı. Kişilik kazandı; önce Tanrı iken şimdi Hak, Hakikat, Gerçek, Aşk oldu.

Daha sonra ilk yabancılaşma kademesi olan Hakk'tan; Tanrı'nın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl (akl-ı evvel) yaratıldı ve böylece çevrimin, kutsal kökenden (âlem-i gayb) duyularla algılanabilir/bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (âlem-i şühud) inen alçalan eğrisinin (kavs-i nüzul) hareketi başlamış oldu. Ardından sırasıyla ve her adımda Tanrı'dan uzaklaşacak biçimde; akl-ı evvel'e verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan meleklerin, peygamberlerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin/şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin aklı; bu dokuz akıldan kaynaklanan ruhları yaratıldı.

Tanrı Hak olup potansiyel kazandıktan sonra dönüşümler geçirerek, kendisinden daha az şeyler içeren/daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp doğal elemente/saf cevhere değin indi. Böylece inançta varoluş çemberi olarak algılanan çevrimin, kutsal kökenden çıkıp görünür evrene doğru inen alçalan eğrisi'nin hareketi tamamlanmış oldu.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde varoluş çemberinin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. Düşünceci-idealizm zemininden kaynağını alır. Platon'un idealar-gölgeler/kopyalar tasarımının değişik bir anlatımından başka bir şey değildir. Bâtıni bilince ön-

celik vererek açıklanan ve geçici görünür gerçekler olarak algılanan nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı ve ebedi bulunan bu idealist yan/ idealizm; felsefede öncel/yaratıcı görünmesine karşın, bilimsel bir kaygı gütmeksizin nesnel sürecin/maddeci düşünce temelinin bir gerekçesi, onu haklı, gerekli ve zorunlu kılmanın bir aracı olmak üzere gönül meşrebine uygun biçimde sonradan kurgulanmış bir inanç yaratısıdır.

Aleviler-Bektaşiler, "zahiri düşünmenin"/"zahiri koşullanmanın" ötesinde, doğal süreci/insan eylemini kutsamak üzere yarattıkları kendi idealizmlerinden, tartışmaya kapalı sonuçlar çıkarmaya kalkışırlarsa, dünya görüşlerini baş aşağı çevirmiş olurlar.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde çevrimin ikinci yarısını, yani Hakk'tan en uzak nokta olarak beliren doğal element/saf cevherden çıkıp, yabancılaşma sürecinden uzaklaşacak/her adımda daha çok Tanrı'nın kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirerek kutsal köken'le buluşmayı amaçlayan yükselen eğri'nin hareketi oluşturur. Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi bütünüyle materyalizm zemininde/maddeci düşünce temeli üzerinde yürür; inançta, Tanrısal özün görünüşe çıkan bir yaratısı olarak görünmesine karşın gerçekte, Ortaçağ koşullarında bu yaratıyla kutsanmak zorunda kalınan bir öncel/yaratıcıdan başka bir şey değildir.

Bir idealizm-materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, alçalan eğri'nin sonu ve yükselen eğri'nin başlangıcı olarak beliren doğal element/saf cevher ya da bunun aklı, ruhu; Tanrı'nın da Tanrılığını yapamayacağı bir yabancılaşma aşamasını simgeler. Çünkü, doğal element/saf cevher, yabancılaşmanın son halkasıdır; en az Tanrı'dır. Felsefi boyutta doğal element/saf cevher "dört öğe" ile temsil edilir: Bunlar su, hava, ateş ve top-

raktır. Bu bağlamda, idealizmden materyalizme kırılan, Tanrı'nın bilgisi/yönlendirmesi dışında ve kendi yasaları/kuralları içinde gelişim/değişim-dönüşümlerle adım adım "yabancılaşmadan" uzaklaşan bir sürecin başlangıcı olur. Bu süreç Aristoteles'in "potansiyellik-aktüellik" tasarımının değişik bir anlatımıdır.

Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi'nin dönüşümleri giderek soyuttan somuta doğru evrilir. Her şeyin dünya çevresinde döndüğü algısıyla beslenen ve bir çember yayını izleyen hareketin soyutlanması olarak bilince çıkan zaman sürecinde; dokuz ruh, dokuz akla verilen bilgilerin görüntülerinin belirdiği tanrısal mekânlar olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlanır. Dokuz gök katı'ndan genelde evrende, özelde ortamda; nesnel süreci/yaşamı önceleyen nitelikler olarak sıcaklık, soğukluk; kuruluk ve yaşlık belirir. Bu dört öğe ile dört niteliğin ilişkisinden üç âlem, yani cansızlar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi ortaya çıkar. Hayvanlar âlemi, çevrimde dokuzuncu ve son çevrim kademesi olarak beliren, derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz/olgun/yetkin insanı temsil eden insan-ı kâmil aşamasıyla son bulur.

Tanrı kendisini doğal elemente/saf cevhere, yani su, hava, ateş ve toprağa, koşutunda sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlığa taşımakla bir bakıma, varlığını da yadsımış olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan/aşamadan/basamaktan bir sonraki konağa/ aşamaya/basamağa geçen nesnel süreci, yönlendirmek şöyle dursun, onun nasıl olduğunu bilmekten bile acizdir. Deyim yerindeyse Tanrı, bir *dünya* cahilidir.

Cahili olduğu bu *dünyayı* tanımak/bilmek, kendi *cehaletine* son vermek için Tanrı, tanrısal özü en çok içeren yani en çok Tanrı olan insana gereksinim duyar; genelde insan, özelde kâmil insan aracılığıyla inançta, geçici görünür gerçekler dünyası ola-

rak kutsanan, gerçekte ise varlık ve olgu anlamında maddi özellikler gösteren öğelerden oluşan bir nesnel süreçten başka bir şey olamayan bu dünyayı tanıma/bilme olanağına kavuşur.

Evrendeki tüm olay, olgu ve süreçler arasındaki çeşitli ilişkilerin oluşturduğu maddesel bağımlılığa bilim dilinde *evrensel bağımlılık* adı verilir. Bu bağımlılık evrenin, birbirinden koparılamaz parçalardan oluşan bir *evrensel bütünlük* olduğunu kanıtlar. Evrenin sürekliliği ve düzenliliği, bu birliğin ve bütünlüğün ürünüdür.

Evrensel bağımlılık; insan bilincinden *bağımsız ve nesnel* bir bağımlılıktır. Metafizik idealist ya da tektanrıcı dinlerin *savlarına* karşın gerçekte bu düzen hiç bozulmadı ve bozulmayacaktır.

Bâtını felsefede *evrensel bağımlılık, sonuç-neden bağımlılığı* ya da *zâhir-bâtın bağımlılığı* biçiminde açıklanır. *Sonuç* ya da *zâhir* her zaman bir *somutluk*tur. Gönül bilgisinde somutluk olarak *madde,* bilinçten bağımsız olarak var olan ve duyumlarla algılanarak bilince taşınan tüm nesnel gerçekliği anlatan felsefi bir kavramdır. Düşünceci maddeciliğin bu tanımı, metafizik idealizmin yanlış tasarımlarından doğan yanılgıları ortadan kaldırdı: Böylece sonsuz çeşitlilikteki somut biçimler dışında *değişmez* madde anlayışı temelinden yıkıldı. Bâtını felsefede *madde* ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; sürekli olarak değişerek bir durumdan (bâtından) bir başka duruma(zâhire) dönüşür.

Hareket maddenin bir varlık biçimidir: Hiçbir zaman ve hiçbir yerde *hareketsiz madde* olamayacağı gibi, hiçbir zaman ve hiçbir yerde *maddesiz hareket* de olamaz. Bize duyumlarımızla iletilen bu nesnel gerçeklik *sonsuz* ve *bitimsiz*dir; bilgimizi, sonsuzca ve tükenmeksizin yenileyecektir.

Bâtını felsefede *ten gözü-gönül gözü* bilgilenme sürecinin iki

kanalı olarak algılanır: Doğal ve kendiliğinden bir süreçte asıl olan *ten gözüyle görme*dir. İncelenen nesne ten gözünden yitip matematik formüllere dönüştüğünde, diyalektik bilgiden yoksun olanlar *maddenin yok olduğunu* sanır; yani bâtını göremez. *Gönül gözü* ya da *düşünce gözü*nü işlevli kılanlar bu *sanıyı* yıkar ve zâhirin karşıtına dönüşümü olarak algılanan ve bâtın olarak tanımlanan *gizil nesnelliği* düşüncede görünüşe taşırlar; yani düşüncede görmeye başlarlar.

Bu *bağımlılık-karşıtlık* gereği Bâtıniler, yani Alevieler-Bektaşiler metafizik idealizmin tersine:

1) Doğayı; nesne ve olayların rastlantısal bir yığını olarak değil, birbirine organik bağla bağlı ve bağımlı nesne ve olayların bir bütünü olarak görür.

2) Doğanın; hareketsizlik ve değişmezlik içinde değil, her an değişip yenileşen ve gelişen bir süreç içinde olduğunu ileri sürer.

3) Gelişme sürecinin; basit bir büyüme süreci olamadığını, niceliksel değişmelerden niteliksel değişmelere sıçramalarla geçen bir süreç olduğunu savunur.

4) Gelişmenin; alttan üste doğru sarmal bir gelişim izleyerek gerçekleştiğini, nesne ve olayların içindeki çelişmelerden doğduğunu savlar.

BÂTINİ DOĞA FELSEFESİ

Düşünme gücünün verimli olması;
kafa işçiliği"nin niteliğine bağlıdır.

Evrende her şey, her şeyin *bilincini* taşır: Ben havanın, suyun ve toprağın; hava, su ve toprak benim bilincimi. Ancak arada bir fark var: Ben *yalan* söyleyebiliyorum; hava, su, toprak ve ateş *yalan* nedir bilmiyor.

Hangimiz hangimizin *nedeni* ya da *tanığı* acaba.

Ben olsa olsa *tanık* olabilirim: Tanrı'nın *çocukları* olarak algılanan hava, su, toprak ve ateş *neden*dir. *Tanık* durumundaki insan, kendisinin ve çevresinin *tanığı* olduğu sürece yaşar; bunu hiçbir zaman unutmayalım.

Cemreler düştüğünde hava inler, su çalkalanır, toprak kabarır: Ey yeryüzünde tepinmekten hoşlanan insan; yürürken daha hafif ol, bastırmadan yürü, sert hareketlerden kaçın; ne havayı kirlet ne de suyu, toprağı ve ateşi. Öldürme onları; havayı solu, suyu iç, toprağı işle ama onları yaralama, okşa; dünyayı mırıltılarıyla tanı, yoklaya yoklaya gezin: Çünkü, onlar ısıyı *damıtır*.

Bâtınilikte, bilgi olayın *kendisine* değil, *nedenine* ilişkindir. Olayın kendisi burada bir *yangın*, nedeni ise çıplak gözle kavranamayacak denli derin ve karmaşık; onu günlük yaşamın kıvrımları içinde yakalamak çok zor. Demek ki *bilgiyle görüntüyü* birbirine karıştırmamak gerekir. Yangın, yani olayın kendisi, bilgiye ulaşacak bir *tünel* olabiliyorsa anlamlıdır.

Bir olayın bilgisi, bu olayın *nedenine* ilişkin bilgiye dayanır ve aynı şeyi içerir: Örneğin

A) olgusu, (B) olgusuna yol açıyorsa; (B) olgusu, (A) olgusunun içindedir.

Tıpkı bunun gibi ağaç tohuma yol açıyorsa; tohum ağacın içindedir. Aslında bizim gördüğümüz şeyler, yani görünüm; kendi başına var olmayan ve ancak *bağımlı* olduğu bir başka şeyin içinde var olandır. Balmumu balmumu olarak görünümdür ve duygularla algılanabilir. Kendi başına var olamayacağına göre balmumu eridiğinde *yok olduğu şey içinde* vardır. Bu ise akılla kavranabilir ya da düşüncede görünüşe taşınabilir. Bâtını doğa felsefesinde Tanrı'nın 2 özelliği vardır:

A) Düşünce özelliği; düşünce sistemini kurar,

B) Nitelik özelliği; fiziksel nesneler sistemini kurar.

Bu iki özelliğin tasarımlanmasında kullanılan yöntem tümdengelimci değil, *tümevarımcı*dır: Görünümlerin *gözlenmesi* üzerine yapılandırılmış bir *genellemeler sistemi* oluşturur.

Tanrı'nın 2 özelliği somutlandığında; düşünce özelliği ifadesini *bedenin düşüncesi*nde, nitelik özelliği ifadesini *bedenin kendisi*nde bulur.

Bu kapsamda evren ya da dünya Tanrı'nın nitelik özelliklerinin toplamıdır, yani doğadır. Toplumsal akıl, Tanrı'nın düşünce özelliğinin, doğanın aklı ise şaşmaz Tanrı düşüncesinin bir toplamıdır.

Demek ki Tanrı, her şeyin *yaratıcısı* değildir, ama her şeyin *nedeni*dir. Yani Tanrı, kendi *nedeni* olduğu dünyanın içindedir; onun ötesinde değil. Nedensellik, bir tür gerekliliktir; gereklilik nedeniyle dünyada yaşanan olaylar bir *zorunluluk*tur. Fiziksel dünyada olduğu gibi düşünce dünyasında da *çok az bir özgürlük* vardır. Yalnızca *neden*in kendisi özgürdür.

Tohum ağaç, ağaç da tohum oluyor ama, tohumun dünya görüşünde ağaca göre bir iyileşme olmuyor; çünkü, doğasal olan *şaşmaz* bir diyalektiğe oturuyor. Ceninden bir insan, insandan da bir cenin oluşuyor ama, cenin dünya görüşünde bir iyileşme oluyor. Çünkü, yalnızca insan doğayı aşabiliyor.

Akıl, bedenin düşüncesidir; doğanın aklı, doğanın düşüncesidir: Bedenin düşüncesi *bedensel bir sürece*, doğanın düşüncesi, *doğasal bir sürece* denk düşer.

Demek ki akıl ve beden; akıl ve doğa *tek şey*dir. İnsanın aklının ya da doğanın aklının bağlı olduğu *sistem*, aynı biçimde bedenin ya da doğanın *bağlı* olduğu sistemdir. İnsanın aklı insanın bedeninden, doğanın aklı, doğadan başka bir şey değildir. Bedenin ya da doğanın *çabası*, aynı zamanda insan aklının ya da doğanın aklının çabasından başka bir şey değildir. Beden ve doğa, *harcandığı sürece* her ikisi de vardır; *harcanma yoksa* her ikisi de yoktur: Varlık da yoktur, Tanrı da yoktur.

Bu felsefi yaklaşımı Hayyam aşağıdaki dörtlüğünde çok güzel anlatır:

Ben olmayınca bu güller, bu serviler yok,
Kızıl dudaklar, mis kokulu şaraplar yok,
Sabahlar, akşamlar, sevinçler, tasalar yok,
Ben düşündükçe var dünya, ben yok o da yok.

Görüldüğü gibi düşüncelerin *düzeni* ve aralarındaki *ilişki*, şeylerin düzeni ve aralarındaki ilişkiyle *aynı*dır: Gerçek denilen şey, düşüncenin nesnelliğe uygunluğudur.

Gizilgücün, yani bâtının nesnelliği üzerine düşündüğümüzde *iki doğa* ve *iki akılla* karşılaşırız: Doğa ve ek-doğa(insan-toplum) ile doğanın aklı ve ek-doğanın aklı gibi. Aydınlanmayı *doğa*yla

özdeşleştirdiğimizde bir diyalektik akılla; *ek-doğa*yla özdeşleştirdiğimizde uzlaşımsal bir akılla buluşuruz.

Bâtını felsefe *doğanın aklı* ve *insanın aklı* terimlerinin açılımı üzerine oturur. Doğanın aklı, doğasal nesnel süreçte doğanın *önsüz olan*dan *sonsuz olan*a doğru gidişini güden *yasa-ilke* olarak öne çıkan kesin/zorunlu eğilim, yani *doğa yasaları* olarak tanımlanabilir. Bu soyut terim, gizil tanrı olarak Hakk'a ya da gizil tanrının gizilliğinin taşıyıcısı olan ve Hakk'ın dönüşümüyle beliren *İlk Akıl*a denk düşer. Soyut olan(bâtın) beslendiği nesnel kaynağa(zâhir), yani somuta yönelme eğilimindedir. Yönelmenin izinde somut *yeniden* üretilirken, tasavvufi anlamda tanrısal olandan, yani *doğanın aklı*ndan doğanın kendisine inilen bir sürece girilir. *Ek-doğa*nın aklı olarak algılanan *insanın aklı* ise *doğanın aklı*nı özümseyebilen ve doğayı *aşabilen* bir algılama/anlama yetisi olarak bilince/inanca taşınır. Doğayı aşabildiği için insan *Konuşan Tanrı* durumundadır.

İnsan aklının yazgısı; kendi doğasından gelen *sorular*la karşılaştığında başlar. Çünkü, bu sorulara *ilgisiz* kalması olası değildir. Felsefe diliyle konuşursak insan doğasının *kayıtsız* kalamadığı sorulara *kayıtsız kalmak* insana ve doğaya *ihanettir*.

Doğanın oluşumu ve dönüşümü, *ufalanan bir taş parçası*na; insanın oluşumu ve dönüşümü, *kıpırdayan bir et parçası*na indirgendiğinde Tanrı, *anasız-babasız* bir *hareket* olarak beliriverir. Algılandığı gibi her şeyin nedeni *hareket*tir.

Bâtını doğa felsefesinde *doğasal değişim-dönüşüm* şöyle tasarımlanır: Evrende bir *madde yitimi* vardır; *madde yitimi,* görünen maddenin, görünmeyen maddeye dönüşümünden başka bir şey değildir.

Anlaşılacağı gibi evrende madde, ille de *görünür* niteliklerle

varlaşmaz; *görünmez* madde olarak sonsuz uzayın her yanına yayılmış durumdadır. Evrende, *ışık saçımı* ile gerçekleşen *madde yitimi; ışımasız madde*ye, yani *görünmez* maddeye dönüşümdür. Zâhir olan, *enerji saçımı* yapabilen, görünür maddedir. Bâtın olan *enerji saçımı* yapmayan, yani *ışımasız* durumda bulunan maddedir. Sonsuz uzayda enerji(ışık) saçımı yoluyla *tüketilen* madde miktarını karşılamak üzere, ışımasız maddesel enerjiden sonsuz boşluğa yeni *madde yığınları* sürülür: Işımasız madde, yani görünmeyen madde(bâtın) ışımalı maddeye, yani görünür maddeye(zâhir) dönüşür. İnanç diliyle ifade edersek *tanrısal öz görünüşe taşınır*. Düşünce gözü ya da gönül gözü, *ışık olmayan ışığın* ya da *karanlığın* aydınlığıyla görür. Buna karşın zâhir ten gözüyle *ışık olan bir ışığın* aydınlığıyla görür.[1]

Bâtından zâhire, zâhirden bâtına *dönüşüm* sürecinde nesne, kimi niteliklerini *yitirir*, kimi yeni nitelikler *kazanır* ki buna *değişim* adı verilir. Nitelik yitirme ve nitelik kazanma ancak *zâhir* durumda söz konusu olabilir. Zâhir olan varlığa gelmiş, somut ve gözlenebilir olandır. Tanrısal öz ya da can, henüz görünüşe taşınmamış kimi nitelikleri, bağlı olarak kimi biçimleri *taşır*. Bu örtük ve *gerçek* olmayan, ancak olabilir olan taşıyış biçimine *bâtın* denir. Algılanacağı gibi zâhirin *nedeni* bâtın, bâtının *nedeni* zâhirdir; zâhir-bâtın toplamı olarak algılanan evrende, *nedensel* ilişkilerin dışa vurduğu ya da hissettirdiği bir *düzen* vardır. Ve bu düzen amaca uygun, planlı bir gelişim içerisindedir. Doğa denilen şey, daha büyük bir yetkinliğe doğru sürekli değişen zâhir durumdaki tek tek nesnelerin toplamıdır. Bâtın, kendini henüz görünüşe taşımamış, ancak *gizil nesnellik*te bir eğilim olarak *örtük* biçimde bulunan *tümellik*tir. Bâtın durumda olanın ortaya çıkması, *örtük* tümel yönlerin zâhir durumuna gelmesidir. Bâtın *örtük* olduğundan, değişim sırasında bir nesne ya da bir nitelik

yokluktan varlığa geliyormuş izlenimini uyandırır. Oysa bu bir sanıdır; çünkü, yalnızca zâhir olan görünür, görünüşe taşınır, kendini gösterir. Zâhir durum alma, belirli bir biçimin tam olarak kazanılmasıdır; o biçim açısından düşünürsek bir *yetkinleşme*dir. Örneğin tomurcuk bâtın bir çiçek; yumurta bâtın bir kuştur. Buna karşın hiç biçim taşımayan *gizil nesnellik,* hiçbir zaman zâhir durum alamayacak olan bir *madde*dir; ancak düşüncede görünüşe taşınabilir, kuramsal olarak algılanabilir.

Görüldüğü gibi evrenin oluşumu, bir *madde değişimi*nden başka bir şey değildir. Varlığın oluşumuna ya da varlığa gelişe yalnız görünen madde değil, görünmeyen madde de *katılır.* Özünde asıl katılım görünmeyen maddedir(bâtın olandır); görünmeyen madde, varolma ya da yaşama tohumudur; *zâhiri belirleyen özünde bâtındır.*

Doğa yasaları, *uzay-madde-zaman* üçlemesinin yarattığı yasalardır. Madde nesnedir, zaman ise nesneye ilişkin bir niteliktir. Bu nedenle *şimdi*nin dışında zamanı yaşamak olanaksızdır; zaman yoktur *şimdi*nin dışında. Gelecek zamanın şimdiye dönüşmesi, şimdinin durmadan geçmiş olması, *üçleme*deki değişimin bir dışa vurumudur.

Düşüncelerimiz, duygularımız, ötesinde ruhumuz da *besinle* edinilen *enerji* biçimleridir; geniş anlamda bâtından zâhire çıkan ya da görünmeyenden görünüşe taşınan *doğal ürün*lerdir.

NOTLAR

[1] "Özdeğin ille de görünür niteliklerde varlaşması gerekmez. Sonsuz uzayda, görülür niteliğinden yoksun özdek kümeleri, açıkçası görünmez özdek, yeni özdek kümelerinin oluşumunu sağlar. Görünmez özdek sonsuz uzayda her yana yayılmıştır...

Uzayın derinliklerinde, bütün evrene yaygın görülmeyen enerji, enerji özdekleri vardır. Sonsuz uzayda enerji(ışık) olarak kullanılan özdek yitimini karşılamak üzere, bu ışımasız özdeksel enerjiden sonsuz boşluğa yeni özdek yığınları sürülür. Demek, ışımasız özdek bilinen özdeğe dönüşür. Evren büsbütün boş değil, ufacık toz tanecikleri, ince gazlarla doludur."(Abdullah Rıza Ergüven/ Evrenbilim ve Tanrı Kavramı/Berfin Yayınları; İstanbul- 2000/ Sayfa: 19)

BÂTINİ TARİH FELSEFESİ

İnsan için en tehlikeli kişi,
kendisidir.

Bâtını tarih felsefesi, yasaklı tarihe düşünerek bakmaktır: Geçmişten bize taşınan *macerada*, zamanın akışı ile aklın ilerleyiş süreci bir ve aynı şeydir.

İnsan emeğinin hayvan *çabası*ndan farkı; yapacağı şeyi önceden kafasında tasarlamış olmasında yatar: Mühendisin arıdan ya da örümcekten farkı budur. Yapılacak işin, kafada, *bilinen*le tasarlanmasına *kuram* adı verilir. Demek ki *kuramsız* somut eylem ya da davranış, *kafasızlık*tır. *Kuram* denilen şeyse, gerçekliği *değiştirmek* üzere tasarlanan planlı düşüncedir. İki türlü gerçeklik vardır:

a) Yaşanan gerçeklik;
b) Yaşanmış gerçeklik(Tarih).

Yaşanmış gerçeklik anlaşılmadan, yaşanan gerçeklik anlaşılamaz. İşte bu nedenle gerçekliğin kökü *tarih*tir; tarihi bilmemek, kuramın ve pratiğin *kökünü kurutmak* anlamına gelir.

Gerçekliği kavrayabilmek için, *modern toplumun yüzündeki peçeyi* kaldırmak zorundayız: Kulaktan *dolma* bilgiyle yetinemeyiz. Medeniyet ya da yerleşik yaşam-öncesinin tarihinin bilinmemesi bizi *kalıplara* taşır: Batı, tarih bilimini *Heredot*'la başlattı; Akdeniz çevresinden Batı Avrupa'ya kölelik-derebeylik(feodalizm)-kapitalizm *kutsal üçleme*sini yaşatarak taşıdı. Bu kalıbın dışına çıkamadık; çıkanlar *düşkün* edildi.

Yerleşik yaşamın ya da kent toplumunun temeli *toprak mülkiyeti* idi; özel mülkiyete *evrildi.* Yerleşik yaşam-öncesinin ya da barbar toplumun temeli *ortak mülkiyet* idi kamu mülkü olarak kaldı.

Bu ikisi arasındaki diyalektik *etki-tepki* kaçınılmazdır: Barbarlıkla medeniyet arasındaki *temel çelişki,* mülkiyet ilişkilerinde düğümlenir: Özel mülkiyet temelli ilişkilerle ortak mülkiyet temelli ilişkiler arasındaki *karşıtlık.* Özel kişi mülkiyetine dayanan medeniyet, *sosyal sınıf çelişkileri* yüzünden üretim temelini *yozlaştırır;* giderek kolayca yıkılabilir bir duruma gelir. Ortak mülkiyet temelli barbarlık ise sınıf çekişmesi nedir bilmeyen bir *kardeşler* topluluğudur; eşit kan kardeşleri olarak ölesiye dayanışmalı, taze güçtürler.

Özel kişi mülkiyeti temelli medeniyet, sosyal sınıf çelişkileri yüzünden *bunalıma* girince, bir sınıfın diğer sınıfı ortadan kaldırmasına dayanan *toplumsal devrimler* tarihin gündeminde olmadığından, medeniyet içinden kimileri, barbar toplumlardan *yararlanma* yoluna gitti; kendi *mezar kazıcılarını* doğuma hazırlamaya girişti. Ya da barbar toplumlar *üretmeyi yayılma olarak algıladıklarından* bunalımlar içindeki medeni toprağa *ayak bastı.* Bu gelişmeler nedeniyle İslam coğrafyasında İslam medeniyeti, Arap inancı ile *barbar Türk militarizmi* arasında sıkışıp kaldı.

Ortaçağ yerleşik yaşamının değişmez üretim temeli *toprak ekonomisi* idi: Bu ekonomi üzerinde sermayenin *ilkel* üretim biçimleri, yani *tefeci-bezirgân sermaye* kol geziyordu. Bu sermaye *üretim temelli* değil, *aracılık temelli*ydi; biricik işlevi, *aracılık yoluyla sömürme*kti. Tefeci-bezirgân sermayeyi elinde bulunduranlar, ekonominin *değişmez* üretim temeli olan *toprağa* el atınca *derebeğileştiler.* Böylesi bir üretim biçiminde, kapitalizmde olduğu gibi sermaye *sosyalleşemediğinden,* işveren sınıfı, kendi *mezar*

kazıcıları olarak *içi sınıfını* yaratamadı ya da yaratmakta geçikti.

Bu nedenle Ortaçağ'da bir medeniyetten diğerine geçiş, araya bir bakıma *köylülüğün* işlevini üstlenen ya da *köylüleşen,* geldikleri toprakta köylülerle *kader birliği* yapan barbar güçler girmeden gerçekleşemedi. Bu işçi sınıfı temelli bir *toplumsal devrim* değil, köylülük temelli *kamulcu,* yani *komünist* bir *devrim* idi. İnsanlık kazanımları ve bu kazanımlar üzerine yapılanan *bâtını doğa felsefesi, bâtını tarih felsefesi ve bâtını toplum felsefesi,* gerçekleşen bu *devrimin* açılımlarında gelişti-serpildi.

Üretici güçler temelde 4 bölüme ayrılır:

a) Teknik; toplumun doğayla ilişkisinde yararlandığı cansız araçlar ve bunların kullanım yöntemleri.

b) Coğrafya; toplumu dışarıdan ya da ortamda çevreleyen, kuşatan iklim, doğa vb. maddi ortam.

c) Tarih; toplumu geçmişten-güne kucaklayan, çevreleyen, yazısız ama yaptırımı olan gelenek-görenek vb. manevi ortam.

d) İnsan; diğer üretici güçlerden yararlanarak toplumun maddi ve manevi yanını işleyen toplu eylem, toplu güç.

Tarihsel maddeciliğin verdiği üretici güçler doğru değerlendirilemezse yanlış *kaçınılmaz*dır. Diğer üretici güçler bir yana *insan üretici gücü* küçümsendi mi, tarihi yapan insan *aşırı soyutlaştırılmış* olur; araya, *insanüstü güçler* girer.

Şunu öncelikle belirtelim: Tarihte *insan üretici gücü*nü en büyük dirençle savunanlar, *barbar toplumlar* olmuşlardır. Barbar toplum insanı *ilksel* de olsa *kamulcu bir kamu düzeninin* çocuğudur; bütün üyeleriyle *tek bir vücut* gibi düşünür.

Bâtınilik tarihi, devrimci geçmişimizin bilgisidir: Devrimci tarihsellik ise *geçmişin şimdileştirilmesi*dir. Devrimciler tarihlerine

bireysel, ötesinde toplumsal *katılım* sağlamak istiyorlarsa *geçmişi şimdinin bilincinde* yoğurmaları gerekir. Ancak o zaman devrimci bilinç, henüz *gerçek olmayan gerçeğe* uzanabilir, yani tarihi *aşabilir*.

Ancak tarihin bilincinde insan *kendini görebilir;* demek ki insan tarihe, *kendini bilmek* için *yönelir*. O nedenle bilinç, *zorunlu* olarak tarihseldir.

Ama diğer taraftan biliyoruz ki tarih, *herkesin* tarihidir; yalnızca dürüstlerin tarihi değil, aynı zamanda *alçakların* da tarihidir. O yüzden bâtıniler tarihlerine sağlıklı bakmak zorundadır. Yoksa ölmüş gitmiş kimi alçakların *oyuncağı* olmak işten bile değildir.

Şimdi bâtıni anlamda tarihi yaratan gücü tanımlamaya çalışalım: Tarih, hem toplumun yarattığı hem de toplumu yaratan gerçek insanın, geçmişten gelen *gelenek-görenek*le, belirli coğrafya ve iklim koşullarına göre, belirli bir tekniğe ve yönteme dayanarak yaptığı yaşama kavgasında belirli seviyeye ulaşmış *toplu eylem*inden doğar ve gelişir. *Toplumsal devrimler*e değin, tarihi yaratan bu *toplu eylem*dir.

Demek ki medeni toprakta *yeniden doğuş,* sırada bekleyen bir barbar toplumun, tarihe *giriş*inden başka bir şey değildir. İşte bu nedenle *yerleşik yaşamda* tarih-öncesi yasaklandı; yasaklanan şey aslında *kaba kamulculuk* idi. Böyle olduğu için *çağdaş tarih,* taraflı resmi açıklamalara dayalı tarihsel olaylar anlatısı biçiminde bize taşındı. Böylesi bir tarih anlatısı karşısında *nesnel* olabilmek için *yasaklanan tarih-öncesi*ni de algılayacak biçimde *geri çekilmek* zorunludur; *geri çekilip* olaylara şöyle *uzaktan bakmayı* zorunlu olarak öne çıkarır.

Ancak bunu yaparken çok dikkatli olmak gerekir: Göçebele-

rin *patırtısında* yerleşik insan tarihinin *unutulma* riski vardır; medeniyetin *her şeyi* atların *nal seslerinde* yitip gidebilir; bilinçlere atılan sınıfsal *tohum*un *doğum inlemeleri,* canı alınan insanların çığlıkları tarafından bastırılabilir. Çiftçiyi *boğan* rolündeki barbarlıktan da çiftçiyi *soyan* rolündeki medeniyetten de *gelecek üremeyecek*tir bunu bilelim.

Yerleşikliği, yerleşik değerleri ifade etmesi anlamında *uygarlık terimi,* göçebe topluluklarla *akraba* değildir. Göçebenin uygar bir toprakta yaşadığı şey, bir *başka benzeri olmayan* değerler kümesidir; toprak ve kent insanının *bilemeyeceği* sınırları ve ufukları vardır.

İşte bu *barbar* insanla *kentli* insanın buluştuğu yerde, *yeniden doğuş* gerçekleşmiştir. Göçebe kavimlerin askeri üstünlüğünün belirleyiciliğinde *dünya yeniden yaratılmış*tır.

Tarihsellik mi? Gündelik mi? ikileminde *nerede* duracağımızı bilmek durumundayız. Gerçek anlamda düşünmeyi biz, tarihimizin kıvrımlarından geçerek öğrenebiliriz. Denebilir ki *işitilmiş* ya da *görülmüş* olan şey değil, *bilincine* varılmış olan şey gerçek bilgidir.

Ancak şunu hiçbir zaman unutmayalım: Hiçbir bir bilinç, kendi *uzanımının* ötesine geçebilecek biçimde bilgi üretemez; kendi sınırlarını ya da kendi olanaklarını aşan bilinç, gerçeklikte karşılığı olmayan *kurgular* üretmek zorunda kalır.

Dünü-bugünü ve yarınıyla bir *bütün* olan tek yaşam, insan yaşamıdır: Dünü *yok* sayan ya da *hep yarını* gözeten yaşam, *şimdi*de tökezler. İnsanlaşmaya karşı *hayvansı* bir direniş içine girerler. İnsanlaşmayı sağlayan yaratıcılık, tarihi dünden bugüne, bugünden yarına, yarından zamana yayan güçtür.

Bâtını tarih, gerçekte toplumsal yaşamı ve bu yaşamın doğal

yapısında belirmiş durumlar konusunda bilgi verir. Bu kapsamda bâtınilik tarihine ilişkin olaylar, hem bâtıni *toplu var oluş bilincini* sağlamalaştırır, hem de bâtıniliğin geleceğine yön vermede *deneysel veri* oluşturur.

Bâtıni tarih felsefesine göre tarih ikiye ayrılır:

a) Zâhiri tarih(öykücü); metafizik ve bireyci tarih felsefesi belirleyici.

b) Bâtıni tarih(yorumcu); diyalektik tarih felsefesi belirleyici.

Bu ikili ayrımdan da anlaşılacağı gibi bâtıni tarih felsefesi *yorumcu*dur; geçmişte olup bitenlerin *nedenlerini* araştırır. Tarihi, üretim ilişkileriyle beliren *toplumlar* yapar; toplumsal olayların *nedenleri* maddi koşullardır. Toplumsal olayların *nedenlerini*, toplumun *kendisinde* aramak gerekir. Bu neden bir *değişme*dir. *Değişme* atlanırsa, toplumsal olayların nedenleri *anlaşılmaz* olur. Değişme, *tüm can* tarafından, yani *tanrıca* bütün varlıklar için koyulan bir *yasa*dır. Bu kapsamda *doğasal verim,* ötesinde *toplumsal verim,* maddesel bir *değişme*den ibarettir.

Bâtıni tarih felsefesinin konusu *toplum ve toplumsal yaşam*dır. İnsana özgü bir toplum ve insana özgü bir toplumsal yaşam *kurmayı* amaçlar. Yöntemi ise toplumsal olayları etkileyen *nedenler* olarak coğrafya, teknik, tarih ve insan üretici güçlerine dayanarak *toplumsal değişmeyi* kanıtlama temellidir.[1]

NOTLAR

1 Tarih felsefesinin kurucusu, Ortaçağ'ın en büyük materyalisti İbn Haldun'dur: İbn Haldun tarih felsefesini tasarımlarken Akdeniz Havzası'nda ticari sermayeyi elinde bulunduran sınıfların gelecek kaygılarını öne alarak gerçekleştirmiştir. Tarih felsefesi asıl alanını, yani sınıfsal yerini Kızılbaş isyanlarla bulmuştur.

"İbni Haldun'dan önceki tarihçiliğin *'öykücülük'*, geçmişten haber toplayıp aktarma(vak'anivislik) biçiminde olduğu, İbni Haldun'unsa tarihe ilkeler getirdiği ve bir tarih felsefesi ortaya koyduğu konusunda, aşağı yukarı düşünürlerin tümü birleşir. Hemen hemen şu noktada birleşirler ki İbni Haldun, tarih felsefesini başlatan ya da bu felsefenin başlayıp gelişmesinde çok büyük bir katkısı olan bir tarihçidir. Düşünürler, onun tarih felsefesini kurduğu gibi, Batıyı, bu konuyla uğraşanları büyük ölçüde aydınlattığını da yazarlar."(Turan Dursun/ İbni Haldun/ Mukaddime-I-(Çeviren: Turan Dursun)/ Onur Yayınları/ İstanbul/ Önsöz-Sayfa: 19)

BÂTİNİ TOPLUM FELSEFESİ[1]

Bâtını hareketlere gelinceye değin akılcı felsefenin konusu,
metafizik ve doğa bilimleri idi:
bâtını hareketlerle birlikte felsefe,
toplum ve toplum sorunlarıyla ilgilenmeye başladı.
Bu anlayış üzerine bir toplum felsefesi yapılanıp biçimlendi.

Bâtıniliğin *özgünlüğü,* söylencelerinin bolluğunda değil, *organik ve toplumsal doğalar*ındadır: Bu bağlamda her bâtıni, sözcüğün gerçek anlamıyla *inançlıdır*; inanç, tüm doğasal süreçlere, tüm bireysel ve toplumsal davranışlara *sinmiş* durumdadır; çünkü, varoluşun bile *büyülü* olarak ortaya çıktığı bir dünyada yaşar. Amacı, bir bütün olarak nesnel süreci ya da toplumsal/bireysel yaşamı *kutsama*dır; yaşamın tek karşıtı ölüm, ölümün tek karşıtı yaşam olduğundan bâtıni tasarımlarda, yapısında *karşıtlık* taşımayan *evrensel kötü* anlamında bir *Şeytan*ın yeri yoktur.

Bâtınilikte *ruhlar*a yönelik tapınma, ruhların ölümsüzlüğüne dayanır ve bu bir tür *canlıcılık*tır: Canlıcılık bâtınilikte, söylenceye dönüşmüş *atalar tapımından* başka bir şey değildir. *Çocukça* olmasa da *çocuksu* bir yanı vardır; bu nedenle *yitik çocukluğu*nun elde edilmesini *cennet* olarak betimler.

Canlıcılık kapsamında bâtınilik, tüm çevrebilim tasarımlarını yapısında toplayan *kozmobiyolojik* bir felsefi dindir. Evren bilincine doğrudan katıldıkları için, özünde *doğayla birliğin* bilimsel/inançsal tasarımıdır. Doğaldır ki bir bâtıni, doğanın *efendisi* değildir; insan, evrenin bir parçasıdır, ona dahildir, ona bağlıdır, onun sahibi olmaktan öte, onun *kullanıcısı*dır. Tasarım bütünün-

de *dünya,* yaşam ya da onun tersi ölümden yola çıkılarak kavranmaya çalışılır.

Evren bilincine katılmanın insana yüklediği temel yükümlülük *doğal ve toplumsal düzeni* korumak olduğu için, dünyanın başlangıç saflığında nasıl sürdürülebileceğinin hesabını yapmaya yönelir.

Kozmobiyolojinin bir *parçası* olan bâtıni insan, *Bütün*ün olduğu kadar *Bir*in de parçasıdır: Arada bir *kopukluk* olmadığından *kutsal* olanla ilişkilerinde ancak *hata* yapabilir, *günah* ise yoktur. Ölümlü olarak tanrısallığın bir parçasıdır; tanrısal olarak suyun şıpırtısında, rüzgârın uğultusunda, çiçeğin kokusunda, meyvenin tadında, koyunun melemesinde ve aslanın kükremesindedir.

Bâtıni toplum felsefesine göre toplum şöyle tanımlanabilir: *Toplum, maddi gereksinmelerle koşullanmış insanın birleşmiş üretici etkinliğidir.* Toplumsal yaşamın bütün öteki görüngüleri politika, kültür vb., toplumsal yaşamın *içeriğini* oluşturur ama *özünü* belirlemez. Toplumun özü, üyelerinin *ortak emeğ*inde yatar; *ortak emek,* yaşama araçlarının sağlanmasına yöneliktir ve bu insanlar arasında bir işbölümünü zorunlu kılar. Doğal olarak farklı nesneler, *ortak* bir insan emeği içerir. Böylesi bir durumda insanların çalışma biçimlerinin tek olası şekli *mal değişimi*dir; emek araçlarının ve ürünlerinin sahibi üreticilerdir. *Zorunlu olan* devlet, özel mülkiyet ve sınıflar değil, *toplumun kendisi*dir.

Nasıl bâtıni doğa felsefesinde doğanın temeli *hava-su-toprak ve ateş* ise bâtıni toplum felsefesinde de toplumun temeli *coğrafya-teknik-tarih ve insan* üretici güçleridir. Bu üretici güçler arasındaki ilişkiden toplumun *maddi* temeli olan ekonomi biçimlenir. Geçim ve besine yönelmenin toplumsal yaşamdaki ilişkileri ise *kültür*ü yaratır.

Sınıfsal çelişkiler taşınamayacak duruma geldiğinde toplumsal gelişme durur: Bu hiçbir toplumun *kaçınamayacağı* bir *yasa*dır. Üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin *uygunluğu* durumunda toplum gelişir. Üretim ilişkileri, üretim güçlerinin gelişimine *engel* olmaya başladığı zaman toplum çöker; üretim güçlerinin gelişmesine uygun yeni bir sosyo-ekonomik biçimlenmeye dönüşür.

Üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişmesine *sürekli* destek olacak bir toplumsal örgütlenişte *sınıflara, özel mülkiyete ve devlete* gereksinme yoktur. Toplum için *yokoluş* yok iken, sınıflar, özel mülkiyet ve devlet, zamanı geldiğinde *yokolup* gider.

Bâtını felsefe, inanç alanının dışında yapılanıp biçimlenen doğacı/insan merkezli bir felsefedir. İçinde yaşadığı dünyanın karşısına konulan insanın, doğanın ve toplumun bir parçası olarak, doğayla ve toplumla bir hesaplaşmasıdır. Metafizik düşünceyi *dönüşüme* uğratarak aklı belirleyici kılmanın çileli bir çabasıdır.

Bâtınilikte bireyin önemi, eylemlerinde ve uğraşlarında bâtını toplulukla ne ölçüde ilgili olunduğuna, ortak esenliğe ne ölçüde katkıda bulunulduğuna göre belirlenir. Görüldüğü gibi belirleyicilik topluluktadır.

Bu savı biraz açalım: Bâtını düşyapısı(ütopya) olarak öne çıkarılan ve insanlığa kesin kurtuluş getirecek düşsel proje olarak tasarımlanan *kâmil toplum projesini,* çağdaş koşullara taşıyarak güncelleştirmeye çalışalım. Ama önce Şeyh Bedrettin'de çarpıcı tümcelerle tanımlanan kâmil toplum projesinin belki de ilk örneği durumunda bulunan ve Buyruk'ta *Rıza Şehri* anlatımıyla kurgulanan tasarımı görelim.

Kendini yetiştirerek *kâmil insan* durumuna yükselen insan, artık kendini toplum hizmetine adayacak ve kâmil toplum proje-

sinin gerçekleşmesi için bütün gücüyle çalışacaktır. Bu düşsel proje, kent-toplum bağlamında ele alınıp tasarımlanmıştır. Buyruktaki *Rıza Kenti,* bâtıniliğin geleceğe yönelik kestiriminde, düşsel kâmil toplumun bir anlatımı olarak algılanabilir. Toprağın temel üretim zemini, köylülüğün egemen ezilen sınıf olduğu Ortaçağ koşullarında; sınıflı toplum öncesinden taşınan ilksel eşitlikçi toplum değerlerinin güdücülüğünde, gelecekte insanlığa kesin kurtuluş getirecek olan düşsel kurtuluş projesidir bir bakıma. Sınıfların olmadığı, paranın ortadan kalktığı, herkesin yeteneğine göre ürettiği, gereksinimine göre tükettiği, özlemine göre yaşadığı, söylencenin yüzyıllardır canlı tutmaya çalıştığı geleceğe yönelik rüyanın projeye bağlanmış bir biçimidir.

Şimdi Buyruk'taki[2] düşşel tasarıma dönelim:

"Bir zamanlar bir sûfi dünyaya seyahata çıkar. Bir gün yolu, bir kente düşer. Bu kent, şimdiye değin gördüğü kentlere benzemiyordur. Sabah zamanı herkes işine gücüne gitmekte, sessizlik içinde yaşam sürmektedir. Kentin alışılmamış bir düzeni vardır. Sûfi kentin bu düzenini görünce şaşar kalır. Öyleki yaklaşıp birine bir şey sormaya cesaret edemez. Karnı açıkmıştır. Kenti gezerken bir fırın görür. Ekmek almak için içeri girer. Fırıncıya para uzatarak ekmek ister. Ama fırıncı hayretle paraya bakar:

'-Nedir bu? Biz bunu kaldırmak için yıllarca uğraştık, büyük savaşlar verdik. Anlaşılan sen rıza kentinden değilsin, Dünyalı olmalısın', der. Sûfi:

'-Evet ben bu kentten değilim', diye karşılık verir. Fırıncı:

'-Belli oluyor. Dur, öyleyse seni görevlilere teslim edeyim. Onlar seninle ilgilenirler. Bizim kentimizde para pul geçmez', der. Ve sûfiyi görevlilere teslim eder. Görevliler önce kendi aralarında tartışırlar. İçlerinden biri:

'-Meclise götürelim. Ulular karar versin', der. Diğerleri de bu görüşe katılırlar. Bunun üzerine tümü meclisin yolunu tutar. Yol boyu sûfi düşünür. İçinden:

'-Paranın geçmediği bir kent. Görevliler, ulular meclisi. Ne büyük,ne görkemli yerdir Ulular Meclisi', diye kurar. Neyse bir süre yürüdükten sonra divana varırlar. Ama sûfi bu kez iyice şaşırır. Çünkü Divan denilen meclis, hiç de düşündüğü gibi büyük ve göz kamaştırıcı değildir. Düşündüğünün tam karşıtıdır. Sessiz bir köşede küçük bir yapıdır. Yerlere basit kilimler serilmiştir. Ak sakallı ulular, bağdaş kurmuş kentin sorunlarını tartışmaktadırlar. Görevliler ulukları selamladıktan sonra:

'-Bu Dünyalı kentimize girmiş. Acıkmış. Ekmek almak için bir fırına girmiş. Fırıncıya para vermeye kalkmış. Yabancı olduğunu anlayan fırıncı gelip bize teslim etti. Ne yapalım?', diye sorarlar. Ulular:

'-Neden buraya getirdiniz? Törelerimizi biliyorsunuz. Konakta bir yere yerleştirin, Aşevine götürün, gerekeni yapın!', diye buyururlar.

Bunun üzerine görevliler sûfi ile birlikte geri dönerler. Önce Aşevi'ne götürürler. Karnını doyururlar. Sonra konuklar için yapılmış konağa götürürler. Bir odaya yerleştirirler. Sûfiye kentte ne yapması, nasıl yaşaması gerektiğini anlatırlar.

'-Burada para pul geçmez. Burası rıza kentidir. Rızalıkla her istediğini alır, her istediğini yaparsın', derler. *'-Yeter ki rızalık olsun. Bunu unutma'*, diye de uyarırlar.

Sûfi konağa yerleşir, gezip dolaşır. Rahatı yerindedir. İstediği yerde yiyip içer. Hiç kimse *'-Ne arıyorsun?'*, diye sormaz. Birkaç gün sonra eşyalarını toplar. Kentten ayrılmak ister. Ama görevlileri karşısında bulur. Görevliler:

'-Gidemezsin', derler. *'-Bu kent rıza kentidir, adı üstünde. Sen buraya rızan ile geldin. Biz de sana yiyecek verdik, yatacak yer sağladık. Bu kentte kaldığın sürece bizden razı kaldın mı?'*. Sûfi:

'-Kuşkusuz razı kaldım, sağ olun!', diye karşılık verir. Görevliler:

'-Şimdi bizim de sizden razı kalmamız gerek. Bu yiyip içtiğin, yattığın günler için çalışman gerek'. Sûfi:

'-Madem ki töreniz böyle çalışayım', der ve kabul eder.

Görevliler sûfiye yapabileceği bir iş verirler. Konakladığı odadan alıp daha büyük bir eve yerleştirirler. Artık o da rıza kentinin bir insanı olmuştur. Her sabah işine gider; akşama değin çalışıp evine döner. Yavaş yavaş dost, arkadaş edinme çabasına girer. Ama her kiminle konuşmaya kalksa ilk sorulan; *'-Sen Dünyalı mısın?'* olur. Bu kentin insanları kavga, çekememezlik, kendini beğenmişlik gibi tüm kötülüklerden arınmış durumdadır. Böylece günler, aylar geçer. Sûfi kenti iyiden iyiye sever. Dünyayı gezme düşüncesinden vazgeçer. Bu kentte kalmaya karar verir. Ama hâlâ yalnızdır. Bir gün yakın bulduğu bir arkadaşına açılır:

'-Sizin bu kentte nasıl evlenilir?', diye sorar. Arkadaşı:

'-Kentin ortasındaki bahçe var ya, işte orada her cuma günü tanışmak, dost edinmek isteyenler toplanır. Gençler gelirler. Herkes orada beğendiği, anlaştığı biri ile evlenme yolunu arar. Orada tanışırlar. Anlaşırlarsa evlenirler', der.

Sûfi cuma günü söylenilen bahçeye gider. Kocaman bahçe tıklım tıklım doludur. Türlü giysiler içinde genç kızlar kelebek gibi dolaşmaktadır. Genç kızlar, oğlanlar sohbet etmektedir. Birbirini beğenip anlaşanlar uzaklaşmaktadır. Anlaşamayanlar ayrılıp başkasına yaklaşmaktadır. Sûfi olup bitenleri bir süre hayranlıkla izler. Sonra kanının kaynadığı bir kıza yaklaşır. Ama o bacının ilk sorusu:

'-Sen Dünyalı mısın?' olur. Sûfi aylardan beri bu sözü duymaktan iyiden iyiye bıkmıştır:

'-Evet, Dünyalıyım, ne olacak?', diye karşılık verir. Bacı:

'-Davranışlarından hemen belli oluyor. Ama alınma zararı yok. Sen ki beni kendine eş seçmek istiyorsun, bu konuda ben de sana yardımcı olurum, davranışlarını düzeltirsin', der.

Bacı ile sûfi arkadaş olmaya karar verirler. İşten artan zamanlarında buluşup konuşurlar. Sûfi bir gün bacı ile buluşmaya giderken yolun kıyısında kocaman bir nar bahçesi görür. Bahçenin ne duvarı, ne bekçisi, ne de korucusu vardır. Hemen bahçeye dalar. Kimse görmeden bahçeden birkaç nar koparır. Yakalanırım korkusuyla acele davranıp ağacın birkaç dalını kırar. Ama ne gelen vardır, ne de soran. Sûfi narları toplayıp bacı ile bulaşacakları yere gelir. Henüz bacı ortalıkta yoktur. Narları bir tabağa koyar. Masanın üzerine yerleştirir. Bacının gelmesini bekler. Bir süre sonra bacı gelir. Narları görmesine karşın, hiç ilgilenmez. Oysa sûfi bacının narları görüp ilgilenmesini, sevinmesini bekler. Her zamanki gibi yerine oturur. O zaman sûfi dayanamaz ve bacıya narları gösterir. Bacı:

'-Bunları nereden aldın?' diye sorar. Sûfi narları nereden kopardığını söyler. Bunun üzerine bacı:

'-Beni düşündüğün için sağ ol. Ama o bahçenin yerini, varlığını ben de biliyorum. Canım isteseydi gidip ben de alabilirdim. Şimdi benim canım istemiyor. Bu narlar burada boşuna çürüyecek. Başkalarının hakkını boşuna çürütmüş olacağız. Gelirken öğrendim. Narları koparırken bahçeye de büyük zarar vermişsin. Oysa daha dikkatli davranıp bahçeye zarar vermeyebilirdin. Burada senden kimse bir şey kaçırmıyor ki... Bunca zaman-dır rıza kentinde yaşıyorsun. Bu kentte rızalıkla her şeyin serbest olduğunu bilmeliydin. Şimdi anlıyorum, sen bu kente ayak uyduramayacaksın'.

Bunları söyledikten sonra bacı sûfiyi bırakıp gider. Görevlilere söylemiş olmalı ki, görevliler sûfinin yaptıklarını divana bildirirler. Divan sûfinin durumunu tartışır. Sonunda sûfinin rıza kentine uyamayacağına karar verir. Bunun üzerine görevliler Dünyalı sûfiyi rıza kentinden atarlar."

Bir örnekle incelediğimiz *Düşsel Toplumsal Projeye* baktığımızda; bireyin önemi, eylemlerinde ve uğraşlarında toplumsal - grupla ne ölçüde *ilgili* olduğuna, ortak esenliğe hangi *katkıda* bulunduğuna göre belirlendiğini görürüz. Yani, bireyin yaptığı her şey için topluluk ön-koşuldur. Topluluğun önkoşul olması, bireysel mülkiyetin olmadığı, her şeyin herkese ait olduğu ve gereksinmelere göre paylaştırıldığı toplumsal tasarımı öne çıkarıyor. Bu bağlamda bâtıni ütopya, göksel değil, bireyin topluluğa ve doğaya karşı sorumluluklarından ve toplumsal/doğasal yükümlülüklerinden doğar. Böyle olmasına karşın öğreti, bireycilikle karşıtlık içinde bulunmaz; topluluk üyesi birey, kendi varlığını kanıtlamak için, kendi *özerkliğini* talep eder.

Görüldüğü gibi bâtıni düşyapı, kendi geleneksel yaşama biçimlerinin bir parçasıdır. Yaşama biçimi eğitim, toplumsal denetim ve ritüellere katılımla iletilir ve içselleştirilir. Bu nedenle geleneksel yaşama biçiminin terkedildiği yerlerde bu düşyapı yer yer örselenir; *İslamlaştırıl-masına* koşut olarak parça parça yok olur; onun yerini *Cennet* alır.

Bâtınilikte topluluk dendiğinde temelde iki şey anlaşılır:

a) Yaşayan bireylerin oluşturduğu topluluk ve

b)Ölmeden evvel ölmek zemininde Hakk'a yürümüş olanların yeni don'daki kimliklerinin oluşturduğu *can birliği* anlamında topluluk.

Bâtını düşyapısı kaynağını, bireyin, topluluğun yaşayan ve Hakk'a yürümüş olan üyelerinin oluşturduğu topluluğa karşı düşünce ve eyleminden alır. Ortodoks Tanrı'dan değil. Burada bir düşünme aracı olarak, bireyin topluluğa karşı ilişki aracı olarak söylence devreye girer. Demek ki, bireyin, ötesinde halkın *hayal dünyası* olan söylenceler, onların *tek* gerçeğidir.

NOTLAR

[1] Tarih felsefesinde olduğu gibi toplum felsefesinin kurucusu da İbni Haldun'dur. Anadolu'daki Kızılbaş isyanlarla toplum felsefesi, tarihi yaratan *"toplu eylem"* sahibi örgütlü topluluğun felsefe açılımları durumuna dönüşür. Daha geniş bilgi için bkz.: "S. M. Batseva/ İbni Haldun'un tarihsel-felsefi öğretisinin toplumsal temelleri(Rusça'dan İngilizce'ye Jan W. Weryho tarafından çevrilen bu incelemeyi Şeref Etker sağlamış ve Türkçe'ye Vahap Erdoğdu çevirmiştir)/ İbni Haldun/ Mukaddime-I-(Çeviren: Turan Dursun/ Onur Yayınları/ Önsöz'den sonra eklenen inceleme metni; Sayfa: 46-60)

[2] "Buyruk, Alevilik-Bektaşilikle ilgili kuralları, davranışları İmam Cafer'e dayandırarak anlatan erkânnamelere verilen addır.

Alevi inançlarının, bu kapsamda törenlerin, törenlerde izlenecek yolun, yöntemin açıklandığı erkânnamelerin en eskisi Cafer üs Sadık tarafından yazıldığı kabul edilen Buyruk'tur. Aleviler, Bısati tarafından yazılan Menakıb ül-Esrar Behçet ül-Ahrar [XVI. yy] adlı yapıta Büyük Buyruk; Erdebilli Safiyettin İshak'a oğlu Sadrettin'in yönelttiği soruları ve yanıtları içeren yapıta da [XVII. yy] Küçük Buyruk adını verirler.

İmam Cafer sadık tarafından *"yazıldığı"* kabul edilen Buyruk; genelde Anadolu tasavvufunun, bâtıniliğinin, özelde Aleviliğin inançlarının, bu kapsamda törenlerin, törenlerde izlenecek yolun, yöntemin açıklandığı bir *erkânname*dir.

Yaygın kanıya göre Buyruk, İmam Cafer'in ürünü kabul edilirse de temelde sonraları müritleri tarafından kaleme alınmış, yer yer kolektif çabayla tamamlanmış bir yapıttır.

Anadolu bâtıni/Alevi kimliğine uyarlanma eğilimi yer yer öne çıkmasına karşın yine de kimi bölümlerde ya da bölüm içlerinde Sünni ortodoks inanç, yargı ve etik baskındır. O nedenle Anadolu Alevisi İmam Cafer Buyruğuna bâtıni bir yöntemle yaklaşır; zâhiri koşullanmalarının ötesindeki gerçeği aramaya koyulur. Buyruk'ta zaman zaman başvurulan Kuran ayetlerini de bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Çünkü Anadolu Alevisi kendini yaratan coğrafyasal-inançsal-toplumsal güdünün dışına çıkarak kimliğinin ipuçlarını, İslamın öz-

kaynaklarında aramaz. Tam tersine, özkaynaklardan beslenerek gelişen ve toplumsal bilincin yerine yerleşen ilahi ideolojiyi (sessiz Tanrı'nın dünya görüşünü); bu ideolojinin *yere indirilmesiyle* nesnelleşen kul kimliğini (sessiz Tanrı'ya mutlak itaati); nesnelleşen kul kimliğinin siyasallaşmasıyla iktidara uzanmaya çalışan teokratik kolektif kimliği kırmak; demokrasi ve laikliği kurmak için İslamın özkaynaklarını bâtını bir sorgulamaya *yatırır*.

Buyruğun ürün olarak yaratıldığı koşullarda her şey dinseldi ya da mistikti. Bireyler, ötesinde topluluklar çıkarlarıyla uyumlu bir inancın ya da mistisizmin taşıyıcısı durumundaydılar. Bu nedenle İmam Cafer Buyruğu, mistik olanla kutsanmamış bir *bilimsellik* sergileyemezdi.

Sıraladığım yönlerden sorgulanması olanaklı, ötesinde zorunlu olmakla birlikte; Buyruk, değerinden çok şey yitirmez. Yapıtta, genelde Anadolu insanının, özelde Anadolu Alevi kimliğinin inanç ya da nesnel kaynaklarının izlerini buluruz. Bu açıdan Alevi olmanın da ötesinde halkbilim ve halkbilim uzmanları için çok özel bir önemi bulunmaktadır. Bir aydın, her türlü idealizmle hesaplaşmış olmanın aydınlığında durarak; Buyruk gibi mistisizmle kutsanmış bir yapıtı *kirli* görmek hakkına sahip değildir. Daha doğrusu böylesi bir yaklaşım içerisine girmek güçsüzlüğün, birikim eksikliğinin, ilgisizliğin, küçümsemenin dışa vurumu biçiminde kendini gösteren bir aydın oportünizminden başka bir şey değildir.

Kaldı ki İmam Cafer Buyruğu; inancın akıl alanına taşındığı, aklın öne alındığı bâtını bir zeminde Sünni ortodoks inanca bir manifesto niteliği taşıyan Kırklar söylencesi ile başlar. Giderek bâtını inancın kutsadığı nesnel evrene yönelerek bâtını kimlikleri/kurumları, bunların yaşama/ çalışma ilkelerini açıklar. Bu kimlikler ve kurumlar aracılığıyla toplumsal yaşamın geleceğine yönelik kestirimde bulunarak sonraları Şeyh Bedrettin tarafından *"Yarin dudağından gayri her şey her yerde ortak olmak için"* ileri özdeyişiyle daha kesin çizgilerle açıklanan toplumcu toplum ötesi düşsel kâmil toplum projesinin ilk prototipini, *Rıza Kenti* örneğiyle çarpıcı biçimde verir...(Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 9-10 arası)

ALEVİLİĞİN ÖĞRETİ BOYUTU

Işığımız varken yürüyelim ki
Karanlık bizi kuşatmasın;
karanlık kuşattığında,
ışığın çok kısa bir süre için bizimle birlikte olacağını
hiçbir zaman unutamayalım.

Alevilik/Bektaşilik genelde; *Antik Aydınlanma Çağı* ve XVIII. yy *Aydınlanmacılığı*nın temelini oluşturan *metafizik* bir aydınlanma zemininde oturur. Özelde, varsaydığı *metafiziğin* insan ve insan aklı tarafından sürekli beslenmesini, bir zorunluluk olarak öne çıkardığı için kimi durumlarda; XIX. yy'ın ikinci yarısında idealizmden *arındırılmış* bir *nesnellik* üzerine yapılandırılan *gerçek aydınlanma*ya silik adımlar atar.

Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir *çevrim* üzerinde, *metafizik* bir başlangıçla *metafizik* bir son arasında; kendini, kendine *yetmez* bir sona taşıyarak bir sentez olarak algıladığı insan aracılığıyla *son metafizik halka*yı kırmaya çabalar.

Alevilik/Bektaşiliğin inanç/düşünce evreninde ve *çevrim yayı* üzerinde bir gezintiye çıktığımızda; *tez-antitez-sentez* olarak algılanan *tanrı-doğa-insan* ilişkisi bağlamında, *tez* durumundaki Tanrı'dan *fışkıran/taşan* ışığın *dönüşümler* geçirerek *antitez* durumundaki *doğa*ya, yani son amacını insanda bulan ve *büyük evren* olarak algılanan *âleme* (*âlem-i ekber* ya da *âlem-i kübra*) evrildiğini; oradan, *sentez* durumundaki insana, yani son amacını *doğa*da bulan ve *küçük evren* olarak algılanan *insana* (*âlem-i asgar* ya da *âlem-i sugra*) yükseldiğini görürüz.

Daha açık bir anlatımla; *tanrı-doğa-insan* birliği/birlikteliği görüntüsü ardında, *inançtan düşünceye atlanıldığına* tanık oluruz.

Bu bağlamda *çevrim*in idealist yanı, *öncel/yaratıcı* görünmesine karşın gerçekte, doğal sürecin bir *gerekçesidir*. İnançtan düşünceye *inebilmek* için *kolektif bir yordam*la yaratılmış, bir *varsayım* öğesidir. Bu *varsayım* aracılığıyla asıl *tanık/veri* kaynağı yakalanır: Bu *insan*dır.

İnançta; *tanrı-doğa-insan* birliğini/birlikteliğini tamamlayan *büyük çevrimin* son yayı üzerinde, *küçük âlem* olarak algılanan insanın *ikincil çevrim*i başlar. Prototipi olduğu *büyük âlem*in *kanıtı* olmasının ötesinde bu *çevrim*le iki şey kutsanır: *Tanrı* ve *akıl*.

Tanrı metafizik; akıl nesnel *besleme* ile ulaşılan sonuçlardır. Tanrı inanç yaratısı; akıl, insan beyninin ürünüdür.

Tanrı'nın insana *muhtaç* olduğu; beyin olmadan aklın *olamayacağı* bir zeminde; insan hem *başlangıç* hem de *sonuçtur*.

Ancak insan, *canlı doğanın* bir parçasıdır; geçmişten gelen ve geleceğe uzanan, sürekli *gelişen* bir *sürecin* ürünüdür; inanç kanalında değil, doğal kanalda yürür.

İşte *Dört Kapı Kırk Makam,* inançtan düşünceye atlanılarak yakalanan *insanın*, kendini tanık göstererek kendi *metafiziğini (Tanrı*'sını) *beslemesinin*, yine kendini tanık göstererek kendi *aklı*nın yolundan yürümesinin öğretisidir. İnanç/düşünce düzleminde, Alevilik/Bektaşiliğin *teorik özü*dür, *öğreti boyutudur*.

Dört Kapı Kırk Makam'dan geçerken insan bir yandan, *ham ervah* durumundan *kâmil insan* durumuna yükselirken; diğer yandan, bir *gönül yolculuğu*na çıkar. *Seyrü süluk* aşamalarını katederek *kutsal köken*le birleşir/bir olur. O'nu besler; besleyerek O'nu, *an-ı daim*de kendine uyumlu duruma sokar. Bu yolla *Orto-*

doks inancın tersine, *değişmez* olan metafiziğini *değişir* kılar. *Orada* sürekli kalmayı *yadsır*; *halk*a döner, aklın *yolu*nda yürür.

Karşıt güçlerin çatıştığı koşulda (zıtların birliği) kendi *yasaları/kuralları* içinde gelişen *nesnel süreci* aklar. *Metafizik aydınlanma*nın sınırlarını zorlayarak, zaman zaman *gerçek aydınlanma* dünyasına girer.

Gerçek aydınlanma dünyasında *yarı-ilahi* nitelikteki varlığını sürdürmeye çalışırken; Ortodoks dinsel inancı, gök katlarından yeryüzüne indirir. *O*'nu, kendi *gönül evi*nde besleyerek; kendini *yaratan kolektif insan bilincinin* süzgecinden geçirir. Bu *görüntü* altında, insana ve toplumsal bilince duyulan *saygıyı, aşkı, bağlılığı* yüceltir.

Köktenci bir halk muhalefeti olarak biçimlenip yapılandığı Ortaçağ koşullarından günümüze birey/toplum *memnuniyetsizliğini* kucaklayan, *eşitsizliğe, sömürüye, horlanmaya* duyarlı *özü*; o günden bugüne, bugünden yarına, *sınıfların olmadığı, insanın insanı ezmediği* bir toplum *düşünü* sürekli canlı tutar.

Alevilik/Bektaşilik bireyden hareket etmekle, bireyi merkeze koymakla birlikte *bireysel bir yol/sürek* değildir; *Hakk*'tan *halk*a dönme, toplum hizmetine *adanma* zemininde, *toplumsal ağırlıklı* bir inanç/düşüncedir.

Ruhsal açıdan henüz olgunlaşmamış Tanrı yolundaki tarikat yolcusu, *Dört Kapı* ve bu *Dört Kapı*'ya bağlı *Kırk Makam*'dan geçerek *ergin* duruma gelir. *Kâmil insan* olarak *ilahi sırra* ulaşır. Bu sırrın *taşıyıcısı* olarak bireyin/toplumun hizmetine girer.

Hemen her şeyin *tanığı* durumundaki tarikat yolcusu, önce çıktığı kaynağa yönelerek inançta *son halka*yı yakalar; *Hak* ile *Hak* olur. Daha sonra inançtan akla *atlayarak* olgun bireyi/toplumu yaratmaya yönelir; *Hakk*'tan *halk*a iner.

Böylece birinci aşamada inanç varlığı biçiminde *kutsal kökene* yükselen insan, ikinci aşamada *yetenek* varlığı, yorum varlığı biçiminde yeryüzüne iner; toplumun *duyarlı* bir üyesi olur.

Alevilik/Bektaşilik; insanlık katında, *Hakk*'la *Hak* olma amacını güden ve dünyadan *elini-eteğini* çekme, içe kapanma olarak algılanan geleneksel *edilgen tasavvuf* anlayışını Anadolu toprağında, *Dört Kapı Kırk Makam* aracılığıyla *çağdaş* ve *dinamik* bir yapıya kavuşturur. Tanrı'dan, yaşanılan *nesnel dünya*ya yolculuğa çıkarttığı insana, dünya işleriyle ilgilenme, birey/toplum sorunlarında çözücü olma, özlemlerin yaşanılan anda gerçekleşmesini sağlama gibi kimi *misyonlar* yükler.

Süreç koşutunda, yüklendiği görevleri yaşama geçirme güdüsü içindeki *kâmil insan,* hizmete adanma zemininde toplumsal ağırlıklı bir *inancın/düşüncenin* sürdürümcüsü olarak öne çıkar. Giderek *din* ya da *dinsel* olan, kâmil insanın *yaşam görüşüne,* bu yaşam görüşünü *destekleyen,* onu *haklı, gerekli* ve *zorunlu* kılan *kurtarıcı bâtını bilince* indirgenir.

İdealizmin egemenliğinden arındırılmış bu *nesnel çizgi,* felsefenin temeline; dünyayı taşıyan ve koruyan; kendini aşma sorumluluğunun bir gereği olarak düşüncelerinde son derece cesur ve kural yıkıcı olan; fiziksel sorunlarını dinsel dogmaların dışında çözmeye çalışan; bedenini ve dünyasal yaşamını cendereye alan her türlü baskıyı kıran; kendi kendisinin efendisi/yaratıcısı/şekillendiricisi olan *bir insanın yerleştirilmesini zorunlu* kılar.

Bu anlayışa koşut olarak insana *gereksinimi* olan; bu gereksinmenin bir *bedeli* olarak insana *özgürlük* veren; ancak insan aracılığıyla bilincine *varan, bilinçlenen*; haris, zalim ya da despot *olmayan*; zorluk ya da güçlük *çıkarmayan* bir Tanrı *olgusu* yaratılır.

Şimdi bu *genel* açıklamadan sonra *nasip almış* bir Alevinin/Bektaşinin Alevi süreğinde/Bektaşi yolunda geçtiği aşamalarının *gönül kayıtlarını* içeren *Dört Kapı Kırk Makam* öğretisini *irdelemeye* girişebiliriz.

Dört Kapı Kırk Makam öğretisi, inançtan akla atlamanın, aydınlanma zemininde buluşmanın teorisidir. Aklın evrim sürecine katılmak, aydınlanma dünyasında gezinmek, bir insanlık kazanımıdır; boyutlandırırsak bir insanlık onurudur; insanlaşmanın kendisidir, insan olabilmenin zorunluluğudur.

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Dört Kapı Kırk Makam ile yakalanan *aydınlanma*; insanlığın akılla açtığı temel kanaldır. Felsefi ve teorik düzeyde ya da davranışlar boyutunda *gerçeklerin* evrenidir; nesnel süreçte yaşama geçirilen *düşüncenin evrim dünyası*dır.

Bugün *şeriatçı inanç dayatması* karşısında, aydınlanma savunmaya çekilmiş durumda. Yöneltilen *baskı* ve beliren *yılgınlık*; en büyük *engelimiz* gibi. Toprağımızın şurasında, burasında, kolektif cesaretimizi sergileyemediğimiz şu ya da bu yerde/ortamda, baskının zincirlerini kırarak öne fırlayan *aydınlamacılarımız* kuşatma altına alınıyor.

Baskı ve yılgınlığa boyun eğip, aydınlanma zemininde *düşüncenin evrimi* ile sağlanan; insanlığın *gelişmiş, derinleşmiş* biçimi olarak algılanan ve bir *"kazanılmış hak"* durumunda bulunan insanlık kazanımlarını *yadsıyacak mıyız?*

Bunu yaparsak kendimizi *yadsımış* oluruz; *aklın* karşı kanalına gireriz; insanlaşmanın *uzağına* düşeriz.

Düşünce eylemi, insan organizmasının *doğal* bir etkinliğidir; akıl, bu etkinliğin bir ürünüdür. Doğal *akışı* içinde kalmak koşuluyla bu etkinlik hiçbir zaman durmaz; çünkü düşünme eyleminin itici gücü sürekli *sorgulama*dır. Evrim, bu nedenle onun *özü* gereğidir.

Düşünme eylemi ancak *Ortodoks bir inanç* dayatması karşısında kendi kendini durdurabilir. Çünkü Ortodoks inanç, her türden *sorgulama*nın son bulduğu noktada başlar; insanı insan yapan düşünme yetisini *örseler, kısırlaştırır* ya da *ortadan kaldı-*

rır. Bu bağlamda Ortodoks inançta evrim yoktur; zaman içinde bir *ilerleme* göstermesi düşünülemez.

Aydınlamacılar, akıl taşıyıcıları olarak insanlığın/insanımızdan bizden/bizlerden beklediği *işleve/işlevselliğe* bürüneceksek eğer; Ortodoks inancın *kesinliğine* ve *ödünsüzlüğüne* karşı durmak, düşüncenin *engellenemez evrimini* koşulsuz benimsemek durumundayız.

Bu yaklaşım *aydın kimliğini* de açığa vurmaktadır. Aydın, düşüncenin evrimini yadsımayan; düşünme eyleminde bulunarak bu evrime katkıda bulunan; katkı verdiği oranda *koşullanmışlıklarından* arınan kişi demektir. Bu tanımın dışında kalan *okumuşlar* eskilerin deyimiyle *mürekkep yalamışlar*; eleştirilmesi gereken aydınlar değil, zaten aydın olmayanlardır.

Dört Kapı Kırk Makam öğretisi, *metafizik* bir zeminde de olsa Anadolu toprağında *aydınlanmanın* kitlesel tabanını yarattı. Alevilik/Bektaşilik Dört Kapı Kırk Makam öğretisiyle bireyi; *Hak* katına taşımayı amaçlayan bir *yol/sürek* değil tam tersine bir *yorum*, bir *yetenek* varlığına dönüştürdüğü insanı, toplum hizmetine sokmayı amaçlayan bir *inanç/düşüncedir*. Şunu hiçbir zaman unutmayalım: *Asıl istenen son istenendir.*

Buyruk'a göre; hizmet bu dört kapıya yapılır; saygı bu dört kapıya gösterilir.

DÖRT KAPI[1]

Buyruk ve *Makalat*'a göre *dört ulu kapı* ve bu dört ulu kapıya bağlı *kırk makam* vardır. Birinci kapı *şeriat;* ikinci kapı *tarikat;* üçüncü kapı *marifet* ve dördüncü kapı, ana kaynak olan *hakikat* kapısıdır. Dört kapının dördünün de kendine özgü özellikleri/kuralları bulunur. Dört kapının da kaynağı *birdir*; dört kapı *dört âlem*'e denk düşer. Kırk makamın onu *şeriat;* onu *tarikat*; onu *marifet* ve onu *hakikat* içindedir. Yol ehli dört kapıya bağlı kırk makamdan geçerek *Hakk*'a ulaşır; bu sırada *şeriat gemisi*'ne biner; tarikat denizi'ne açılır; *marifet dalgıcı* olur ve *hakikat inci*'sini bulur. Bu nedenle *tarikat yolcusu* inançta/düşüncede amacına ulaşabilmek için *şeriatın* koşullarını yerine getirmek; *tarikatın* içinde olmak; *marifetten* ayrılmamak ve sürekli *hakikati* arar olmak durumundadır. Bunun bir uzantısı olarak insan-ı kâmilin *çerağ* gibi durması; *fitil* gibi yanması; *yağ* gibi erimesi ve *nur* gibi ışık vermesi gerekir.

Dört Kapı: *Hak Yolu*'nda yürüyen tarikat yolcusunun/ yol erinin geçmek zorunda olduğu *manevi aşamalar.*[2]

İrşatta olmayanlar, dört kapıda da *dönektirler.* İrşad Arapça *doğru yolu gösterme, uyarma,* anlamına gelir. Alevilik-Bektaşilikte iki biçimde tanımlanır: a) Mürşidin, tarikata, yola girecek istekliye gerekli bilgileri vererek onu aydınlatması, ona gidilecek yolu, uygulanacak yöntemi, sürdürülecek görevleri öğretmesi; b) Mürşidin tarikat yolcusuna, yol erine, Tanrı yolunda önderlik etmesi. Demek ki İrşatta olmamak, mürşitsizlik-pirsizlik demektir. Bu nedenle *irşat makamı,* Horasan postu ya da Horasan çerağı ile simgelenir.

Sahibi: Muhammet-Ali'dir.

Muhammet dini açıkladı sonra *lam* ve *elif* koydu; lam *Muhammet*, elif *Ali* demekti. Ardından *şeriat* ortaya çıktı; daha sonra *tarikat, marifet* ve *hakikat* sır oldu. Şeriat, Muhammet'in *şanına* geldi; tarikat, marifet ve hakikat Ali'nin şanına geldi.

Lam, Arap abecesinin 23., Osmanlı abecesinin 26. harfidir. Ebcet hesabıyla sayı değerinin 30 olması nedeniyle sayı gizeminde *düzen ve adaleti* simgeler.

Elif ise ebcet hesabıyla sayı değerinin bir olmasından esinlenerek Tanrı'nın tekliğinin ve birliğinin bir simgesi olarak algılanan Arap alfabesinin ilk harfidir. Diğer taraftan genelde Bâtınilikte özelde Hurûfilikte, *dik başlı* olarak algılanan, bu nedenle Tanrı'dan başka bir şeye secde etmeyen Şeytan'ı simgelediğine inanılan harf olduğu kabul edilir.

Elif, *Besmele*nin *Ba*'sının altında bulunan ve İmam Ali'yi simgeleyen noktadan, diğer harfler elif'ten türer; tıpkı bunun gibi bütün varlıklar da Tanrı'dan zuhur eder. Nasıl elif, bütün harflerin ilkiyse Tanrı da bütün varlıkların ilkidir. Bütün harflerin elif'te görüldüğü gibi bütün varlıklar Tanrı'da görülür. İnsan gizli iken görünmek isteyince *nokta* olup ana rahmine düşer; dokuz ay on gün sonra dünyaya gelerek, *elif* olur: Vücut, bir bütün olarak *Besmele*yi; gövde *Besmele*nin *Ba*'sını; baş *Ba*'nın altındaki noktayı simgeler.

Genel kabul gören kutsal anlatıma göre Tanrı bütün harfleri *elif* suretinde yarattı; sonra onlara boyun eğmelerini buyurdu. Yalnızca *elif* yaratıldıktan sonraki biçimini ve görüntüsünü korudu; diğer harfler, *kulluk* gösterip yabancılaştılar; başka biçimler ve görüntüler aldılar. Tasarım gereği, *secde* etmeyi yadsıyan Şeytan'la *elif* özdeşleştirildi ya da O'nu simgeler oldu.

Simgesi: Eşik.

Eşik, Hz. Muhammet'in, *"Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır"*, hadisinden esinlenerek Hz. Ali'yi temsil ettiğine inanılan ve yolun bir simgesi olarak algılanan, meydanın giriş kapısının iç kısmıdır. Bu nedenle eşik kutsaldır; kişiyi Hakk'a götüren kapıdır; asla eşiğe basılmaz, eşik öpülür. Bu davranış; yol ışık ve bilgisine ulaşmış olmanın anısına, bir alçakgönüllülük ve teslimiyet ifadesi olarak, eşiğin önünde sol diz üzerine çökerek elleri eşiğe koyup her bir eli bir kez öpmek, biçiminde uygulanır.

Kıblesi: Secde.

Secde, ayinlerde ya da namazda, makama saygı için yere kapanma ya da eğilme davranışıdır. Secdede ellerin iç kısma yere konmaz; başparmak dışında kalan parmaklar avuca doğru bükülerek bu parmakların dış tarafıyla açık durumdaki başparmağın iç tarafı yere dokundurulur. Dizler bükülür ve sol diz yere dayanır. Önce sağ göz, sonra sol göz, ardından da alın yere değdirilir. Bu işlemler bitince ayağa kalkılarak niyaz duruşuna geçilir. Eskiden, secde edilecek yere Kerbelâ toprağı konması gelenekti. Yaşlılar secdeyi ayakta niyaz ile de yapabilirler.

İnançta secde, *Âdem* atadan kalmadır: Bir gün Tanrı meleklerine;

"-Âdem'e secde edin", diye buyurur. *Ceberrut* dışında bütün melekler bu buyruğa uyar *Âdem*'e secde eder. Yalnızca Ceberrut Âdem'e secde etmek istemez; başını secdeden kaldırır; o an lanet tasması boynuna geçer; Tanrı'nın lanetli meleği olur.

Tanrı kendini *Âdem*'in yüreğine gizlediğinden gerçekte melekler; Âdem'e değil, Âdem'in kişiliğinde Tanrı'ya secde etmişlerdi. Bu nedenle secde etmek *ibadet* kabul edilir. Pir önünde secde eden, Tanrı katında secde etmiş demektir.

Secdede tarikatın *on iki işleğinin* yerine getirilmesi gerekir. Bunlar:

1) Özünü toprak etmek;
2) Toprağa marifet tohumu ekmek;
3) Tohumu şefkat suyu ile sulamak;
4) Yetişen ürünü yalnızlık orağı ile biçmek;
5) Hasatı rıza tırmığı ile derlemek;
6) Hasatı hikmet harmanında dövmek;
7) Dövülen hasatı şevk yeli ile savurmak;
8) Ayrılan ürünü mihnet ölçeği ile ölçmek;
9) Ölçülen ürünü takva değirmeninde öğütmek;
10) Öğütülen ürünün ununu edep eleği ile elemek;
11) Elenen unu sabır suyu ile yoğurmak; ve
12) Yoğrulan hamuru iradet tandırında pişirmek ve dervişlere/yoksullara sunmaktır.

Tarikatta/yolda başını secdeye koyan can; *Mansur Meydanı*'nda, başını top yapıp *"Al!"* diye sunmuş olur. *"Başımı yoluna koydum, benim değil senindir"*, demek ister. Ancak secde, korku ya da herhangi bir beklenti için yapılmaz. Bir can başını secdeye koyduğunda, kendini Hakk'a teslim etmiş sayılır.

Yine secde, makamın temsil ettiği inanç/bilinç algısının güdücülüğünde; ayna olarak algılanan kapanılan yerde kendini seyretme/kendini seyrederek kendini sorgulama/kendini seyrederek kendini temizleme davranışıdır. Alevilik-Bektaşiliğin kaynak kültürleri arasında yer alan Şamanizm'de ayna tasarımı oldukça işlevseldir.

Ayna, şamanların boyunlarına astıkları ya da hırkalarının önüne, kimi kez arkalarına tutturdukları, can/ruh kabı, torbası

olarak algılanan, on iki hayvan tasfirli madeni levhadır. Ötesinde, Yeraltı'nda yaşadığına inanılan kötücül ruhlardan biridir. Şamanın başka dünyaları görmesini sağlar; ruhları toplamaya ve yerleştirmeye yarar. Bu dünyanın yansıması, yani ters çevrilmiş biçimi, öbür dünya olarak algılandığından, şaman aynaya bakarak öbür dünyayı seyreder. Ötesinde ayna, ölenlerin canlarının/ruhlarının gölgelerinin toplandığı bir *kap, zarf* ya da *torba* olarak inanca taşınır.

Şaman aynaya baktığında, başkalarına görünmeyen canların/ruhların gölgesini, genellikle kuş biçimli olarak algılar. Bu nedenle kimi topluluk şamanları, hırkalarının omuz başlarına kanat takar.

Bugün Anadolu'da yaşayan ayna merkezli algılar, esin kaynağını önemli ölçüde Şamanist tasarımlardan almıştır. Geleneksel düğünlerde, gelin alayı önünde götürülen süslü ayna, gelinin bakire olduğunu simgeler. Gelin oğlan evine ayak bastığında, aydınlık bir yaşam dileğiyle yüzüne ayna tutulur.

Yörüklerde, ortasına ayna tutturulmuş, boncuklarla süslü keçe-parçası, şaman aynasının bir örneği gibidir: Gerdek gecesi, çadırın görünür bir yerine tutturulur; gelin bunun önünde gerekli hazırlıkları yapar, yeni yaşamına hazırlanır.

Yine, yeni bir eve taşınılırken önce ayna götürülür ve yüksekçe bir yere asılır. Yola çıkanın ardından, şansı açık olsun diye, gittiği yönde, uygun bir yere ayna yerleştirilir.

Aynaya ilişkin kimi tasarımlarda olumlu yanlar silinir. Bu yaklaşım da Şamanist kökenlidir. Yeraltında yaşayan kötücül ruhun, insana ulaştığı bir geçittir ayna bir bakıma. Bu nedenle gece aynaya bakanın ömrünün kısa olacağına; küçük çocuklar aynaya baktırılırsa şaşı olacaklarına ya da delireceklerine; karanlık

bastıktan sonra komşuya ayna vermenin ve ayna kırmanın uğursuzluk getireceğine inanılır.

Cünubu: Dört kapının hizmetini bırakıp rızasız kendi başına iş yapmak.

Arapça, *yıkanmak zorunda kalma durumu, kirlenme,* anlamlarına gelir. Alevilik-Bektaşilikte ise tarikata-yola girerken verdiği sözden dönen kimsenin düştüğü durumu belirtir, yani *pirsizlik* demektir. Bir pirden el almayan, dört kapının hizmetini bir yana bırakır, kendi başına iş yapar ve cünup duruma düşer.

NOTLAR

[1] Hacı Bektaş Veli, kaynak kültürlerden kendisine ulaşan *Dört Kapı* kazanımına, her kapıya on makam ekleyerek *Dört Kapı Kırk Makam* eğitim öğretisini ya da Alevilik-Bektaşiliğin teorik yanını kurmuştur. Eski Türk ve şaman inançlarında yeryüzü, dikdörtgen ya da dörtgen biçimli tasarımlanır. Bir kubbe biçiminde algılanan gökyüzü, daire oluşturan alt yüzü ile Yer'in üstüne kapanır. Dikdörtgenin ya da dörtgenin doğu kenarı doğu kapısı, batı kenarı batı kapısı, kuzey kenarı kuzey kapısı, güney kenarı ise güney kapısı olarak algılanırdı. Her kapı bir yönü gösteriyordu, her kapının bir rengi ve topululuğu vardı. Dört yöne açılan *yer* algısının dışında yine Asya mitolojilerinde *görünenden görünmeyene/ görünmeyenden görünene, Orta Dünya'dan Yukarı Dünya'ya ve Aşağı Dünya'ya açılan yer* olarak anlatılır. (Esat Korkmaz; Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2003; Sayfa: 58-59 ve 93/ Belkıs Temren; Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu; Kültür Bakanlığı Yayınları; Ankara- 1994; Sayfa: 65-69 arası)

"... Budizm'deki Dört Rastlayış öğretisiyle Bektaşilikteki Dört Kapı öğretisi arasında ortak motifler bulunması olası. Budizm'de kişi ancak bu Dört Rastlayışı gördükten sonra, yaşadıktan sonra Nirvana'ya erişebilir. Bektaşilikte ise Dört Kapı'dan geçildikten sonra Gerçek'le(Hakikat Kapısı'yla) buluşulur. Buda'nın 4 Gerçek içinde açıkladığı öğütler, Bektaşilikte Kırk Makam'da yer almaktadır."(İlhan Cem Erseven; Budizmde 'Dört Rastlayış' Kavramı ile Bektaşilikte 'Dört Kapı' Olgusu; Nefes Dergisi; İstanbul- Mart/ 1994)

[2] Tahtacı Alevilerinde *musahiplik* son derece önemlidir. Tahtacılarda musahiplikten sonra üç aşamanın daha bulunduğu görülür. Hz. Ali'nin yaşadığı olgunluk basamakları olarak algılanan ve yol'da *Dört Kapı* adıyla bilinen bu aşamalar şu şekilde sıralanır:

1.-Musahiplik: İkrar vermiş, evli canların yaşam boyu dayanışması olarak algılanır; Hz. Ali Hz. Muhammet ile temsil edilir.

2.-Aşinalık: İki musahiplinin yarattığı dayanışma kurumu olarak

yaşama geçer; Hakk'la dost olma olarak algılanır; söylenceye göre Hz Ali adına davranan, peygamber olduğunu söylediği için Kırklar Meclisi'ne alınmayan Hz. Muhammet'e yol gösteren ve O'nun Kırklar Toplantısı'na katılmasını sağlayan Veysel Karani'nin anısına Hz. Ali Veysel Karani ile temsil edilir.

Hatayi'nin iki musahipliyi aşina olmaya çağıran nefesini hatırlayalım:

Senin muhabbetin cesette canda
Gel kardeş seninle aşna olalım
Cevap vermezsen ulu divanda
Gel kardeş seninle aşna olalım
Yaradan saklasın bet amel huydan
Biz de okuyalım elifle badan
Gel izin alalım mürşitten pirdan
Biz de okuyalım elifle badan
Aşna dedikleri zâhiri bâtın
Aşna sevmeye vardır niyetin
Gel Hakk'ı seversen musahip tutun
Aşna sevmeye vardır niyetin
Musahip dedikleri bir sınır taşı
Ziyade tatlıdır aşnanın aşı
Gönülden seversen Hacı Bektaşı
Ziyade tatlıdır aşnanın aşı
Sır dedikleri ezelden bir yol
Eğersen boynunu olursun sen kul
Olurmuş zakirler elinde bülbül
Eğersen boynunu olursun sen kul
Uçulmaz yalnız olmayınca eşin
Er Hak meydanında uğradım başın
Mürebbi, musahip cümle kardeşin
Erhak meydanında uğradım başın

Musahiple bir bahçeden giresin
Muhabbet bahçesinin gülün deresin
Erenlerin sırrına sen de eresin
Muhabbet bahçesinin gülün deresin
Hatayi'm birliğe yiteyim dersin
Erenler sırrına ereyim dersin
Gümüşü gevhere katayım dersin
Erenler sırrına ereyim dersin.

3.-Peşinelik: iki aşinanın yarattığı dayanışma kurumu; Mecusi bir Hristiyan iken Müslümanlığı seçen, sürekli gerçeği arayan ve en sonunda *Boz Atlı Hızır* olarak algıladığı Hz. Ali'yi bulan Selman-ı Farisi [Selman-ı Pâk] anısına Hz. Ali-Selman-ı Farisi ile temsil edilir.

4.-Çiğindaşlık (çiğildaşlık, çığıldaşlık) : İki peşinenin yarattığı dayanışma kurumu; Tanrı'nın müdahalesi dışında canlı cansız her oluşumu sağlayan kurucu nesnelerin en üst basamağında yer alan "toprak"la özdeşleşme olarak algılanır. Ulaşılması çok zor bir aşama olarak inanca taşınır; bu nedenle yalnızca Hz. Ali tarafından yaşandığına inanılır. Toprak-Hz. Ali özdeşleşmesi nedeniyle "Toprak-oğlu" anlamında Ebu Turabi adını alan Şah-ı Merdan Ali ile temsil edilir.(Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 31-58 arası ile 101)

Yine Aleviliğin-Bektaşiliğin anayasası olarak algılayabileceğimiz *varoluş çevrimi*nde, gelenekteki adıyla *devir öğretisi*nde dört âlem, yani cansızlar âlemi, canlılar âlemi, hayvanlar âlemi ve insanlar âlemi *dört kapı* ile simgelenir. Benzer biçimde, sözel kültürde ve sözel kültürün yazılı kaynaklarında, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve canlı-cansız her şeyin *varlaşmasına* katılan kurucu ilkeler durumundaki *hava-su-toprak ve ateş* de inançta *dört kapı*'dır.

Hacı Bektaş Veli, tanımlanmış dört kapının her birine onar makam ekleyerek kendi teorisini oluşturdu. Böylece Dört Kapı Kırk Makam Öğretisi ortaya çıkmış oldu.

KIRK MAKAM

Hacı Bektaş Veli, *Kırk Makam*'ı; Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, *Hakk*'a ulaşabilmesi için geçmesi gereken evreler olarak tanımladı. Yine Hacı Bektaş Veli, her kapının gereğini yerine getirenleri ayrı ayrı *grupladı* ve onlara bir *sıfat* verdi. İnsanın oluşumuna katılan ve *toprak, su, ateş* ve *hava* olarak belirtilen dört unsurdan her birini, bir kapı ehline *simge* olarak verdi.

Kırk Makam: Tarikat yolcusunun-yol erinin yükselerek geçmek zorunda olduğu manevi alt aşamalar.

Sahibi: Hacı Bektaş Veli.

Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya geldiğinde, göçebe çiftçilerden oluşan, kendi öğretisine hiç de yabancı olmayan ve geliştirdiği felsefeyi anlayabilecek hazır bir kitle buldu. *Eski Türk, İran, Arap ve Helen* düşünce ve inanışlarının bir bileşimi olarak *Bektaşiliği* biçimlendirirken; *Ortodoks İslamlıktan* ayrılan üç önemli yenilik getirdi:

1) Türkçe'yi ibadet dili yaptı;

2) Sünneti ve şeriatı kaldırdı; herkese şeriatsız bir yaşam sundu; zorunlu ibadet yoktu; cinsiyet ayrımı yoktu; içki yasağı yoktu;

3) İbadetin (namaz) yerine, eski *Türk Şamanizminden, Zerdüşt dininden* ve diğer halkların toplumsal/dinsel pratiklerinden esinlenerek geliştirdiği *cem*'i koydu. Alevilik/Bektaşilikte *cem*, inancın toplumsallaşmasıdır. Bu işlevin yapıldığı *cemevi* ise inancın toplumsallaştığı kurumdur. Cem üç açıdan ele alınabilir:

1) *Dinsel tören;* cem, bir yönüyle dedelerin ya da babaların önderlik ettiği bütün bir geceyi dolduran dinsel bir törendir. Dinsel dua, kadın ve erkeklerin birlikte yaptıkları dinsel dans, dinsel şiirler, dinsel müzik, dinsel yemek, dinsel içki, bu törenin ana bölümleri durumundadır.

2) *Toplumsal etkinlik;* cem her şeyden önce bir toplumsal etkinliktir; cemin yapıldığı yer, yapı ise bir toplumsal/sosyal kurumdur. Cemde; birey düşünceleri toplumsallaşarak, toplumu güden kurallar/ilkeler durumunda organ kararlarına dönüşürken, inanç da gökyüzünden yeryüzüne inerek dünyalaşır ve alınan kararları kutsayacak bir niteliğe bürünür. Cem bu bağlamda bir okuldur. Orada Alevilik-Bektaşiliğin felsefi boyutu, teorik boyutu ve davranış boyutu tartışılır. İnançta, düşüncede ortak payda ve ortak paydaya dayalı davranışlar üretilir. Özcesi, cem; Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin birey bilincine/davranışına aktarılması için yapılan bir toplu öğretimdir.

3) *Yargı fonksiyonu;* cem, aynı zamanda yargı işlevinin yerine getirildiği bir mahkemedir. Çünkü Sünni İslam'ın hukuk sistemini yadsıyan Alevi-Bektaşiler, sorunlarının çözümü için Selçuklu ve Osmanlı mahkemelerine gitmeyi düşkünlük olarak görmüşlerdir. Yasa yerine geçen kuralları/ilkeleri kendileri yaratmışlardır.

Cemde *dede* ya da *baba,* halkın sorunlarını dinler ve çözümler getirir; küskünleri, dargınları barıştırır. Suç işleyenler ya da başkaları bilmemekle birlikte kendi vicdanlarına borçlu düşenler, üyelerini tekke büyüklerinin oluşturduğu cem mahkemesi tarafından cemaatin huzurunda yargılanır. Suçları kanıtlanırsa suçlarına uygun ceza verilir.

Cem, belirli bir zamanı olmamakla birlikte genellikle kış ge-

celeri *Perşembe* akşamları düzenlenir. Cemevi ya da cem odasında bir araya gelenler, *halka halinde* yüz-yüze bakacak biçimde oturur. Bağlama eşliğinde zâkir tarafından *Hz. Muhammet, Ali, Ehlibeyt, On İki İmam* ve *Kerbelâ* katliamı üzerine *deyişler, mersiyeler, dualar* okunur; *halka namazı* adı verilen tek ya da iki rekatlık *namaz* secde edilir; kadınlı-erkekli *semah* dönülür; *on iki hizmet* yerine getirilir; *kurban* tığlanır; *lokma* dağıtır.

Cemde *on iki hizmet* yürütülür ve her hizmetin de bir sahibi vardır: Kimi bölgelerde hizmetlere verilen adlar ve hizmet sıralaması değişiktir. Yaygın hizmet sıralamaları şu şekildedir:

1) Cemi yönetme;
2) Görgüsü yapılanlara ve ceme katılanlara yardımcı olma;
3) Cemde düzeni ve sessizliği sağlama;
4) Çerağları uyarma, meydanı aydınlatma;
5) Deyiş, düvaz, miraçlama söyleme/okuma;
6) Meydanı silme/süpürme;
7) Su getirme, dağıtma; sofranın sonunda el temizliğini sağlama;
8) Kurban tığlama ve lokma işlerine bakma;
9) Semah yapma;
10) Cem yapılacağını duyurma;
11) Cemevini temizleme;
12) Cemin ve ceme katılanların evlerinin güvenliğini sağlama.

Yine, kimi bölgelerde hizmet sahiplerinin adları ve sıralanışı değişiktir. Yaygın hizmet sahipleri ve sıralanması şöyledir:

1) Dede;
2) Rehber
7) Saka-ibriktar-;
8) Sofracı-kurbancı-;

3) Gözcü;
4) Çerağcı;
5) Zâkir;
6) Ferraş;
9) Pervane-semahçı-;
10) Peyik;
11) İznikçi;
12) Bekçi.

Cünubu: Kırk makamın hizmetini bırakıp *rızasız* kendi başına iş yapmak.

Rıza Arapça; *razı olma, kabullenme, sızlanmama, yakınmama/hoşnut olma* anlamlarına gelir. Alevilik/Bektaşilikte ise rızanın tanımlanmış iki anlamı vardır: Bunlar;

1) Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğu ile karşılama;
2) Tanrı'nın hoşnutluğunu/onayını kazanma.

Bu nedenle *tarikat-yol,* bir *rıza kapısı* olarak algılanır. Rıza üç türlüdür:

1) *Kişinin kendisi ile rızası:* Pir önünde, başı secdede iken kişinin kendi özüyle hesaplaşmasıdır/yüzleşmesidir; kendi kendini yargılamasıdır. Bir başkasının tanıklığı ya da şikayeti olmaksızın, özeleştiri yapmasıdır. Bu anlamda secde bir aynadır; sûfi aynada kendini görecek, kendisiyle baş başa kalacak, eğer bir suçu/hatası/eksikliği varsa kendini ele verecektir. Bunu başarabilen tarikat yolcusu, inanlık aşamasına çıkmış demektir.

2) *Kişinin toplumla rızası*: Kişinin toplumla rızası; eline-diline-beline sahip olmakla gerçekleşir. Kısaca *Edep* olarak algılanan bu *üç mühür*, kişiyi kötülükten uzak tutar. Bunu gerçekleştirmeyen tarikat yolcusu hiçbir zaman kendini bulamaz; toplum ondan, o toplumdan razı olmaz.

3) *Kişinin tarikatla rızası:* Kişi yola, baskı ve zorlamadan uzak bir zeminde, kendi rızası ile girer. Yola rıza ile giren can, tarika-

tın gereklerini severek, inanarak yerine getirmek durumundadır. Yola giriş; malı mala, canı cana katmak anlamına gelen musahiplikle başlar. Musahipler arasında gerçek anlamda rıza olursa tarikatta rıza olur. Tarikata rıza olursa toplumda rıza olur. Toplumda rıza olursa kişinin kendi özüyle rızası gerçekleşir. Böylece üç rıza birleşmiş; el ele el Hakk'a ulaşmış olur.

Buyruk'a göre şeriat kapısı gemidir; bilmektir; kulluk etmektir; ilimdir; tendir; kapıdır; mumdur.

ŞERİAT KAPISI

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, ilk kapı ve buna bağlı *on makam,* şeriat ya da şeriat kapısıdır. Ancak buradaki şeriatın, Ortodoks İslamlıktaki şeriatla hiçbir *ilişkisi* yoktur.

Öncelikle şeriatın *kaynaklarını* yorumlayış *farklıdır.* Ortodoks İslamlıkta Muhammet, Tanrı buyruklarını *Cebrail* aracılığıyla insanlara ileten bir *aracıdır.* Alevilik/Bektaşilik ise şeriatın tanrısal kaynakları, doğrudan doğruya insan olarak Muhammet'in *içgüdüsel zekâsının, sezgisel aklının* ürünleridir. *Cebrail,* Muhammet'in tanrısal özle buluşan içgüdüsel zekâsının/sezgisel aklının bir *simgesinden* başka bir şey değildir.

Görünmeyen alanda (*bâtın*) Tanrı'nın kesin egemenliğine karşın, bu alanın bir *yansıması* olarak algılanan ve *şeriat* adıyla anılan görünür dünyaya (*zâhir*) işler, Tanrı'nın *bilgisi* ve denetimi dışında yürür. Burada insan kesin egemendir. Zâhirde olup biteni Tanrı, ancak insan kendisiyle bütünleştiğinde öğrenebilir. Yaşanılan yerde insan, Tanrı'nın bile kendisine *muhtaç* olduğu saygın ve yüce bir varlıktır. Aklıyla ve eylemleriyle zâhiri yönetmekle yükümlüdür.

Özetlersek Alevilik/Bektaşilikte *şeriat,* başlangıçta *kutsal köken*in bir yansıması olarak algılanan *görünür nesnel dünya*dır; bunun da ötesinde bu nesnel dünyaya ilişkin *insan kararları*dır ya da kaynağını bu nesnel dünyadan alan ve toplu insan ürünü durumunda bulunan *gelenek-göreneklerdir.*

Zâhir, inançta tanrısal olanın bir yansıması biçiminde belirlenmesine karşın, yalnızca bu *görüntüyle* ya da *bilinen yollarla* yetinerek *gerçeğe ulaşmak* olanaklı değildir.

Bu nedenle bir Alevi-Bektaşi, *iç âleminde* sezgileriyle *hakikatı* bulmaya girişir; *ten gözünü kapatıp can gözünü açar.*

Bu bir tür *yabancılaşma*dır. *Bilinci yabancılaşma* yoluyla Ortodoks Sünni şeriatın dışına atma; ona, daha özgür bir ortam yaratma; bâtın olarak algılanan ve nesnel olanın ortak yasaları durumunda bulunan özü yakalamadır. Yakalanan öze ulaşmak için bilinci; kendisiyle çelişen zamanda ve mekânda *uçurma*dır.

Gerçekten ne denli çok *uzaklaşılırsa* asıl gerçeğe o denli yaklaşılır *güdüsü* içinde, inanç *örtüsü* altındaki toplumsal bilincin *gücünü/kudretini, özlemini/kararlılığını* sergilemedir.

Bu bağlamda şeriat, *doğum* olarak algılanır ve gerçekten kaçış görüntüsü altında *ikinci doğum* olduğuna inanılan tarikat kapısına, kendini hazırlama dönemi olarak bilince çıkar.

Bu girişten sonra şeriat kapısının makamlarına geçebiliriz artık.

Şeriat Kapısı: *Dört Kapı Öğretisi*'ne göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralanmasında ilk sırada yer alan, insanın kendi kendisini eğitmesi evresi; *şeriat.* Buyruk'a göre şeriat kapısında insan okur-yazar olmalıdır: Ancak okuyan, okuduğunu anlayan, dünyayı ve toplumu tanıyan kişi sorunlara çözüm bulabilir.[1]

Sahibi: Hz. Muhammet'tir. Miraç yolculuğunda Tanrı'nın huzuruna çıkan Muhammet, O'nunla *doksanbin* sözden oluşan bir muhabbet yapar: Bu muhabbetin *altmışbin* sözden oluşan kısmı Hz. Ali'de sır olur. *Otuzbini* şeriat olur ve vahiy yoluyla Hz. Muhammet'e iner; inen ayetler toplanır ve Kuran olur. Tasarımdan da anlaşılacağı gibi şeriat kapısının sahibi Hz. Muhammet'tir. Bu

nedenle Alevi-Bektaşi zeminde, *Şeriat Hz. Muhammed'in şanına geldi*, biçiminde bir inanç yaşatılır.

Anlamı: *Zâhir;* Ortodoks Sünni yasalar. Sünni Ortodoks İslamlıkta *şeriat;* başta *Kuran* olmak üzere *hadis* (Muhammet'in ortaya koyduğu emirler), *icma-i ümmet* (din bilginlerinin, dinle ilgili bir konuda görüş birliğinde olmaları) ve *kıyas-ı fukaha* (İslam hukukçularının yaptığı kıyas) adı verilen dört kaynaktan çıkan buyruk ve yasaların tümüdür. Bu kaynaklardan ilk ikisi temeldir; *değişmez* ve *değiştirilemez;* kişi açısından bu iki kaynağa *dayanmayan* ya da bunlardan kaynağını almayan bir *yaşam kuralı* sözkonusu olamaz. Akıl ürünü olarak öne çıkarılmaya çalışılan son iki kaynak (*icma-i ümmet* ve *kıyas-ı fukaha*) ise *Kuran* ve *hadisler*deki belirsizlikleri gidermek ve boşlukları doldurmaktan öte bir *anlam* taşımaz. Tanrı ve Peygamber buyruklarının yaşam karşısında *yetersiz* kalmasıyla *şeriata* bir üçüncü kaynak yaratıldı. *Kuran* ve *sünnette* açık bir kuralın bulunmaması durumunda İslam hukuku bilginlerinin görüşlerine başvuruldu; bilginler bir sorunla ilgili olarak görüş *birliğine* varınca bu *icma* sayıldı ve *itiraz edilemez* bir kanıt olarak görüldü. *Ayet, hadis* ya da *icma* ile hükmü belirlenmemiş hukuki olaylarla karşılaşınca, *şeriatın* dördüncü kaynağı üretildi; *boşta* kalan olaya, benzer bir başka olay ölçü alınarak *hüküm* verildi. Görüldüğü gibi *icma-i ümmet* ve *kıyas-ı fukaha,* Tanrı-Peygamber buyruklarına uygunluk *zorunluluğunu* dayattığı için, insanları sözde *akıl üretme* eyleminin içine sokarak, akılcı düşüncenin yerine *körü körüne inanmayı* geçirmektedir. *Şeriat,* yalnızca kesin *buyruklar* ve kesin *yasaklar* koymakla yetinmez; aynı zamanda yapmaya ya da yapmamaya özendirici hükümler de *dikte ettirir.* Bu kapsamda *şeriat* hükümleri beş başlık altında incelenebilir:

a) İşlenmesi ödüllendirme, işlenmemesi *cezalandırma* sonucu doğuran işlere ilişkin kesin buyurucu hükümler (*farz* ya da *vacip*);
b) İşlenmesi cezayı gerektiren hükümler (*haram*);
c) İşlenmesi öğütlenen ve ödüllendirilen, ancak işlenmemesi cezalandırma sonucu doğurmayan işlere ilişkin hükümler(*sünnet, müstehab, mendub*);
d) Hoş görülmemekle birlikte cezayı gerektirecek denli de kötü sayılma-yan işlere ilişkin hükümler (*mekruh*) ve
e) Yapılması ya da yapılmaması bütünüyle serbest olan işlere ilişkin hükümler (*mubah*).

Bâtın; yol kurallarına, yol erkânı ya da yol ulularına ilişkin bilgi. Alevilik/ Bektaşilik tarikat kapsının *anlamı; erkân-ı tarikat* hakkında bilgi sahibi olmaktır. Erkân-ı tarikat, tarikat ulularının koyduğu ve tarikatın *yasası* durumunda bulunan ilkeler, kurallar ve törenler bütünüdür. Bu ilkeleri, kuralları, törenleri ve davranışları içeren yapıtlara da *erkânname* adı verilir. *Bâtınilik*te Hakikat'ı (*Hak*) kavrama aracı *talim*dir. Doğrunun ölçütü *birlik (vahdet)*, yanlışın ölçütü *çoklu*ktur (*kesret)*. Hakikat'ı öğreten *masum imam*dır; doğrunun *kaynağı*, onun *talimi*dir.

Sünni inanışın tersine (onlara göre sadece *Peygamber* masumdur; yani, *günah* işleme iktidarından yoksun, *günah* ve *yanlış*tan arınmıştır) *Bâtınilik*-te, peygamberlerle birlikte O'nun *halifesi* olan *Hz. Ali* ve soyundan gelen *imamlar* da mutlak anlamında *masum*dur.

Kuran'ın içsel (*bâtını*) anlamı, *tek* olan gerçeğin kendisidir. *Kuran, Cebrail*'in getirdiği bir *vahiy* değil, *Peygamber*'in kendi sözleridir. Bu nedenle Peygamber *konuşan* durumdadır (*natık*); *Kuran*'ın iç anlamı *natıka* karşı *samit* (sessiz) olan *imam*ın *tali-*

*mi*yle ortaya çıkar. *Hz. Muhammet*'in *samiti Hz. Ali*'dir ve *ayet-hadislerin* gizli anlamları O'nun ve O'nun soyundan gelen *imamların* açıklamalarıyla anlaşılabilir.

Ortodoks Sünniliğin özkaynağı *Kuran*; Alevi/Bektaşi inancında, Hz. Muhammet'in gönlüne yansıyan, gönlünde tecelli eden bilgilerin O'nun *sezgisel aklı* tarafından *yorumlanması, yorumlanıp açıklanması* olarak anlaşılır. İnançta Muhammet'in öğretisi demek olan *Kuran* üç bölümden oluşur:

a) Dualar;
b) Hz. Muhammet'in yol arkadaşlarına açıkladığı düz yazı biçimindeki bilgiler;
c) Hz. Muhammet'in yalnızca Ali'ye verdiği *gizli* bilgiler.

Hz. Muhammet; istekleri ve düşüncesi olmayan, *Cebrail* tarafından harekete geçirilince konuşan ve *Tanrı*'nın kelamını aktaran bir *otomat* değil, *bağımsız düşünür* olarak algılanır. Bu bağlamda *Cebrail,* Muhammet'in sezgisel aklından başka bir şey değildir.

Muhammet *vecd* durumundayken kendini *şiir* aracılığıyla normal durumdayken ise *düzyazı* aracılığıyla ifade ediyordu. Muhammet düşünürken bir *insan* olarak düşünüyordu, *Tanrı* olarak değil. *Tanrı* evrende düşünmeyi insanlara bıraktı. Bilgiyi insana *Tanrı* vermedi; tersine insan *Tanrı*'ya bilgi verdi. *İnsan-ı kâmil* durumunda, bilgisini Tanrı'ya taşıyarak Tanrı'nın, *kendi kendini keşfetmesine* yardım etti. Bu nedenle insan Tanrı'ya değil, Tanrı insana gereksinme duyar. Bunun doğal bir sonucu olarak *Sünniliğin* anladığı/algıladığı anlamda bir *Tanrı vahyi* yoktur. Ne yazılmışsa, ne söylenmişse tümü insanların eseridir.

Her *kâmil insan,* yaşadığı dönemin gerçek *Kuranı*'dır. Çünkü o, Hakk'ın suretidir. Hakk'a yürümüş olan *kâmil insanların* yazı-

ları/sözleri, onların yaşam deneyimlerinden başka bir şey değildir. Onları *dogmatik* olarak yorumlamak; içinden kimi söz ya da söz gruplarını seçerek doğru kabul etmek, gerçeklerle bağdaşmaz. Her *kâmil insan,* bağımsız olarak düşünebilen bir *varlık*tır. Daha önce yaşamış olan kâmil insanların görüşlerini benimseyebileceği gibi yadsıyabilir de.

Bu nedenle Alevilik-Bektaşilik'te *tefsir* değil, *tevil* önemlidir. Tefsir, Tanrı bildirimlerinin biçimine bağlı kalınarak açıklanması, yani şeriat temelinde ayet cümlelerinin sözel yönünün açılması işidir; iç yönle, özle bir bağlantısı yoktur. Zahir karşılığı olarak algılanan *tefsir*, kişiye şeriat kapısının ötesinde bir şey kazandırmayan, Kuran'ın at kapısının ötesinde bir şey kazandırma-yan, Kuran'ın biçime bağlı kalınarak açıklanması, yorumlanması işidir. *Tevil* ise Tanrı bildirimlerinin manevi yönünü anlamaya yönelik bir yorum-lama, yani ayet cümlelerini dış görünüşlerden kurtararak *aslına çevirme,* zahiri *bâtına dönüştürme* işidir.

Tefsirde insan-ı kâmil aşamaları sıralamasının en alt basamağını oluşturan şeriat kapısında kalınırken, *tevilde* tarikat, marifet ve hakikate ulaşılır. Kuran'ın bâtın yorumunu ancak bir *rehber* yapabilir; bu rehber *imamdır*; bu nedenle imam *konuşan Kuran*'dır.

Alevi inançlarının bu kapsamda törenlerin, törenlerde izlenecek yolun, yöntemin açıklandığı *erkânnameler*in en eskisi *Cafer üs Sadık* tarafından yazıldığı kabul edilen *Buyruk*'tur. Aleviler, *Bısati* tarafından yazılan *Menakıb ül-esrar behçet ül-ahrar* (XVI. yy) adlı yapıta *Büyük Buyruk*; *Erdebilli Safiyettin İshak*'a oğlu *Sadrettin*'in yönelttiği soruları ve yanıtları içeren yapıta da (XVII. yy) *Küçük Buyruk* adını verirler.

İmam Cafer Sadık Hazretleri yol ehli canların üç sünnet ile *yedi farzı* yerine getirmeleri zorunlu görür. Üç sünnet şunlardır:

a) *Tanrı;* Tanrı sevgisini gönülden *eksik* etmemeyi simgeler;
b) *Muhammet;* büyüklenme ve düşmanlığı yürekten atmayı, toplumla uyum içinde olmayı simgeler;
c) *Ali;* Muhammet-Ali yoluna gönül rızası ile teslim olmayı simgeler.

Yine İmam Cafer Sadık'a göre yol ehli canların uyması gereken *yedi farz* da şunlardır:

a) *Musahip edinmek*; bu yolla malı mala, canı cana katmak; birbirinden gizlisi saklısı kalmamak;

Alevilik-Bektaşilikte musahip ve musahiplik kurumu çok önemlidir. Aleviliğe kabul töreni olarak algılanan *eş meydanı* ya da *nasip meydanında,* yola giren talip kefil olarak musahibini seçer.

İnançta; herkes *mümin* olarak doğar; ana-baba terbiyesi alır; olgunlaşır ve çöp atlama zamanı gelir. Böylece hamlıktan kurtulmuş olur. Erkek ve kadın (karı-koca) iki talip, kendilerini birer *musahip* eş bulur. Kurbanlar hazırlanır; yiyecekler *rehbere* teslim edilir.

Kefenleri giydirildikten sonra, erkeğe *rehber dede,* karısına *rehber bacı* abdest aldırır. Yalınayak olarak meydana girişte boyunlarına *tığbent* geçirilir. Tığbentlerin birer ucu rehber tarafından, kadının tığbentinin boşta kalan ucu erkeğin eşi, erkeğin tığbentinin boşta kalan ucu i ise kadının eşi tarafından tutulur. Rehber önde, talipler (karı-koca) onun arkasında olmak üzere durur. Erkek talip sağ eliyle kadın talip sol eliyle eşlerinin ellerinden, başparmakları karşılaşacak biçimde tutar.

Abdest alınan odadan çıkarken taliplerin gözleri bağlanır. Rehber meydan eşiğinde niyaz eder. Eşler de taliplere üç kez niyaz ettirir. Eşiğe basmadan içeri girilir. Ayaklar mühürlü durum-

da peymançeye geçilir. Bu sırada rehber; *"Allah, eyvallah... Muhammet-Ali aşkına Pirim Hacı Bektaş Veli Divanı'nda dâr'a durmaya can geldi. Erenler meydanında özü dârda, gözü niyazda... Bel oğlu yola geldi"*, tercümanını okur ve dedeye niyaz eder. Dede taliplere; *"Ey talip çerağa talip misiniz? Döktüğünüz varsa doldurun, ağlattığınız varsa güldürün, yaktığınız varsa yapın. Erenler meydanında Hak yolundasınız. Gelen dönmez, dönen görmez. Hû gerçeğe, lanet münkire..."*, der.

Talipler, bağışlanmalarını ister. Herkes *"Allah eyvallah"* diyerek haklarını helal eder.

Sonra dede huzuruna varılır ve niyaz edilir. Dede ve cemaat ayağa kalkar; dede, önce kadını ve eşini, ocağın kenarındaki Çerağ-ı Ali'nin önüne getirerek diz çöktürür. Ve; *"Eline-diline-beline dürüst olacağına söz mü?"* der. Onlar da; *"Söz"*, derler. Bu işlem erkek ve eşi için de yapılır. Ardından ayağa kalkılır; eşiğe kadar geri gidilir ve eşiğe basmadan dışarı çıkılır.

Rehber yeniden içeri girer ve meydanın sağında, sol tarafı kapıya gelecek biçimde durur. Ardından, gözcüyle kurbanlarıyla birlikte talipler girer.

Dede; *"Kurbanların hakkını verin"*, deyince zâkir bir düvaz okur. Aşçı içeri girer, niyaz ederek kurbanları alıp götürür.

Çerağcı, çerağları uyandırarak ilgili tercümanı okur. Daha sonra rehber, önce kadın talip ve eşini, ardından erkek talip ve eşini dede huzuruna götürür. Dede; *"Mezhebim İmam Caferi mezhebi, mürşidin Muhammet, rehberin Ali'dir. Bildiğinden ayrılma, yolundan dönme, dönen gelmez, gelen dönmez. Pirin Hacı Bektaş Veli'dir..."* telkinini yapar.

Telkinden sonra muhasipler, taliplerin gözlerini çözer. Bu sırada cemaat hep bir ağızdan; *"Bism-i Şah"* der. İlgili düvaz okun-

duktan sonra dede; ocağın üstündeki çiviler üzerinde yatay olarak duran yeşil renkli alacadeğnek torbasını alır. Talipler; rehber tarafından, ayakları eşiğe uzanacak biçimde yüzükoyun yere yatırılır. Dede; *"Allah-Muhammet-Ali"*, diyerek, alacadeğneği, yerde yatan talip-lerin omuz başlarına üçer kez vurur. Sonra talipler ayağa kalkar; önce kadın talip ve eşi, ardından erkek talip ve eşi, alacadeğneğin altından geçer. Dede, makamına oturur; talipler önünde niyaz eder.

b) *Mürebbiye düşmek*; bu yolla, Hak kazanında pişmek;

c) *Rehber sahibi olmak;* bu yolla Hak yolunda kılavuz edinmek;

d) *Mürşide bağlanmak;* bu yolla, Hak yolunun güneşini izlemek;

e) *Aşina bulmak;* bu yolla, benliğinden uzaklaşarak Hakk'ın dostu, tanışı olmak;

f) *Peşine olmak;* bu yolla, pire bağlanmak;

g) *Çiğindaşı olmak*; bu yolla, yol arkadaşı edinmek.

İnancı: İbadet; Alevilik-Bektaşiliğin özünü oluşturan dört inançtan ilki olan *ibadet* şeriat kapısıyla özdeşleştirilir.

Simgesi: Hava; Alevilik-Bektaşiliğin *anayasası* olarak algılanan *varoluş öğretisi*ne göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört tür öğeden biri; *şeriat simgesi.*

İmam Cafer Buyruğuna göre insan kökende, her biri bir kapı insanın kökeni durumunda bulunan ve *anasır-ı erbaa* adı verilen *hava, su, toprak* ve *ateş*'in birleşiminden oluşur. Bu dört nesne dört tabana oturur ve insan dahil varlık türlerinin oluşumuna katılmanın ötesinde kimi anlamlar içerir. İnançta; hava azarlar. Ya-

ni *azarlama* havanın bir uzantısı olarak algılanır. Bunun da 10 özelliği vardır:

a) Zahitlik;
b) Tanrı'dan korkma;
c) Namaz;
d) Kulluk;
e) Abdest;
f) Oruç;
g) Hac;
h) Tanrı'ya boyun eğme;
i) Kelime-i şahadet getirme;
j) Tanrının adını anma.

Kavmi: Abidler; insan-ı kâmil aşamalardan ilkini temsil eden, şeriat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin hava olduğu kabul edilen, dört tür insandan ilk tür insanlar; *şeriat insanı.*

Makalat'a göre; abidler, şeriat kavmidir. Aslı havadır. Abidlerin ibadeti namazdır, oruçtur, zekâttır, hacdır, gaza eylemektir. Nefsin dünyasal isteklerinden sıyrılmak, ahireti sevmektir.

Evi: Nasip alıp yola girecek canın, tören yapılmadan önce hazırlandığı, yani yol kurallarını yeniden gözden geçirdiği, abdest alarak kefen giydiği yapı bölümü, yer; *şeriat evi.*

Kardeşi: Tanrı'nın birliğine inanmak; Peygamber'i hak saymak; Hz. Ali ve oğullarının imamlığını hak sayıp onaylamak; bunları yapmakla şeriat ya da şeriat kapısına *kardeş* olunur.

Selamı: Esselam-ü aleyküm ey nur-u şeriat erenleri.

Cünubu: Kadınla cinsel ilişkide bulunmak.

Babası: Öz baba.

Abdesti: Su ile yapılan abdest. Bu tarikat/yol abdestidir. Tarikat/yol abdestini yola girecek cana rehberi aldırır. Rehber her bir uzvun yıkanması için su dökerken kimi öğütlerde bulunur:

a) Ellerini yıkatırken; *"Ey talip! Ezelden bu ana gelinceye kadar Tanrı'nın yasak ettiklerine el sürdünse cümlesinden arı olmak için ellerini yumak Cenab-ı Resul'ün sünneti seniyesidir. Yıka..."*;

b) Burnunu yıkatırken; *"Ey talip! Elest Bezmi'nden bu ana gelinceye kadar kokladığın iğrenç kokuların giderilmesi için burnuna su vermek Muhammet Mustafa'nın sünnet-i seniyesidir. Yıka..."*;

c) Yüzünü yıkatırken; *"Ey talip! Ezelden bu ana kadar yüz kızartıcı işlerin cümlesinden arı ve beri olmak için yüz yumak Cenab-ı Hakk'ın farzıdır. Yıka..."*;

d) Kollarını yıkatırken; "Ey talip! Bu ana gelinceye kadar kol salmış olduğun yasaklarının cümlesinden temizlenmek için kollarını yumak Cenab-ı Hakk'ın farzlarındandır. Yıka...";

e) Başını mesh ettirirken; *"Ey talip! Baş abânın en değerlisidir. Gövde insanı taşıyıcı, baş bilip anlayıcıdır. Akıl ve fikir başta gerekir. Bu ana kadar akılsızca yaptığın işlerin, işlediğin suçların cümlesinden arı ve beri olmak için başını yıka... Bu dahi Cenab-ı Hakk'ın farzıdır."*;

f) Ayaklarını yıkatırken; *"Ey talip! Ezelden bu ana değin Tanrı rızasına uymayan günah ve suça götürür yerlere vardın ise cümlesinden arı ve beri olmak için ayağını mesh edesin. Bu dahi Cenab-ı Hakk'ın farzıdır"* telkinlerini yapar.

Tarikat abdesti bittikten sonra silinmesi için omzundaki havluyu verirken; *"Ey talip! Ervah-ı ezelden, nahn ü kasemnadan bu yana gelinceye kadar işlemiş olduğun şirk ve hatadan, masiva çamurundan silinip pak olmak içindir. Sil..."*:

Ardından; *"Ey talip! Bu yıkanan yerleri temizlemekten maksat, bu uzuvların ile yapılmış suç ve başkaldırmaların var ise seni ve oralarını bunlardan temizlemek içindir. Bu abdest, İmam Cefer-üs Sadık erkânındandır. Cenab-ı Hak erenler abdestinde sabit kadem eyleye Allah, eyvallah. Hû dost"*, der.

NOTLAR

"Dört kapının dördünün de kendine özgü özellikleri ve kuralları vardır. Tarikat ehlinin, her kapının özellik ve konumunu bilmesi gerekir. Şeriatı bilmeden şeriat tamam olmaz. Tarikatın şartlarını yerine getirmeden tarikat olmaz. Marifet bilimini bilmeden marifet tamam olmaz. Ve bu üç kapıyı açmadan, hakikat kapısına varılmaz. Bu dört kapının kaynağı birdir. Dört kapı, dört âlemdir. Hz. Ali şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarına ilişkin taliplerin uyacağı halleri açıkladı: Şeriat Hz. Muhammet'indir; ulu kapıdır; hakkı batıldan ayırır. Şeriat beştir; beş nesne ile bağlanır, beş nesne ile açılır: 1) Ahmaklık ile bağlanır; itaat ve namaz ile açılır. 2) Nefs ile bağlanır; ibadet ile açılır. 3) Asilik ile bağlanır; niyaz ile açılır. 4) Küfür ile bağlanır; iman ile açılır. 5) Şirk ile bağlanır; hayır ve ihsan ile açılır."(Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 197)

Buyruk'a göre şeriatın makamları: 1) İnanıp iman getirme; 2) İlim öğrenme; 3) İbadet etme; 4) Kazanç yeme; 5) Haramdan sakınma; 6) Hayız ve nifaz durumunda karısına yakın olmama; 7) Şeriat evine girme; 8) Şefkatli olma; 9) Pak yiyip pak giyme ve 10) İyilik buyurma'dır.

Makalat'a göre şeriatın kapısının makamları:

1) İman getirme; 2) İlim öğrenme; 3) Namaz, zekât, oruç tutma, hacca varma, gaza eyleme, cenabetten arınma; 4) Helal kisbetme, riyabı haram eyleme; 5) Nikah kılma; 6) Hayz'ın ve nifas'ın nikahına haram eyleme; 7) Sünnet-i cemaat olma; 8) Şefkatli olma; 9) Arı giyme, arı yeme ve 10) Emr-i maruf olma ve yaramaz işlerden sakınma'dır.

I) İman etme:

Zâhir; Tanrı'nın birliğine, meleklerine, peygamberlerine inanma.

Bâtın; Mürşit önünde, yol'un bütün kurallarına uyacağına *söz verme*; bu inancını *ikrara* ağlama; gönül yoluyla Hakk'a ilişkin anlamı, sezgiyi/bilgiyi yakalama.

Mürşit önünde ikrar veren can, soyunmuş demektir. Soyunmak; tarikata girerek derviş olmak, bir dergâha bir mürşide bağlanmak, nasip almaya gelmek, nefsin isteklerinden ilgisini kesmek demektir.

Akıllı olmak istiyorsan yüzünü başkasının aynasında gör. Şunu hiçbir zaman unutma, *uzağı görebilenler eceli kendilerine çok yakın bilirler*. Kendini eğitmek için yola çıkan kişi, *gönlünün kulağını açık tutmak* ve *aklın süsü* olarak algılanan *nasihatı* almak durumundadır. Bâtınilik'te bu-dünya(görünen açık nesnellik/ zâhir) öbür-dünyanın da(görünmeyen gizil nesnellik) *ekinliği*dir, yani *hasat* alanıdır.

Batınilikte pirin-mürşidin ve rehberin *söz ve davranışına* uyan *ateşe benzer:* Ateşi ne kadar alçakta yakarsan yak alevi yükselir, tıpkı bunun gibi ateşe benzeyen yol erinin *gayreti* sürekli yücelir. Yol kuralına uymayan, pirine-mürşidine ve rehberine itaat etmeyen yol eri *suya benze*": Su nasıl ne kadar yukarı kaldırılırsa o kadar hızla yere düşerse tıpkı bunun gibi ne yaparsa yapsın o kişi yücelikten yoksun kalır.

Tarikata girmek isteyenin bilmek/inanmak durumunda olduğu, Tanrı yoluna gönülden bağlanmanın koşulları olarak algılanan on altı görüş vardır. Bu görüşler cana soru biçiminde yöneltilir ve olumlu yanıt istenir. Bunlar:

1) *Mertlik,* inanç bakımından olgunluk, bilgi bakımından gelişmişlik,
2) *Zindelik;* tarikata bağlanma, onun kurallarına, ilkelerine uyma, gereklerini yerine getirme konusunda kişide beliren ruhsal olgunluk, güçlülük, dirençlilik;
3) *Tac-ı devlet;* başa giyilen taçla temsil edilen ruh, gönül yüceliği, ululuğu, mutluluğu;
4) *Namaz-ı taat;* Tanrı'ya, Ali'ye uymak, Tanrı'nın, Ali'nin buyruklarını uygulamak, yerine getirmek için gösterilen kulluk;
5) *Feth-i kudret;* tarikat sevgisini yayarak, gönülleri açarak Ali sevgisini çoğaltma;
6) *Nur-u velâyet;* velilik aşamasına ulaşmış bir kimsenin bütün gönüllere ışık saçacak yücelikte olduğunu anlatır;
7) *Bank-ı Muhammet;* Hz. Muhammet'in insanları İslamlığa, daha doğrusu Ali yoluna çağırışı, birlik, bütünlük sağlayışı ve Allah-Muhammet-Ali üçlüsünün özünde var olan birlik'i anlatır;
8) *Buy-i cennet;* Allah-Muhammet-Ali inancını benimseyip pire bağlanan kimselerin gideceği yerin Cennet olduğunu; oraya şeriatın koyduğu yasaklarla, baskılarla değil, Ali yolunda ruh olgunluğuna ulaşıp arif olmakla gidilebileceğini anlatır;
9) *İmam-ı şahadet;* Allah-Muhammet-Ali üçlüsünün birliğine inanma, bunu dille, gönülle açıklama;

10) *Kuran-ı hikmet;* inanmış kimsenin gönlünün Kuran olduğunu anlatır;
11) *Dest-i velayet;* velilik eli, anlamında Hacı Bektaş Veli'nin yol göstericiliğini, bu eli tutmayanın yolda kalacağını, olgunlaşamayacağını anlatır;
12) *Kemer-i hidayet;* tarikata/yola bağlanmayı, Ali yolunda, pir yolunda gitmeyi anlatır;
13) *Dem-i hizmet*; verilen görevi güler yüzle, sevinç duyarak, gönül açıklığı ile yapma; hizmete karşılık beklememe, yarar gözetmeme; bencillikten, kendini beğenmişlikten sıyrılma;
14) *Erkân-ı meşayih;* erkânın, tarikat kurallarına uymayı zorunlu kıldığını ve insanın gereksiz davranışlarını önleyen ayak bağı niteliğinde olduğunu belirtir;
15) *Ecel;* Tanrı buyruğu olan ölümün güler yüzle karşılanmasını, asıl dolaşan ölü durumuna düşmekten korkulmasını anlatır;
16) *Kısmet;* Ali'nin, Pir'in izini süren, kendini olgunlaşma, yücelme yoluna veren tarikat yolcusunun önünde bütün kapıların açık olduğunu, Tanrı'nın ona nice mutluluklar bağışlayacağını anlatır.

İkrar ayini, yola girmek için düzenlenen ilk büyük törendir. İkrar ayini, yola girmek için düzenlenen ilk büyük törendir. Bu törenden geçmeyen bir kimsenin *yola girme* olanağı yoktur. İkrar ayini, yola girmek isteyen *isteklinin* dileğini açıklaması törenidir. Yola girmek isteyen *talip,* önce bir *rehber* bulur; yola girmek için gerekli genel işlemleri ondan öğrenir. Talibin isteğini/dileğini öğrenen, düşüncelerini/amacını anlayan rehber durumu, tekkenin en büyük yöneticisine bildirir ve yola alınmasının uygun ol-

duğunu önerir. İstekli bir süre denenir. Uygun bulunması durumunda, kendisini yetiştirmekle görevlendirilen kimselerden nasip alır.

Daha sonra *rehber,* öncülük ettiği *talip*'e, tekke kurallarına uygun olarak bir *tarikat abdesti* aldırır. Ardından iki rekat namaz(iki kez yere kapanmayla belirgin sıralı niyaz erkânı uygulaması) kılınır. Bu işlemleri, talib'in *beyaz kefene* sarılması izler. Kefene sarılan talip bir bakıma ölmüştür ve yeni bir inanç dünyasında yeniden dirilecektir.

Beyaz kefen içindeki talip'e şu *telkin* verilir; "*Erenler meydanında, pir huzurunda mürşidine teslim-i rızada oldun mu? Yalan söyleme, haram yeme, livata ve zina etme, elinle koymadığın bir şeyi alma, gözünle her gördüğünü söyleme...Allah-Muhammet-Ali, On İki İmam, Hanedan-ı Ehlibeyt'e iman ettin mi, kaza ve kadere bel bağladın mı? Bunun ikisini bir bilip gece ve gündüz gönlünde Allah-Muhammet-Ali'yi mürşidin aracılığıyla bir bildin mi? Hak dediğimizi hak, batıl dediğimizi batıl bildin mi? Tarikat-ı Naciye'den olup Cafer-i Sadık'ın mezhebini hak tanıdın mı? Tevella ve teberra'yı kıldın mı? Bu ikrardan dönersen huzur-u mahşerde yüzün kara olsun mu? Allah-Muhammet-Ali, Hünkâr Hacı Bektaş Veli ikrarında sahip kadem eyleye hû...*"

Telkinin ardından tığbenti boynuna takılan talip, meydana alınır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını temsil eden erenlere tek tek selam verilir ve her selam verişte bir adım ilerlenir. Böylece Dört Kapı'dan girmiş kabul edilir. Mürşit, sağ elini talip'in iki omuzu arasına koyarak ilgili ayeti okur; boynundaki tığbent çözüldükten sonra kulağına; "girme *girme, dönme dönme... Eline, beline, diline sağ ol; mürşidin Muhammet, rehberin Ali*", der. Kefen çıkarılır; böylece talip, yeniden dirilmiş, yeni yaşamına başlamış olur. Çerağlar uyarılır. Talip, mürşitten başlaya-

rak bütün diğer postların önünde durur; önce postu, sonra postta oturan babanın elini alarak avucunun içini öper. Ardından talip'in tekkeye adadığı kurban tığlanır; sofra açılır; dem alınır; nefesler okunur.

Görüldüğü gibi *Şeriat Kapısı*'nın birinci makamının anlamı, *inancını ikrara bağlama*dır. İnancını ikrara bağlayan talip, gönül yoluyla *Hakk*'a ilişkin *bilgiyi* yakalama sürecine girmiş demektir.

Makalat'a göre; kim *iman ten* üzeredir derse hata yapmış olur; *can* üzeredir derse hata yapmış olur; doğrusu *iman akıl* üzeredir demek gerekir; arifler katında belli bir *dil* üzeredir, *gönül* üzeredir demek gerekir. Hakk'a gönülden tanıklık vermeyen münafıktır. *İbadet* eylemi, *imandan* ayrıdır. İman ibadettir, ama en iyi ibadet imana ermez.

İman akıl üzeredir; akıl Sultandır ve ten içinde naibdir; Sultan giderse naib niye dursun.

İman bir hazinedir; iblis hırsızdır; akıl hazinedardır. Hazinedar giderse hırsız hazineyi ne yapar.

İman süttür; akıl bekçidir; iblis ittir; üçü bir evde, bir yerdedir; bekçi evden giderse, süt bekçisiz kalırsa, it süte ne yapar

II) İlim öğrenme

Zâhir; akla ve söylenenlere dayanan bilimleri öğrenme. İlim öğrenmenin zâhir anlamı ikili bir yapı içerir:

a) Akla dayanan bilimleri öğrenme; doğa ve toplum olaylarını, nesnel yasaları, yaşamı ya da çevreyi düzenleyen insan kararlarını konu edinen bilimleri öğrenme; aklın asıl üretim alanını çizme; çizilen bu alanı kutsama.

b) Söylenenlere dayanan bilgileri edinme; vahiy yoluyla gelen ve Tanrı buyruğu olduğuna inanılan buyrukları belleme; bu buy-

rukları, gökyüzünden yeryüzüne indirilen kutsal metinler olarak değil, sezgisel akılla kutsal olanın algılanmasıyla dışa vurulan ilahi nitelikte sözler olarak anlama; bunu biçimsel görme; öz arayışına girme.

Bâtın; tarikat yolunda gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulma; bunu ettiğine indirgeme; sezgisel aklını kullanarak kesin bilgiye ulaşma.

Sünni Ortodoks İslamlıkta *şeriat, gökten indiği* kabul edilen Tanrı buyruklarının değişmezliği zemininde *katı* bir biçimciliğe giderken; Alevilik/Bektaşilik kültüründe ilkeler/kurallar; her şeyin *değiştiği,* düşüncenin çelişe çelişe geliştiği *nesnel dünyayı,* Tanrı'nın *tasallut*undan kurtarmanın bir aracına dönüşür. Bu yüzden Aleviler/Bektaşiler; doğada ve toplumda olup bitenleri Tanrı iradesi gibi gösteren, olayları yönlendiren nesnel yasaları, yaşamı ya da çevreyi düzenleyen insan kararlarını *yadsıyan,* bunlardan yararlanmayı *köstekleyen* ilerleme düşmanı köktendincilerin yokluk nedenidir. Çünkü *şeriatta:*

a) Egemenlik halka değil, Tanrı'ya aittir;

b) İnsan ve toplum, Tanrı-Peygamber kararı, iradesi olan buyruklarla yönetilir;

c) Kişi ve toplum kendi kaderini kendi çizemez; her şey *kader ve kaza* biçiminde Tanrı yazgısıdır;

d) Şeriat hükümleri insan yapısı yasalarla asla değiştirilemez; şeriat kuralları dışında *gerçek* aramayı *yenilik,* yani Tanrı iradesine *aykırı* davranış sayar; bu yola sapanlar, öldürülmeleri durumunda *Cennet*'e girilecek *kâfirler*dir;

e) Şeriat hükümlerini eleştirenler, değiştirmeye ya da günün koşullarına uydurmaya çalışanlar *Tanrı düşmanı*dır;

f) İnsan *doğal* ve *toplumsal* nitelikte *dokunulmaz haklarla* donatılmış bir varlık değil, bir *kul*dur; insan olarak *kutsal* değildir; Tanrı tarafından *kuru ve kokmuş balçıktan* yaratılmış *kötü ruhlu* bir varlıktır;

g) Din ve dünya işleri bir bütündür; şeriat kuralları kişinin yalnızca inançlarını değil, tüm yaşantısını, bütün maddi ve manevi yönlerini düzenler; şeriat hükümlerine karşı gelen kişi hem *öte dünya,* hem de *bu dünya* cezalarıyla cezalandırılır;

h) Tanrı algılaması yaratma ve yaşatma gücü bakımından hiçbir kurala, değer ölçüsüne bağlı değildir; iradesiyle *keyfi* ve *korkutucudur*; köle, kul *kılıcı, ezici* ve *yokedici*dir.

ı) İnsanın temel ve biricik görevi Tanrı'ya-Muhammet'e ve bunun bir uzantısı olarak şeriat hükümlerini uygulama durumunda olan *dinsel* ya da *siyasal* otoriteye *kulluk* etmektir; *küçülerek* yalvarmak, bu yolla değer kazanmak, mutluluğa ulaşmak ana amaçtır;

i) Tanrı geçmişi de geleceği de bildiği için kurallarını *değişmez* bir biçimde koyar; bu nedenle şeriatçılar *hiçbir biçimde değişmemeyi* savunur; gerçeğe araştırma, inceleme ve denemeyle yaklaşan ve *sürekli değişmeyi* temel alan *bilim insanlarının* amansız düşmanıdırlar;

j) Laik anlayışı dıştalar, onu kendi varlığının düşmanı görür; yalnızca ölümden sonraki yaşama değil, bu dünyadaki yaşama da egemen olmak ister;

k) Arapları ve Arap ideolojisini önce çıkararak *ırk ayrımı;* nimetlerin *eşitsiz* bölüşümünü Tanrı iradesi gibi göstererek zengin-yoksul ayrımı ve erkeği kadına *üstün* tutarak *cins ayrımı* yapar.

Bu nedenle Alevilerde/Bektaşilerde *gönül bilgisi,* kendini bilmenin bir koşulu durumundadır; inanç temelinde *şeriata,* düşün-

ce temelinde yaşadığı toplumdaki *eşitsizliğe, zulme, haksızlığa, ezilmişliğe* karşı bir tavır, davranış olarak kendini gösteren ve *emek vererek, yaşanarak* ulaşılan bir *insan olgunluğu*dur. Şeriat insanında inançla yaşam birbirinden kopuktur; Sünni insan başka inanır, başka düşünür, başka davranır; daha doğrusu yaşam inancı, inanç yaşamı sürekli *yalanlar, yabancılaştırır*. İnancın şeriat insanına yüklediği sorumluluklar onu din karşısında *düşünmeden davranan* bir *görev insanı*na indirger. Özcesi, *kör inançların* düşünce olarak algılandığı, *kaderlerin* daha yaşama atılmadan çizildiği, biçimin öne çıkarılıp özün *yadsındığı* ve bu nedenle kolektif bilinç olarak tanımlanan insanlık değerlerinin *zincire vurulduğu, örselendiği, hırpalandığı*, insan doğasına, canlı doğasına, madde doğasına ters bir *dünya*dır *Ortodoks Sünni dünya*. Alevilik/Bektaşilik dünyası, Sünni dünyanın uzağında; her şeyden önce bir *gönül* dünyasıdır. Merkezinde insanın bulunduğu, sınırları içinde insanın devindiği; o insanın yüceltildiği, *kutsandığı*; o insan üzerinden *her şeyin,* Tanrı'nın bile *yargılandığı, eleştirildiği*, insanı kurtarıcı *bâtını dinsel bir inanç* dünyasıdır. Bu dünyada başka inanmak, başka düşünmek, başka davranmak bir *düşkünlük* nedenidir. Yapısında taşıdığı *zıtlıkların* doğal bir sonucu olarak *Sünni* yaptıklarını bir başka Sünniden gizlerken, Alevilik/Bektaşilerde *düşündüğü gibi davranmak* ilkesinin bir uzantısı olarak böyle bir *gizlenme* yoktur. Bu durumla çelişir gibi gözüken ve Sünni baskı ve kuşatılmışlığa karşı bir *korunma mekanizması* olarak gelişen *takiye*, bir inanç değil, bir *korunma* yoludur.

III) İbadet etme

Alevilik/Bektaşilikte Sünni Ortodoks İslamlığın algıladığı anlamda ibadet tümüyle *biçimsel*'dir. Asıl olan *özdür*. Kaldı ki İmam Ali, bu biçimsel görevleri tüm yandaşları adına yerine getirmiş

ve Alevi-Bektaşileri bu görevlerden *bağışlamıştır*. Bu nedenle inançta Ali, bir *kurtarıcıdır*.

A) Namaz: *Zâhir;* belli zamanlarda belli biçimlerde Tanrı'ya yakarma.

Alevilerin-Bektaşilerin camiye gitmedikleri, Sünni anlamıyla namaz kılmadıkları bilinen bir gerçektir. Bunun tarihi, sosyal, felsefi ve dinsel nedenleri vardır:

a) Tarihi neden; camiler, egemen politikanın, bu politikaya destek veren Sünnilerin propagandasının yapıldığı bir örgüt evi durumuna getirildi. Yalnızca Sünni insanların namaz kılıp ibadet ettiği yerler olarak bağımsızlaşan camilere Alevilerin gitmesi, kendi inançlarını yadsımaları anlamına gelirdi.

b) Sosyal neden; Alevilere camilerde yapılan saldırı ve hakaretler, bu kesimin camilerden kopmasına yol açtı. Türklerin kitlesel ölçekte Müslümanlığı kabul ettiği dönemde, Ali yandaşlarının camilerden kopma süreci hemen hemen tamamlanmıştı. Camilerden uzaklaşan Aleviler, İslam özkaynağını sorgulayarak, kendi ibadet biçimlerini yani cem'i yarattılar.

c) Felsefi neden; Alevi düşüncesinde ibadetin amacı, Tanrı'ya yönelik olarak yapılan kulluğun, Tanrı katından insana yansıması ve insanın olgunlaşmasıdır. Ceza ya da ödül duygularıyla yapılan ibadetin gerçek bir kullukla ilişkisi yoktur. Tam tersine bu anlamda namaz kılmayı mutlaklaştırma Tanrı'yla buluşmayı engelleyen bir oyalamadır.

d) Dinsel neden; Alevilerin namaza bakış açısı, Sünnilerden farklıdır. Namaz yadsınmamakla birlikte, ibadet onunla sınırlandırılmaz. Alevi-ler, Kuran'da namazın bugünkü uygulanış biçimiyle dile getirildiğini kabul etmezler. Salat'ın namaz değil, Tanrı'yı içten anıp selamlama anlamına geldiğine inanırlar.

Bâtın;

a) Her an Tanrı'yı *gönlünde* taşıma; bu yolla sürekli *namazda* olma. İnançta *gönül,* hem Tanrı'nın evi hem de tanrısal olana ulaşma aracı olan *gönül bilgisinin, sezgisel aklın* birikmiş biçimidir. Emek vererek, yaşanarak elde edilen gönül bilgisi ile Tanrı'yı her an kendi evinde *konuk* etmek, gerektiğinde O'nunla söyleşmek, *namaz* anlamında asıl *ibadet* olarak algılanır.

b) Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yakarma, yalvarma. İnançta bu tür bir ibadeti *niyaz* olarak bilinir.

Bu kapsamda, bir pire mürşide saygı göstermek, onun dizlerini, göğsünü ya da eteğini öpmek; yine bir ulunun adı anıldığında sağ elin başparmağını dudağa götürmek bir niyazdır.

Tanrı bir gizli hazine idi; bilinmek istedi, insanları yarattı. İnsan *aşk* ile *aşk* için yaratıldı. Alevilik/Bektaşilikteki niyazın kökeni bu inanca dayanır. İnsana karşı dönülerek, insan kıble edinilerek aslında büyük yaratıcıya yalvarılır/yakarılır. Diğer yandan insan *onurlandırılarak, şereflendirilerek* Tanrı'nın kendini *tanımasına, bilmesine* katkıda bulunulur. Bu kapsamda Tanrı'nın insana gereksinmesi olduğu vurgulanmış olur.

*Niyaz*ın daha somut işlevleri simgeleyen ve her biri bir ibadet olarak algılanan başkaca anlamları da vardır:

1) Birbirine gösterilen sevgi duygusu; saygı, hürmet;
2) Dilekte bulunma; dilem rica;
3) Sunulan armağan, para.

Bu nedenle *mürşit* karşısında; ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik biçimde gerçekleştirilen *yalvarma-yakarma* duruşu, bir *niyaz* duruşudur. *Peymançeye geçmek, dâr'-*

da *niyaz duruşu almak,* anlamına gelir. Yine *meydan taşına,* niyaz taşı; Telli Kuran olarak algılanan *saz*da, ara nağmeleri bulmaya yarayan *fa* ve *sol* seslerine niyaz perdesi; ve türbelerde, yatırlara yakarmak, dilekte bulunmak için dışarıdan bakılan küçük pencereye, niyaz penceresi adı verilir.

Buyruk'a göre niyaz, bir *gönül lokmasıdır*; dosttan dosta giden yürek sevgisinin yoludur. Her niyazda, dost yüreğinde bin bir *çiçek* açar; her gönülden bin bir tohum saçılır; her tohumdan bin bir *dostluk* doğar.

a) Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve Tanrı'nın yansıması olarak algılanan didara (*yüze, birbirinin yüzüne*) dönerek, kendini Tanrı'ya teslim etme; *halka namazı.*

Halka biçiminde ibadet etmenin; göksel varlıkların bir sistem ve uyum içinde, bir merkez çevresinde dönmelerinden esinlenilerek biçimlendiği kabul edilir. İnançta ibadet edilirken beş *kıble* temel alınır:

1) Cemin yapıldığı *Mansur Meydanı*'nı temsil eden *kalp kıblesi*;

2) Mansur Meydanı'nda giriş kapısının solunda yer alan ve bir *ceza makamı* olarak Kolu Açık Hacım Sultan adına kurulan *meydan taşı*'nı temsil eden *ten kıblesi.*

Vilâyetname'de anlatılan söylenceye göre; "Kolu Açık Hacim Sultan da ulu halifelerdendi. Hünkâr, bâtın kılıcını ona sunmuş, 'Erenler meydanında cellatlığı sana verdik, ancak, haksız iş yapma, sana zararımız dokunur', demişti. Hacım Sultan bâtın kılıcını aldıktan sonra yürüdü. Tam o sırada meydan sakası, merkebiyle mutfak için su getiriyordu. Hacım, 'Erenlerin verdiği kılıcı şu merkepte bir sınayım, bakalım' dedi ve kılıcı sıyırdığı gibi merkebe vurdu, belinden ikiye böldü.

Hünkâr bunu duyunca, 'Kolları tutulsun', dedi. Bu söz üzerine Hacım, çolak oldu. Halifelere başvurdu; 'Amanın, yalvarın Hünkâr'a, beni dinlesin, lütfedip beni bağışlasın', diyerek yalvardı. Halifeler ayağa kalkıp Hünkâr'a niyaz ettiler; 'Erenler Şahı, Hacim'in eksikliğini bağışlayın, yine kolları açılsın', dediler. Hünkâr dileklerini kabul etti, 'Kolu açık olsun', buyurdu. O an Hacim Sultan'ın kolları açıldı. Fakat verdiği *nasibi* geri almadı; o hizmet, yine onda kaldı...";

3) Çerağ, post ya da *mürşidi* temsil eden *akıl kıblesi*; Mürşit, Dört Kapı Kırk Makam'dan geçerek, ham ervah durumundan olgun duruma taşınmış insan; post, o insanın makamı, toplumdaki *konumlanışı*; çerağ ise o insanın *bilgisi*, o insanın nesnel sınırlarının ötesinde topluluk ya da toplum *bilincidir*. Bunların tümü akıl kıblesiyle bir bakıma *aydınlanma* kıblesiyle temsil edilir.

4) Törende *mürşidin* oturduğu yeri temsil eden *fehim kıblesi;*

Fehim, Arapça *anlama, kavrama, kavrayış* anlamlarına geliyor: Burada, mürşidin Tanrı sözünü anlaması ve bunun gereğini yerine getirmesi anlatılmak isteniyor. Anlama gücü ve bunun gereğini yerine getirme gayreti bir tür *kıble* olarak algılanıyor.

5) Tanrısal güzellik olarak algılanan insanı temsil eden *can kıblesi*; Alevilik/Bektaşiliğin *teorik* boyutunda ve kutsal kökene giden yolda; her adımda *yabancılaşmadan* biraz daha uzaklaşıp daha çok Tanrı olan süreçte, *son* ve *eksiksiz* varlık olarak beliren *insan*, Tanrı'nın kendisi olarak can kıblesiyle temsil ediliyor.

B) Zekât: *Zâhir;* zengin Müslümanların mal ve paralarından, helalliğini sağlamak için her yıl yoksullara vermekle yükümlü oldukları *kırkta birlik pay*; varlıklı Müslüman bu payı vererek malını *temizler.*

Bâtın;

1) Tarikat yolunda Tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek *kendini temizleme.*

Burada kendi varlığından vazgeçme; birey olarak dünyasal isteklerine sırt çevirme anlamını taşır; amaçlanana ulaşabilmek için kimi doğal gereksinimlerini karşılamada *perhizli* olma; felsefede doğal olandan *sapma* değil, doğal olana karşı durmayı bir *eğitim aracı* olarak kullanmadır.

2) *Ben*ini yadsıyarak *Birlik*i yani herkesin herkes için ortak *ben*lerinin katılımıyla oluşan ve *bağımsızlaşıp yabancılaşarak kutsal köken* durumuna yükselen *toplumsal bilinci* ya da *topluluk bilinci*ni aklama; bu yolla toplumsallaşma; toplumsallaşarak topluluğu ya da toplumu günahlarından/ eksikliklerden *temizleme;*

3) Kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma; bu yolla kendini temizleme; kendindekini bir başkasına aktararak toplumsallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına katkıda bulunma.

C) Oruç: Zâhir; belli günlerde sahurdan iftara kadar bir şey yememe-içmeme.

Bâtın;

1) 1-10 Muharrem günleri Kerbela'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlencelerden uzak durarak yas tutma. Bu yas tutuş; zalimlerden gelen, ancak geriye getirilmesi olanaksız olan bir felaketin bedelini ödeme duygusunu sürekli canlı tutmayı amaçlar. Oruçlu günlerde kurban tığlanmaz; saç-sakal tıraş edilmez; cinsel ilişkide bulunulmaz; eğlence/düğün yapılmaz ya da bu tür yerlere gidilmez.

2) Kendi iradesiyle kendini yanlışa/kötüye karşı *koruma*; bunu sağlamak için bir tavır/eylem içine *girme.*

3) Yola girişten *Hakk*'a yürüyünceye değin yasaklanmış şeylerden *uzak* durma; bunu gerçekleştirebilmek için bir tavır/eylem içine *girme.*

4) Tarikat sırrını açıklamaktan kaçınma; bunu gerçekleştirebilmek için bir tavır/eylem içine girme.

Alevilerde/Bektaşilerde, *düşündüğü gibi davranmak* ilkesinin bir uzantısı olarak bir *sakınma/çekinme yani gizlenme* yoktur. Bu durumla çelişir gibi gözüken; Sünni baskı ve kuşatılmışlığa karşı bir *korunma mekanizması* olarak gelişen *takiye (gizlenme)* bir inanç değil bir korunma yoludur. Bu korunma yolu zamanla *tarikat kurallarını ve bilgisini Sünnilere açmama, kendini gizleme* anlamında bir *yol kuralı* durumuna gelmiştir. Yaygın inanç takiyenin, İmam Cafer Sadık'ın *"yolunu, altınını, mezhebini gizli tut"*, anlamına gelen bir buyruğuyla biçimlendiği şeklindedir.

D) Hac: Zâhir; ömründe en az bir kez belirlenmiş günde Kabe'ye gitme; Kabe'ye gidip orayı tavaf etme.

Bâtın;

1) İmamı ziyaret etme; ziyaret edip hizmetinde bulunma.

2) Kabe olarak algılanan insanın kalbini kazanma, gönlüne yönelme. İnançta kalp/gönül; hem Tanrı'nın evi, hem de emek verilerek, yaşanılarak elde edilen gönül bilgisinin/sezgisel aklın birikmiş biçimidir. Gönülde/kalpte Tanrı *konuk;* bilgi *ağırlayan*dır. Bilgiyle gönül evinde Tanrı'yı ağırlama ve O'nun hizmetinde bulunma *hac* olarak algılanır

3) *Hakk*'a ermek için *gönül yolculuğu*na çıkma. Yarı-ilahi felsefede *insan-i kâmil* olarak eksiksizliğe/kusursuzluğa erişen *insan*; *varoluş çevrim*inin son yayı üzerinde *gönül yolculuğu* olarak

tanımlanan ikinci bir çevrime girer. Bir bakıma, melekût âlemine; gaybı tanımak ve tanrısal feyz almak için yolculuk yapar. Bu çevrimin ilk yarısında ve inanç kanalında *Hak ile Hak olur*; ikinci yarısında ise *Hakk*'tan *halk*a iner ve toplumsallaşır. Bu yolla kendi inancını dünyalaştırmış olur; bilimin/aklın gezinebileceği nesnel bir sürecin parçası durumuna gelir. Gerekli *manevi makamları* geçerek Tanrı'ya varmak ve Tanrı'dan halk'a dönmek olarak algılanan *gönül yolculuğu*nun ayrımlanmış dört aşaması vardır:

a) Allah'a yolculuk (*seyr illallah*); beşeri isteklerden sıyrılarak tanrısal iradeye teslim olma süreci.

b) Allah'ta yolculuk (seyr fillah); Tanrı'ya ulaşıp tanrısal nitelikleri kazanma süreci.

c) Allah'la birlikte yolculuk (*seyr maallah*); "ikilik"in ortadan kalkarak her şeyin tanrısal olma süreci.

d) Allah'tan yolculuk (*seyr anillah*); Tanrı'dan halk'a dönme süreci.

Bunların tümüne *seyrü süluk* adı verilir: Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun seyr illallah, seyr fillah, seyr maallah ve seyr anillah makamlarını geçerek Tanrı'ya varmak ve Tanrı'dan halk'a dönmek için yaptığı manevi yolculuktur.

E) Gaza Eyleme: *Zâhir;* vatanını korumak için savaşa gitme; ülkesi için savaşma.

Bâtın; nefsiyle mücadele etme. İnançta; insanda her türlü kötülüğü yapmaya yatkın duygu hali olarak algılanan nefis, en büyük düşman kabul edilir. Bu bağlamda en büyük savaş, insanın kendi içinde kendi nefsine karşı verdiği savaştır. Gaza ya da cihat denince, insanın kendini terbiye etmesi anlaşılır. İnsan nefsini yedi aşamada terbiye eder:

a) *Nefs-i emmare*; insanı günaha, kötülüğe ve şehvete zorlayan duygu durumu; hiç eğitilmemiş, eğitim görmemiş nefis.

b) *Nefs-i levvame*; az da olsa eğitilmiş, eğitim görmüş nefis.

c) *Nefs-i mülhime*; eğitilmiş/eğitim görmüş olmakla birlikte yeterince olgunlaşmamış; iyilik ve kötülüğe yönelik duygu durumlarının birlikte yaşadığı nefis.

d) *Nefs-i mutmaine;* iyiliğe/gerçeğe/güzelliğe yönelik duygu durumlarının ağırlıkta olduğu nefis.

e) *Nefs-i raziye;* Tanrı'dan gelen/geldiğine inanılan her şeyi hoşnutlukla karşılayan nefis.

f) *Nefs-i merziye;* terbiye edilip olgunlaşmış, Tanrı'nın sevgisini kazanmış nefis.

g) *Nefs-i kâmile*; bütünüyle olgunlaşmış, arınmış, en üst aşamada bulunan nefis.

Ancak yine inançta nefis dendiğinde bu anlamından bütünüyle farklı bir başka anlamının bulunduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir. Bu bağlamda nefis; bir varlığın, kendisinden ayrı bir varlık olarak algılanan *manevi gücü*dür; yani *ruhu*dur. Bunun temelde yedi türü vardır:

a) *Nefs-i cemadi;* maddeyi bir arada tutan ve dağılmasına engel olan güç; *maddesel ruh.*

b) *Nefs-i nebati;* üremeyi, büyümeyi ve beslenmeyi sağlayan güç; *bitkisel ruh.*

c) *Nefs-i hayvani*; canlılardaki hareketi sağlayan güç; *hayvansal ruh* ya da *canlılık ruhu.*

d) *Nefs-i insani;* bütünü kavrama ve akıl yürütme gücü; *insan ruhu.*

e) *Nefs-i natıka;* insanın canlılar arasındaki yerini belli eden güç; *insan ruhu.*

f) *Nefs-i kutsiye*; olanaklı olan her şeyi elde edebilme melekelerine sahip güç; *kutsal ruh* ya da *ermişlerin ruhu.*

g) *Nefs-i kül;* akl-ı kül'den sonra gelen, ondan etkilenen, etki alan güç; bir insan gibi algılanan *âlemin ruhu/canı* ya da *kutbun ruhu.*

Kutup, Arapça; değirmenin alt taşına yerleştirilen ve üst taşın dönmesini sağlayan demir, anlamındadır. Alevilik/Bektaşilikte ise kutup dendiğinde; Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna, Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan ve âlemin ruhu olarak algılanan en büyük veli anlaşılır.

İnanca göre *kutup* âlemin ruhu, âlem de onun bedenidir. Her şey onun çevresinde döner ve onun sayesinde hareket eder. Her şeyi o idare eder.

Her dönemde bir *kutup* bulunur. Tanrı onun isteğini geri çevirmez. Dünyayı yöneten ve *rical ül gayb* olarak bilinen 366 tane ermiş vardır. Bunlardan bir tanesi, evrenin de çevresinde döndüğü *kutup*'dur. O olmasaydı evren, bir kaosun içine düşerdi.

Bu kutsal ermişler, insan vücudundan çıkarak bir *melek* varlığına bürünme yetisine sahiptirler; bedensiz bir *ruh* olarak bütün dünyayı dolaşabilirler; dilemeleri durumunda Tanrı'nın huzuruna bile çıkabilirler.

Bu ermişlerin, kendi aralarında *ruhani* bir hiyerarşi vardır: İlk sırada *kutup* yer alır; bunu *üç mukaba, dört evtâd, yedi* ve *kırk abdal* izler.

Kutup inancı, insanı yücelten bir buluş açısını getirir: Bu anlamda, evreni koruyan ve taşıyan insanın kendisi, özellikle *insan-ı kâmil*'dir. Sürekli bir bilgilenme sürecini gerekli kılar; bugün doğru olan yarın yanlış olabilir; düşünce çelişe çelişe ilerler; her zaman ve her yerde uyulması gereken *dogmaları* içeren *kutsal kitap* yoktur; *kâmil insanın* düşünceleri vardır.

F) Cenabetten Arınma; Zâhir; boy abdesti almayı gerektiren durumdan kurtulma.

Boy abdesti (*gusül)* cinsel yaklaşım ve ilişkiden sonra alınır. Önce niyet edilir; besmele çekilir; namaz abdesti alınır; ağız, burun üçer kez yıkanır, buruna su çekilir, ağız çalkalanır; önce sağ, sonra sol omuzdan üçer kez su dökülür; hiç kuru yer kalmayacak biçimde bütün beden yıkanır.

Bâtın:

1) Tanrı'ya sırt çevirmeme; Tanrı'dan bilgisiz/habersiz olmama. Alevilik/Bektaşilikte Tanrı'ya sırt çevirmeme; Hakk'la Hak olmak için yola çıkan tarikat yolcusunun, *kâmil insan* olmak için verdiği uğraşta her türlü özveriye katlanması gerektiğini vurgular.

2) Gerekli olgunluğa ulaşarak yol sırlarını öğrenme. İnsan-ı kâmil aşamalarını geçerek yol bilgilerini öğrenme; bu yolla kendini manevi olarak temizleme.

3) Gerekli olgunluğa ulaşmadan *yol sırlarını* öğrenme durumuna düşmeme; bu yolla kendini kirlenmekten koruma.

IV) Haramdan uzaklaşma

Zâhir; kazancını yasal yollardan kazanma.

Bâtın; gönlünü/beynini bozguncu düşüncelerle doldurmama. Gönül, sezgisel aklın birikmiş biçimidir ve insanın *marifete* erişme gücünü temsil eder. Yine insanın, Tanrı yoluna açılan kapısı olarak algılanan ve bu anlamda kutsal sayılan iç varlığıdır; Tanrı'nın evi'dir; Tanrı'nın tecelli ettiği, görünüş alanına çıktığı, Tanrı ile ilgili bilgilerin geldiği yerdir. Bu bağlamda bir Alevi/Bektaşi, her şeyden önce bir *gönül adamı*dır. Tarikat yolcusunun ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıra-

lanmasında yer alan, tutkulardan uzak kalmaya alışmayla belirgin *sadr makamı*, bir gönül aşamasıdır. Gönül adamı, gönül bilgisi olarak tanımlanan *irfan* ile beslenir ve gönül kıblesi olarak algılanan *meydan*a yönelir.

V) Nikah Kılma

Zâhir;

a) Evlilik dışı ilişkilerde bulunmama.

b) Yakın akraba ile evlilik yapmama.

Bâtın;

a) İkrar vererek yola girme. İkrar, tarikata girmek için verilen sözdür. İkrar vermek ise tarikata girmek için söz vermek; tarikata girdikten sonra yol'un bütün kurallarına uyacağını üstelenmek demektir. İkrar verilmesi durumunda talibin iradesi, *mürşidin* rızasında yok olur.

b) Yol'da şeytana uymama. İnançta şeytan, Tanrı'ya başkaldıran meleklerin, kötü ruhların başı olduğuna inanılan varlıktır. Somutta ise nefistir. O nedenle, nefsin isteklerine uymak, şeytana uymak anlamını taşır ve yoldan sapma nedeni olarak gösterilir. Tanrı evi olarak tanımlanan insan gönlündeki nefis, *şeytani sultan* olarak algılanır.

VI) Çevreye Zarar Vermeme

Zâhir; çevreyi kirletmeme.

Bâtın; hiçbir şeyin nedensiz/işlevsiz oluşturulmadığı kanısıyla tüm canlı-cansız varlıkları, doğayı, doğada var olan dengeyi koruyacağına, kollayacağına söz verme; sözünü yerine getirme.

Aleviler/Bektaşiler *tevhit* anlayışının bir sonucu olarak yaratılmış her şeyde Tanrı'nın varlığını görürler. Hiçbir şeyin neden-

siz/işlevsiz yaratılmadığını sanısını sürekli canlı tutarak, *yaradandan ötürü her varlığa saygı* duyarlar. Mürşitlik aşamasına gelmiş bir babaya *Babalık icazetnamesi* verilirken; *kutsal tören* sırasında, *tüm canlı-cansız varlıkları, doğayı, doğal dengeyi koruyacaklarına söz* verdirirler. Aleviler/Bektaşiler, uygarlığa ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak çevresel yıkımlar çıkmazdan önce; Tanrı halifesi olmaları inancı içinde her şeyin ve tüm güzelliklerin korunmaları gerektiği bilincine varmış oldular. Tanrı insana yedi yüzle gözükür.

1) Kendi görünümünde; bu Tanrı sevgisi içindir; tüm sevgilerin başıdır.

2) Üstat görünümünde; bu bilim ve sanat sevgisi içindir; kişiyi olgunlaştırır; kişinin kendini aşmasını sağlar.

3) Pir görünümünde; insana ve tarikat yoluna saygı içindir; kişiyi inançta amaçlanan son noktaya taşır.

4) Sevgilisi görünümünde; bu mutlu ve huzurlu yaşama olan sevgi içindir; bu kişiyi özlediği ortama kavuşturur.

5) On dört yaşındaki çocuk görünümünde; bu çocuk sevgisi içindir; bu kişiyi saflığa, temizliğe taşır.

6) Kâbe görünümünde; bu doğa sevgisi içinidir; bu kişiyi doğayı sevme yoluyla Tanrı'ya ulaştırır.

7) Otuz üç yaşındaki cennetli görünümünde; bu tüm iyi insanları sevmek içindir; bu kişiyi gerçek sevgiye taşır.

İnançta her şey sevgiden oluşur. Sevgi Tanrı'nın gizemli gücü olarak doğanın her yanına yansır. Her güzel işte o sevgi yankılanır. O sevgi, uygarlıkları beşiğinde sallar; baharda açılan tomurcuklarda yaşam bulur. Tomurcuklara tutunan çiğ taneciklerinde gizlenir; yeni doğmuş bir yavru gibi insanlığa el uzatır. Kuşaktan kuşağa geçer, yürekten yüreğe akar.

Mürşit, yalnızca muhiplerinin sorunlarıyla kendini sınırlayamaz; tüm dünyayı, onu ötesinde tüm evreni ilgilendiren her türlü sorunla ilgilenmek durumunda/zorundadır. Mürşit, çevrede olup biteni izlemeli, her şeyin dengede olduğundan emin olmalıdır. Alevi/Bektaşi felsefesinde *tuz*, doğadaki dengenin simgesi durumundadır. Bu nedenle, bir eğitim mekânı olarak algılanan Bektaşi sofrası tuz tadarak açılır ve tuz tadarak kapanır. Tuz tende ve doğada dengeyi sağlar; dengelenen ten, bir başka insana ve doğaya dengeli davranışlarla yaklaşır. Yine Alevi/Bektaşi felsefesinde insan, *feyz-i mukaddes;* insan için gerekli olanlar ise *feyz-i akdes* olarak algılanır. Bu kapsamda her şeyin insan için var olduğunun bilincine varan Alevi/Bektaşiler; çevreyi/doğayı korumanın insanı korumak anlamına geldiğini; yine her şeyin doğal işlevleriyle birlikte Tanrı emaneti olduğunu bilirler. Meleklerin bile taşıyamadığı bu sorumluluğu, bir tanrı halifesi olarak yükümlenmeyi temel bir görev olarak görürler. Bir Alevi/Bektaşi doğayı ya da doğal olanı değiştirmeye yeltenmez; her şeyin doğal yasalar ve koşullar içinde akıp gittiğini kabul eder; doğal yasalar ve koşullar içinde kalmak koşuluyla yine doğal çareler aramaya koyulur. İnancındaki idealizmine baş vurmaz; tam tersine, doğal olan zeminde kalır ve yöneldiği doğal çareyi idealizmle kutsar.

Alevilik/Bektaşilikte eğitim zevk etme, tanrısal görünümleri izleme ise zevk almadır.

VII) Sünnet-i Cemaat Olma

Zâhir; Peygamberin emirlerine, örfüne uyma; Hz. Muhammet'in söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenme.

Bâtın;

a) Yol töreleri konusunda bilgisiz olmama;

b) Hz. Ali ve soyundan gelen imamların söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenme;

c) Pire, mürşide itaat etme. Pir, mürşit; müritlerine kurtuluş yolunu ve tanrısal sırların çözümünü gösteren, dervişleri yöneten ve yönlendiren, üstün aşamalı tarikat ulusudur. Bu nedenle, sözü/isteği yasa niteliği taşır. Mürit bu söze/isteğe uymakla sünnet-i cemaat olma şansını yakalar.

VIII) Şefkatli Olma

Zâhir; insanlara yumuşak, sevecen davranma.

Bâtın; bütün yaratılmışlarla kardeş olma; onları Tanrı emaneti bilip koruma. Genelde insan, özelde kâmil insan bir Tanrı halifesidir. Öte yandan tevhit anlayışının bir sonucu olarak doğadaki her şey Tanrı'nın bir görünümüdür. En fazla Tanrı/konuşan Tanrı olmak kimliğiyle kâmil insan, kendi dışındaki her şeyi korumak/kollamak göreviyle yükümlüdür. Bu bağlamda, canlı/cansız her şeye sevecen davranmak durumundadır.

IX) Arı Giyme-Arı Yeme

Zâhir;

a) Kuran'ın buyurduğu şeyleri yeme, giyme.

b) Temizliğe özen gösterme.

Bâtın; tanrısal nitelikleri tanıma; onları etiğine indirme, davranışlarının bir parçası durumuna getirme. Gönül bilgisi yoluyla gerçeği yakalama; bunu tanrısal özellikler olarak algılama; algıladığı şeyleri ahlakının temeline yerleştirme; davranışlarına yansıtma.

X) Yaramaz İşlerden Sakınma (Emr-i maruf)

Zâhir; Tanrı buyruklarına uyma; yasaklardan kaçınma.

Bâtın;

a) Tanrı'ya yaklaşma; bu çaba içinde olma.

b) Bu çaba içindeyken şeytandan uzak durma.

c) Burada şeytan insanın nefsidir: İnsan, nefsinin dünyasal isteklerine gem vurmasını bilmelidir; aksi durumda *yol*dan sapar.

Buyruk'a göre tarikat kapısı denizdir; kendi özünü bilmektir; öğrenmektir; inançtır; ettir; eşiktir; fitildir.

TARİKAT KAPISI

Kuluçkaya yatalım;
gönlümüzdeki beni,
biz yapalım ve herkesi-her şeyi kucaklayalım.

Alevilik/Bektaşilikte tarikat, bir pirin, mürşidin *Hakk*'a ulaşmak için *İslam* dinini *yorumlayarak* oluşturduğu, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve törenleri bulunan bir inanç yoludur. Bir *gönül yolu* olarak algılanmasına karşın, diğer yandan, yaşanan anda, kendini bir örgüt olarak dayatan *Sünni şeriata* karşı konumlanan ve *devletin/dinsel Ortodoks özkaynağın* uzağında *adam* yetiştiren bir *okul*dur. Bu anlamda yeri geldiğinde *savunma* yapan, yeri geldiğinde *mücadele* veren *bâtını* bir *kurum*dur.

İslam ülkelerinde, Hz. Muhammet'in *Hakk*'a yürümesinden sonra *halifelik* sorununa bağlı olarak *tümüyle dinsel* nitelikli *Sünni* tarikatlarla *dinsel-siyasal* nitelikli *Şii* tarikatlar ortaya çıktı.

Zamanla bunlar kendi içlerinde birçok kola ayrıldı. Kimileri bağımsız bir yapı kazanarak büyük bir etkinlik ve egemenlik kurdu.

Genelde *dinsel* nitelikli olan *Sünni* tarikatlar, *şeriatın* kurallarına yeni bir *yorum* getirmekten; *tapınma* biçimlerine, dinsel *görevlere* özel bir düzen vermekten öteye geçemedi. Buna karşın *dinsel-siyasal* nitelikli olan, kaynağını *Hz. Ali*'nin kişiliğinden alan, *Ehlibeyt* ve *On İki İmam* sevgisiyle beslenen *Şii* tarikatlar ise *düşünsel düzeyde* İslam dinine yeni bir *yorum* getirdi. *Ali yandaşları hareketi,* çeşitli adlar altında yayılıp güçlendi. Buna koşut

olarak, *"Kuran'daki ayetlerin anlamlarının altında gizli anlamlar olduğu ve bunu ancak İmam'ın bilebileceği"* biçiminde tanımlanan *bâtınilik* temeli üzerinde, *vahdet-i vücut* ve *ruh göçü* felsefesiyle bütünleşti. Yayıldığı bölgenin uygarlık düzeyine, yerleşik inanç, gelenek ve göreneklerine göre değişik kollara ayrılarak günümüze değin geldi.

Anadolu toprağında *bu anlayış*; Asya'dan kopup gelen ve *ilkel komünal* değerlerin taşıyıcıları olan insanlar ile İlkçağ'ın *aydınlanma* çizgisini izleyerek *Hıristiyan* özkaynağına *muhalefet* eden insanlarla *buluştu* ve *Ali yandaşlığı hareketi, Pir Hacı Bektâş-ı Veli*'nin önderliğinde, sonraları *Alevilik* olarak anılacak olan *Bektaşilik-Kızılbaşlık* adı altında yeni bir *kimlik* kazandı. Aydınlanma zemininde, halkımızın her türden birikiminin yeni bir *sentezi* olarak evrilirken; katı, cansız ve yaratıcılıktan uzak bir *İslami Ortodoksluk* sergileyen *Sünni* tarikatlar karşısında, *hoşgörü* temeline dayalı, *zengin, canlı, esnek* ve *yaratıcı* bir dervişlik anlayışını geliştirerek, *merkezi yönetimle/otoriteyle* çelişkisi olan tüm toplum insanlarını kucaklayan bir *dünya görüşü* yarattı.

Bu genel açıklamadan sonra; bu dünya görüşünün yaratıcısı/taşıyıcısı olan tarikatta, *nasip almış* bir Alevinin/Bektaşinin *Alevi süreğinde/Bektaşi yolunda* geçtiği aşamaların *gönül kayıtlarını* içeren, *Dört Kapı Kırk Makam* öğretisinin, ikinci kapısını irdelemeye girişebiliriz.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik/Bektaşilikte, ikinci kapı ve buna bağlı olan on makam, *tarikat* ya da *tarikat kapısı*dır. Bu kapı inançta, *birinci doğum* olarak algılanan *şeriatı* ya da *şeriat kapısını* izler ve *ikinci doğum* olarak bilince çıkar.[1]

Tarikat Kapısı: Dört Kapı Kırk Makam öğretisine göre, insanı kâmil aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan ve zahitler-

le özdeşleştirilen; Bektaşiliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, Hak yolunu bulma evresi; *tarikat*.

Sahibi: Hz. Ali'dir. Alevilik-Bektaşilikte tarikatın/yolun Hz. Ali'nin şanına geldiğine inanılır.

Anlamı: Tarikat kurallarına, ilkelerine ve törenlerine ilişkin bilgidir.

Simgesi: Ateştir. *Ateş,* Alevilik-Bektaşiliğin *anayasası* olarak algılanan *varoluş çevrimi*ne göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan, dört tür öğeden biridir; tarikatın *simgesi* durumundadır.

İmam Cafer Buyruğu'na göre insan kökende, her biri bir kapı insanının kökeni durumunda ulunan ve *anasır-ı erbaa* adı verilen hava, su, toprak ve ateş'in birleşiminden oluşur. Bu dört nesne, dört tabana oturur. Ve insan dahil varlık türlerinin oluşumuna katılmanın ötesinde kimi anlamlar içerir.

İnançta ateş, insanı kötülüğe sürükler. Ateşin sekiz özelliği vardır:

1) *İki yüzlülük;* zikirle ortadan kalkar.
2) *Şehvet*; helal kazançla ortadan kalkar.
3) *Cahillik*; bilim öğrenme ile ortadan kalkar.
4) *Hırs;* ölümü sürekli hissetmekle ortadan kalkar.
5) *Gaflet*; sevgiye, saygıya dayalı Tanrı korkusunu her an duymakla ortadan kalkar.
6) *Nazar*; düşünerek konuşmakla ortadan kalkar.
7) *Büyüklenme*; benliğini bilmekle ortadan kalkar.
8) *Batın*; kanaat ile ortadan kalkar.

Tanrı şükür edilmesi durumunda bu sekiz tutkuyu bağlar

İnancı: Niyazdır. Alevilik/Bektaşiliğin özünü oluşturan dört inançtan biri olan niyaz, tarikat kapısıyla özdeşleştirilir.

Kavmi: Zâhitler; insan-ı kâmil aşamalarından ikincisini temsil eden tarikat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin ateş olduğu kabul edilen, dört tür insandan ikinci tür insanlar; *tarikat kavmi.*

Makalat'a göre, zahitler tarikat kavmidir. Aslı ateş (od)tir. Ateş gibi her gün yanarlar. Bu dünyada kendi özünü olgunlaştıranlar, ahirette türlü türlü azaptan kurtulur. Zahitlerin ibadeti, her an Tanrı'nın adını anmaktır; her an yoldan sapabileceği korkusunu taşımadır; dünyasal arzulardan sıyrılmadır. Zahitler, toplumdan uzaklaşarak içe kapanma yoluyla kendini inanca verenlerdir. Onlar *takva* sahibidir. Zahitlerin gönlüme gayb bilimi doğmuştur; onlara *hidayet* kapısı açıktır.

Kardeşi: Bir pirden el almak ve kâmiller önünde musahip olmak; bu yolla tarikat ya da tarikat kapısına kardeş olunur.

Selamı: Esselam-ü aleyküm ey Pir-i tarikat erenleri.

Cünubu: Pirsizlik; ikrardan dönüp andını bozmak. Alevi/Bektaşi inancında pir, mürşit din demektir; piri, mürşiti olmayanın dini olmaz. İkrar, tarikata girmek için verilen sözdür; bu sözden vazgeçmek, en büyük suç işlemek anlamına gelir.

Babası: Mürebbi (mürşit). Mürşit, müritlerine kurtuluş yolunu ve tanrısal sırların çözümünü gösteren, dervişleri yöneten ve yönlendiren, sözü yasa niteliği taşıyan, üstün aşamalı tarikat ulusudur. İnançta dünya bir *bahçe,* mürşitler de bu bahçenin *bahçıvanlarıdır.* Dünyasal isteklerine bel bağlamayan, bir içim su, bir lokmayla yetinen, haram yemeyen insanlardır. Onların sözü ağrıya ve ağuya karşı bir şerbettir.

Abdesti: Pire biat etmektir. Biat, Arapça *söz verme* anlamına gelir. Alevilik/Bektaşilikte biat, bir isteklinin (talip), biat töreniyle bir uyarıcıya (mürşit) *teslim* olmasıdır. Biat töreninde, istekli ile uyarıcı el ele tutuşur; daha sonra *telkin* yapılır ve *ikra*r alınır. El ele tutuşmakla istekli, uyarıcı aracılığıyla önce *Hz. Ali*'ye oradan *Hz. Muhammet*'e ve *Tanrı*'ya ermiş olur.

NOTLAR

[1] İmam Cafer Buyruğu'nda tarikatla ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Tarikat yedi arşındır; bu nedenle nebilik de yedi türlüdür; yedi aslı vardır; yedi taatı vardır. Tarikat yedidir; yedi nesne ile bağlanır; yedi nesne ile açılır: 1) Pahıllık ile bağlanır; kerem ile açılır. 2) Cahillik ile bağlanır; inayet ile açılır. 3) Habislik ile bağlanır; hidayet ile açılır. 4) Dünyalık ile bağlanır; kanaat ile açılır. 5) Şeytanlık ile bağlanır; rahmanlık ile açılır. 6) Kibir ile bağlanır; kerem ile açılır. 7) Kıskançlık ile bağlanır; kerem ile açılır." (Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 197)

Buyruk'a göre tarikatın makamları: 1)Mürşitten el alıp tövbe kılma; 2) Talip olma; 3) Saçına ve giysilerine önem vermeyip dünya nimetlerine bağlanmama; 4) Sabir olma; 5) Hürmetli olma; 6) Korku duyma; 7) Tanrı'dan umut kesmeme; 8) Hidayete erme; 9) Toplum içinde uyumlu olma, öğüt dinleme, sevecen olma; 10) Aşk, şevk ve sefa.

Makalat'a göre tarikatın makamları: 1) El alıp tövbe kılma; 2) Mürit olma; 3) Saçın giderme, libasını giyme; 4) Mücahede, göyünme; 5) Hizmet etme; 6) Korku duyma; 7) Umut tutma; 8) Hırka, zenbil, makas, seccade; ibret, hidayet; 9) Makam sahibi olma, cemiyet sahibi olma, nasihat sahibi olma, muhabbet sahibi olma; 10) Aşk, şevk ve fakirlik.

I) El alma, tövbe etme:

a) Bir mürşite bağlanma. Mürşit, Dört Kapı Kırk Makam'dan geçmiş, ham ervahlıktan sıyrılıp olgun/yetkin duruma gelmiş insan demektir. Öncelikle Hakk'la Hak olarak, Tanrı halifesi olmanın gerekleriyle donanmıştır. Onun da ötesinde, Hakk'tan halka inen, bir birey/toplum hizmetlisidir. Bu nedenle o, bir yol göstericisidir/ışıklandırıcısıdır. Tarikat kapısına adımını atan bir talip her şeyden önce bir mürşide gereksinme duyar. O yol göstermeden doğruyu yakalayamaz. İnançta el, bir tutma, dokunma organı olmanın ötesinde tanrısal gücü de simgeler.

El almak; tanrısal gücün ayrımında olan, Dört Kapı Kırk Makam'dan geçerek kutsal köken'le bütünleşen bir mürşide bağlanmak, yani derviş olmak demektir.

Derviş olan can tarikata candan bağlanmış demektir. Yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramayacağı hallerde bile doğruluktan ayrılmayacak, hak olanı söyleyecektir. İnancından şüpheyi, halinden lekeyi, davranışlarından kusuru silecek; özünü sözüne, davranışlarına uyduracaktır.

b) Kötü ve günah işlerden vazgeçerek Hakk'a yönelme.

c) Dünyasal tutkulardan, nefsin isteklerinden sıyrılma, sıyrılarak tarikata yönelme.

d) Dünya ve dünya ile ilgili şeylerden vazgeçerek Hakk'a dönme.

II) Mürit olma

a) Mürşidin isteğine uyma. Mürit, günah kabul edilen sözler söyleyebileceği kaygısıyla mürşit karşısında sessiz kalmalıdır/susmalıdır. Alevilik/Bektaşilikte, *dilin afetleri* olarak algılanan sözlü kötülüklerden kaçınma, az konuşma ve mürşidini sabırla dinleme, müridin önem ve özenle uyması gereken bir *edeptir*.

b) Eğitim alma isteğinde olma. Alevilik/Bektaşilikte zorlama yoktur. Onun içinde *Gelme gelme, dönme dönme*, derler. Bunun anlamı, yola gelirken iyice düşün; gönlünde kesin bir eğilim belirirse *Hak* yoluna gir; girdikten sonra, artık dönmek olmaz, demektir.

Yani mürit, eğitilmeye yatkın, eğitim almaya istekli olmalıdır. İstenmeden, eğitilmeye yatkınlık sergilenmeden mürit olunmaz.

c) Düşünce ve davranıl düzeyinde verilen eğitimi özümseyebilmek için canla başla çalışma. Müridin sadece istekli olması da yetmez; verilen eğitimi etiğine ve davranışına aktarabilmek için, her türlü özveriye katlanmaya hazır olmalıdır.

Buyruk'a göre üç türlü mürit vardır:

1) *Mürit*; malını, canını, Ali'nin yoluna koyan kimse;

2) *Tirit;* malını, canını mürşide vermeyip küfür sayan kimse;

3) *Kürit*; ne malını, ne de canını mürşide veren kimse.

Yoldan, erkândan dönen mürit dönektir. Mürşit ve musahibi kabullenmeleri gerekir. Yola girmeyen, hakikati kabul etmeyen; mürşit ve musahibi hak saymayan mürit lanetlidir. Böylesi bir mürit yola, erkâna, ceme sığmaz; onun sürgün edilmesi gerekir.

Mürşit ile müridi birbirine *Şedd-i Şah* bağlar; şed, teslim olmaktır, bağlılık göstermektir.

Mürit cesettir, mürşit ise candır; can cesetten çıkarsa yaşam sona erer.

Bir mürit, üç gün rehber önüne çıkmazsa onun inancı yok olur.

Bir mürit erkân sahibinden erkân isteyemez; çünkü erkân sahibinin yolu, evliyaların, enbiyaların yoludur. Eyvallah bu yolun sağında; Tanrı'nın buyruğu ise bu yolun sonundadır. Mürüvvet önünde, kerem ardındadır. Bir mürit bir müridin evine vardığında önce eşiği, ardından kendisini, sonra da ocağı niyaz etmesi gerekir. Bu mihmanın ev sahibine armağanı ve hizmetidir. Bu armağan ve hizmet karşılığında ev sahibi mihmana: *"-Bugün saygıdeğer konuğumsunuz. Ev bizim değil, senindir"*, demesi gerekir.

Mürit, kutsal olarak algılanan kitapların okunması ve mürşidin konuşması sırasında, *itiraz* edemez; eğer ederse günahkâr olur.

Tarikat geleneğinde talip, tarikata alınmadan önce belli bir süre *ahlak* ve *edep* denemesinden geçirilir. Manevi yükselmeye istekli ve *seyrü sülük* çilesine katlanmaya hazırsa *mürit* olarak kabul edilir.

Yola düşecek, yol göstericisine mutlak bağlanacak, onun rızası dışında yedi adım bile atmayacak olan talip, tarikat hizmetlerini yerine getirmesini sağlayacak değerlerle donanmış olmalıdır.

İçi-dışı bir etmeli; dışarıdan *halk* gibi görünmesine karşın içten *evliya* gibi olmalı; geveze olmamalı; terbiyeli, kadına saygılı olmalı; can ve tenle, bütün varı ve varlığıyla mürşit buyruğunda bulunmalıdır.

Üç türlü talip vardır:

a) *Âşık meşrep*; üzüntüsünün, sıkıntısının artmasına koşut olarak zevki artan ve imanı çoğalan talip;

b) *Muhip meşrep*; bilgili olmasına karşın, henüz Hakk'ın muhabbetini fark edemeyen talip;

c) *Mukallit meşrep*; tarikat yolunu kolay aşılır sanarak heves eden talip. Böyle bir talip, göreneğe göre davrandığı için dinsel uygulamaların özündeki gerçeği, yani *âlem-i şühud*'un *Hakk*'ın görünümünden başka bir şey olmadığı gerçeğini algılayamaz; bu durumla belirgin *taklit aşamasını* geçemez.

III) Saçını giderme, libasını giyme

a) *Saçını giderme;* cinsiyet farklarının ortadan kaldırılması bağlamında, *"kadının dişiliği, erkeğin kişiliği"*nin yok edilmesi olarak algılanan sembolik *"çâr darp"* erkânından geçme.

Alevilik/Bektaşilikte cinse dayalı hiçbir ayrım yoktur. Kadın ve erkek yalnızca biyolojik yapıları gereği farklıdır; kadın ve erkek birbirinin eşidir; birbirini tamamlar; birinin diğerine üstünlüğü yoktur; birbirlerine göre eşdeğerdedirler. Önemli olan insan olmalarıdır; bu nedenle insanı ilgilendiren konularda bir ayrım söz konusu edilemez. Aleviler/Bektaşiler bu yaklaşımın bir uzantısı olarak yaşamın her alanına birlikte girerler; birlikte eğitim alırlar, birlikte yerler-içerler, birlikte muhabbet ederler, birlikte dua ederler. Cinse dayalı farklılaşma sadece karı-koca ilişkisini kucaklar. Alevilik/Bektaşilikte evlilik, kutsal bir sözleşmeyle yaratılan bir kurumdur. Bu nedenle *nasip* töreninde herkesin kardeşlik bağını kurduğu ortama eşlerden hangisi nasip alıyorsa diğeri, o sırada *meydana* girmez. Çünkü aralarındaki bağ, kardeşlikten öte bir şeydir. Meydanda bulunanlar birbirleriyle kardeş olur. Kardeşler asla karı-koca ilişkisine giremeyeceklerinden; eşler, sırasıyla biri dışarıda bekleyerek nasip alırlar. Nasip aldıkları sırada her biri meydanda bulunanlarla kardeş olurlar, ancak birbirleriyle değil.

Bir Alevi/Bektaşi Alevi/Bektaşi kaldığı sürece eşini incitmez, gücendirmez, onu üzecek bir şey yapmaz. Karı kocasında, koca karısında, insanın *güzelliğini, ululuğunu* görür.

Cinsiyet bağlamında ve inançta, Allah'ın cemal esmasından kadın; *celal* esmasından erkek oluşur. Bu nedenle erkek *haşin* ve *sert*; kadın ise *narin* ve *güzel*dir.

Kadın aciz olduğu için değil, narinliğinin ve güzelliğinin korunması için korunur. Erkek ise haşin ve öfkeli olduğu için değil, kötü niyetliyi ürküttüğü için korunur. Cins ayrımı olmamasının bir kanıtı olarak Aleviler/Bektaşiler birbirlerine, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın *erenler* diye seslenirler.

Yine inançta, ilk istenen son oluşandır; yaklaşımı egemendir. Asıl murat edilen Havva olduğu için, *Âdem* bile inançta yardımcı bir varlıktır.

b) *Libasını giyme*; kutsal olarak algılanan tennure, haydariye ve hırkaya bürünerek, kanberiye, kemer kuşanarak, teslimtaşı takarak, taç giyerek ayıpları örtücü olma, kimsenin ayıbını görmeme. Bunlar, ruhsal yüceliği, ululuğu, mutluluğu simgeleyen şeylerdir. İnançta taç, Tanrı'nın sevgili kullarına bir armağanı olarak algılanır.

Buyruk'a göre gökten yedi taç indi:

1) Beyaz renkli olarak Hz. Âdem'e;
2) Beyaz renkli olarak Hz. Nuh'a;
3) Siyah renkli olarak Hz. İbrahim'e;
4) Sarı renkli olarak Hz. Musa'ya;
5) Mavi renkli olarak Hz. İsa'ya;
6) Yeşil renkli olarak Hz.Muhammet'e ve
7) Kızıl renkli olarak Şah-ı Merdan Ali'ye.

Taclar, kubbelerinde dilim ve lengerlerindeki parça sayısına göre çeşitli adlar alır. Kubbesi on iki dilimli, lengeri dört parçalı olanlar *Hüseyni taç*; kubbesi dört dilimli, lengeri dört parçalı olanlar *Horasani* ya da *Ethemi taç;* kubbesi yedi dilimli, lengeri dört parçalı olanlar *Şemsi taç;* dilim ve parça sayısı değişik olabilen, ancak dikiş çizgisi *elif* harfini andıranlar *Elifi taç* olarak bilinir.

Tacın içi sır, dışı nurdur; iğnesi mürşit, ipliği taliptir; kubbesi Tanrı, on iki dilimi On İki İmam'dır; mühürü Muhammet-Ali'dir; kapısı dörttür; farzı pire hizmet, sünnetti pire itaattir. İnanca göre, taç giyen dervişlerin on iki özelliği olması gerekir. Bunlar:

1) Bilgi sahibi olma;
2) İsyankâr olmama;
3) Nefsine uymama;
4) Gaflette olmayıp can gözü açık olma;
5) Tamah etmeme;
6) Dünyaya bağlanmama;
7) İsteklerden geçme;
8) Şehvetperest olmama;
9) Kibirsiz olma;
10) Kimseye acı ve zarar vermeme;
11) Pinti ve aceleci olmama; ve
12) Kazaya rıza ile teslim olup vesvese etmeme.

IV) İyilik yolunda savaşma

a) En büyük düşman olarak algılanan nefsiyle mücadeleye girme.

b) Benliğin geçici ve dünyasal isteklerine karşı koyma.

İnançta nefis, insanda her türlü kötülüğü yapmaya yatkın duygu durumu olarak tanımlanır ve en büyük düşman kabul edilir. Bu nedenle nefisle mücadele, iyilik yolunda savaşmadır ve *cihad-ı ekber* (büyük savaş) olarak algılanır. Tarikat yolcusunun ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi aşama (makam) vardır. Bunlar:

1) *Nefs aşaması (ben makamı):* Kişi duyusal eğilimlerinin etkisi altındadır. Henüz tanrısal gerçekliği kavrayabilecek durumda değildir; arınmak zorundadır.

2) *Gönül aşaması (sadr makamı*): Kişi gönül yoluyla düşünmeyle tutkulardan uzak kalmaya başlar.

3) *Ruhsal aşama (ruh makamı*): Kişi ruhsal varlık alanına yönelir; tanrısal gerçekliği anlama yolundadır.

4) *Gizem aşaması (sır makamı)*: Kişi, dünyaya özgü tüm geçici varlıklardan sıyrılmış ve tanrısal gerçekliğe ulaşmış durumdadır.

5) *Gizemlerin gizemi aşaması (sırru's sır makamı):* Kişiye, tanrısal gizlilikler bir bütünlük içinde açılır.

6) *En gizli aşama (ahfa makamı):* Kişi, nurun (ışığın) siyah olarak algıladığı, tanrısal evrene en yakın alandadır.

7) *Salt gerçeklikler aşaması (mutlak hakikatler makamı*): Kişi, bütün kişisel niteliklerden sıyrılmış, tanrısal varlığın özünde ölümsüzlüğe ulaşmış durumdadır. Kişi, kendinde değildir, Tanrı'dadır; söz ve davranışları, tanrısal özün belirtileridir.

Tarikata bağlanarak, tutkularından, geçici isteklerinden sıyrılma *terk* olarak algılanır: Üç türlü *terk* vardır. Bunlar:

a) *Terk-i dünya;* üç terk sıralamasında ilk sırada yer alan, geçici olarak algılanan dünyaya, dünya nimetlerine bağlanmama aşaması;

b) *Terk-i ukba;* üç terk sıralamasında ikinci sırada yer alan, bu dünya gibi geçici olarak algılanan ahirete, Cennet'in mutluluğuna bağlanmama aşaması;

c) *Terk-i terk;* üç terk sıralamasında son sırada yer alan, geçici olarak algılanan ve terk edilen bu dünyanın ötesinde, ahiretin de terk edilmesiyle ulaşılan, kişinin özünde Tanrı ışığından başka bir varlığın bulunmaması aşaması.

Üç terk aşamasının başlangıcında; Tanrı'ya, ya da kutsal olarak algılanan bir makama, bu makamı simgeleyen nesneye, kişiye yönelme bağlamında *teveccüh* durumunda bulunan tarikat yolcusu; *Buyruk*'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunlaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan, benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanma, bütün işlerini Tanrı'ya bırakma bağlamında *tevekkül* aşamasına ulaşır.

Tevekkül aşamasında bulunan tarikat yolcusu, Tanrı'dan başka hiçbir şey ve kişiye güvenmez. Tevekkül ikiye ayrılır:

a) *Halkın tevekkülü*; her şeyde Tanrı'nın etken olduğunu benimseyerek Tanrı'ya güvenme (güvenme nedenleri Tanrı ile kul arasında bir perde durumundadır).

b) *Tanrı seçkinlerinin tevekkülü*; Tanrı'nın yazdığından başka hiçbir şeyin insana nasip olamayacağının bilincine vararak Tanrı'nın vekilliğini mutlak anlamda kabul etme ve kendisiyle ilgili her türlü önlemi terk etmedir; kendini Tanrı'ya teslim etmedir.

V) Hizmetli olma

a) Kendini insanların mutluluğuna adama.

b) Bunun için her türlü özveriye katlanmaya hazır olma.

Bir Alevi-Bektaşi, eğitildiğinde; eğitimle almış olduğu her tür-

lü kazanımı/donanımı, önce bireyin, nesnel sınırlarını aşarak toplumun hizmetine sunması gerekir. Yani birey ve toplum hizmetlisi olmak durumundadır; çünkü insanı eğitmenin amacı budur. Bu aynı zamanda bir *ibadettir;* birey ve toplum hizmetinde bulunma zemininde *mutluluğu,* mutluluğu yakalamak için gösterilmesi gereken *özveriyi* paylaşmadır. Bu nedenle bir Alevinin/Bektaşinin temel amacı bilim öğrenmektir; bilginin *sakisi* olmaktır; gönülleri, yürekleri aydınlatmaktır; tatlı söz ederek ışık saçmaktır; insanlık için elinden gelen bir işi ertelememektir; bağışlayıcı olmaktır; yaramaz kişilerden yaramaz işleri saklamaktır; iki kimseyi birbirine kötülememektir; kendini bir avuç toprak gibi alçakgönüllü görmektir; bilge kişiden, iyi insandan öğüt almaya hazır olmaktır.

VI) Haksızlıktan korkma

a) Tanrı yolunda yürürken, gerçeğe kavuşurken yanlış bir adım atmaktan kaçınma. Tanrı yolundaki tarikat yolcusu Dört Kapı Kırk Makam'dan geçerken "*kutsal köken*"e yönelik bir korku duymaz; yani bir Tanrı korkusu içinde değildir. Ancak, inançta kendini, amaçlanan noktaya taşırken, inanç Tanrı'sı durumundan Tanrı insan durumuna dönüşürken, bir *hata* yapmaktan korkar; bu korkuyu bir *özeleştiri* biçiminde, bir kendi kendini *kontrol* biçiminde sürekli canlı tutar.

b) Tanrı'nın bir yansıması olarak algılanan doğaya ve insana, kötülük/yıkım getirecek işlerden sakınma. Bir Alevi/Bektaşi her şeyden önce insanlığa *hizmetlidir*; canlı cansız her şeye *hizmetlidir;* bu hizmet bir tür *ibadettir. Tevhit* anlayışına göre doğadaki her şey, insan dahil; Tanrı'nın bir yansımasıdır. Ona getirilecek bir zarar, Tanrı'ya karşı işlenmiş kabul edilir.

VII) Umutsuzluğa düşmeme

a) Kutsal gerçeğe bir gün kavuşacağı umudunu hiçbir zaman yitirmeme. Alevilik/Bektaşiliğin felsefi ve teorik boyutunda bir kişi inanç kanalında yürürken, amaçladığı kutsal kökene *ulaşma*, onunla *bir olma* umudunu hiçbir zaman yitirmez. *Hakk'la Hak olacağı* günü heyecanla bekler; bu bekleyiş gerçekleştiğinde kendini *insan Tanrı* aşamasına taşımış olur; olgun/yetkin/eksiksiz olmayla belirgin *makam-ı insaniye*'ye taşınmış olur; bireyleşeceği, toplumsallaşacağı anı yakalamış olur.

b) Haklının haksızı yeneceğine inanma, bu inancını sürekli canlı tutma. Bir Alevi/Bektaşi *Hakk'la Hak olma* zemininde haklının haksızı bir gün kesinkes yeneceğine inanır; Hakk'la Hak olduktan sonra bir *yorum, yetenek* varlığı olarak indiği yeryüzünde ezilenin, ezeni bir gün alaşağı edeceğini bilir; geleceğe yönelik bu kestirimi yakalayabilmek/ yaşama geçirebilmek için *halk katında,* aynı çıkara koşanlarla egemene karşı *savaşır.* İnsanlık kazanımlarıyla kendini donatmayı bir borç bilir; bu kazanımlarını elinden almak isteyenlere karşı *direnir.*

VIII) Hırka, zembil, makas, seccade; ibret alma, hidayete erme

a) *Hırka alma*; tanrısal niteliklere bürünme, kutsallık kazanma.

İmam Cafer Sadık'a göre hırkanın imanı kapalılık, İslamı temizlik, dini tanışıklıktır.

Kıblesi pirdir; sözü Tanrı'yı anmaktır. Sırrı şevktir; canı ibadettir; açarı tekbirdir; gusulü, dünya uğraşında temizliktir; kemali doğruluktur; namazı arılıktır; yakası razılıktır; eteği dervişliktir; içi nur, dışı görmektir. Farzı söylemektir; sünneti makastır; marifeti sıdktır; yüzü pir, içi mürrebidir.

b) *Makas alma*; tanrısal ahlaka uymayan sünnet dışındaki yenilikleri terk etme; birey/toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşma. Alevilik/Bektaşilikte sünnet; mürşidin söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenmedir. Bunun dışında sünnet aramak, inançsal ahlaka aykırıdır. Uyarıcıdan aldığı bilinçle donanan Tanrı yolundaki tarikat yolcusu; bilgisini birey/toplum katına taşır. Burada bilinciyle çelişen bir davranışa giremez; bunu ahlak dışılık olarak algılar.

İmam Cafer Sadık yol ehli canların üç sünneti yerine getirmelerini zorunlu görür:

1) Birinci sünnet *Tanrı*'dır; inananların Tanrı adını dillerinden, sevgisini gönüllerinden düşürmemeleri gerekir. Burada anlatılmak istenen, inanç Tanrısının kutsanması görüntüsü altında, insan Tanrı'nın *tanıklığının* sürekli seslendirilmesidir; asıl tanık/veri kaynağının dışa vurulmasıdır.

2) İkinci sünnet Muhammet'tir; yol ehli can, Muhammet'in söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenerek kin, büyüklenme ve düşmanlığı yüreğinden atması, toplumla uyum içinde olması gerekir.

3) Üçüncü sünnet *Ali*'dir; bunun anlamı, Muhammet-Ali yoluna gönül rızası ile teslim olmadır.

c) Seccade:

a) Her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme.

Tevhit anlayışının bir sonucu olarak Alevi-Bektaşiler; kendileri dahil her şeyi Tanrı'nın bir görünümü olarak algılarlar. İnanç kanalından yeryüzüne inmesine karşın bir yorum, bir yetenek

varlığı olarak belirdiği için, çevresini diğer varlıklardan farklı yorumlayabilen tek yaratıktır. Bu bilincin bir gereği olarak her can kendini, *an-ı daim*'de Tanrı tecellilerinin huzurunda hisseder. İnsanın önceli olan gönlündeki soyut Tanrı'ya nasıl davranıyorsa tecellilerinin huzurunda öyle davranması gerekir

b) Tanrısal tecelli olarak algılanan şeye, insana büyük bir saygı ve sevgi besleme; Tanrı sevgisini tecellisine aktararak aynı sevgiyi onda yaşama/bulma.

Diğer taraftan *seccade*; tarikat yolunda bir aşamayı, makamı simgeleyen ve pirin, dedenin ya da babanın oturduğu tabaklanmış tüylü deriden yapılmış *posttur*. Bu nedenle *post hizmeti*, pirliktir, dedeliktir, babalıktır. Postlar kutsaldır; büyük bir saygı ve sevgi kaynağı durumundadır. İnançta *postun* başı *teslim;* ayağı *hizmet*; sağı *el tutma;* solu *nefsi kırma*; dışı *sebat*; içi *temkin*; ortası *muhabbet*; mihrabı *cemal;* doğusu *sevinç*; batısı *bilim*; koşulu *erenler önünde baş eğmek*; canı *tekbir*; şeriatı *yok olma*; tarikatı *acıma*; marifeti *rıza*; hakikati ise *kavuşma ve bekleme* durağı olarak algılanır.

Alevilik/Bektaşilikte On İki İmam sayısınca on iki post vardır. Bunlar:

1) *Horasan postu (pir postu);* Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'dan geldiğini bildirir; tarikatın temel taşı durumundadır; bu posta kimse oturamaz.

2) *Ahmed-i Muhtar postu (mürşit postu);* Hz. Muhammet makamı.

3) *Ali postu;* rehber makamı.

4) *Aşçı postu;* Seyit Ali Sultan makamı.

5) *Ekmekçi postu*; Balım Sultan makamı.

6) *Nakip postu*; Kaygusuz Sultan makamı

7) *Atacı postu*; Kanber Ali Sultan makamı.

8) *Meydancı postu;* Sarı İsmail Sultan makamı.

9) *Türbedar postu;* Kara Donlu Can Baba Sultan makamı.

10) *Kurbancı postu*; Hz. İbrahim makamı.

11) *Ayakçı postu;* Abdal Musa Sultan makamı

12) *Mihmandar postu;* Hz. Hızır makamı.

d) *Zembil alma*: İrfan arayıcısı olma. İrfan Arapça *bilme, anlama* anlamına geliyor. Alevilik-Bektaşilikte ise:

a) Evrenin sırlarını bilme, kavrama;

b) Uyarıcıdan alınan bilgi; gönül yoluyla elde edilen sezgisel akıl, anlamlarına gelir.

e) *İbret alma:*

a) Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlama.

b) Ben özelliklerinden arındırılmış ben özelliklerinin katılımıyla beliren toplumsal bilinçte yaratıcılık görme.

Herkesin birey *ben* özelliklerinden arındırılmış herkes için ortak payda durumuna yükselmiş *ben*; bir bakıma toplumsal bilincin kendisidir; bunun bireye *yabancılaşmasıyla* beliren biçimi ise Tanrı'dır. Yol ehli can, tanrısal güç görüntüsü altında, o gücü yaratan toplumsal temele yönelir; asıl güç/kudret sahibini yakalar. İnanç Tanrı'sı genelde toplumsal Tanrı, özelde halkın Tanrı'sı durumuna dönüşür. Ve egemenin Tanrı'sı ile halkın Tanrısı *kavgaya* tutuşur. Bu kavgada devlet bilinciyle örtüşen egemenin Tanrı'sına karşı, toplumsal bilinçle örtüşen halkın Tanrı'sının galip geleceği yargısı kesin olarak öne çıkar. Bu durum, birey sınırlarının aşılmasıyla varılan toplumsal zeminde halkın, ezilenin, yaratanın ve bunların kavgasının *kutsanmasıdır.*

f) Hidayete erme:

a) Hak yoluna girme.

b) Tarikatı benimseme.

Hakk'a yönelen her can, manevi yükselmeyle, yücelmeyle insanı Tanrı'ya ulaştıran yol olarak algılanan tarikatı benimsemek durumundadır. Aleviler/Bektaşiler; kendiliğinden var olan, varlığı kendinden başka bir varlığı gerektirmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan, her şeyin yaratıcısı durumundaki güç anlamında soyut kurgusal Tanrı kavramından çok; bunun insan bilinci içinde çekilerek potansiyel kazanmış biçimi olan Hak kavramını yeğlerle. Bu bağlamda Hak yolu, Tanrı yoludur; Tanrı yolu tarikattır. Hak divanı, Hak-Muhammet-Ali divanı, Tanrı huzurudur. Yol ehli can, Hak yoluna girip tarikatı benimseyerek, Hakk'ın huzuruna varmak ister; Hakk'ın *sureti* olarak algılanan insan-ı kâmil olmak ister. Kendini tanımak temel amacıdır; kendini tanıma Hakk'ın yüzüne ulaşmakla olanaklıdır; bir can, Tanrı'nın yüzü olarak algılanan kendi yüzünü bulduğunda/bildiğinde Hakk'ın yüzünü yakalamış demektir; bu inançtaki Hak algısını, insanda *somutlamak* demektir. Çünkü, insanın kendi yüzünden başka ve ayrı bir Tanrı yüzü yoktur; insanda tecelli eden Tanrı'dır; bu nedenle Hakk'ın yüzüne ulaşma, insanın kendi yüzünü bulması, tanıması anlamına gelir.

IX) Nimet dağıtma

Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olma.

a) *Makam sahibi olma;* ruhsal bakımdan belli bir olgunluk aşamasına ulaşmış olma. Makam, tarikat yolcusunun ruhsal bakımdan ulaştığı olgunluk *aşamasını* simgeler; bu anlamda *postu* simgeler.

b) *Cemiyet sahibi olma;* tarikata girmek isteyen, Bektaşi olmak isteyen talipleri olma.

c) *Nasihat sahibi olma;* yol kurallarını, ilkelerini ve törelerini anlatacak denli bilgi ehli olma.

d) *Muhabbet sahibi olma;* Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme gönülden sevgi ve bağlılık duyma. Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için *muhabbet meydanı* açma.

X) Aşka erme, şevke erme, özünü fakir görme

a) *Aşka erme;* tanrısal varlığı içten gelen bir eğilimle sevme; sevilende kendini yoketme, sevilenle bir olma, seveni yok yalnızca sevileni var etme.

Aşka erme yolundaki tarikat ehli can, bir âşıktır. Tanrısal varlığın gizemine bağlanarak kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde görme aşamasına yükselmiş yetkin kişi demektir. Bu nedenle tanrısal özde ölmezliğin sırrına ulaşılması durumunda beliren, sevenle sevilenin birliğini anlatmak için *âşık-maşuk* özdeyişi kullanılır.

Yine, Alevilik/Bektaşiliğin kıyısında duran, Alevi/Bektaşi ilke ve âdetlerine belirli bir sadakat duyan, ancak nasip almamış durumda bulunan kimseye de âşık denir. Nasip almamış kişi anlamında âşık terimi, tarikat içine çekilme sürecindeki meraklı araştırmacıyı belirtir. Tekkeyi ziyaret edebilir, baba ile konuşabilir.

Aşka eren tarikat yolcusu can; vecd durumunda gizli anlamını herkesin çıkaramayacağı, akla, mantığa ve şeriata aykırı şeyler söyleyebilir. Bu durum, kişiyi özgür/bağımsız kılmak için yaratılmış bir yaratıcılıktır.[1]

b) *Şevke erme*; Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkuyu duyma.

c) *Özünü fakir görme*; Tanrı uğruna dünya varlığından vazgeçme; benin geçici isteklerine aldanmama; büyüklük taslayarak tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmama.

NOTLAR

[1] Aşk her şeyden önce belirleyici anlamda *kültür-ötesi* bir şeydir; *vahşi* olduğu için de onda *mutluluk* aramanın anlamı yoktur; çünkü mutluluk da bir *kültürel olgu*dur. Aşkta mutluluk arayanlar zorunlu olarak onu *evcilleştirmeye* bir *kafese kapatmaya* çalışırlar. Aşk vahşi doğanın bir ürünü olduğu için *evcilleştirilmiş bir aşk da yoktur*. Günümüzde aşkı bulmak olanaksız mı, sorusuna evet bir ölçüde olanaksızdır, diyebiliriz. Televizyon, radyo, biraz da gazeteyle edinilen, boş filmlerle dinletilerle pekiştirilen *gündelik bilinç* ortamında insanlar, arabalarını ya da evlerini sevgililerinden daha çok sevmektedirler; sanal arkadaşlık yüz yüze ilişkinin yerini almıştır; böylesi bir ortamda gerçek aşkı yaşayan birine rastlamak gerçekten güçtür.

Aşkı bir *kültür alanı* olarak tanımladığımızda ona *insansal nitelikler* katarız: Kültürel anlamda aşk, karşı cinsten iki kişinin, iki ruh-beden bütününün diyalektik bir ilişki içinde birbirini keşfetmesi, birbirinin gizlerini ortaya çıkarmasıdır. Kendisini gizlemekten hoşlanan insan aşk olgusunu yaşarken isteyerek ya da istemeyerek bu durumundan sıyrılmak zorunda kalır, yani *ikiyüzlülüğünü* sonlandırır. Bu anlamda sevmek, birbirinin yüzüne bakmak değil, birbirinin içinden *dışarıya taşanı* gözlemektir; demek ki aşk *içeride olan bir şey değil, dışarıda olan bir şeydir*. İçeride kotarılan ancak dışarı taşınarak yaşanılabilir duruma gelen aşkı algılayabilmek *yetkin bilinçlerin* işidir: Böylesi değerler dünyasının dışında yaşayanlar için aşk, *zavallıların konusu*dur. *Sakınılan koşul*da aşk *yazık* edilir; *hastalıklı* biçime dönüştürülür. Aşkı *okuyan* ruhtur ama ruhun okuduğu aşk gözlerden *ışık* biçiminde taşar: Bu ışığa başkaca *söz* eklemek anlamsızdır; ısrarla sözle *zenginleştirmeye* kalkarsan aşkı *yıpratırsın*. Aşkta devinimi, *ummak* ve *korkmak* yaratır: Ummanın ve korkmanın olmadığı yerde aşk biter.

Aşkı öğrenirsek her şeyi öğrenmiş olur muyuz?, sorusu bence yaşamsaldır: Aşk bir *emek ürünü*yse eğer emek vermeden aşk öğrenilemez; öğrenildiğinde ise hem *doğal* hem de *kültürel* yanımız konusunda bilgi sahibi olacağımızdan *her şeyi bilmiş oluruz*, diyebiliriz.

Gelelim sûfi geleneğe: Sûfi geleneğin kaynak kimliklerinden biri olan

Platon'da aşk, *bilme*yle elde edilen bir eğilimdir ve kişiyi aşağıdan, daha cahil durumdan yukarıya, daha bilgili duruma yükselten *içsel eğilim*dir. Böylesi bir tasarımda aşk, bir *insanlaşma ortamı*dır; orada insan kendini bulur, keşfeder. Başkasına -bu başkası Tanrı'dır- ulaşmanın yollarını arar bulur. Aşk, insan olabilmek için gerçek bir *kaçınılmazlıktır;* kendini ve dünyayı yeniden kurmaya çalışan insan için zorunlu bir etkinliktir. Ruh ve beden bütünlüğünden daha geniş ve çerçeveli olarak algılanan tanrısal bütünlüğe ulaşmaktır. Aşk, gerçek bireyden *dünyaya açıldığımız* yerdir: Bu anlamda *eşiktir*. Aşk karşılıklı olarak bedenleri *ayna* durumuna dönüştürme işlemidir bir bakıma; o aynada bütün dünyayı görürüz; bir yanıyla doğaya diğer yanıyla insanlığa ulaşırız. Tek insanı sevmeyen tüm insanları sevemez. Aşkı yaşarken insan, insan olmanın tüm deneyimlerini *sanatsal bir kalıba dökerek* ve kültürel bir heyecanı tadarak yaşar. Aşk, insanın *sır* yanını açığa çıkartmakla birlikte kendisinin de hep bir *sır* yanı bulunur: *Örtülü bir ateş*tir; *sır* olmaktan çıkarıp açığa taşırsan *soğur*.

Buyruk'a göre marifet kapısı dalgıçtır; sözün anlamını bilmektir; kendini eğitmektir; dindir; kandır; sövedir; yağdır.

MARİFET KAPISI

Makalat'a göre; ilham, fehm, aşk, şevk ve muhabbet cana kondu; can dirildi; akıl egemen oldu; geleni, varanı bildi. Çünkü tüm nesneler canla dirilir, can marifet ile dirilir. Onun için marifetli canlar, erenler canıdır; marifetsiz canlar, hayvanlar canıdır. Su olarak algılanan marifet, gönül gözünden akar ve bostan olarak bilince çıkan canı sular.

Burada *ilham* inançta, kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan anlam, sezgi, bilgi anlamına gelir. *İlham,* akıl ve duyuların aracılığı olmaksızın, tanrısal gerçeklerin ve sırların, varlık ve olayların iç yüzünün, velinin gönlüne doğması biçiminde algılanır. Bu durum ancak arınmış gönüller için söz konusudur. Akıl ve duyu yanılgılarından uzak olduğu için, *ilham*'da aldanma ve yanılma payı yoktur.

Geleneksel söylemde; *Makalat*'ın bu açıklamasının yüzeysel anlaşılması sonucu, "*Akıl şeriat ve tarikat kapıları için gereklidir; marifet ve hakikat kapılarında akla gereksinme yoktur,*" biçiminde özetlenebilecek bir *ters bilinç* ortaya çıkmıştır.

Bu doğru mudur?

Bence yanlıştır. Burada anlatılmak istenen şudur: İnançtan akla atlayarak *şeriat* ve *tarikat kapılarında* eğitilen yol ehli can; *zahirden* kaçış görüntüsü altında *bâtını* yani gerçeği akılla kavrama gücüne erişmiştir. Daha açık bir anlatımla *beyin, marifet kapısı* ile birlikte daha az *düşünme etkinliğinde* bulunarak daha *üretken* bir aşamaya sıçramıştır. Nesnel süreçteki *doğal yasaları,*

birey ilişkilerini ve *toplum yasalarını*; özel bir düşünme çabası harcamadan kavrayabilmektedir. Özcesi *üretkendir*. Gördüğü, duyduğu şeyler; bunun da ötesinde görmeden, duymadan soyut olarak algıladığı şeyler arasında var olan ortak yasalar/kurallar/ilkeler kendiliğinden gibi gözüken, ama kesinlikle daha önceki bilgi birikiminin bir sonucu olan süreçte, *beynin bir yansıması* durumundaki *gönülde* belirir. *Hakk'la Hakk olma* yolunda yüründüğünden; yol ehli can, yüklendiği misyonun bir gereği olarak birey gücünün/yeteneğinin üstünde bir güç/yetenekle donanır. Akıl insandan çok inanç insanı durumuna dönüşür.

Akıl arkada, görülenler/duyulanlar, hatta, görülmeden/duyulmadan soyut olarak algılananlar *öndeymiş* gibi görünür; gerçeğinde önde olan *akıldır*. Akıl alanı terk edildiğinde; akla gereksinme duymadan ulaşıldığına/elde edildiğine inanılan hemen her şey *yok* olur.

Yine burada geçen *fehm*, inancı anlama ve bunun gereğini yerine getirme anlamını taşır. Alevilik/Bektaşilikte inanç dindir? Dinin *zahir* anlamı; insanın kutsal olanla ilişkisi betimleyen inanış ve dogmalar bütünüdür. Alevi/Bektaşi inancında ise dinin iki anlamı vardır:

a) Tarikat makamında beliren inançtır; tektanrıcı inancın dünyalaşmasıyla kazanılan ve yeni bir içerikle biçimlenen yarı-ilahi boyuttur. Akılla ulaşılan sonuçları kutsayan, düşüncenin evrimine koşut olarak değişimler/dönüşümler geçirerek *an-ı daim*'de anlamlı ve güncel kalan manevi ilkeler/kuralar bütünüdür. Tanrı'nın eksiksiz sureti olarak beliren insan-ı kâmil'in, bunun yüceltilmesi bağlamında kutbun yaşama görüşüdür.

b) Âşktır, sevgidir. Aşk, tarikat makamında beliren inanç dünyasında, kutsal köken olarak öne çıkan tanrısal varlığı, içten

gelen bir eğilimle sevmedir; sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla sevenin sevilende kendini yoketmesidir.

Fiziksel dünya, *hakikat*'in yokluktaki bir yansımasıdır. *İkilik duygusu*, Tanrı'nın varlığı gerçeğini insandan saklayan bir örtüdür. İnsanın içinde, çıktığı kaynakla yeniden birleşme eğilimi vardır. Bu nedenle insan kendi *ben*iyle bir savaşım içine girer. *Birlik*in sağlanabilmesi için *ikilik* aşılarak, *ben* fethedilir. *İkilik duygusu*nun aşılması ve "*ben*in fethedilmesi, ancak *aşk gücü*yle olanaklıdır. Bu aşk içimizde vardır; çünkü o da, Tanrı'nın kendi yapısının bir parçasıdır. Bu bağlamda, içene saz çalıp şiir söyleme yeteneği ve becerisi kazandırdığına inanılan içki olarak algılanan *aşk badesi*, kâmil insanın bilgisinden başka bir şey değildir. Tarikat ehli can, bu bilgiyle donanır; bu bilginin gereklerini yerine getirir. Tektanrıcı dinin emirleri, *bâtını* bilmeyen cahillerin yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerdir. Tarikat ehli canlardan bu emirler düşer.

Makalat'a göre cana konan ve canın dirilmesine ve aklın egemen olmasına yol açan bir diğer durum ise *şevk*'tir. *Şevk*, Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkuyu anlatır. Bu inançtan akla atlanılarak yakalanan yol sürecinde; üretken kılınan aklın, kendi yaratıları karşısında duyduğu *hazdır/onurdur*.

Canı sulayan, düşüncenin evrimini kesintisiz besleyen *muhabbete* gelince; onun da ikili bir anlamı vardır:

a) Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme karşı gönülde yanan sevgi, bağlılıktır. Bu sevgi ve bağlılığın kesintisiz yaşanmasıyla tanrısal âlemin gücü içinde erimeye koşut olarak; Tanrı'nın tarikat yolcusundan *ben* özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen *bir* ol-

ma olgusuna ulaşılır. Kurgulanan inançla özdeşleşip halk'a dönülmesiyle inanç dünyalaşır; bunun doğal bir sonucu olarak Tanrı yeryüzüne iner ve yeryüzü tanrısallaşır.

b) Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi ve bir sonuca bağlanması için yapılan cem törenidir; muhabbet meydanıdır. Meydanın Alevi/Bektaşi inancında çok özel bir yeri vardır. Meydana niyaz etmek; bir aşama olarak algılanan ve tarikat yolunda ceme katılanları temsil eden mekâna, bir dileğinin gerçekleşmesi için yakarmak anlamını taşır.

İbadet meydanı, erenler meydanı ya da Kırklar meydanı adlarıyla da anılır. Meydanın giriş kapısının iç kısmına *eşik;* meydanın orta kısmına *dâr* ya da *dâr-ı Mansur* denir. Genellikle giriş kapısının karşısında, *küre makamı* olarak algılanan bir ocak (Hz. Fatma Ocağı) bulunur. Ocak olmaması durumunda bunun yerine bir çerağ konur.

Meydana girene göre sağ taraf karşı köşede, yerden biraz yükseltilmiş bir zemin üzerinde *Hz. Muhammet makamı* olarak algılanan *Ahmed-i Muhtar Postu (mürşit postu);* bunun solunda kalan duvarın dibinde *çerağ tahtı;* bunun önünde ise *meydan taşı* bulunur.

Ocak'tan sonra sırayla giriş kapısının sol tarafındaki duvar boyunca postlar sıralıdır. Siyah renkli olan *Horasan Postu*'na kimse oturamaz, boş tutulur. Alevilik/Bektaşilikte meydan, bir ibadet yeri olarak caminin yerini tutar: Ancak, camide *şeriat;* meydanda *marifet;* camide *kıble*'ye dönüş, meydanda *karşılıklı kıble oluş* vardır. Camide hoca ve müezzin; meydanda *mürşit* ve rehber bulunur. Camide yazılı *Kuran,* meydanda *konuşan Kuran* okunur. Camii dünya meydanıdır, güven yeridir; orada yapılan ibadetler borç ödemedir. Meydan büyük mahşerdir; insanı son-

suz yaşama götüren *ölüm sahnesi*dir. Bir kurban yeri; sonsuz saltanat yeridir; orada yapılan ibadet *Mirac*'a varma içindir.

Tanrı yolundaki tarikat yolcusu sürece girince bir tür *hicrete* çıkar: Nefsinden sıyrılarak gönüle; gönülden sırra; sır'dan ruha; ruh'tan Hakk'a; Hakk'tan halk'a göç eder.

Buna koşut olarak insanın tanrısal gerçeklere ulaştığı yer olarak gönül, *Tanrı'nın Evi* anlamında insanda somutlanırken; gönlün, kalbin yönelme yeri anlamında *çerağ, post, mürşit*; Tanrı sözünü anlamaya ve bunun gereğini yerine getirmeye yönelme yeri anlamında *çerağ tahtı* ve nefs olarak algılanan *ten*'in yönelme yeri anlamında *meydan taşı* dünyalaşır.

Aleviler-Bektaşiler felsefelerinin ve teorilerinin biçimlenme sürecinde, görüşlerine kaynak olarak yücelttikleri *Hallac-ı Mansur*'u; dünyalaşan inançlarının toplumsallaştırıldığı *yer*'le yani *meydan*'la özdeş kılarak ölümsüzleştirdiler. *Dâr* ya da *Dâr-ı Mansur* adı altında bir *kurum* yaratarak, Ortodoks Sünni dünyanın uzağında ve şeriat yaptırımlarının dışında yaşamanın yolunu, yordamını buldular.

Dâr, Alevilik-Bektaşilikte; *Hallac-ı Mansur*'un asıldığı direk anlamında *darağacını* simgelediği gibi tarikatla ilgili törenlerin yapıldığı *meydan* ya da *meydan odası*'nın orta yerini de simgeler. Bunun ötesinde *dâr*, insana ilişkin tapınmanın toplumsallaştırıldığı; bireysel/toplumsal sorunların tartışıldığı ve çözüme kavuşturulduğu; kullanılış biçimine göre *işlev* kazanan bireysel/toplumsal bir *olgudur*. Bu olgunun yaşama geçirildiği bir kurumdur. Genelde *insan-Tanrı-evren*, özelde *Tanrı-Muhammet-Ali* üçlüsünün birlendiği insanın, insanlaşan tanrının *tapınma;* sazıyla sözüyle, müziği ve dansıyla birlik ve beraberlik içinde yiyip-içme;

muhabbet ederek kusurdan, günahtan arınma; kendine ve topluma görevlerini yerine getirme; bu yolla iyi insan olma *yeri/kurumudur.*

Alevilik-Bektaşilikte *dâr*'ın, duruş biçimine göre adlandırılmış dört türü vardır. Bu dört duruşun her biri, toplumsal başkaldırı kültürünün yaşatılması anısına, düşünceleri ve inançları uğruna can vermiş, dört ulu insanın adıyla simgelenir. Burada en saygın yer. *Hallac-ı Mansur*'undur. *Dâr-ı Mansur*; asılma duruşuyla temsil edilir ve darağacında asılarak öldürülen *Hallac-ı Mansur* gibi yol uğruna ölümü göze almayı, asılmaya hazır olmayı anlatır. Cemaatin ve dedenin önünde, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydan'ın ya da meydan odası'nın orta yerine gelerek, ayakları mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik olarak beklemek biçiminde uygulanan *dâr'a durmak,* bir bakıma *Mansur* olmaktır

Diğer üç duruştan, yüzüstü yere kapanma duruşuyla temsil edilen *Dâr-ı Fazlı, Fazlullah-ı Hurufi* gibi, yol uğruna başı boyundan kestirmeyi göze almayı; dizüstü duruşuyla temsil edilen *Dâr-ı Nesimi,* Nesimi gibi yol uğruna derisini yüzdürmeye hazır olmayı ve ayak mühürleme duruşuyla temsil edilen *Dâr-ı Hüseyin* ya da *Dâr-ı Fatma, Hüseyin* ya da *Fatma* gibi, yol uğruna canını vermeye hazır olmayı simgeler.

Aleviler-Bektaşiler, dinsel inancı gökyüzünden yere indirip yeryüzünü tanrısallaştırırken, ahireti de dünyalaştırdılar; dünyada *Cennet*'i kurmak için *Cehennem* yaratıcılarına karşı verilen mücadeleyi kutsallaştırdılar.

Bu genel açıklamadan sonra *nasip almış* bir Alevinin-Bektaşinin Alevi süreğinde/Bektaşi yolunda geçtiği aşamaların *gönül ka-*

yıtlarını içeren *Dört Kapı Kırk Makam* öğretisinin, üçüncü kapısını irdelemeye girişebiliriz.

Marifet Kapısı: Dört Kapı Öğretisi'ne göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan ve ariflerle özdeşleştirilen; gönül yolunda en yüce düzeye ulaşma, tanrısal sırlara erme evresi; marifet.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte üçüncü kapı ve buna bağlı on makam, *marifet* ya da *marifet kapısıdır*. Bu kapı inançta *ikinci doğum* olarak algılanan *tarikat kapısını* izler ve *kutsal kökenle* buluşma aşaması olarak bilince çıkar.

Marifet kapısında Tanrı yolundaki tarikat yolcusu; *seyrü süluk'un seyr fillah* ve *seyr maallah* makamlarını yaşar. *Seyr fillah* makamında Tanrı'da yolculuk yaparak; Tanrı niteliklerini kazanır. *Seyr maallah* makamında ise Tanrı'yla birlikte yolculuk yaparak; seven sevilende yok olur; her şeyin tanrısal olduğu *birlik* yakalanır.[1]

Sahibi: Hz. Ali'dir. Alevi-Bektaşi zeminde *marifetin Hz. Ali'nin şanına geldiğine* inanılır.

Anlamı: Tarikat yolcusunun, gönül sezgisi yoluyla elde ettiği duyular üstü bilgi.

Duyular üstü olarak algılanmasına karşın gerçekte, marifet kapısına ulaşan canın bilgi birikiminin kendiliğinden uzantısı olarak gönüle doğan bâtın bilgi/bilinç; birliği *çoklukta,* çokluğu *birlikte* düşünmeyle sağlanır. Fark kula,cem Hakk'a bağlanır; halkı görmek fark, Hakk'ı görmek cemdir. Farkı olmayanın kulluğu, cem'i olmayanın marifeti olmaz. Fark, halkın Hak sayesinde var olduklarını ve varlıklarını koruduklarını anlamaktır; bir-

likte çokluğu, çoklukta birliği görmektir. İnançta gayb, Hakk'ın kendisinden değil, kulundan gizlediği şey olarak algılanır. Gayb âlemi, duyularla tanınıp algılanabilen âlemin ötesinde bulunduğuna inanılan âlemdir. Halk içinde bulunmalarına karşın, tanrısal gizeme ulaştıkları için kendilerini halktan gizleyebilenler, yani arifler, gayb erenleridir. Hakikate ve marifete ermiş ariflerin algılayabildiği âleme, gayb-ı izafi denir. Tanrı'dan başka kimsenin bilmediğine inanılan, duyularla ulaşılmayan, akıl ve bilgiyle kavranamayan, yalnızca aşkın gerçekleri olarak algılanan salt görünmezlik âlemine, *tanrısal evren* anlamında gayb-ı mutlak adı verilir.

Duyularla algılanabilir âlemden tanrısal âleme, beş ayrı görünür olma durumunu simgeleyen varlık evrenleri sıralanır:

1) *Lahut;* beş evren sıralamasında ilk sırada yer alan, en yüksek varlık alanı; kesin varlık alanı, tanrısal evren; *lahut âlemi.*

2) *Ceberut*; beş evren sıralamasında kesin varlık alanı, tanrısal âlem durumunda olan *lahut*'u izleyen, bütün varlıkların Tanrı bilgisinde toplan-dığı ikinci varlık alanı; tanrısal erkin bir simgesi olarak algılanan *gök katı; ceberut âlemi.*

3) *Melekût;* beş evren sıralamasında üçüncü sırada yer alan; Tanrı bilgisinde toplanan gerçeklerin açılıp ortaya çıktığı varlık alanı; *melekût âlemi.*

4) *Nasut,* beş evren sıralamasında dördüncü sırada yer alan; Tanrı bilgisinde toplanan varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı varlık alanı; *nasut âlemi.*

5) *Misal;* beş evren sıralamasında son sırada yer alan; bütün varlıkların, biçimleri ve özleriyle en olgun nitelikte bulundukları varlık alanı; *misal âlemi.*

Yine inançta, *hazerat-ı hamse* olarak bilinen; varlıkların, Tan-

rı'dan doğmalarından, doğup taşmalarından başlayarak, insan-ı kâmil durumuna gelinceye değin geçirdikleri beş aşama, beş görünür olma hali vardır.

1) *Hazerat-ı gayb-ı mutlak*; henüz Tanrı'nın ad ve sıfatlarının tecelli etmediği varlık alanı.

2) *Âlem-i ceberut;* salt ruhsal âlem.

3) *Âlem-i melekut*; ruhsal âlemle maddesel âlem arsındaki geçiş âlemi.

4) *Âlem-i şehadet;* madde âlemi.

5) *Mertebe-i insan-ı kâmil;* olgun ve kusursuz insanlık aşaması.

İşte Tanrı yolundaki tarikat yolcusu *hicret*'e çıktığında bütün bu âlemleri/ evreleri/varlık alanlarını kateder; duygularından ve birey iradesinden sıyrılır; benliğini Tanrı'nın varlığında yokeder. Fena diyarı olarak algılanan bu dünyadan hareket eder; fena makamları olarak bilinen bu dünyaya özgü aşamaları geçer; fena fi'l pir olur, bütün varlığını mürşidinin kişiliğinde eritir; fena fi'l vücut'ta, bütün duygularından sıyrılarak yokluğun sınırına ulaşır; fena fi'l ehadiyet'te, gerçek varlık katına taşınır ve fena'il fena'da, yokluğun ötesine geçer.

İnancı: Adak. Alevilik-Bektaşiliğin özünü oluşturan dört inançtan üçüncüsü olan adak, marifet kapısıyla özdeşleştirilir.

Simgesi: Sudur. Su, Alevilik-Bektaşiliğin *anayasası* olarak algılanan *varoluş çevrimi*ne, geleneğin diliyle söylersek *devir öğretisi*ne göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan, dört öğeden biridir; marifet *simgesi* durumundadır.

İmam Cafer Buyruğuna göre insan kökende, her biri bir kapı insanın kökeni durumunda bulunan ve *anasır-ı erbaa* adı verilen *hava, su, toprak* ve *ateş*'in birleşiminden oluşur. Bu dört nesne, dört tabana oturur ve insan dahil varlık türlerinin oluşumuna katılmanın ötesinde kimi anlamlar içerir.

İnançta; gönül verme, kabul etme suyun uzantısı durumundadır. Bunun da on özelliği vardır:

a) Akıl;
b) Bilgelik;
c) İlim;
d) Öğüt;
e) Düşünce;
f) Hayır;
g) Kemal;
h) Erdem;
ı) Bağışlama;
i) Cömertlik;

Kavmi: Arifler. Arifler, insan-ı kâmil aşamalarından üçüncüsünü temsil eden marifet kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin su olduğu kabul edilen, dört tür insandan üçüncü tür insanları oluşturur; *marifet kavmidirler.*

Makalat'a göre; arifler, marifet kavmidir; asılları sudur. Su arıdır, arıtıcıdır; arifler de arıdır, arıtıcıdır. Ariflerin ibadeti tefekkürdür; seyirdir; nazar sahibi olmaktır; dünya ve ahireti terk etmektir; nazar ile edep beklemektir; arzulayıp Hakk'a ulaşmaktır. Tarikat yolunda hakikata ve marifete ermiş olanlara arifler denir. Onlar, halk içinde bulunmalarına karşın, tanrısal gizeme ulaştıkları için kendilerini halktan gizleyebilenlerdir.

Yine *Makalat'a göre* baş arş'a benzer, gönül Uçmak'a; dünya muhabbet evidir, ahiret nimet evi; gönül marifet evidir, marifet hem dünyadan, hem ahiretten yeğdir.

Akıl Ay'a benzer, marifet güne benzer, bilimler ise yıldızlara benzer. Marifet ağacının dibi gönülde, başı gökten yukarıdadır; marifet ağacının başı tevhit, özü imandır; dibi yakınlık, kökü tevekküldür, yemişi ilimdir. Beş budağı vardır:

1) *Şevk*; insan gönlünün Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkusu;

2) *Muhabbet;* tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme karşı gönülde uyanan sevgi, bağlılık;

3) *İnayet;* Hakk'ın kulunu kayırması;

4) *İradet;* verilen bir sözü, içten gelen bir istekle yerine getirme; sözünde durma, sözünün eri olma;

5) *Kurbiyet*; yol ehli canın, gönlünü Tanrı dışındaki her şeyden arındırarak tanrısal nitelikler kazanması ve bu yolla Tanrı'ya ulaşması.

Kardeşi: Bir Pir'den el tutup kâmiller önünde musahip olmakla tarikat ve marifet ya da tarikat kapısı ve marifet kapsına kardeş olunur.

Musahip, ikrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının (karı-koca) seçtiği kefil anlamında eştir; yol arkadaşıdır; yol kardeşidir.

İkrar töreninde, karı-koca birlikte nasip alır; kadın, bir başka kadının kocasını; erkek ise bir başka erkeğin karısını musahip seçerek meydana girer.

Selamı: Esselam-ü aleyküm ey nur-u marifet erenleri.

Cünubu: Nefsini belmemek.

Babası: Hz. Ali

Abdesti: Nefsini bilip Rabbini tanımak

NOTLAR

"Marifet binbir kapıdır. Anlamı, Tanrı'nın bir adıdır; binbir kelamıdır; binbir köşesidir. Arifler, abidler, özünü bilenler bu kapıyı açarlar; yani, Uçmak'ın sekiz kapısını açarlar; Tamu'nun yedi kapısını yüzlerine kaparlar. Halifeler, pirler, zâkirler bunu bilsinler; taliplere, bilmeyenlere öğretsinler. Bunu yapmazlarsa yedikleri haramdır; taliplerin veballeri boyunlarında kalır." (Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 198)

Buyruk'a göre marifetin makamları: 1) Edep; 2) Heybet; 3) Sabır; 4) Kanaat; 5) Utanmak 6) Cömertlik; 7) İlim; 8) Teslim ve rızada olmak; 9) Marifet ve 10) Kendi özünü bilmektir.

Makalat'a göre marifetin makamları: 1) Edep; 2) Korku; 3) Perhizkârlık; 4) Sabr-u kanaat; 5) Utanmak; 6) Cömertlik; 7) İlim; 8) Miskinlik; 9) Marifet ve 10) Kendi özünü bilmektir.

I) Edepli olma

Eline-diline-beline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durma.

Alevi-Bektaşi ahlakının temelini oluşturan edep; el-dil ve bel sözcüklerinin ilk harflerinden türetilmiş olarak algılanır. Bir Alevi-Bektaşiye göre hizmetteki edep, hizmetin kendisinden daha değerlidir. Edep kapsamında üç şey önemlidir:

a) *Eline sahip olmak*: Hırsızlık yapmama, kan akıtmama anlamında, Alevi-Bektaşi barışçılığının ve cana saygısının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi-Bektaşi eli, suç işleme aracı olmaktan çıkarıp güzellikleri yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

b) *Diline sahip olmak*: Yalan söylememe, sözle insanları birbirine düşürmeme, kov ve gıybette bulunmama anlamında, Alevi-Bektaşi açıklığının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi-Bektaşi dili, dedikodu yapma, fitne ve fesada katılma aracı olmaktan çıkarıp doğruyu söyleme, söz güzelliğini yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

c) *Beline sahip olma*: Nefsine sahip olma, zina yapmama anlamında, gayrı meşru ilişkilerden uzak durma anlayışının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi-Bektaşi cinsel organları, zina aracı olmaktan çıkarıp herkesin eşiyle, sevgilisiyle birlikte yaşamasının güzelliklerini yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

Edep, aklın görünüşüdür. *Umudunu, ummadığına bağla*, özdeyişi, *umudunu, ummadığın yerden daha fazla gözle* anlamına-

dır. Gönül gözüyle görür, akıl ve sezgiyle bakarsan hünersiz kişi senin öğretmenin olur. Hz. Ali'ye sorarlar, *"-Edebi kimden öğrendin?"*, diye. O da cevaplar, *"-Edepsizden"*. Hz. Ali'nin cevabı bize *karşıtların birbirinin öğretmeni olduğunu* anlatır.

Kişi için en kötü şey, *cahil kişi tarafından övülmektir*. Çünkü cahil bir kişinin hoşlanacağı bir işi yapmış olduğumu kanıtlar. Cahil bir kişi bana bakıp *gülerse*, bende *kendi cahilliğinden* bir şey görmüş demektir. Bütün bunlara karşın *kendi görüşünü beğenenlerden olma*, danışacak kimse bulamazsan *külahına danış*.

Buyruk'a göre elini-dilini ve belini kötü kullanan uğrudur. Uğrunun Dört Kapı Kırk Makam ve on yedi erkânda yüzü karadır. Uğru dört çeşittir.

a) El uğrusu; mal uğrusudur, mal çalan kimsedir; Tanrı katında yüzü karadır.

b) Dil uğrusu; bilgiliden bilgiyi öğrenip başkasına kendisininmiş gibi anlatan, onları aldatan kimsedir; iki dünyada yüzü karadır.

c) Yol uğrusu; bir kâmil mürşitten yolun törelerini öğrenip talipleri kandırarak onlara babalık/dedelik yapan kimsedir; iki dünya da yüzü karadır.

d) Gönül uğrusu; bu bir bel uğrusudur; sarkıntılık edip bir bacının gönlünü çalan; işi bittikten sonra çekip giden kimsedir; Dört Kapı Kırk Makam, on yedi erkânda yüzü karadır.

II) Bencillik, kin ve garezden uzak durma

a) Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, ulaştığı marifet aşamasından düşme endişesini/kuşkusunu taşıması ve bu durumdan korku duyması.

Tarikat ehli canda, Tanrı korkusu yoktur; Tanrı'ya ulaşma yo-

lunda bir yanlış yapacağı korkusu; bir şeyi yanlış anlayacağı kuşkusu vardır.

a) Kendine yönelik eleştiriyi/sorgulamayı sürekli canlı tutarak/öne çıkararak bencillikten, kinden ve garezden uzak durma.

b) Koruyucu bir korkunun/kuşkunun kuşatıcılığında her an vicdanını dinleme; ayna olarak algılanan secdede kendini izleme; eksikliklerini/kusurlarını saptama ve yeni güne daha arınmış olarak çıkma.

Tanrı celal sıfatı ile kendi yüceliğini/ululuğunu/enginliğini gösterecek ve buna dayalı bir korku yaratacak biçimde insanın gönlünde tecelli eder. Bu Tanrı'nın heybet durumudur. Tanrı gönülde, heybet durumunda görünüş alanına çıkmasıyla insan, *gaybete* girer (kendinden geçer). Gaybet, Tanrı'da yok olma yolunda bir aşama olarak algılanır; Hakk'tan gelen doğuşlar ve feyizler nedeniyle çevreden ve kendi fizik varlığından soyutlanma biçiminde beliren, her şeyden habersiz olma durumunu betimler. Gaybet durumuna giren tarikat yolcusu, kalbini Tanrı'dan başka her şeyden arındırır; Tanrı'yla birlikte olmanın huzurunu yaşar. Bütün benliğini Tanrı bilincine yönelttiği için çevreden ve bu arada kendi duyularından soyutlanır. Bu dünyada olmasına karşın, tanrısal gizemle örtülür ve bir bakıma yok olur. Tanrı cemal sıfatıyla insanın gönlünde görünürse üns (sevinç) oluşur.

III) Perhizli olma

a) Hiçbir şeyde aşırı olmama/aşırıya kaçmama
b) Ulaşılan manevi aşamasın verdiği sarhoşluktan korunma; bu hazzı yanlış algılayıp kendini yitirmeme.
c) Mahrem olan şeylerden kaçınma/uzak durma.

Yol insanı *perhizli* insan demektir: Perhiz, insanın isteklerini

ertelemesi anlamına gelir. Demek ki isteklerini *ertelememeyen* yol inanı olamaz, adanmış bir bilinci-inancı taşıyamaz. Diğer taraftan perhizli olmak, çileye girmektir.

Çile, yüksek düzeyde bir ruhsal ve ahlaksal duruluğa ulaşmayı, en zor koşullar altında bile Tanrı bilincini ve sevgisini koruma ve geliştirme kararlılığını simgeler. Kırk günlük süreyi kapsayan çile, tekkelerin çileevi denilen bölümlerinde geçirilir.

Mürşit, çileye girecek dervişin elinden tutar ve onu çileevine götürür. Hücre biçimindeki çileevinde, ibadet araçları dışında, hiçbir şey bulunmaz. Yemek ve su, dışarıdan getirilir. Çile süresince derviş, Tanrı'ya saygısızlık etmemek için, oturduğu yerde ve alnını sert bir zemin üzerine koyarak uyur. Uyku dışındaki tüm zamanını ibadet, dua ve zikirle geçirir: Zorunlu olmadıkça dışarıya çıkmaz ve kimseyle konuşmaz. Çile sonunda mürşit, çileevine giderek dervişten çile boyunca gördüğü rüyaları dinler; çilesini tamamlayan derviş yıkanır, çamaşır değiştirir; bu durumu kutsamak için tığlanan kurbanın etinin suyundan pişirilen çorbayı içer, etinden yer.

Doğadan ve toplumdan uzaklaşarak, yalnızca kendini dinleyerek gerçeği arama. Bu bir tür *çilecilik*tir; ancak bu çilecilik, *doğa*ya ve *ek-doğa* olarak algılanan toplumsal dünyaya aykırı davranmak değil, haksızlığa uyulmasını sağlayan bir disiplin aracı hiç değil. Peki öyleyse ne? *Ham ervahlık*tan kâmil duruma gelebilmek için bir eğitim sürecine giren insanın, dünyasal isteklere karşı dayanıklılığını ya da perhizli olma durumunu arttırabilmek için geçici olarak başvurulan eğitim yöntemidir sadece.

IV) Sabır gösterme

a) Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı'dan başka kimseye yakınmama.

b) Kutsal gerçeğe giderken aceleci olmama; taşkınlık yapmama; ölçüyü elden bırakmama

c) Mürşidin verdiği kadarıyla yetinme; nefsine uyup mürşidinden taşıyamayacağı/ kaldıramayacağı isteklerde bulunmama.

Yol insanı, kendini bilmek buyruğunun izinde kendini eğitim sürecine soktuğunda, her şeyin bir anda öğrenilemeyeceğini bilmesi gerekir. Eğitim başlangıçta ya da başalangıç aşamalarında bir tür *çile*dir. Dört Kapı Kırk Makam eğitim öğretisini ölçü aldığımızda ilk iki kapının durumu böyledir. Eğitimin sonraki kapılarına ulaşıldığında, yol insanı, kendi aklının sonuçlarına önce saygı duyar, giderek âşık olur. Böylece eğitimini tamamlamış olur. Görüldüğü gibi eğitim, uzun bir yoldur ve sabır gerektirir. Sabır göstermeyen, edindiği bilgiyi içselleştiremeyeceğinden ya *ne oldum delisi* olup çıkar ya da mürşidinden taşıyamayacağı isteklerde bulunur.

V) Utanma

a) Yakışıksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma.

b) Kınanma, ayıplanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma.

Şunu unutma: Bilimin, edebin, alçakgönüllülüğün, günahtan-olumsuzdan kaçınma-nın, doğruluğun *sermayesi* utanmadır. Bunun da bir ölçüsü vardır: Utanmaktan kendine yarar geleceğini görüyorsan, o zaman utanmak gereklidir. Yok eğer *ziyan* gelecekse o zaman *utanma.*

Yol insanı, eğitim sürecinede *eksikliğini-cahilliğini* bilgisini ölçebilmek için sürekli *canlı* tutar. Daha bilgili ve eksiksiz olarak algıladığı öğretmeni karşısında *kınanma-ayıplanma* endişesi duyar. Bu endişe, *utanma* biçiminde dışa vurur.

VI) Cömert olma

a) Bilgisini ehlinden esirgememe

b) Bilgisinden layık olanı yararlandırma.

c) Bunu bir ibadet olarak algılama ve bu yolla kendini temizleme/arı kılma.

Cömert olma Alevilik-Bektaşilikte, *kendini temizleme* yönteimidir ve bir ibadet olarak algılanır. Bu ibadete zekât adı verilir. Ortodoks İslamlıkta zengin bir Müslüman, malındaki *kirlilikten* kurtubilmek için malının kırkta birini yoksullara dağıtır. *Zekât* dendiğinde de bu anlaşılır. Alevilik-Bektaşilikte ise zekât dendiğinde, yol eri can edindiği bilgiyi *ehline-ihiyacı* olana vererek üzerindeki kirlilikten kurtulur.

VII) İlim öğrenme

a) Tarikat yolunda, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulma.

b) Sezgisel aklını kullanarak kesin bilgiye ulaşma.

Doğa, yapısında *gizli* olan *neden* tarafından *belli bir sona yazgılıdır*: Örneğin *tohum*, ağaç olmaya, *yumurta* civciv olmaya yazgılıdır. İşte Bâtınilikte, bu yazgıyı *yazana* tanrı adı verilir. Kendini yetiştiren *yazgı defteri* olarak algılanan *levh-i mahfuzda* yazılanları okuyabilen *zamanın yerine geçer* ya da *zaman olur* ve *hareketi ölçer*. Sen zamanı ölçemezsen, zaman seni ölçer; küfretmek isterse küfreder, dövmek isterse döver. Kimi kez kötü iş yapanlar bunu zamandan bilir; bu doğru değildir. Kendini zamanın yerine geçiremeyenler için *zaman*, yaşamın ayak bağıdır; bilinçsiz olursan, yani kendini bilmezsen *zaman* denilen zincire bağlı kalırsın. O zaman Tanrı'yı bilmek istersen, *kendini bil*. Yol olmayan yerde *yol arama;* yol olmayan yerde yol gözlemek ya da yol

aramak *azgınlık* işaretidir. Vahdet, *birliği* ifade eder; onun için Tanrı *birdir* deriz. Kesret, *çokluk*tur; çokluk hep *çifttir*, yani *ikişer-ikişer*dir: Örneğin nesne-can, dağılma-derilme, akıl-nefs vb. gibi. Nesne-can *karşıtlığında*, varlık yokluktan, zâhir-bâtından, güzellik-çirkinlikten *iyi*dir; bu *iyi* düşünebilmemizin *aracı* olmasından dolayıdır. Yoksa zâhirin *özü* ile bâtının*niteliği*" arasında bir özdeşlik vardır; demek ki o da *iyi*dir. Daha doğrusu *karşıtlara* iyi-kötü nitelemesiyle bakılmaz. Doğayı ve doğa parçalarını, *belli bir sona yazgılı kılan neden,* her şeye gücü yeten bir *kimlik* olarak algılanır: Örneğn Güneş, aydınlığa *aracıdır*, bulut yağmura. *Gizil nesnellik* durumundaki Tanrı, nedenleri birbirinin *aracısı* haline getirerek bir *karışım* yarattı, yani bir *düzen* kurdu. Aracı ortadan kalkarsa *karışım* bozulur, *düzen* ortadan kalkar. Kendini bilmek isteyen kişi *aracıya* değil *amaca* bakacak; amacı ne ise onu gözleyecek. Şu âlemde hiçbir şey *nedensiz* değildir.

VIII) Miskin ola

a) Kendisine hiçbir varlık tanımama.

b) Eyvallah Kapısı'nın kulu olma bağlamında; edilen bir sözü, yapılan bir işi, gösterilen bir tavrı olumlama/onaylama/benimseme; razı olma, itaat etme; teslim olma, bağlanma.

Yol insanı, bir yönü ile *hiççi*dir, yani kendini doğa ya da doğanın canı karşısında kendini bir hiç olarak görür. Bu durum inanç dilinde kendisine *hiçbir varlık* tanımama olarak algıalanır. Bu durum ilk abakışta bir *eksiklik* gibi görülebilir. Gerçek öyle değildir. Alevilik-Bektaşilik *insanın akıl alanı ve doğanın akıl alanı* olmak üzere iki akıl alanı üzerine yapılanmıştır. İnsanın akıl alanı yanılgılıdır, doğanın akıl alanı ise *yanılgısız*dır. Marifet de-

nilen gerçeğe ulaşmak isteyen yol eri, her iki aklı da kullanır. Ancak belirleyici olan *doğanın aklı* olduğu için kendisini doğa karşısında, inanç diliyle söylersek Tanrı karşısında bir *hiç* olarak görür.

Alevilik-Bektaşilikte *akıl* dendiğinde, hemen hepimizin bildiği; *doğadaki şeyleri tanımayı, ne söyleyeceğini, nasıl yapacağını bilmeyi sağlayan insan yetisi,* anlamının dışında anlamları vardır. Öncelikle, *görünür dünyanın ötesindeki şeyleri anlamayı sağlayan; kalpten, gönülden kaynaklanan ve içe doğuş biçiminde beliren sezgisel kavrayıştır.* Ötesinde, *yasa, içgüdü vb. biçimlerde beliren doğadaki temel eğilim; doğanın aklı*dır ya da doğrudan *Tanr*"dır, *Akıl-Tanrı*dır.

Aleviler-Bektaşiler öğrenmeyi, Allah'tan gayri olanı tasfiye ederek gerçekleştirdiklerine inanırlar. Allah'tan gayri olanı tasfiye edebilmek için "*tarik-i tasfiye'* adını verdikleri "*arınma, temizlenme yolu*"na girmeleri zorunludur.

Öğrenmeye aday olan kişi yola girmek için bir mürşide başvurur, dileğini iletir. Koşullar uygunsa mürşit ona "*el verir*", nasip verir. Nasip terimi özünde; nasibinde olanı ona vermek demektir. Arınma yolu anlamında tarikat, şeriatla hakikat arasında bir köprü olarak algılanır.

Mürşit, yola girmek isteyen talibin elinden tutar ve onu köprüye çıkarır. Köprüden karşıya nasıl geçeceği ise "*tarik-i tasfiye*" denilen arınma yolunda gerçekleştireceği öğrenme eğilimiyle olanaklıdır. Süreç içinde öğrenci, eğiticinin aydınlatmasıyla arınmanın nasıl yapılacağını öğrenir. Bu yolda ne kadar ilerleyebileceği doğrudan kendi ilgi ve yeteneğine kalmıştır.

İnançta bilgi, sonsuz bir ışık kaynağı ya da sürekli akan bir su olarak algılanır. Aleviler-Bektaşiler bunu, "*Kabına daha çok su al-*

mak isteyenin kabını genişletmesi gerekir, kabı büyüdükçe aldığı su fazlalaşı"r, özdeyişiyle açıklarlar. Mürşit ona sadece yol gösterir. Nasıl yapacağını söyler ancak eline geniş bir *kap* vermez. O nedenle nasip alır almaz cana, "*Seni sana teslim ettik!*", denir.

Burada akıl, öğrenmede önemli bir araç olarak öne çıkar: "*Seni sana teslim ettik!*", öydeyişiyle düşünerek gerçekleri yakalamasının, bir anlamda keşfetmesinin gereği vurgulanmış olur.

Aklın, insan/insanlık yaşamı boyunca evrim durumunda olduğuna inanılır. Küçük yaştaki akıl ya da aşağı insanlık durumundaki toplumsal akıl ile olgunluk yaşındaki ya da yukarı insanlık durumundaki toplumsal akıl arasında fark olduğuna inanılır. Aklın evrim aşamaları 4 biçimde ayrımlanır: l) Gece nurundan akıl; 2) Gün nurundan akıl; 3) Arş nurundan akıl; 4) Aşk nurundan akıl.

Kabını sürekli genişleten yol ehli can, belirtilen aklın aşamalarını geçerek aşk nurundan akla, yani *akl-ı küle* ulaşır. Akl-ı küle ulaşılması durumunda insanlar açısından edinilen ve aktarılan bilgiler arasında bir fark yoktur, yani *aklın yolu bir*dir.

IX) Özünü bilme

a) Son amacını âlem-i ekber'de bulan ve küçük âlem olarak algılanan insanı tanıma.
b) Bu yolla son amacını âlem-i asgar'da bulan ve büyük evren olarak algılanan âlem'in farkına varma.
c) Bu bağlamda Tanrı'nın bütün sıfatlarının insanda tecelli ettiğinin ayrımına erme.

Alevilerde-Bektaşilerde *gönül bilgisi* özünü bilmenin bir koşulu durumundadır. İnançta gönül bilgisiyle donanmış yol ehli can, kendinin yüceltilmesinin bir ürünü olan ve büyük evren adıyla

anılan bâtında, Tanrı adına tasarrufta bulunan kutbun teninden/canından başka bir şey olmayan tanrısal âlemde buluşmak ister. Çünkü o, kendi *kanıtı*dır; bu yolda yürümesine *engel* oluşturan şeriatı yadsır. Kendi içindeki eğilimi *tanrısal eğilim* olarak algılar ve bu eğilimin dışarı taışınmasını *vahiy* olarak inanca taşır.

X) Arif olma

Arif olma dendiğinde, Tanrı'nın; gönül bilgisi, duyarlığı, derinliği yoluyla kendisiyle bütünleşmesine izin verdiği ve bu yolla, kendi yüce varlığını görebilmesi lütfunu sağladığı, kendi özünü tatmanın zevkini verdiği *ariflerle* simgelenen yüksek olgunluk aşamasına *ulaşma* anlaşılır.

Arifin İlahi Hakk'ın özünü tatması durumunda; bilenle bilinen, tek bir varlık olur. Arif bu konuma, kendiliğinden ya da bilimle/öğrenimle değil, duyuş ve seziş yoluyla yükselir; bilgi ötesindeki dünyada olup bitenleri bilme yeteneğine kavuşur.

Tanrı ya da tarikat yolcusuna görünen ve onu yolda yüce aşamalara taşıyan kemal halleri dörttür:

a) *Feth-i karib*; kula açılan ve onu nefsin derecelerine taşıyan kalp makamı;
b) *Feth-i kudret*; tarikat/yol sevgisini yayarak gönülleri açma, ruhları ışıklandırma, Ali sevgisini çoğaltma;
c) *Feth-i mutlak*; zat-ı ahadiyet'in (Tanrı'nın) tecellisi.
d) *Feth-i mübin*; kula açılan velâyet makamı.

Buyruk'a göre hakikat kapısı incidir; sözün anlamına, kendi özüne ermektir; gerçeği görmektir; fazilettir; candır; kilittir; ışıktır.

HAKİKAT KAPISI

Hakikat inançta, Hakk'ın tarikat yolcusundan özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen şeydir. Hakikat bir *ilham makamıdır*. İlham, kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan *anlam, sezgi, bilgidir*. Akıl ve duyuların aracılığı olmaksızın, tanrısal gerçeklerin ve sırların, varlık ve olayların içyüzünün, velinin gönlüne doğması biçiminde algılanır. İlham, ancak arınmış gönüllere iner. Akıl ve duyu yanılgılarından uzak olduğu için, ilham'da *aldanma* ve *yanılma* payı yoktur.

Akılla çelişir gibi görünen bu durum aslında bir görüntüdür. Şeriat ve tarikat kapılarında akılla donanan ve artık fazlaca bir düşünme eyleminde bulunmadan da akılla gidilen sürecin sonuçlarına ulaşabilen insan, üretici insandır. Bu üretici insan marifet kapısıyla birlikte ve inanç kanalında, Hakk'la Hak olmayı amaçlayan bir varlık olarak öne çıkar. Sezgileriyle yürüyor gözükür. Daha doğrusu genelde marifet kapısıyla, özelde hakikat kapısıyla Tanrı yolundaki tarikat yolcusu; inanç varlığı ile somut varlığının üst üste örtüşmesi sürecinde, normal insanlardan farklı kimi yetilerle, doğaüstü güçlerle donanmaya başlar. Bu durum, halk adına, topluluk adına kimi misyonları yüklendiğini gösterir. Yüklendiği misyonun gücü, birey gücünün üstünde olduğundan, üstelik bu misyon akılla/mantıkla çelişen zaman ve mekânda gezdirildiğinden, bakıldığında duyulur ötesi bir kanalda ilerliyormuş izlenimi uyandırır. Aklın altyapı görevi üstlendiği bir zeminde; toplumsal güç, inanç yaratısı biçiminde öne çıkar.

Gizli, örtük ve perdelenmiş olan ve toplumsal güçle giydirilmiş durumda bulunan tanrısal gerçeği açığa çıkarmak, hakikat kapısındaki can ehli için bir tür keşif olarak algılanır. Tanrı'nın kendine bağışladığı esin kaynağı ile sıradan insanlara kapalı olan gerçekleri kavrayabilir. Böylesi bir durumda Hakk'la arasındaki perde ortadan kalkar. Tarikat yolcusunun, gizli hakikati açığa çıkarması üç aşamada gerçekleşir:

1) Aklın kesin kanıt kullanarak, Tanrı hakkında kesin bilgi sahibi olması (*muhadara-ilim-yakin*);
2) Açıklama ve bilim yoluyla bilme (*mükâşefe-ayn el-yakin*);
3) Tanrı vergisi olan bir esinle aracısız bilme (*müşahede-Hakk ül-yakin*).

Görüldüğü gibi Hakk'la Hak olan insan-ı kâmil; zaman ve mekândan *bağımsızdır*. Buna karşın insan-ı kâmil dışında kalan her şey, yani Tanrı'nın birliğinin dışında kalan çokluk, çokluğun oluş ve yokoluş yasaları, zaman ve mekân kalıplarına *bağımlıdır*. İnsan-ı kâmilin bu özelliği onun, Hakk'tan halk'a indiğinde yeteneğini/yorumunu kutsayacak olan inanç yanını oluşturur. İnancın çizdiği yuvada, ilahi nurun tecelli edip nefsin ölmesiyle bir *gönül yaşamı* başlar. Böylesi bir gönül yaşamı süren mürşidin, gönülleri ferahlandıran manevi gücü, *nefes* olarak algılanır. Nefesiyle bir mürşit şunları anlatmak ister:

1) Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren birlik dolusunu içtik, bu nedenle şaraba gereksinmemiz kalmadı. Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak Hakk'a kavuştuk; bunun için mihraba gereksinmemiz kalmadı.
2) Bizim yolumuzda canın önemi yoktur, biz *cananı* arıyoruz. Gönlü Kâbe bilir, gönüle ulaşma yolunun kurallarına uyarız. Biz; bu nedenle *insana* secde ederiz; bizim için bundan başka bir *ibadet* biçimi yoktur.

3) Kuran'ın gerçeklerini ortaya çıkaran bizleriz. Biz Kuran'ı insanın *yüzünde* bulur ve oradaki Kuran'ı okuruz. Bize başkaca bir Kuran gerekmez.
4) Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan, ama yılmayan insanlarız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla dönmeyiz. Biz zaten meleklerle dostuz. Bu nedenle günah-sevap melekleri bizim günahımızı-sevabımızı *yazmayı* bırakmıştır.

Bu kısa açıklamadan sonra nasip almış bir Alevinin-Bektaşinin Alevi süreğinde/Bektaşi yolunda geçtiği aşamaların gönül kayıtlarını içeren Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin, dördüncü kapısını irdelemeye girişebiliriz.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, dördüncü kapı ve buna bağlı on makam, hakikat ya da hakikat kapısıdır. Bu kapı inançta kutsal köken'le buluşma olarak algılanan marifet kapısını izler ve tanrısal âlemin gücü içinde erime olarak bilince çıkar.

Bu *Hak* ile *yaşama* olgusudur. Tanrı yolunda manevi yolculuğa çıkan tarikat insanı *hakikat* kapısına ulaştığında; *seyr illallah* (Tanrı'ya yolculuk), *seyr fillah* (Tanrı'da yolculuk) ve *seyr maallah* (Tanrı ile birlikte yolculuk) *seyrü sülük* aşamalarını tamamlamış ve seyr anillah (Tanrı'dan yolculuk) aşamasına ulaşmış olur.

Hakikat Kapısı: Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında dördüncü sırada yer alan ve muhiplerle özdeşleştirilen; Hakk'ı görme, tanrısal âlemin gücü içinde erime evresidir; *hakikat*.

Tanrısal âlemin gücü içinde erime; tanrısal özde ölümsüzlüğü anlatır; bu bir beka durumudur. Beka öğretisi en belirgin biçimini Hallac-ı Mansur'da (857-922) alır. Onun *Enel Hak* sözü beka'-

nın, Tanrı'nın kendisi olduğu anlamına gelir. Beka durumuna ulaşan kul, Tanrı'nın varlığıyla var; O'nun ezeli ve ebedi oluşuyla ezeli ve ebedi olur.[1]

Sahibi: Hz. Ali'dir. Alevi-Bektaşi zeminde hakikatın, Hz. Ali'nin şanına geldiğine inanılır.

Anlamı: Bâtına, tarikata ilişkin bilgi.

Simgesi: Topraktır. Toprak, Aleviliğin-Bektaşiliğin *anayasası* olarak algılanan *varoluş çevrimi*ne ya da geleneğin diliyle söylersek *devir öğretisi*ne göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan, dört tür öğeden biridir; hakikat *simgesi* durumundadır.

İmam Cafer Buyruğuna göre insan kökende, her biri bir kapı insanının kökeni durumunda bulunan ve *anasır-ı erbaa* adı verilen *hava, su, toprak* ve *ateş*'in birleşiminden oluşur. Bu dört nesne, dört tabana oturur. Ve insan dahil varlık türlerinin oluşumuna katılmanın ötesinde kimi anlamlar içerir.

İnançta toprak, *Şah-ı Merdan Ali*'dir. Velilik ve kerameti o ortaya çıkarmıştır. Velilik ve kerameti o ortaya çıkarmıştır. Toprak insanoğluna sunulmuş en yüksek varlıktır; bu nedenle toprak olmak, kişinin özünü bilmesidir. Kişinin ruhundaki *huzur*, toprağın uzantısı durumundadır. Tanrı cenneti onun üzerine kurmuştur. Toprak en yüce bilimin ayrıntılı kitabıdır. Toprağın on özelliği vardır:

1) Yoksulları gözetici olma;
2) Hayır öğütlü olma;
3) Adil olma;
4) İnsaflı olma;
5) Rızadan geleni nur bilici olma;

6) Bilim sahibi olma;
7) Hakikati sayan olma;
8) Hakk'a yakın olma;
9) Andında durma ve
10) Vefalı olma.

İnancı: Vuslat. Alevilik-Bektaşiliğin özünü oluşturan dört inançtan biri olan *vuslat*, hakikat kapısıyla özdeşleştirilir. İnançta vuslat'ın ikili anlamı vardır:

a) Tarikat yolunda tüm manevi aşamaları geçerek Tanrı'ya ulaşma; *visal-i Hak*
b) Tanrısal ülküden ayrı düşecek gövdeye giren ruhun, gövdeden çıkarak yeniden tanrısal ülkeye dönmesi; *Hakk'a yürüme.*

Kavmi: Muhiplerdir. Muhipler, insan-ı kâmil aşamalarından dördüncüsünü temsil eden hakikat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin *toprak* olduğu kabul edilen, dört tür insandan dördüncü tür insanlardır; *hakikat kavmi* durumundadırlar.

Makalat'a göre muhipler, hakikat kavmidir. Asılları *topraktır*. Toprak, teslim-i rıza anlamına gelmektedir. Muhiplerde teslim-i rıza olmak durumundadır. Muhiplerin *ibadeti* münacattır; seyirdir; müşahededir; arzularını yenmektir; Hakk'ı bulmaktır; halleri birikip bir olmaktır.

Kardeşi: Talip üzerinde pir hakkının var olduğunu kabul etmekle hakikat ya da hakikat kapısının kardeşi olunur.

Selamı: Esselam-ü aleyküm ey nur-u hakikat erenleri.

Cünubu: Kendi ayıplarını örtüp başkalarının ayıplarını açmaktır; aklı ile bildiğine kalbi ile onayladığına inanmamaktır.

Babası: Muhammet Mustafa'dır.

Abdesti: Kendi ayıbını görüp başkalarının ayıbını örtmek

NOTLAR

"Hakikat Hakk'ındır; bir kapısı vardır. Bir nesne ile bağlanır, bir nesne ile açılır: Musahipsizlikle bağlanır, musahiplilikle açılır."(Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 198)

Buyruk'a göre hakikat kapısının makamları:

1) Türab olma; 2) İradet; 3) Eline-diline-beline sahip olma;

4) Seyir; 5) Tevekkül;

6) Sohbet; 7) Sır; 8) Rıza; 9) Düşünce ve

10) Tanrı özlemini yürekten çıkarmama.

Makalat'a göre hakikat kapısının makamları:

1) Toprak olma; 2) Yetmiş iki milleti ayıplamama;

3) Elinden geleni men'kılmama;

4) Dünya için yaratılmış mecmu nesne, ondan emin olma;

5) Mülk ıssına yüzün sürüp, yüzü suyun bulma;

6) Sohbette hakikat esrarın söyleme; 7) Seyir; 8) Sır;

9) Münacat; ve 10) Müşahede.

MAKAMLAR

I) Türab olma (Toprak olma)

a) Herkesin ayak toprağı anlamında alçakgönüllü olma.

b) Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılama.

c) Tanrı'nın hoşnutluğunu, onayını kazanma.

d) Kendini yol kurallarına bırakma; teslimiyete erme.

İmam Cafer Buyruğu'nda(Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 272-273) toprakla ilgili şu bilgiler verilir: "Toprak rahatlık sağlar; kişinin ruhundaki huzur toprağın uzantısı durumundadır. Tanrı, Cennet'i toprağın üzerine kurmuştur. Toprak Âdem'in karşılığıdır; en yüce bilimin ayrıntılı kitabıdır. Tanrı;

'-Benliğini bilen Tanrı'yı bilir', buyurmuştur.

Her kişi durumunu, konumunu bilmesi ona göre doğru yolu, doğru düzeni seçmesi gerekir. Toprağın on özelliği vardır: 1) Yoksulları gözetici olma, 2) Hayır öğütlü olma, 3) Âdil olma, 4) İnsaflı olma, 5) Rızadan geleni nur bilici olma, 6) Bilim sahibi olma, 7) Hakikatı sayan olma, 8) Hakk'a yakın olma, 9) Andında durma ve 10) Vefalı olma.

Toprak inançta *Şah-ı Merdan Ali*'dir. Bu nedenle *'toprak oğlu'* anlamında Ebu Turabi adıyla anılmıştır. Velilik ve kerameti O ortaya çıkarmıştır. Toprak insanoğluna sunulmuş en yüce varlık olduğu için toprak olmak kişinin kendi özünü bilmesi anlamına gelir."

II) Tüm insanları bir görme

a) İnsanlar arasında din, dil, ırk ve cins ayrımı yapmama.

b) Tüm insanların inançlarına hoşgörüyle bakma.

Alevi-Bektaşi evrenselliği ve insan hakları tasarımı, insanlar arasında dil, din, ırk ve cins ayrımı yapmaya izin vermez. Alevilik-Bektaşilikte insan haklarının ne anlama geldiğini algılayabilmek için soruna, *Batılı olmayan*ın evrenselliği açısından yaklaşmak durumundayız: Evrensel dediğimiz şey *Batı 'artı' Batılı olmayan*dan oluşuyorsa, *Batılı olmayanın* evrenselliğini *bilince taşıyarak,* her iki evrensellik arasında bir *bireşim* yaratmaktır.

Batılı tasarımda insan hakları belirleyici anlamda *medeni haklar-siyasi haklar* karşıtlığı üzerine yapılanırken Alevilik-Bektaşilikte insan hakları *sosyal haklar-ekonomik haklar* birlikteliği üzerine oturtulur.

Batılı anlamda insan hakları tasarımı, *kolektif haklara* karşıt olarak *birey* temellidir. Sorumluluk *birimi* olarak *bireyin insan hakları* modeldir. *Halkların hakları ve diğer kolektif haklar,* bireyci-dikey insan hakları *genişletilerek,* yani yapıyı bozmayacak *ödünler* verilerek gizlenmeye, yumuşatılmaya ya da örtülmeye çalışılır. Ödünler daha çok *din* ve *dil* konularını kapsar. Böylesi bir durumda *medeni ve siyasal haklar* temelli bireyci-dikey insan haklarını *örtük bir ödeve* çeviren emperyalist politikalara *karşı durmak*; yatay eğilimli *sosyal-ekonomik haklar* temelinde yurttaşın devletle ya da devletlerle *pazarlık yapma hakkını* yaşama geçirmek gerekir.

İşte burada *Batılı olmaya*"ın içinde yer alan Alevilik-Bektaşilik, *Doğu toplumculuğunun kazanımlarını* devreye sokarak evrensel insan haklarının oluşumunda *sonsuz olanaklar* sunan bir yapı olarak karşımıza çıkar.

Alevilik-Bektaşilikte insan hakları, *doğa hakları ve insan hakları* olarak algılanır: Birey merkezli Batılı anlamdaki insan haklarında *hayvanların ve bitkilerin* bir hakkı yoktur; onun için hayvanlara ve bitkilere *hizmet etmeyi sürdürebilecekleri gibi davranılır;* aslında bütün aşkın dinlerde de bu vardır. Alevilik-Bektaşilikte *can* taşıyan bütün varlıklar kutsaldır ve bütün varlıkların *hakkı* vardır.

Anlaşılacağı gibi Batılı insan haklarında *bireyci-eşmerkezci* bir ilke var iken, Alevilik-Bektaşilikte yaşam birliği ilkesi anlamında *biyomerkezci* bir ilke vardır. Batılı bakışta, doğa üzerinde *tahakküm* vardır; doğa, insanlar için vardır; insan amaç, doğa araçtır. Doğal olarak hayvanın, bitkinin, taşın, toprağın *yasal konumları* olmadığı için hakları da yoktur.

İnsan-merkezli insan hakları mücadelesi bu sorunun altından *kalkamıyors",* Alevilik-Bektaşiliğe başvurmak bir *zorunluluk* olarak öne çıkar. Çünkü Alevilik-Bektaşilikte, doğa üzerine bir *tahakküm* yoktur; doğa, insanlar için değil, *canlı yaşamın ve nesnel sürecin birliği* için vardır; insan amaç değil, doğal ve toplumsal yaşam için araçtır. İnsan hakları gereği insan *özgür* olmalıdır; doğa hakları gereği doğa *özgür* olmalıdır.

Alevilik-Bektaşilikte insan hakları, birey merkezli değil, sosyal ve ekonomik haklar temelli, toplum belirleyici, birlik yönelimlidir. Haklar ve yükümlülükler, *insanların birliği* içindir; dikey değil, yataydır, yani *toplumcu*dur ya da *kamulcu*dur. *Birlik yönelimli* olduğu için bireyleri yalnızlaştırıp onlara *düğüm* atmaz; onları yabancılaşmanın ve yalnızlığın kucağına itmez. Kolektivist kaygılarla bireyleri *bütünün parçası* olarak algılar, yatay sosyal-ekonomik hakları yaşama geçire geçire o parçalardan bir *toplum* kurar.

Alevilik-Bektaşilikte, *aşkın dinsel bir etik* yoktur; tam tersine

içkin, yani varlığın içine yönelik, yatay bir *dinsel etik* vardır. Anlaşılacağı gibi *aşkın bir tanrıya* ulaşmaya çalışan *bireysel ruh*u birlik ruhunu hazırlayacak bir *ara halka* olarak algılar; bu nedenle *birlik ruhu* her şeydir: *Halkın sesi Hakk'ın sesidir,* özdeyişiyle Tanrı'nın ancak *halk* aracılığıyla *konuşabileceğine* inanır. *Yatay* olarak gerekli *uzunluğu* kazanmadan *dikey* duruma gelinemeyeceğine yönelik yargı egemendir. *Bedel*e dönüştürülmüş, uşaklaştırıcı, ödev güvenceli insan haklarına *eleştirel* bakar; toplum katında, aşağıdan yukarıya bir yasallık *kanalı* açarak, *demokrasi geleneğini* bu yapı üzerine oturtur.

Batılı insan haklarında *hak kaynağı* ya Batılı bir ülke, Batılı ülkelerin örgütü ya da aşkın bir tanrı iken Alevilik-Bektaşilikte *toplum* ya da *doğa*dır. *Yatay ve birlik* yönelimli olduğu için, örneğin; Alevilik-Bektaşilikte herkese iş verme anlamında *işlendirme,* yalnızca dünü değil, yarını da üretecek bir *ücret* alma, eşit *gelir dağılımı*nı sağlama, herkesin okumasını olanaklı kılan *eğitim*i yaratma ve herkesin tedavi olmasını yaşama geçirecek *sağlık* hizmetini verme vb. birer insan hakkıdır. *Lokma verilmesi,* karın doyurmanın ötesinde insanların yalnızlaşmasına, yalnızlaşıp yabancılaşmasına karşı bir etkinliktir.

Bu açıdan bakıldığında Aleviliğin-Bektaşiliğin özünden kaynağını alan insan hakları yaşama geçirilmeye başlandığında toplumsal ölçekte *devrimci bir çözümlenme* süreci yaşama geçirilmiş olur. Sivil toplumdaki ayrı ayrı sınıfsal konumlanışlar tarafından belirlenen, yani günlük yaşamda sürdürülen *toplumsal ilişkiler* en üretici yanından yakalanır. Bu temel ilişkileri ölçü alarak başlatılan *demokrasi* kavgasında, *eşitsizlikler* devlete uzanıp bu aygıtı *belirlemeye* başlar. Tersi de gerçekleşir: Devletin bu *belirlenmişlik* koşutundaki girişimleriyle sivil toplum *yeniden* biçimlenir. Devlet ve toplum, birbirini *dışlayacak* biçimde bir karşıtlık içinde bulun-

maz: *Etkileşim* ve *geçişmeler* başlar. Etkileşim ve geçişmeler nedeniyle bir alandaki süreç diğer alanı etkileyip *dönüşüme* uğratır. Böylece toplumsal olan *siyallaşır,* siyasal olan *toplumsallaşır.*

Anadolu coğrafyasında Aleviler; tektanrıcı üç dinin (*İbrahim-İsa-Muhammet dinleri*) şeriatıyla kendinden *kopartılıp* gökyüzüne çıkarılan insanı, önce felsefesinin ve öğretisinin *yorumuyla* kuşattı. *Akıldan inanca* atlanılan zeminde kendi ürünü inanç yaratısınca zincire vurulan ve zavallılaşan insanı, *inançtan akla* inilen çizgi üzerinde *yukarıdan aşağıya uçurarak* yere, ait olduğu toprağa indirdi. İndirir indirmez de *hümanizmin* bireysel-kitlesel tabanını *yaratmış* oldu.

Toprak üzerinde gezindirdiği insanı; önce *bireyselleştirdi,* sonra *toplumsallaştırdı.* Onu bir inanç varlığından bir *yorum ve yetenek* varlığına dönüştürdü: İnsan ya da insanlık sorunlarına *akılcı* çözümler bulma yolunda *hizmetli* yaptı. Hizmetli olmanın *aydınlığında,* devletin ve şeriatın *uzağında,* ona *karşı* kanalda, hümanizmi yaratan/ üreten asıl toplumsal *tabanı* yakalamış oldu. İçinde yer aldığı toplum katında; uygarlık öncesi eşitlikçi toplum değerlerinin *taşıyıcısı* durumunda bulunan *muhalefet* insanının yaşama yordamı olarak algıladığı *hümanizmi,* devlete karşı *halkla taraf* etti.

Aydınlanma dünyasında: Gökyüzünden yeryüzüne indirildiğine inanılan *Tanrı buyruklarına* göre *bedenleşen* ve egemenin güdümünde *canavarlaşan* insana *karşı* üretici/yaratıcı insanı; *konuşan Tanrı* durumunda ve *halk kimliğinde* kişilendirdi. Bu potada, yani mazlumlar katında *72 milleti* eritti; *bir* yaptı. *İnsan-evren-Tanrı* sorununu yeniden irdeledi: İnancın yerini *akıl* aldı. İnanca dayanan *tanrıbilimin* karşısına, inancı aklın denetimine veren *bâtını felsefeyi* yerleştirdi. Tanrı-evren sorunu *inanç sorunu* olmaktan çıktı, bir *insan sorunu* durumuna geldi.

Batı'da *burjuva hümanizmi*[1] daha tarihin *gündemine* gelmeden Anadolu toprağında Aleviler; İlkçağ aydınlanmacılığının uzantısında ve *İlkçağ hümanizminin*[2] kuşatıcılığında insanın *bedensel ve ansal* (anlama-kavrama) yeteneklerini geliştirdi. Bu yolda, genelde *şeriatçı* dinsel değerlere, özelde *feodal despota* ve onun *uşaklarına* başkaldırdığında, *burjuva sınıf* kimliğinin henüz ufukta gözükmediği bir toprakta; ilkel eşitlikçi toplum değerlerini *bayraklaştırarak,* mistisizm bağlamında ancak *sezgiyle* ulaşılabileceğini varsaydığı insanlığın *son kurtuluşunu* tarihin gündemine *taşıyıverdi.* Düşyapısal da olsa *toplumcu hümanizmi*[3] en üretici halkasından yakalanmış oldu.

Farkında mısınız-farkında mıyız bilemem ama bu toprağın Alevileri; *hümanizmi,* halk *memnuniyetsizliğinin* uzantısında ezilenin *iktidara* yönelik özlemlerinin *taşıyıcısı* durumuna getirdiğinde, kendilerini de tanrıbilimin *karşısına* koydular. Tasavvufi *maya* biçiminde algıladıkları *hümanizmi,* egemene yönelik *isyanla* bugünlere taşıdılar. Onbinlerle seslendirilen *kıyımlara* uğradıklarında ödedikleri *bedel, toplumcu hümanizmi* yaşama geçirebilmek için ödedikleri bir *bedeldi* bir bakıma. Bu anlayış en net ve en boyutlu anlamını; Şeyh Bedrettin'in, *"Yarin dudağından gayri her şey her yerde ortak olmak için"* ileri haykırışında buluyordu.

Alevi hümanizmi bugün: Ortaçağ'dan günümüze feodal değerlere/kurumlara karşı verdiği *kavganın,* bu yolda kazandığı *deneyimlerin* güvencesinde; kendisini *geleceğe* hazırlıyor. Kendisine *yardımcı* olacak toplumsal dinamikler özlenen *toplu davranışı* yaratamamış olsalar da Aleviler; mistisizmlerinde *ters* duran gerçekleri ayakları üzerine *oturtarak* tarihin *nesnel yasalarını,* insanın özgürce gelişebileceği ve insanlığın hızla ilerleyebileceği insanlık çağına geçişin *maddi koşullarını* yakalama uğraşında *kararlı* gözüküyor.

İnsanı aşağılaştırarak, uşaklaştırarak hümanizmi[4] *boğmaya* çalışan sistemin *dayatmasını*; insanın insanı sömürmesine *son verecek* asıl kimliği, *emekçi kimliğini-halk kimliğini* öne çıkararak-onurlandırarak *çözmeye* çalışıyor.

III) Elinden geleni esirgememe

a) Elinden gelen bir hizmeti, yardımı vermekten/yapmaktan kaçınmama

b) Verici olma.

Akıl-bilgi-hüner üçlemesini terbiye ile *terbiye edersen,* edebi üretmiş olursun. Üçlemede *hüner,* kan temelli soy arılığından önemlidir. Çünkü *hünersiz* kişinin ne kendine ne de başkasına hayrı olur. Deyim yerindeyse *deve dikeni gibi gölgesi yoktur.* Hüner, ten kökenlidir, yani *ten asıllıdır*; ten aslı, asil asıldan iyidir. Kişinin kıymeti akıl ve edepledir; *asılla ve neseple* değildir.

Söz söylemek, insanın hayvandan olan farkıdır. *On nesne nedenli olarak* âdemin tenindedir: Bu *nedenli* on nesnenin beşi *içeride,* beşi *dışarıdadır.* İçerideki *nedenli* beş nesne: a) Fikir, b) Öğrenme, c) Öğrendiğini akılda tutma, d) Hayal etme ve e) Gönülde iyiyi-kötüyü fark etme. Dışarıdaki *nedenli* beş nesne: a) İşitme, b) görme, c) Koklama, d) El değdirip bir nesnenin katılığını-yumuşaklığını anlama ve e) Tatma.

Sıralanan iç ve dış *nedenli nesnelerden* anlıyoruz ki *insanın özü sözdür*; geri kalanı ise *söze alettir.* Örneğin, *kavrama* ya da *algılama-anlama,* sözün niteliğine *ermeye* alettir. Hafıza, sözü *saklamaya*; hayal etme, sözün iyisini-kötüsünü *fark etmeye* alettir.

Söz yerinde kullanılırsa verimli olur; söz yarardan uzak ise *susmak* daha iyidir: Onun için, sözü *şaraba* benzetirler, hem baş ağrısı verir hem de baş ağrısı giderir.

Kendini bilmeyen kendini yitirir: Kendini bir yere koyamaz aradığında koyduğu yerde kendini bulamaz. Edindiğin bilgiyi, ihtiyacı olandan esirgeme: Bilgi edinememişsen ilişkide bulunduğun insanı bilgi edinmeye yönelt. Şunu unutma, bilgi edinmiş kişi ile bilgi edinememiş ancak bilgi edinmeye yöneltmiş kişi *kardeştir*. Kötülüğü *lokma* edip iyiliğe yedirebilirsen, yani iyiliğin karnını doyurabilirsen *iyiliğe gebesin* demektir: *Bir gün iyilik tohumunun verimine ereceksin* demektir. Demezler mi *iyilik et, suya bırak*, diye. İyilik suya bırakılırsa *yürümeyi-yüzmeyi* öğrenir. Kuşun kanadına takılırsa *uçmayı* öğrenir.

IV) Kimsenin ayıbını görmeme

a) İnsanları iyi ve üretici yanından yakalama.

b) İnsanların kusurlarını, ayıplarını örtücü olma; onların çoğaltıcı/yayıcı olmama.

Varlığa gelen her şey, yani hayvan, ağaç, taş-toprak, su-rüzgâr, doğal olarak insan da *kendi öyküsünü* anlatmanın-yazmanın hayalini kurar; bunu bir ölçüde başarır da. Demek ki her şey bir *öykü kitabı*dır; bir *anı defteri* ya da *günce*dir. İnsan söz konusu olduğunda o bir *gönül defteri*dir ya da *gönül güncesi*dir. *İnsan okunacak en büyük kitaptır,* derken *gönül defteri*nde yazılanlar anlatılmak istenir. *Gönül defteri* doğru okunmak istenirse insan *iyi ve üretici* yanından yakalanmalıdır. Defterde kayıtları bulunan ayıp şeyler ve kusurlar okunmamalı ve çoğaltılmamalıdır.

V) Tevhit anlayışında olma

a) Bütün varlık türlerinin Tanrı'da *bir* olduğuna inanma.

b) Tanrı'dan başka varlık tanımama.

c) Tanrı'nın birliğine ve Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğuna inanma.

d) Tanrı'nın görüntüsü durumunda bulunan canlı-cansız tüm varlıkları sevme; bunu bir ibadet olarak algılama.

İnsanı sevmeyi öğreniyor muyuz? Yoksa bize öğretiliyor mu, yani ezberimiz mi? Ya da yaradılıştan gelen, yani gen haritamıza işlenmiş yüce bir *sevme güdüsü* var da biz düşünmeden mi seviyoruz? Duyguların *hangi değişkenler* üzerine kurulu olduğunu algılamadan *sevmek* gerçekten sevmek midir?

Sevgi dediğimiz şey, *evrimini* tam olarak gerçekleştirememiş ruh durumunun bir dışa vurumu ise eğer ne yapacağız? Sevgi sandığımız şeyin *koşullanmışlığımızın* dışa vurumu anlamında bir davranış biçimiyse *çekip onu vuracak mıyız?*

İnsan sevgisi denilen duygu bu kadar mı *kalıplaşmış* içimizde, günlük yaşamımızı kolaylaştıran aygıtlar gibi bir aygıt mı? Biz onu vicdanımızı *rahatlatmak* için mi kullanıyoruz. Ya da *farkındalık* sancıları ile beslenen, ortaya çıkarmakta zorlandığımız, *sır* olarak taşıdığımız bir şey mi bu *sevgi* dediğimiz şey. Sevgi *sır* olabilir mi? Kanımca olabilir: Sevginin *nedeni* sır ise kendisi de sırdır. Sevgi *sırrı* ile yüklü bir insan nasıl bir insandır acaba: Dünya halklarının kardeşliğini düşünen, her türlü güzelliğin demokrasiden doğacağını savunan bir *yurtsever* mi yoksa kavgacı, etli-canlı, duyarlı, yiyen-içen, sevişen-çoğalan, haykıran, *iyi-kötü* bir insan mı?

Ölü emeği *dirilten,* damladaki *anlamla* evreni açıklayan, canın *yoldaşları* olarak algılanan duygularıyla yaşamı sarıp sarmalayan, beyinleri *çalışmaya,* ruhları hissetmeye çağıran, yeri-zamanı geldiğinde *metafiziği* kullanmaktan çekinmeyen bir *tasavvuf eri* olamayacak mıyız?

Sûfi geleneğin kaynak kimliklerinden biri olan Platon'da aşk-sevgi, *bilme*yle elde edilen bir eğilimdir ve kişiyi aşağıdan, daha

cahil durumdan yukarıya, daha bilgili duruma yükselten *içsel eğilim*dir. Böylesi bir tasarımda aşk-sevgi, bir *insanlaşma ortamı*dır; orada insan kendini bulur, keşfeder. Başkasına -bu başkası Tanrı'dır- ulaşmanın yollarını arar bulur. Aşk-sevgi, insan olabilmek için gerçek bir *kaçınılmazlıktır;* kendini ve dünyayı yeniden kurmaya çalışan insan için zorunlu bir etkinliktir. Ruh ve beden bütünlüğünden daha geniş ve çerçeveli olarak algılanan tanrısal bütünlüğe ulaşmaktır.

Aşkı-sevgiyi yaşarken insan, insan olmanın tüm deneyimlerini *sanatsal bir kalıba dökerek* ve kültürel bir heyecanı tadarak yaşar. Aşk-sevgi, insanın *sır* yanını açığa çıkartmakla birlikte kendisinin de hep bir *sır* yanı bulunur.

Alevilik-Bektaşilikte tevhid anlayışı gereği Tanrı *keşfedilir;* bütüh varlık türlerinin Tanrı'da bir olduğu algılanır. İnsan *Konuşan Tanrı*'dır, ancak kâmil insan yetişmişlik sıralamasında en üstte yer alan *Hz. Ali* asıl Konuşan Tanrı'dır, yol diliyle söylersek Tanrı'nın velisidir. Tanrı'yı nasıl seviyorsan O'nun görüntülerini de aynı biçimde seveceksin, ilkesinin izinde Aleviler-Bektaişieler için sevmek bir *ibadet*tir.

Tevhidin üç aşaması vardır:

1) *Telkin*: Şeriat kapsından tarikat kapısına girme olarak algılanır.
2) *İlbas*: Tarikat kapısından marifet kapısına girme olarak algılanır.
3) *Ahadiyet*: Marifet kapısından hakikat kapısına girme olarak algılanır.

Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğunu vurgulayan ve cemlerde müzik eşliğinde söylenen şiirlere *tevhit* denir. Tevhidin yaygın söyleneni yedi mısradan oluşur:

Lâ İlâhe İllallah
Ali Mürşid Ali Şâh
Ali Hayder Ali Şâh
Ali Esed Ali Şâh
Ali Şîr'dir Ali Şâh
Eyvallah Şâhım Eyvallah
Lâ İlâhe İllallah

VI) Vahdet-i mevcut anlayışında olma

a) Tanrı'ya yakın olma; Tanrı'yla *bir* olma.
b) İnsan-Tanrı-Evren üçlüsünden oluşan *birliği* Tanrı olarak algılama.

Varlığın birliğini, yaratanla yaratılanın bir olduğunu savunan vahdet-i vücut, daha çok Anadolu ve İran'da gelişme olanağı buldu. İlkçağ Anadolu Yunan düşüncesinin yanı sıra İslamlık öncesi Türk, Eski İran ve Hint inanışlarının bir sentezi olarak biçimlenen vahdet-i vücut, bir tasavvuf akımı olarak gelişti. Alevilik-Bektaşilik bu inancı tasavvuf yoluyla aldı. Ve o, Ali'nin kişiliğinde daha da somutlaştırdı.

Vahdet-i Vücut biçiminde öne çıkan ilk dönem tasavvuf anlayışı, Alevilik-Bektaşilik inancında vahdet-i mevcut biçimini aldı.

Vahdet-i mevcut anlayışında; oluşturan da, oluşan da, oluş da birdir. (İnsan-Tanrı-Evren üçlüsünden oluşan birlik); Tanrı'dan başka mevcut yoktur (La mevcudu illallah). Varlık tekdir, birdir; yaratanla yaratılan özdeştir. Yaratma yoktan var etme değil, gizlilikten görünüş alanına çıkmadır.

Görünüş alanına çıkan Tanrı, varlıkların en olgunu, en yücesi olan insanda, deha belirgin bir nitelikte kendini gösterir. Bu nedenle varlıklar arasında Tanrı'ya en yakın, öz bakımından O'nun-

la eşit olan insandır. İnsanda bulunan düşünme ve yargılama yeteneği, Tanrı iradesinin bir bölümüdür. Bu yüzden insanla Tanrı, eş varlık düzeyindedir. İnsan Tanrı'nın konuşan dili, söyleyen ağzıdır; özcesi insan, konuşan Tanrı'dır.

Vahdet-i mevcut anlayışında, varlık türlerinin var olmasından önceki sureti, yani Tanrı'nın bilgisindeki değişmez sureti, *âyan* olarak algılanır. Tanrı'nın bilgisi ve varlık türlerinin sureti, sonsuz ve kalıcıdır. Buna karşın, varlık türlerinin bizim görebildiğimiz varlığa dönüşümü sonludur. Bu nedenle gerçek varlık, *âyan-ı sabite*'dir. Baktığımızda gördüğümüz varlık türleri, *âyan-ı sâbite*'nin var görünmesinden başka bir şey değildir.

Tanrısal esinle olgunluk aşamasına ulaşıldığında kazanılan; belli bir dönemle sınırlı olmama, belli bir sürenin değil tüm zamanın içinde (anda, geçmişte ve gelecekte) var olma durumu kazanılmış olur. Bu durum, Tanrı'nın kendine dost kıldığı ve verdiği ilhamla yaratıcı varlığına kattığı velilerin aşamasını, velâyet makamını belirler.

VII) Manayı bilme-Sırrı öğrenme

a) Gönül sezgisi yoluyla duyular üstü bilgiyi ulaşma; marifete erme.

b) Bâtın bilgisini, tarikat bilgisini özümseme; hakikate erme.

c) Nefsin isteklerinden sıyrılıp derin düşünceye dalarak, *Tanrı Evi* olarak tanımlanan gönülde tecelli eden gayb durumundaki şeylerin, yeni Hakk'ın gayb durumuna getirdiği ancak halk'a bildirmediği şeylerin ayrımına varma; sırrına erme.

d) Ulaştığı manayı, erdiği sırrı, ehli olmayandan sakınma; sırrı sır etme; takiye sahibi olma.

Asıl gerçekler, görünür olanın ötesindeki sırlardır. Bu sırlara, Tanrı yolundaki tarikat yolcusu olmakla ulaşılır. İnsanda gönül, tanrısal bilgi alanı; ruh, sevgi alanı; sır ise aşkın gerçekleri sezme alanı olarak algılanır. Gönül gözü açık olanlar; gayb âleminin işaretlerini, belirtilerini kendi iç dünyalarında sezebilirler. Bu durumdaki bir insan, sırra ermiş bir mana adamıdır. Sırra ermiş mana adamının gönlüne, gayb âleminden tanrısal bir lütuf olarak, insanı kendinden geçiren anlamlar gelir. Bu bağlamda insanın üç türlü niteliği vardır:

a) *Füller* (davranışlar); insan kendi iradesiyle kazanır.

b) *Ahlak* (huylar); doğuştan gelir, ancak harcanan çabalara bağlı olarak değişir.

c) *Ahval* (haller); gayb âleminden tanrısal bir lütuf olarak gelir; insanı aşka uğratarak kendinden geçirtir, mest eder, aklını elinden alır.

Sırra ermiş mana adamı, *kabe kavseyn* olarak bilinen; Hakk'a ulaşmayı engelleyen bir ölçü olarak algılanan Tanrı ile insan arasındaki uzaklığın ötesine geçmiş bir insan-ı kâmil'dir.

İnsan gönlü, Tanrı'nın tecelli ettiği yerdir. Kendini Hakk'a vererek cezbeye kapılan biri için *kabe kavseyn,* Tanrı'ya kavuşmayı önleyen bir engel durumundadır. Tanrı yolundaki tarikat yolcusu, bu uzaklığın ötesine geçmezse, Tanrı'dan uzak kalmış kabul edilir. Genelde ise günah ortamı olarak algılanan toplumsal yaşam/dünyasal yaşam; Tanrı'ya gidişte bir engel olarak belirir. Dünya sevgisi ve dünyaya duyulan ilgiden sıyrılmadığı sürece salik, geçici varlıklar âleminden kurtularak vahdet'e ulaşamaz.

Tanrı düşüncesini daha içten ve derinden yaşayabilmek için, günah işleme ortamından uzak, ayrı yaşama biçiminde uygulanan inziva, özünde doğal yoldan bir sapmadır. Daha doğrusu do-

ğal olanı yakalamak için, çok güçlü bir irade isteyen doğal olanı yakalamak için, çok güçlü bir irade isteyen doğal olandan ayrılmayı devreye sokarak insanı eğitmek amacını güden bir eğitim yöntemidir. Genelde iki şekilde anlaşılır ve uygulanır:

a) *Halk içinde Hakk'la olma*; belli olgunluk aşamasına gelmiş tarikat yolcusu tarafından uygulanabilir. Tarikat yolcusu toplumun içinde, işinde gücündeyken bile yalnızdır ve Tanrı'yla birliktedir. Bu anlamda dünyada bir başınadır ve gariptir; her şey elinde olsa bile hiçbir şeyi yoktur.

b) *Dünya nimetlerinden uzakta bir başına yaşama*; tarikat yaşamına yeni girenler, yeterli olgunluk aşamasına ulaşmamış olanlar için bir yükselme ve arınma yöntemi durumundadır. Daha çok tekkelerde belli süreler için çileevi'nde geçirilen bir yaşama biçimidir.

VIII) Seyrü süluğunu tamamlama

a) Seyrü süluk aşamaları sıralamasında dördüncü sırada yer alan ve Tanrı'dan halk'a dönme olarak algılanan *seyr anillah* (Tanrı'dan yolculuk) aşamasını tamamlamış olmak.

b) Manevi olgunluğa ulaşan tarikat yolcusu/yol eri *gerçek gerçektir* artık; ruhu/canı; tanrısal görüntüleri gözlemlemek için gayb âlemine seyahate çıkar. *Düşüncede görme* gücü olarak algılanan *kültürel can*ının rehberliğinde, bâtın âlemi dolaşır. Canlı-cansız her şeyin Tanrı'dan *nasıl türediğini* ve canlı-cansız her şeyde Tanrı'nın *nasıl göründüğünü* anlamaya çalışır. Daha doğrusu Tanrı, bu evreni varlığa getirirken *ne türden bir tasarım* içinde bulunduğunu bilince çıkarma uğraşına girer.

Tarikat yolcusunun seyrü süluğu, yani manevi yolculuğa dört aşamada gerçekleşir:

- *Seyr illallah* (Tanrı'ya yolculuk); beşeri isteklerden sıyrılarak tanrısal iradeye teslim olma.
- Seyr fillah (Tanrı'da yolculuk); tanrısal nitelikleri kazanma.
- *Seyr maallah* (Tanrı ile birlikte yolculuk); ikiliğin ortadan kalkarak her şeyin tanrısal olması.
- *Seyr anillah* (Tanrı'dan yolculuk); Tanrı'dan halk'a dönerek birey/toplum hizmetine adanma; hizmetli olma; ruhlar âleminden beşeriyet âlemine dönerek kendine gelme.

IX) Gerçeği gizlememe

a) Sohbette, muhabbette hakikat sırrını Hakk'tan halk'a taşıma.

b) İnançtan akla atlama; aklın kılavuzluğunda kâmil toplumu yaratmaya koyulma.

Her sözün *iki yüzü* vardır; güzel yüzü ve çirkin yüzü. Onun için *söz insanda gizli değil, insan sözde gizlidir.* Hz. Ali, *"Kişi dili altında gizlidir"*, demiştir. *Dili altında gizlidir,* demek *sözü altında gizlidir,* demektir. Hayvan söylemediği için hayvandır; onun sözü yoktur. Konuşmayan insanla sözden yoksun hayvan arasında bir fark yoktur: Demek ki insan konuşmasa insan olduğu bilinmez. *Söz insana perdedir;* konuşmaya başladığı zaman perde yırtılır; içindeki belli olur insan mı?, yoksa hayvan mı? Sözün *kapısını açmazsan,* yararını göremezsin. Ancak yararını göreceğim diye uluorta konuşamazsın: *Susmak ikinci sağlıktır,* bunu unutma. Sağlıklı biri uluorta konuşursa *hastalanır.* Böylesi durumlarda *az ve öz söylemek akıl işareti; çok söylemek cehalet işaretidir.* Gerekli gereksiz konuşanlara bilgili de olsa halk, *laf söyler, kumaş dokur,* derler. Nasıl kumaş dokuyan ipliği birbirine

ulaştırırsa tıpkı böyle geveze kişi de lafı birbirine ulaştırır: Dokuma ustası ipliği birbirine ulaştırarak kumaş dokur; sen ise lafı birbirine ulaştırarak bilgi çürütürsün. Öyleyse dur dinle, *sözüne müşteri var mı önce onu anla, varsa zamanıdır de sözünü sat.*

Yol doğumunda baba mürşittir; ana ise taliptir. Mürşidin bilgisi, talibin gönlünü döller. Gönül *gebe* kalır; simgesel anlamda dokuz ay on gün sonra *ağız* yoluyla doğurur. Çocuğun adı *söz*dür. Tıpkı biyolojik doğumda doğan çocuğun ağlaması gibi sözün de *sese* dönüşmesi gerekir. Bunu yetişmiş insan yaparsa anlamlı ve üretken olur. Sohbette-muhabbette Tanrı sırrı Hakk'tan halka, *söz sese* dönüştürülerek taşınır. Taşınma ile birlikte *inançtan akla* atlanır ve aklın rehberliğinde ezilenleri esenliğe çıkaracak kâmil toplumu yaratma hizmetlisi olunur.

Kâmil toplum, Anadolu Alevilerinin, felsefelerine, öğretilerine ve yaşama biçimlerine uygun olarak toplumu kurtuluşa taşımak için tasarımladıkları; devletin, sınıfların, özel mülkiyetin ve paranın olmamasıyla belirgin, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, gereksinimine göre toplumsal üretimden pay aldığı kusursuz toplumdur. Her Alevi-Bektaişi için ulaşılmak istenen son amaçtır.

X) Münacat ve müşahede

a) Tanrısal sırları ve tecellileri seyretme; bu yolla tanrısal âlemi görme.

b) Her an Tanrı Evi olarak algılanan gönülde Tanrı ile söyleşide bulunma.

c) Tarikat/yol ulularını övme, onlara bağlılıklarını bildirme.

Alevilik-Bektaşilikte düşünebilmek için somuttan(zâhirden) hareket etemek gerekir. Görünür evren, atanrısal tecellidir; bu

tecelli, tecelli etmeden önce bir sırdı. Tecelli etti; sır olmaktan çıktı. Yetişmiş insan, görünüşe taşınmış tanrısal öz olarak algıladığımız canlı-cansız her şeyi seyrederek-izleyerek, varlıkların içindeki *görünmeyen sır kaynağını*, yani tanrısal âlemi bilince-inanca taşımaya çalışır.

Böylesi bir yükümlülüğün altından kalkabilmesi için bir Alevinin-Bektaşinin, *toplumsal bilinci* insan biçiminde kimiliklendirerek gönlünde mihman etmesi ve onunla muahabbet yapması gerekir. Yol dilinde bu durum, Tanrı evi olarak algılanan gönülde Tanrı'yı mihman etmek ve onunla söyleşmek, bu yolla sürekli ibadet halinde bulunmak, olarak anlatılır. Bu eğitim sürecinin sıkıntı yaratmadan işleyebilmesi için Yol'unbağlandığı ululara bağlılık göstermek erkândır.

NOTLAR

[1] Burjuva hümanizmi Rönesans'la başladı. Antikçağ yapıtlarını meydana çıkararak bilimi kilise baskısına karşı savunma ve geliştirme amacını güttü. Dünyanın insan eliyle değiştirilebileceği inancını, insan sevgisinin ve insana saygının temeline koydu.

[2] İlkçağ hümanizmi; insanın bedensel ve ansal yeteneklerinin eğitimle geliştirilmesini amaçladı.

[3] Toplumcu hümanizm, tarihin nesnel yasalarına dayandı. İnsanlık çağına geçişin nesnel koşullarını sergiledi ve yasalarını açıkladı. Hümanizmin taşıyıcısı olarak algıladığı toplumsal insanı, yabancılaşma kaynağı olarak yaşama geçen üretim araçlarının özel mülkiyetine karşı örgütleyerek insanın kendini yeniden ele geçirmesini sağladı.

[4] Hümanizm, insanı ve temel insansal değerleri her şeyin üstünde gören, insanlık sorunlarına akılcı çözümler bulmayı amaçlayan, insanın her yönden gelişmesini temel ilke edinen bir öğretidir. Dilimize *"insancılık"* olarak girmiştir. Geniş anlamda hümanizm, tarihsel süreçte *"insanı insan etme"* çabalarının bir ürünü olarak algılanır. İnsanın yaratıcı güçlerinin geliştirilmesini, onu özgür ve gönençli kılmayı ve her bakımdan yükseltip ilerletmeyi dile getirir. Tarihsel süreç içinde hümanizm, Batı'nın bize öğrettiği kadarıyla birbirinden farklı üç biçim gösterdi: İlkçağ hümanizmi, burjuva hümanizmi ve toplumcu hümanizm. Alevilik ise "belletilenin" dışında Ortaçağ'da yaşama geçmiş, *"insanın yeniden kendini ele geçirmesini ve doğayla bütünleşmesini sağlayan, insanlığa kesin kurtuluşu getirecek toplumsal-nesnel koşulları sergileme çabasına giren"* bir hümanizmdir.

KAYNAKÇA

*Ahmed-i Yesevi, *Divan-ı Hikmet-Seçmeler-*; (Yayına Haz.: Kemal Eraslan); Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

*Akarsu Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü; TDK Yayınları, Ankara 1975.

*Akpınar Turgut; *Türk Tarihinde İslamiyet*; İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

*Arberry, A. J.; *Tasavvuf-Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*(Çev.: İbrahim Kapaklıkaya); Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

*Aristoteles; *Metafizik*(Çev. Ahmet Aslan); Sosyal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.

*Arsel İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına/Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete*, (2.Baskı) İstanbul 1993.

*Atalay Besim, *Bektaşilik ve Edebiyatı*; Ant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.

*Aydın Erdoğan, *Nasıl Müslüman Olduk?* Başak Yayınları (7.Baskı), Ankara 1994.

*Bal Hüseyin; *Alevi Bektaşi Köylerinde Toplumsal Kurumlar*; Ant Yayınları, İstanbul 1997.

*Balıvet Mıchel, *Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyan-* (Çev.: Ela Güntekin); Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

*Bender Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*; Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.

*Bilgin M. Sıraç, *Zarathustra* (Zerdüşt); Berfin, İstanbul 1995.

*Birdoğan Nejat, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*; Mozaik Yayınları, İstanbul 1995.

*Birdoğan Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*; Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Hamburg 1990.

*Birge John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*; Ant Yayınları, Türkçe 1. Baskı, İstanbul 1991.

*Bozkurt Fuat, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*; Tekin Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1993.

*Buhr Manfred- Kosing Alfred; *Felsefe Sözlüğü*(Çev: Veysel Ataman- İsmail Duman); Konuk Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1978.

*Bulut Faik, *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*; Berfin, İstanbul 2000.

*Bulut Faik, *Allah Devletinde Demokrasi; Tümzamanlar* Yayıncılık (2.Baskı), İstanbul 1993.

* *Buyruk* (Hazırlayan: Fuat Bozkurt); Anadolu Matbaası (1.Baskı), İstanbul 1982.

* Çağatay Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik;* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

*Campbell, Joseph; *Doğu Mitolojisi*(Çev.: Kudret Emiroğlu); İmge Kitabevi, Ankara.

*Çamuroğlu Reha; *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*; Der Yayınları, İstanbul 1990.

*Çoruhlu, Yaşar; *Türk Mitolojisinin Anahatları*; Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

*Çotuksöken Betül; Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak; Kabalcı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1995.

*Çotuksöken Betül, Babür Saffet, *Ortaçağ'da Felsefe*; Kabalcı Yayınları, İstanbul 1993.

*Çubukçu Agah İbrahim, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

**Demir Baba Vilayetnamesi* (Yayına Haz.: Bedri Noyan); Can Yayınları, İstanbul 1996.

*Dierl Anton Josef, *Anadolu Aleviliği*; Ant Yayınları, Türkçe 1. Baskı, İstanbul 1991.

*Dursun Turan, *Tabu Can Çekişiyor/Din Bu (I-II-III-IV);* Kaynak Yayınları, İstanbul.

*Dursun Turan; *Allah;* Kaynak Yayınları, İstanbul 1991.

*Eliade Mircea, *Şamanizm* (Çev.: İsmet Birkan), İmge Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 1999.

*Er Piri, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*; Ervak yayınları, Ankara 1998.

*Ergüven, Abdullah Rıza; *Evrenbilim ve Tanrı Kavramı*; Berfin Yayınları; İstanbul 2000.

*Erhat, Azra; *Mitoloji Sözlüğü*; Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

*Eröz Mehmet, *Eski Türk Dini ve Alevilik-Bektaşilik*; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

*Erseven İlhan Cem, *Aleviler'de Semah*; Ant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990.

*Eyuboğlu İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik-Alevilik*; Yeni Çığır Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 1990.

*Eyuboğlu İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*; Der Yayınları, İstanbul 1990.

*Eyuboğlu İsmet Zeki, *Şeyh Bedreddin Vâridât*; Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991.

*Eyuboğlu İsmet Zeki, *Anadolu Uygarlığı*; Der Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1991.

*Eyuboğlu İsmet Zeki, *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*; Der Yayınları, İstanbul 1989.

*Eyuboğlu Sabahattin, *Yunus Emre*; Cem Yayınevi, İstanbul 1981.

*Gökberk Macit, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*; Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997.

*Gölpınarlı Abdülbaki; *Yunus Emre ve Tasavvuf*; Remzi Kitapevi, İstanbul 1961.

*Gölpınarlı Abdülbaki; *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*; Der Yayınları, İstanbul 1987.

*Gölpınarlı Abdülbaki; *100 Soruda Tasavvuf*; Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1985.

*Gündüz, Şinasi; *Din ve İnanç Sözlüğü*; Vadi Yayınları, Ankara 1998.

*Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetname* (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli/Haz.: Esat Korkmaz); Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995.

*Hallac-ı Mansur, *Tavasin* (Çev.: Yaşar Güvenç); Yaba Yayınları, İstanbul 1995.

Hallac-ı Mansur (Derleyen: Niyazi Öktem); Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994.

*Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi* (7.cilt); Remzi Kitapevi, İstanbul 1976-1979.

*Hançerlioğlu Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.

*Hançerlioğlu Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, 2.Baskı İstanbul 1994.

*Hançerlioğlu Orhan, *Düşünce Tarihi*; Remzi Kitapevi, 6. Baskı, İstanbul 1995.

*Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, İstanbul 1977.

*Hançerlioğlu Orhan, *İnanç Sözlüğü* (Dinler-Mezhepler-Tarikatlar-Efsaneler); Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

**Hazreti Ali Divanı* (Çev.: Vedat Atila); Ant Yayınları, İstanbul 1990.

*Horkheimer Max- Adorno W.Theodor; *Aydınlanmanın Diyalektiği*-I- (Çev: Oğuz Özügül); Kabalcı Yayınları, İstanbul 1995.

*İbni Haldun; *Mukaddime I* (Çeviren: Turan Dursun); Onur Yayınları; Ankara 1977.

*İbni Haldun; *Mukaddime II* (Çeviren: Turan Dursun); Onur Yayınları; Ankara 1989.

İmam Cafer Buyruğu, İstanbul Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği Yayını/3, (1.Baskı) İstanbul 1993.

**İmam Cafer Buyruğu* (Hazırlayan: Adil Ali ATALAY); Can Yayınları (3.Baskı), İstanbul.

*İnan Abdülkadir; *Tarihte ve Günümüzde Şamanizm*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

*Kaleli Lütfi, *İnanç Boyutuyla Alevilik Nedir? Ne Değildir?;* Can Yayınları, İstanbul 1995.

*Kaygusuz İsmail, *Alevilikte Dâr-Dâr'ın Pirleri*; Alev Yayınları, İstanbul 1993.

*Kaygusuz İsmail, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Ululari*; Alev Yayınları, İstanbul 1995.

*Kıvılcımlı Hikmet, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme*; Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1965.

*Kirman, Mehmet Ali; *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*; Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.

*Korkmaz Esat, *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar; Dördüncü Baskı; İstanbul 2005.

*Korkmaz Esat, *Şeytan Tasarımları Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2006.

*Korkmaz Esat, *Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2003.

*Korkmaz Esat, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2004.

*Korkmaz Esat, *Anadolu Aleviliği*; Berfin, İstanbul 2000.

*Korkmaz Esat, *Alevilik Eğitimi Ders Notları*; Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu (FUAF), Paris 2000.

*Korkmaz Esat, *Dört Kapı Kırk Makam*; Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1995.

*Korkmaz Esat, *Kırklar Cemi*; Şahkulu Sultan Dergâhı Yayınları, İstanbul 1997.

*Korkmaz Esat, *Alevi Felsefesi*; Pencere Yayınları, İstanbul 1997.

*Korkmaz Esat, *Alevi Süreğinde/Bektaşi Yolunda Enel Hak;* Nefes Yayınları (1.Baskı) 1995.

*Korkmaz Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Üçüncü Basım; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2007.

**Kumru Kenzül-Mesaip* (Yayına Haz. Adi Ali Atalay Vaktidolu); Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.

**Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*(Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrıcı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş); Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 86/ Ankara.

**Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 86 Ankara.

*Küçük Murat, *Cemaat-ı Tahtacıyan*; Nefes Yayınları, İstanbul 1995.
**Makalat ve Müslümanlık* (Çeviri: Mehmet YAMAN); Ayyıldız Yayınları (1.Baskı), Ankara 1994.
*Massignon Louis, *Hallac-ı Mansur* (Der.: Niyazi Öktem); Ant Yayınları, İstanbul 1994.
*Mélikoff Irène, *Uyur İdik Uyardılar*; Cem Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1993.
*Metin İsmail, *Alevilerde Halk Mahkemeleri*; Alev Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994.
**Nefes-Alevi-Bektaşi Kültürünün Sesi*; (Sayı: 1-38; 1993-1996), İstanbul.
*Noyan Bedri, *Bektaşilik Alevilik Nedir?;* Sanat Kitabevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 1987.
*Ocak Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*; İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
*Ocak Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı-*; Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.
*Ocak Ahmet Yaşar, *Kalenderiler-XIV.-XVII. Yüzyıllar-*; Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
*Otyam Fikret; *Hû Dost;* Nefes Yayınları, 1.Baskı İstanbul 1995.
*Oytan M. Tevfik, *Bektaşiliğin İçyüzü*; Maarif Kitaphanesi, C.: 1-2, 9. Baskı, İstanbul.
*Ozankaya Özen; *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*; TDK Yayınları, Ankara 1975.
*Ögel Bahattin; Türk Mitolojisi (Cilt: 1-2); Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
*Öz Baki, *Alevilik Nedir?;* Der Yayınları, İstanbul 1995.
*Özkırımlı Atilla, *Alevilik-Bektaşilik*; Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1993.
*Özmen, İsmail; *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*(5 Cilt); Saypa Yayın Dağıtım, Ankara 1995.
**Pir Sultan Abdal-Kültür Sanat Dergisi-* (İki ayda bir yayınlanır); Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Yayın Organı, Ankara.

*Rodinson Maxime, *Hz. Muhammet*(Çev: Atilla Tokatlı); Sosyal Yayınları, İstanbul 1994.

*Roux, Jean-Paul; *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*(Çeviren: Lale Arslan); Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

*Schimmel Annemarie; *Halifenin Rüyalar/ İslamda Rüya ve Rüya Tabiri*; Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

*Schimmel Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*(Çeviren: Ergun Kocabıyık); Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

*Schimmel Annemarie; *Sayıların Gizemi*(Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu); Kabalcı Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

*Serçeşme Dergisi/ Ağustos 2004- Sayı:1- Aralık 2006- Sayı: 25/ İstanbul.

*Sever Erol, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin, 2. Baskı, İstanbul 1993.

*Sümer Faruk, *Oğuzlar/Türkmenler;* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

**Tam Hüsniye* (Yayına Haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu); Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.

*Tanilli Server, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?;* Cem Yayınevi (6.Baskı), İstanbul 1995.

*Tanilli Server, *Voltaire ve Aydınlanma;* Cem Yayınevi (1.Baskı), İstanbul.

*Temren Belkıs, *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*; Bektaşi Kültür Derneği Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998.

* Temren Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1731 (1.Baskı) 1995.

*Tori, *Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin, İstanbul 2000.

**Türkiye Tarihi-I-Osmanlı Devletine Kadar Türkler*; Cem Yayınevi, İstanbul 1993.

*Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*; Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

***Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*; Ervak Yayınları, Ankara 2001.

*Ulusoy Celalettin, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu*; Akademi Matbaası, 2. Baskı, Hacıbektaş 1986.

*Uluçay Ömer, *Arap Aleviliği-Nusayrilik-*; Hakan Ofset, Adana 1996.

*Ülken Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*; İstanbul 1983.

**Virani Divanı ve Risalesi* (Buyruğu) (Der.: Adil Ali Atalay Vaktidolu); Can Yayınları, İstanbul 1998.

*Werner, Helmut; *Ezoterik Sözlük*(Çevirenler: Bülent Atatanır, Murat Batmankaya, Derya Demirbaş, Uğur Önver); Omega Yayınları, İstanbul 2005.

*Yaman Mehmet, *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*; Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.

*Yetişen Rıza, *Tahtacı Aşiretleri (âdet, gelenek ve görenekler)*; Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık Web Ofset Tesisleri, İzmir 1986.

*Yetkin Çetin; *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*; Say Kitap Pazarlama, 3.Baskı, İstanbul 1984.

*Yıldırım Cemal; *Bilim Felsefesi*; Remzi Kitapevi, 5.Baskı, İstanbul 1996.

**Yol;* (Bilim, kültür, araştırma dergisi/iki ayda bir yayınlanır); Hüseyin Gazi derneği, Ankara.

*Yörükoğlu R., *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*; Alev Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1995.

**Yüz Soruda Alevilik-Aleviliğin Temelleri-*; Hamburg Anadolu Alevileri Kültür Birliği (HAAK-BİR), Hamburg.

*Zelyut Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*; Yön Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul 1992.

*Zerdüşt, *Avesta* (Çev. ve Yayına Haz.: Eshat Ayata); Kora Yayınları, İstanbul 1998.

SÖZLÜKÇE

A

ÂB Fars. a. Su.

ABA Ar. (*yünden döverek ya da bastırarak elde edilen, bir tür kalın, kaba kumaş*) a. l) Derviş-lerce dervişliğin simgesi kabul edilen ve elbise üzerine giyilen, abadan yapılmış yakasız, önü açık, uzun geniş kollu üstlük. 2) Dervişlik.

ABD Ar. a. İnsan-Tanrı-evren özdeşliğinde, Tanrı'nın insan biçiminde nesnelleşmesi olarak algılanan ve tanrısal bir görünüş niteliği taşıyan, *"Konuşan Tanrı"* durumundaki insan varlık.

ABDAL Ar. a. l) Kendini Tanrı yoluna ada yarak dünya işleriyle ilgisini kesen kimse; Tanrı eri. 2) Dünyanın manevi düzenine yön vermeleri için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan, âlemler arasında dolaşabilen, konum ve durum değiştirebilen kimse. 3) Kimi derviş şairlerin adlarının başında ya da sonunda yer alan mahlas. 4) Abdallardan olan kimse.

ABDEST Fars. a. (*namaz için vücudun belli yerlerini yıkama*) l) Taharet-i sugra 2) Sözle yıkanma ve sözleşme yapma bağlamında yola giriş töreninde cana; nasıl bir insan olması gerektiği konusunda telkinler verilmesi ve öngörülen etik değerlere uygun davranacağına ilişkin söz alınması işlemi.

***Abdest erkânı**: l) Nasip alma töreninin başında nasip alacak cana; gerçek arınmayı sağlamak üzere kulak abdesti anlamında telkinler verilmesi ve her telkin için ayrı ayrı söz alınması için yapılan tören. 2) Ayin-i cem öncesinde, ikrar verecek olanların ya da üst üste üç yıldan fazla hizmet görmemiş, baş okutmamış durumda bulunanların hizmete gelişlerinde onların arınması için yapılan tören.

***Abdest vermek:** l) Nasip alacak, ikrar verecek ya da üç yıldan fazla hizmet görmemiş, baş okutmamış canı, abdest erkânından geçirmek. 2) Hizmete gelenin kurbanını tığlamadan önce; suyla ıslatılan sağ elle ön sağ ve ön sol ayağının dizinden aşağıya sıvazlanması, yüzünün yıkanması, ardından sağ ve sol arka ayaklarının suyla ıslatılması, daha sonra kuyruğunu yukarıya kaldırarak altına elle su serpilmesi biçiminde uygulanan bir yöntemle kutsamak.

ABDİYET Ar. a. l) Hakk'a kul olduğu için başkasına kul olmayan Hz. Muhammet'in yüce makamı 2) İnsanoğlunun sahip olduğu manevi mertebelerin en yükseği.

ABIHAYAT Fars.+Ar. a. l) Yaşam suyu, dirilik suyu, ölümsüzlük suyu. 2) Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü. 3) Uyarıcıdan alınan bilgi; gönül bilgisi.

ABIKEVSER Fars.+Ar. a. (*Bolluk suyu, mutluluk suyu, verimlilik kaynağı*) Geriye dönüş tapımıyla yaratılan ve zamanla özgün Alevi felsefesi/inancıyla çelişki oluşturacak biçimde kurgulanan; Cennet'te, Hz. Ali'nin kendini sevenlere, kendi yolundan gidenlere sunacağına inanılan şarap, içki.

ABİDLER a. İnsanı kâmil aşamalarından ilkini temsil eden, şeriat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin hava olduğu kabul edilen, dört tür insandan ilk tür insanlar.

ADAK a. Bağlı bulunulan tekkeye, gelenekler gereğince, ortaklaşa yararlanım için yapılan bağış.

***Adak akçesi:** Bir Alevi-Bektaşi tarafından, herhangi bir dileği için dedeye, babaya ya da çelebiye verilen para.

***Adak kurbanı**: Kurban edilmek üzere adanan hayvanın tığlanması sırasında yapılan tören.

***Adak lokması**: Kurban edilmek üzere tığlanan hayvanın yenmek için hazırlanmış eti ya da bu amaçla bağışlanan herhangi bir yiyecek.

***Adak muhabbeti**: Bir Alevi-Bektaşinin, bir işinin olması ya da gerçekleşmesi için, gönülden koparak bir adakta bulunması durumunda yapılan tören.

***Adak orucu**: Bir hastalığın, bir sıkıntının giderilmesinde, tutulan oruç

ADALET Ar. a. Tanrı'nın âdil, kulun ise eylemlerinde özgür olması.

ADAM Ar. a. İnsan.

ADAP Ar. a. Yol, yöntem, sıra.

***Adap (ve) erkân**: Adab-ı tarikat.

***Adab-ı mürit**: Müridin uymak zorunda olduğu kurallar.

***Adab-ı nefis:** Kişinin nefsini terbiye etmek için uygulayacağı yollar, yöntemler.

***Adab-ı sohbet:** Sohbete katılanların uymak zorunda olduğu kurallar.

***Adab-ı şeyh**: Şeyh tarafından dikkate alınması gereken kurallar.

***Adab-ı tarikat:** Tarikat ehlinin gözettiği ve dikkate aldığı yol, yöntem, saygı sırası.

ÂDEM Ar. a. l) Akl-ı külün görünüşü durumundaki Âdem-Adam. 2) Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olan ve bütün gerçekleri kendisinde topladığına inanılan kâmil insan.

***Âdem-i Âl-i Abâ**: Peygamber soyu kendisinden yürüdüğü için, bu soyun başı olarak algılanan dördüncü imam Zeynelabidin.

***Âdem-i mana**: Her şeyin aslını ve gerçeğini bilen, mana âlemine vakıf insan; mana adamı, insan-ı kâmil.

ÂDEM-ADAM a. Tanrı'nın görünüş alanına çıktığı ilk insan biçimi olarak Hz. Âdem.

ÂGÂH Fars. s. Bir şeyin derin anlamına, sırrına ulaşmış olan, uyanık.

***Âgâh etmek:** Kendine getirmek, uyandırmak.

***Âgâh olmak**: Kendine gelmek, uyanmak.

AHAD Ar. a. Varlık birliği anlamında Tanrı.

AHADİYET Ar. a. Tanrısallık makamının birliği, birlik.

AHBÂR Ar. a. Hz. Muhammet'in verdiği haberler.

AHD Ar. a. l) Müridin tarikata girerken mürşide verdiği söz. 2) Zaman.

***Ahd-i karib**: Yakın zaman, yakın geçmiş, önceki zaman.

***Ahd-ü peyman:** Yemin, ant.

AHFÂ Ar. s. En gizli.

AHİRET Ar. a. 1) İnsanların öldükten sonra gittiklerine inanılan yer; öbür dünya 2) Doğayı ya da doğa parçalarını nesne kimliklerinden, insanı beden kimliklerinden *"sıyırmak"*la ulaşılan, doğa ve beden olmayan yer olarak algılanan, zâhiri *"kuran"* şeylerden oluşmasına karşın *"görünmeyen"* durumunda bulunan bâtın âlemi; öbür dünya.

***Ahiret adamı:** Dünyayla ilgisini kesip, kendini ibadete veren kimse.

***Ahiret aklı:** Gayb âlemindeki şeyleri anlamayı sağlayan ve tarikat eğitiminden geçmiş kişinin zihninde beliren akıl; akl-ı maad.

AHİT a. → AHD

AHKÂM Ar. a. Bâtın ve zâhire ilişkin davranışların aldığı yargılar.

AHLÂM Ar. a. Nefsin, maddi âlemden ilişkisini bütünüyle kesmesiyle ulaşılan hayal aşamasında, nefse yansıyan misal âleminin görüntüleri toplamı.

AHRÂR Ar. a. Tutsak ya da köle olmayanlar, özgür olanlar.

AHVAL Ar. a. Gayb âleminden, tanrısal bir lütuf olarak gönüllere doğan ve insanı kendinden geçiren anlamlar.

AHYÂR Ar. a. Ermişlik (velâyet) aşamasına ulaşmış olanlar.

AKIL Ar. a. l) Doğadaki şeyleri tanımayı, ne söyleyeceğini, nasıl yapacağını bilmeyi sağlayan insan yetisi. 2) Görünür dünyanın ötesindeki şeyleri anlamayı sağlayan; kalpten, gönülden kaynaklanan ve içe doğuş biçiminde

beliren sezgisel kavrayış. 3)Yasa, içgüdü vb. biçimlerde beliren doğadaki temel eğilim; doğanın aklı. 4) Akıl-Tanrı, Tanrı.

***Akıl ıssı:** Akıl sahibi.

***Akl-ı evvel:** Tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl; Tanrı'dan ilk belirme aşaması.

***Akl-ı kül**: l) Akl-ı evvelden sonra gelen ve akl-ı evvele verilen bilgilerin görüntülerinin belirdiği aşama; erenlerin, velilerin sahip olduğu sezgisel kavrayış anlamında evrensel akıl. 2) Aklın son noktası olarak tanımlanan aşk nurundan akıl.

***Akl-ı maad:** Görünür dünyanın ötesindeki şeyleri anlamayı sağlayan ve mistik terbiyeden geçirilmiş zihinde beliren akıl; ahiret aklı.

***Akl-ı maaş**: Doğadaki şeyleri bilmeyi sağlayan, aklın en düşük aşaması; varlığın aklı.

ÂKIL Ar. s. Emaneti, doğruluğu, iyi dostu ve sırrı koruyarak dünyayla ilgili arzuların tuzağına düşmeyen.

AKTÂB Ar. a. l) Kutuplar. 2) Tarikat ulları.

ÂL Ar. a. Aralarında akrabalık bağı bulunan topluluk; aile, hanedan, boy.

***Âl-i Âbâ:** l) Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'i içine alan Hz. Muhammet'in yakınları. 2) Ehlibeyt.

ALÂKA Ar. a. Kulun Hakk'a giden yola girmesini, bu yolda ilerlemesini engelleyerek ruhun yükselmesine ket vuran ve ele takılmış kelepçe, ayağa bağlanmış zincir olarak algılanan maddi ve nefsi neden.

ÂLEM Ar. a. Tanrı dışındaki tüm diğer mümkün ve yaratılmış varlıklar bütünü.

***Âlem-i asgar, âlem-i sügra:** Son amacını âlem-i ekberde bulan ve küçük evren olarak algılanan insan.

***Âlem-i berzah:** Bu dünya ile öbür dünya arasında yer alan; ruhların gövdesiz, ancak öz bilince sahip olarak bir süre kaldığı geçici âlem; berzah.

***Âlem-i ceberut:** Tarikat yolundaki gelişimin şeriat aşaması olarak algılanan ve Cebrail tarafından temsil edilen âlem; ceberut.

***Âlem-i ekber, âlem-i kübra**: Son amacını insanda bulan ve büyük evren olarak algılanan âlem.

***Âlem-i ervah:** l) Ruhlar âlemi. 2) Hurûfilikte ebcet simgesi ruhlar dünyası.

***Âlem-i gayb:** Gayb âlemi

***Âlem-i hayal**: Âlem-i ervah ile âlem-i şahadet arasında kalan âlem.

***Âlem-i kübra**: Âlem-i ekber.

***Âlem-i lahut:** Tarikat yolundaki gelişimin marifet aşaması olarak algılanan ve Azrail tarafından temsil edilen âlem.

***Âlem-i mana:** Gayb âlemi

***Âlem-i melekut:** Tarikat yolunda-

ki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan ve Mikail tarafından temsil edilen âlem.

***Âlem-i misal:** Varlıkların gerçek öz ve biçimleriyle bulundukları âlem; misal.

***Âlem-i nasut:** Varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı âlem; nasut.

***Âlem-i sügra:** Âlem-i asgar.

***Âlem-i şahadet, âlem-i şühud:** Duyularla algılanabilir, bilgiyle ulaşılabilir varlıklar âlemi.

ALİ Ar. a. l) Eski Türk inancından gelen Gök Tanrı'nın bedenleşmesi bağlamında Hz. Ali'yi simgelediğine inanılan Güneş. 2) Tanrı'nın sonuç üretmesi bağlamında, tanrısal özün görünüşe taşınmasına aracılık eden güneş ışığını bize yansıtan ve Tanrı'nın velisinin bedenleşmesi olarak algılanan Ay.

ÂLİ Ar. s. Yüce, üstün, yüksek.

ÂLİM Ar. s. ve a. Bilge.

ALİYULLAH Ar. a. Tanrı Ali.

ALLAH Ar. a. l) Doğanın aklının ve insanın aklının soyut biçimi; akıl üreten akıl anlamında soyut düşünce yumağı. 2) Hak.

***Allah-eyvallah**: Onay işareti ya da yemini

***Allah-Muhammet-Ali**: l) Olgunluk ve kemâl mertebeleri bakımından Allah'a çok yakın olan ve Hz. Muhammet'le Hz. Ali'yi birlikte anmanın gerekliliğini vurgulayan, ayrı ayrı görülmesi durumunda Hakikat'ın gerçek anlamına ulaşılamayacağını anlatan üçleme. 2) Hak-Muhammet-Ali

***Allah'a yolculuk**: Tanrı'ya yolculuk

***Allah'ın arslanı:** Hz. Ali.

***Allah'ta yolculuk**: Tanrı'da yolculuk

***Allah'tan yolculuk**: Tanrı'dan yolculuk

AMAL Ar. a. Beden ve kalp yoluyla işlenen işler.

AMEL Ar. a. Tarikat gereği olarak yapılan iş, eylem.

ANASIR ***Anasır-ı erbaa**: Dört öğe.

ANKA Ar. a. l) Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, yüzü insan yüzüne benzeyen, uzun boyunlu, renkli tüylü, süslü bir masal kuşu. 2) Zihinde biçimlenen varoluş. 3) Âlemin maddi varlığı.

***Anka-yı lâ-mekân:** Tanrı.

ANT a. İkrar.

***Ant içme:** İkrar verme

***Ant yeri:** Tahtı Muhammet'in ön sol tarafındaki yer; ikrar yeri.

APTES Fars. a. Taharet-i sugra

ARAF Ar. a. (Günahları ve sevapları birbirine denk olduğu için ne Cennet'e ne de Cehennem'e gidemeyenlerin bulunduğu yer) Hakk'ı, her şeyde bütün sıfatla-

rıyla belirir bir biçimde seyretme.

ARBEDE Ar. a. Bir duygunun, bir inanışın etkisiyle aşırı ölçüde coşup kendinden geçen tarikat yolcusunun, yol erinin Hak ile giriştiği tartışma.

ARİF Ar. a. Tanrı'nın; gönül bilgisi, duyarlığı, derinliği yoluyla kendisiyle bütünleşmesine izin verdiği ve bu yolla, kendi yüce varlığını görebilmesi lütfunu sağladığı, kendi özünü tatmanın zevkini verdiği, yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış kişi.

***Arif olmak**: Yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış bulunmak.

***Arif olup da vermemek:** Zekâttan yoksunluk olarak algılanan, bilgisini başkasına aktaramadığı için, kendisini olumsuzluklardan temizleme olanağını bulamayıp cahil kalmak.

***Arif-i billah**: Tanrı gizemine ulaşan, Tanrı katında iyi karşılanan yetkin kişi, ermiş.

ÂRİFAN Ar. a. Arifler, bilgi sahibi olanlar.

ÂRİFANE Ar.-Fars. be. Bilgili insanlara yaraşır, özgü biçimde.

ÂRİFE Ar. a. Bilgi ve irfan sahibi kadın.

ÂRİFİN Ar. a. Arifler, bilginler.

ARİFLER a. İnsan-ı kâmil aşamalarından üçüncüsünü temsil eden, marifet kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin su olduğu kabul edilen, dört tür insandan üçüncü tür insanlar.

ARSLAN a. 1) Allah'ın arslanı anlamında Hz. Ali'ye verilen lakap. 2) Asya tasarımlarında, iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık, yiğitlik-korkaklık vb. karşıt kavram çiftlerinde olumlu yanı temsil ettiğine inanılan ve taht simgesi olarak algılanan hayvan. 3) Kimi Asya tasarımlarda, göksel kökenli kabul edilen ve kendisinden gelindiğine inanılan hayvan-ata. 4) Asya'nın kimi bölgelerinde, on iki hayvanlı Türk takviminde parsın yerine geçen, yıl simgesi hayvan.

ARŞ Ar. a. 1) Dokuzuncu ve en üst gök. 2) Hakk'ın isim ve sıfatlarının ortaya çıkma, belirme yeri.

***Arş-ı âlâ, arş-ı azam, arş-ı berin, arş-ı hudâ:** Göğün en yüksek katı; Tanrı katı.

***Arş-ı rahman**: Arş-ı âlâ.

***Arş-ullah:** İnsanın bir örneği kabul edilen mutlak varlık.

***Arşu'r-rahman:** Kâmil insanın kalbi.

***Arş ü ferş, arş ü zemin:** Gök ve yer.

ASÂKİR ***Asâkir-i Hak, Asâkir-i Rahman**: Allah'ın ruhani kuvvetleri.

ÂSÂN Fars. s. ve be. Kolay.

ASGAR Ar. s. En küçük, çok küçük.

ASHÂB Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, onunla konuşmuş, onun sohbetine katılmış olanlar; sahabe.

***Ashâb-ı Ali:** Âl-î Âbâ

***Ashâb-ı sır:** Gayblara karışan ermişler.

***Aslıâb-ı Suffe**: Kırklar.

***Ashâb-ı şeriat**: Şeriat yolunu tutanlar.

***Ashâb-ı tarikat**: Tarikat yolunu tutanlar.

ASIL ***Asl-ı âlem**: Kâmil insan.

ÂSMÂN Fars. a. Âsumân.

ÂSUMÂN ***Âsumân-ı gayb**: Gayb serması.

AŞ a. Aşure

ÂŞIK Ar. a. 1) Tanrısal varlığın gizemine bağlanarak kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde görme aşamasına yükselmiş yetkin kişi. 2) Bektaşilik tarikatında, Bektaşiliğin kıyısında duran, Alevi-Bektaşi ilke ve âdetlerine belirli bir sadakat duyan, ancak nasip almamış durumda bulunan kimse.

***Âşık baba:** Zâkir.

***Âşık-Maşuk**: Âşığın, tanrısal özde ölmezliğin sırrına ulaşması durumunda beliren, sevenle sevilenin birliğini anlatmak için kullanılır.

***Âşık meşrep talip**: Üzüntüsünün, sıkıntısının artmasına koşut olarak zevki de artan ve imanı çoğalan talip.

ÂŞIKLIK a. 1) Âşık olma durumu; Âşık yol erinin niteliği. 2) Bektaşilikte, istekli ancak nasip almamış canın geçirdiği çıraklık dönemi, makamı.

AŞİNA Fars. a. 1) Aynı tarikata, yola bağlı iki kişinin birbiriyle can arkadaşı olmaları durumu. 2) Benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşan salikin, Hakk'ın dostu, tanışı olması durumu.

***Aşina bulmak**: Aynı tarikata, yola bağlı iki kişi birbirini can arkadaşı seçmek.

***Aşina olmak**: 1) Aynı tarikata, yola bağlı iki kişi birbiriyle can arkadaşı olmak. 2) Yol eri can benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşmak, Hakk'ın dostu, tanışı olmak.

AŞİNALIK a. Aşina olma durumu, aşina canın görevi, makamı.

AŞK Ar. a. 1) Tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevme. 2) Tanrısal sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla belirgin; sevenin sevilende kendini yoketmesi, sevenin yok yalnızca sevilenin var olması, sevenle sevilenin bir olması durumunu sağlayan sevginin son aşaması.

***Aşk badesi:** İçene saz çalıp şiir söyleme yeteneği ve becerisi kazandırdığına inanılan içki.

***Aşk olsun (ola):** *"Ödülünüz ilahi aşk olsun (ola)"* anlamında temenni belirten bir selamlaşma sözü.

***Aşk olsun buyurun canlar**: Lokmadan önce babanın ya da dedenin söylediği "Ödülünüz ilahi aşk olsun, lokmalarınızı yiyebilirsiniz" anlamında izin sözü.

***Aşka ermek**: 1) Tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevmek. 2) Seven, sevilende kendini yoketmek.

***Aşk-ı fazl-ü Hak:** Fazilet ve doğruluk aşkı, sevgisi.

***Aşk-ı hakiki**: İlahi aşk.

***Aşk-ı manevi**: Tanrı aşkı.

***Aşk-ı mecazi:** İnsanın insanı ya da diğer yaratıkları sevmesi.

***Aşkı niyaz olsun:** *"Aşk dilemek"* anlamında bir selamlaşma sözü.

***Aşkın cemal olsun:** *"Aşk olsun"* sözüne yanıt olarak verilen bir selamlaşma sözü.

AŞKULLAH Ar. a. Tanrı aşkı, Tanrı sevgisi.

AŞURA Ar. a. Aşure.

AŞURE Ar. a. 1) Muharrem ayının onuncu günü. 2) Muharrem ayının on birinci günü akşamı bakla, nohut, fasulye, incir, üzüm, kestane, fındık, fıstık, şeker vb. 12 çeşit gıda ile pişirilen ve on ikinci günü matem orucu bitiminde yenen bir çeşit tatlı

***Aşure aşı**: Aşure

***Aşure bitiş gülbangı (tercümanı)**: Aşure yendikten sonra mürşit tarafından okunan gülbank.

***Aşure erkânı:** Aşure pişirimi sırasında uygulanan tören

***Aşure gülbankı:** Aşure pişirimi sırasında, kazan başına davet edilen mürşit tarafından okunan gülbank.

***Aşure günü:** Muharrem ayının on ikisinde, Kerbelâ şehitlerini ve Ehlibeyt soyunu anmak için yapılan gün.

***Aşure töreni**: Aşure günü, Kerbelâ olayının çeşitli yönlerini canlandırmak için yapılan ve *"muharrem yas töreni"* adıyla da anılan tietral tören.

ATA a. 1) Hakk'a yürümüş olan can. 2) Gök.

ATEŞ Fars. a.1) Alevilik-Bektaşilikte; önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört kurucu öğeden biri. 2) Alevilik-Bektaşilikte, Tanrı'nın düşünme eylemine başlamasıyla dönüşüm ürünü olarak görünüşe taşınan somutluk. 3) Zerdüştlükte; yaşama çeki düzen veren, onu güçlendiren, ruhun temizlenmesini sağlayan tanrısal güç.

AY a. 1) Dokuz gök sıralamasında yer alan, en alt gök katı. Altay mitolojisinde, en yüce göktanrısı olarak algılanan Güneş tarafından yaratıldığına inanılan, geceleri O'nun ruhu olduğu kabul edilen ışığı yeryüzüne yansıtan, dişil ya da eril olarak kimliklendirilmiş göksel tanrı. 3) Ali.

AYAK MÜHÜRLEMEK f. Mür-

şit katında dururken, sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koymak.

***Ayakları mühürlü olmak**: Mürşide saygı için ayaklarını mühürlemek.

ÂYAN ***Âyan-ı ilmiye**:Yüksek bilim aşaması.

***Âyan-ı sâbite**: Varlık türlerinin var olmadan önce, Tanrı'nın bilgisindeki değişmez sureti.

AYDINLIK ***Aydınlığı sevme**: Nura muhabbet

AYİN Fars. a. Tarikat ehlinin kendi aralarında belli kurallara göre düzenledikleri tören.

***Ayin-i cem**: Cem

***Ayin-i kebir**: En fazla önem verilen ayin.

***Ayin-i niyaz:** Niyaz ayini.

ÂYİNE Fars. a. 1) İnsanın gönlü. 2) Tanrı'yı güzelliğiyle yansıtan görünür varoluş evreni. 3) Tanrı'nın en yüksek yansıması olan insan-ı kâmil.

AZAM Ar. s. Çok büyük, ulu.

AZRAİL Ar. a. Tarikat yolundaki gelişimin marifet aşaması olarak algılanan âlem-i lahutu temsil ettiğine inanılan melek.

B

BA Ar. a. İlk aklın ve varlık türlerinin belirmesine araç olan ilk kâmil insanın simgesi.

BÂB Fars. a. 1) Baba, ata. 2) Şeyh, önder.

BÂB Ar. a. 1) Eşik. 2) Şiiliğin ilk zamanlarında, en yüksek aşamadaki imamın müridi.

BACI a. Tarikata bağlı kadınlardan her biri.

BÂDE Fars. a. 1) İçki, şarap. 2) Tanrısal sevgi, tanrısal coşku, ilahi aşk.

BAHÇE a. Tarikat yolcusunun gönlünün marifete açılmış durumu.

BAHAR Fars. a. Doğanın doğum günleri.

BAKIR a. İmam Muhammet'in unvanı.

BAL a. 1) İlahi Hakikat'ın sembolü. 2) Mürşidin (uyarıcının) aradığı İlahi Hakikat. 3) Mürşidin (uyarıcının) verdiği bilgi.

BANK Fars. a. Gülbank.

***Bank çekmek**: Gülbank çekmek.

***Bank-ı Muhammedi**: Gülbank-ı Muhammedi.

BASİRET Ar. a. Nesnelerin arkasında yatan temel gerçeği gören gönül gücü; ruhsal görü.

BAST Ar. a. Umut derecesine yükselen salikte oluşan ferahlama durumu.

BÂTIN Ar. a. Duyu organlarıyla algılanan nesnel varlık alanı değil, içe kapanıp düşünmeyle kavranılan, görünmeyen gerçek varlık alanı.

***Bâtın anlam**: İç anlam, özsel anlam.

***Bâtın bilgisi**: Marifet bilgisi.

***Bâtın göz**: Gönül gözü.

***Bâtın ilmi**: İç bilgisi.

BÂTİNİ Ar. s. *ve* a. 1) Bâtıniliği benimsemiş olan (kimse, topluluk). 2) s. Bâtınla ilgili, bâtına ilişkin olan.

***Bâtıni hükümler**: Kalbin, gönlün fiillerine ve amellerine ilişkin dini ve ilahi hükümler.

BÂTİNİLİK a. Kuran'ın bâtıni (içsel) yorumuna dayanan, ayet ve hadislerin bâtınını bilenin, zâhirine (dışsal olan) uyma gereğinin ortadan kalktığına inanan dinsel-siyasal akımların genel adı.

BÂTİNİYE Ar. a. Bâtınilik.

BATN Ar. a. 1) Karın. 2) Nesil, kuşak, soy.

BEDEN Ar. a. 1) Yol ehli canın, iç işleyişi bakımından ele alınan maddesel yanı. 2) Aşka karşıt olarak algılanan nefsin ten durumundaki varlığı.

BEKA Ar. a. Geçici evrenin karşıtı olan ölümsüz varlık alanı. 2) İnsana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalma.

***Beka billah**: Tanrısal özde ölümsüz olma durumu.

***Beka bulmak**: İnsana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalmak

***Beka makamları**: Beka durumuna ulaşmak için geçilmesi gereken aşamalar.

BEKÂR Ar. s. *ve* a. Mücerret.

BEKÂRLIK a. Mücerretlik.

BEL (İnsan vücudunda, göğüsle karın arasında kalan bölüm) a. Sonu kötülüğe varacak bir düşünceyi simgeleyen sembol.

***Beline sahip olma**: Marifet kapısının birinci makamında tanımlanan, nefsine sahip olma, zina yapmama anlamında, gayrimeşru ilişkilerden uzak durma anlayışının güdücülüğünde cinsel organların, zina aracı olmaktan çıkarılıp herkesin eşiyle sevgilisiyle birlikte yaşamasının güzelliklerini yaratma aracı haline dönüşmesi.

BEN a. 1) Bilinç, ruh. (ANSİKL.) 2) Nefs.

***Ben makamı**: Nefs aşaması.

BEND Fars. a. Bir kimseyi tanrısal varlığa bağlayan eğilim, sevgi.

***Bend etmek**: Bu eğilim ve sevgi bir kimseyi tanrısal varlığa bağlamak.

BENDE Fars. a. Aşkla tanrısal varlığa, onun bir görünümü durumunda olan güzele bağlanmış kimse.

***Bende-i Âl-i Âbâ**: Âl-i Âbâ kulu.

BENLİK a. l) *"Ben"*in geçici isteklere aldanma durumu. 2) Büyüklük savında bulunarak, tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmak durumu.

***Benlikten arınmak**: Nefsini terbiye etmek, nefis temizlemek, mürşite erimek

BERZAH Ar. Âlem-i berzah.

BEŞ a. Ehlibeyt'i oluşturan Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i temsil eden kutsal sayı.

***Beş âlem (evren)**: Beş ayrı görünür olma durumunu simgeleyen varlık evrenleri.

BEŞLER a. Ehlibeyt.

BEYTULLAH Ar. a. Tanrı'nın evi olarak algılanan insan-ı kâmilin gönlü, kalbi.

BEZİRGÂN Fars. a. Arif, mürşit.

BEZM ***Bezm-i cem**: Cem meclisi.

***Bezm-i elest**: Ruhlar meclisi.

BİAT Ar. a. Bir isteklinin (talip), biat töreniyle bir uyarıcıya (mürşit) teslim olması.

***Biat etmek**: Biat töreniyle bir istekli (talip), bir uyarıcıya (mürşit) teslim olmak

BİDAT Ar. a. Hz. Muhammet döneminde örneği olmayan ve sonradan ortaya çıkan yenilik.

BİLGE s *ve* a. l) Bilgisi, deneyimi, yargılama gücüyle belirgin, öğütlerine değer verilen bilgili kişinin niteliğini üzerinde taşıyan (kimse). 2) Doğaüstü olayları anlama yetisi bulunan (kimse).

BİLGELİK a. l) Bilgili kişinin niteliği. 2) Doğaüstü olayları anlama yetisi.

***Bilgelik öğretisi**: Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi bilgeler tarafından oluşturulan öğreti, kuram.

BİLGİ a. l) Okuma, araştırma, gözlem ve deney sonucunda elde edilen ya da öğrenilen şeylerin bütünü. 2) Akıl yürütme sonucunda elde edilen düşünsel ürün. 3) Tasavvufi boyutta; bilinmesi gerekli olanların önceden hazırlanmış olarak var bulunduğuna inanılan toplamı.

BİLİM a. İrfan.

***Bilim öğrenmek**: İrfan sahibi olmak

***Bilim şehri**: Aydınlanma zemininde; kendini ve Tanrı'yı bulmayı sağlayan bâtını bilgi alanı.

BİLMEK f. Gönül bilgisinin aydınlığında ve sezgisel aklın kılavuzluğunda bâtının ayrımına varmak.

BİR a. Vahdetin sembolü olan Tanrı.

BİRLENMEK f. İkilikten kurtulup birliğe ulaşmak.

BİRLİK a. Vahdet.

***Birlik dirlik**: *"Hakk'la bir olma"*, anlamında kullanılır.

***Birlik dolusu**: Vahdet şarabı

***Birliğe ulaşmak (varmak)**: Hakk'la Hak olmak.

BİSMİŞAH Ar. + Fars. a. *"Ali'nin adıyla"* anlamında bismillah yerine kullanılan besmele.

BURAK Ar. a. 1) Hz. Muhammet'in Mirac'a çıkarken bindiği at. 2) Ruhu Hakk'a götüren aşk.

BURHAN Ar. a. Delil, ispat, kanıt.

BÛY Fars. a. Güzel koku.

***Bûy-i cennet**: Cennet kokusu.

BÜDELÂ Ar. a. Yediler.

BÜT Fars. (büt, *put*) a. 1) Nefs. 2) Masiva. 3) İnsan-ı kâmil.

C

CAFERİ Ar. (ca'feri < *İslamın Şia kolundan altıncı İmam Ebu Abdullah Cafer bin Muhammet el-Bâkır es Sadık'ın [699-766] adından*) s. *ve* a. Caferiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

CAFERİLİK a. Altıncı imam Cafer Sadık'ın kurduğu, imamlara inanma ve imam sevgisine dayanan Ehlibeyt mezhebi.

CAFERİYE Ar. a. Caferilik.

CAM Fars. a. 1) Tanrı'nın zatının belirmesini simgeleyen işaret. 2) Gönül, kalp.

CÂMİA Ar. a. Hz. Ali'nin yazdığı kabul edilen, gayb âleminden bilgiler veren kitap.

CAN Fars. a. 1) Nasip almış kimse. 2) Tarikat, yol insanlarının kadın erkek ayırmaksızın birbirine hitap ederken kullandıkları söz. 3) Ruh. 4) Dost, arkadaş, sevgili. 4) Göksel kökenli olarak algılanan ve görünmeyen nesnelliğin bir parçası olarak doğanın yapısına giren değişim-dönüşüm enerjisi; doğanın canı, doğanın aklı. 5) Gizil nesnellik durumundaki tanrısal özün bir parçası olarak insanın yapısına giren iyilik, aydınlık gücü; insanın canı, insanın aklı.

***Can evi**: İnsanın iç evreni anlamında gönül.

***Can-ı canan**: Canların canı anlamında Tanrı.

CANAN Fars. a. Tanrı.

CÂR Fars. a. Cârû.

***Câr duası**: Cârû duası.

CARCI a. Ferraş.

CARCILIK a. Ferraşlık.

CÂRÛ Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sahibi sıralamasında yer alan ferraşın kullandığı süpürge.

***Cârû duası**: Ferraş hizmetini yerine getirdikten sonra dede tarafından okunan dua.

CÂRÛB Fars. a. Cârû.

CÂRÛBKEŞ Fars. a. Ferraş.

CAVİDAN Fars. s. Ebedi, sonsuz, ölümsüz.

CEBERUT Ar. a. Beş âlem sırala-

masında kesin varlık alanı; tanrısal âlem durumunda olan lahut'u izleyen, bütün varlıkların Tanrı bilgisinde toplandığı ikinci varlık alanı; tanrısal erkin simgesi olarak algılanan gök katı.

CEBRAİL Ar. a. l) Hz. Muhammet'in içgüdüsel zekâsı, sezgisel aklı. 2) Tarikat yolundaki gelişimin şeriat aşaması olarak algılanan âlem-i ceberutu temsil ettiğine inanılan melek.

CEFR Ar. a. Hz. Ali ya da İmam Cafer Sadık'ın yazdığı kabul edilen, harflere sayısal değerler yükleyerek gelecekten haber verme konusunu işleyen kitap.

CEHENNEM Ar. a. Tamu.

CELAL Ar. a. Tanrı'nın sertlik, öfke ve saygınlık anlamlarını içeren sıfatlarının tümüne birden verilen ad.

CELVET Ar. a. Tarikat yolcusunun, Tanrı'nın sıfatlarıyla bezenmiş olarak yalnızlıktan çıkıp Tanrı varlığında yok olması durumu.

CEM Ar. a. Alevilerin-Bektaşilerin cemaatla birlikte yaptığı, ibadet olarak algılanan kutsal tören.

CEMAAT Ar. a. Tarikattan, yoldan insanların oluşturduğu topluluk.

CEMÂD Ar. a. Cansız varlık.

CEMÂDAT Ar. a. Cansız varlıklar.

CEMÂDİ Fars. s. Ruhu olmayan, cansız.

CEMÂL Ar. a. Tanrı'nın sevdiği, bağış, cömertlik, ululuk ve hoşnutluluğunu içeren sıfatlarının tümüne verilen ad.

***Cemâle kavuşmak**: Hakk'a yürümek.

***Cemâlin nur olsun**: Aleviler-Bektaşiler arasında kullanılan bir selamlaşma sözü.

CEMALULLAH Ar. a. Tanrısal güzellik.

CENAP Ar. a. Tanrı'yı ve yüce kişileri ululama sözü.

CENK Fars. a. Maddi ve manevi sıkıntılarla Hakk'ın kulunu sınaması.

CENNET Ar. a. Uçmak.

CEVHER Ar. a. Varlığın kendinden olan ve gerçekleşmesi için bir başka varlığa gereksinme duymayan varlık; mutlak varlık.

***Cevher-i evvel**: Hz. Muhammet'in ruhu.

CEVR Ar. a. Tarikat ehlinin, yol ehlinin ruhen yükselmesine engel olan şey.

CEZBE Ar. a. Tanrısal bir duyuşun etkisiyle kendinden geçme durumu.

***Cezbeye kapılmak (tutulmak)**: Tanrısal bir duyuşun etkisiyle aşırı ölçüde coşkulanıp kendinden geçmek.

CİFE Ar. a. l) Leş. 2) İğrenç şey, pislik.

CİFR Ar. a. Cefr.

CİHAT Ar. a. Tarikat ehlinin, yol ehlinin nefsini egemenliği altına alması için vermiş olduğu savaşım.

***Cihad-ı asgar** (*Küçük savaş*): Düşmana karşı cephede verilen savaş.

***Cihad-ı ekber** (*Büyük savaş*): Nefse karşı verilen savaş.

CİHAZ Ar. ***Cihaz-ı tarikat**: Tarikat ehli, yol ehli tarafından kullanılan ve tekkelerde, dergâhlarda bulundurulan her türden eşya.

CİN Ar. a. Dinsel inanca göre, duyularla algılanamayan ve göze görünmeyen manevi varlık.

CUŞ Fars. a. Hak âşığının Tanrı güzelliği karşısında kendinden geçcrek, her nesnede Tanrı'yı, Tanrı'da her nesneyi görmesi durumu.

CÜNUN Ar. a. Tanrı aşkının üstün gelmesi sonucu Hak âşığının, dış dünyayla ilgisini kesmesi durumu.

CÜZİ Ar. s. Az, azıcık, çok az

Ç

ÇÂR Fars. a. Dört unsuru simgeleyen sayı.

***Çâr anasır, çâr unsur**: Su, toprak, hava ve ateşten oluşan dört unsur.

***Çâr darp** (*dört vuruş*): Tıraş erkânında; saç, sakal, kaş, bıyık gibi başta-yüzde çıkan kıl örtüsünün tümünün kesilmesi işlemi.

ÇÂRDEH Fars. ***Çârdeh-i Masum-ı Pâk**: On Dört Masum-ı Pâk.

ÇEHAR Fars. a. Çâr.

ÇERAĞ Fars. a. Tanrı'nın ışık biçiminde görünüşe taşınması, Hz. Muhammet'in Tanrı'dan gelen ilk ışık olması, Hz. Ali ve soyunun bu ışığın sürekli taşıyıcısı durumunda bulunması anısına, ruhun aydınlanmasının bir sembolü olarak algılanan ve cem törenlerinde kullanılan kandil, lamba, mum ya da çıra.

ÇERAĞCI a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan çerağı uyandırma hizmetinin sahibi olarak algılanan; çerağları yakıp meydanı aydınlatmakla görevli kimse.

ÇERAĞCILIK a. Çerağcı olmanın gereklerini yerine getirme; çerağcının işi.

ÇİĞ s. Henüz terbiye edilip hazırlanmamış ve Hakk'ın deneyimsel bilgisini edinememiş canı belirtmek için kullanılır.

ÇİĞİNDAŞ a. (Omuzdaş) Yol arkadaşı.

ÇİHAR Fars. a. Çâr.

ÇİLE Fars. a. Dervişlerin, manevi yetkinliğe ulaşmak için kendile-

rini kimi şeylerden yoksun yaşamaya zorladıkları içe kapanış dönemi.

***Çile çekmek, çile çıkarmak, çile doldurmak**: Bir derviş manevi yetkinliğe kavuşmak için kimi şeylerden mahrum olarak çileevinde yaşamak.

***Çile damı**: Çileevi.

***Çileye girmek, çileye oturmak**: Bir derviş, manevi yetkinliğe kavuşmak için çileevine kapanmak.

ÇİLEEVİ a. Dervişlerin çile doldurdukları hücre biçiminde tekke bölümü ya da bağımsız yapı.

ÇİLEHANE Fars. a. Çileevi.

ÇİLEKEŞ Fars. a. Çile çekmekte olan, çileye girmiş, çileye oturmuş bulunan derviş.

ÇİLENİŞİN Fars. a. Çileevinde çileye oturan derviş.

D

DAR ***Dar-ı beka** (*ebediyet yurdu*): Geçici evrenin karşıtı olarak algılanan, ölümsüz varlık alanı; ruhlar âlemi.

***Dar-ı dünya, dar-ı fena** (*geçici yurt*): Gelip geçici olarak algılanan, tanrısal gizlerin görünüş alanı; madde âlemi.

DÂR Fars. a. 1) Hallac-ı Mansur'un asıldığı direk anlamında darağacı. 2) Tarikatla, yolla ilgili törenlerin yapıldığı meydan ya da meydan odasının orta yeri; Dâr-ı Mansur.

***Dâr'a çekmek**: Üyelerini tekke, dergâh büyüklerinin oluşturduğu cem mahkemesi (halk mahkemesi), suç işleyen, hatalı görülen tarikat, yol üyesini, meydan ya da meydan odasının orta yerine çağırarak sorgulamak, yargılamak, gerekirse durumuna uygun ceza vermek.

***Dâr'a durmak (çekilmek, çıkmak, gelmek, kalkmak)**: Cemaatın ve dedenin ya da babanın önünde, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ya da meydan odasının ortasına gelerek, ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durmak.

***Dâr-ı Fatma**: Dâr-ı Hüseyin.

***Dâr-ı Fazlı**: Yüzüstü yere kapanma duruşuyla temsil edilen; Fazlullah Hurufi gibi, yol uğruna başı boyundan kestirmeyi göze alma.

***Dâr-ı Hüseyin**: Ayak mühürleme duruşuyla temsil edilen; İmam Hüseyin ya da Hz. Fatma gibi, yol uğruna canını vermeye hazır olma.

***Dâr-ı Mansur**: 1) Dâr. 2) Asılma duruşuyla temsil edilen; darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi, yol uğruna ölümü göze alma, asılmaya hazır olama.

***Dâr-ı Nesimi**: Diz üstü duruşuyla temsil edilen; Nesimi gibi, yol uğruna yüzülmeye hazır olma.

DECCAL Ar. a. (Kıyametten az önce ortaya çıkacağına ve Hz. İsa tarafından öldürüleceğine inanılan yalancı Mesih) Bâtın gözüyle değil, zâhir gözüyle baktığına inanılan ve bu kapsamda şaşı olarak algılanan Ebubekir.

DELİL Ar. a. 1) Yol gösterici; mürşit. 2) Tekkelerde, dergâhlarda, törenlerin yapıldığı meydandaki çerağları uyandırmakta kullanılan balmumlu fitil; bir tür küçük çerağ. 3) Çerağ.

***Delili dinlendirmek**: Çerağı dinlendirmek, çerağı sır etmek.

DELİLCİ a. Çerağcı.

DELİLCİLİK a. Çerağcılık.

DEM Fars. a. 1) Kâmil insanın bilgisi ve öğretme gücü olarak tasarımlanan; mistik sunumda ise kâmil insanın söz, ses ve soluğunda var olduğuna inanılan ruhani güç, tanrısal etki ya da bu biçimde inanca taşınan esin. 2) Bu gücün, bu etkinin belirdiği an, zaman. 3) Şarap, içki, dolu.

***Dem tutmak**: Kâmil insanda var olduğuna inanılan tanrısal gücün belirme zamanı olarak algılanan; *"Şah", "Ya Şah", "Hû", "Ali'm", "Haydar Haydar"* vb. çağırma sözcüklerini, tek ya da toplu olarak söylemek.

***Dem-i hizmet**: Tarikata, yola girenin kendisine verilen görevi, güler yüz ve gönül açıklığı ile yapması.

***Dem-i Hünkâr, Dem-i Pir**: Gönüllere feyiz veren, gönülleri dirilten, insanı tanrısal varlık alanına çeken bir manevi güçle yüklü Pir'in sözü, sesi, soluğu.

DEME a. Nefes.

DEMLİ s. 1) Mürşidin sözü, sesi ve soluğuyla vecd durumuna gelmiş olan. 2) Sıvı akıl olarak algılanan doluyu içerek akılla yıkanmış olmanın coşkusuyla esrimiş olan.

***Demli olmak**: 1) Mürşidin sözü, sesi ve soluğuyla vecd durumuna gelmiş olmak. 2) Sıvı akıl olarak algılanan doluyu içerek akılla yıkanmış olmanın coşkusuyla esrimiş olmak.

DERGÂH Far. a. 1) Mürşit ve dervişlerin, tarikat, yol törenlerini uyguladıkları yapı, tekke. 2) Alevi-Bektaşi felsefesinin, inancının ve öğretisinin öğretildiği okul.

DERVİŞ Fars. a. Kendini tarikat yoluna, yola adamış, derece sıralamasında muhipten sonra gelen Alevi-Bektaşi.

DERVİŞAN Fars. a. Dervişler.

DERVİŞANE Fars. s. 1) Dervişlere yaraşır olan. 2) be. Dervişlere yaraşır biçimde.

DERVİŞLİK a. 1) Tarikat yolunda, yolda derviş olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Derece sıralamasında muhiplikten sonra gelen ve dervişlerce temsil edilen aşama.

***Dervişlik erkânı**: Muhiplik aşamasını tamamlayan tarikat yolcusu-

na, yol ehline derviş unvanı verilmesi sırasında yapılan tören.

DERYA Fars. a. İnsan-ı kâmil.

DEST Fars. a. El.

***Dest ve dâmen tutmak**: El etek tutmak.

***Dest vermek**: El vermek, yardımlaşmak

***Dest-i velâyet**: Tarikatta, yolda velilik aşamasına çıkmış olan ulunun eli; velilik eli.

DESTUR Fars. a. l) Bir tarikat yolcusunun, yol erinin baba, dede gibi bir tarikat, yol yetkilisine karşı, *"İzin verir misiniz?"* anlanında kullandığı söz. 2) Dervişler arasında, *"İzin verin, yol verin"* anlamında kullanılan bir söz. 3) Alevi-Bektaşi halk şairlerinin, ayinlerde, meclislerde ezgiyle okudukları, koşma biçiminde bir tür nefes.

***Destur almak**: Bir tarikat yolcusu, yol eri, bir tarikat yetkilisinden, yol ehlinden izin almak.

***Destur erenler**: Dervişler arasında, "İzin verin erenler, yol verin erenler" anlamında kullanılan bir söz.

***Destur istemek**: Bir tarikat yolcusu, yol eri, bir tarikat yetkilisinden, yol ehlinden izin istemek.

***Destur vermek**: Bir tarikat yetkilisi, yol ehli, bir tarikat yolcusuna, yol erine bir hizmeti yerine getirmesi için izin vermek.

DEV Fars. a. İnanç alanında cin tasarımı kapsamında yer alan, çok uzun ve çok iri, çok güçlü ve çok korkunç mitolojik varlık.

DEVHA ***Dev-hat-üz-zeheb** (*büyük altın ağaç*): *"Hz. Ali'yi mübarek, kutlu kılma, kutsama"* anlamında kullanılır.

DEVLET Ar. a. Mutluluk, talih, olgunluk.

DEVRİ Ar. s. Devirle ilgili, devire ilişkin olan.

***Devri âsân olsun**: Gerekli olgunluk aşamalarına ulaşamadan, yani çocuk yaşta ya da erken Hakk'a yürüyen birinin ardından, *"göçtükten sonra ruhunun dolaşacağı aşamalarda kolaylık bulsun; devrini, dönüşünü tamamlasın"* anlamında kullanılan esenleme sözü.

DEYİŞ a. Alevi-Bektaşi edebiyatında, tarikat, yol inancını ve tarikat, yol ilkelerini dile getiren, bu kapsamda güncel yaşamı betimleyen, serbest konulu şiir.

DIŞ a. Zâhir.

***Dış anlam**: Zâhir anlam.

DİDAR Fars. a. l) (Yüz, çehre) Tanrısal güzelliğin görünür duruma geldiği güzelin, sevgilinin yüzü; Tanrı'nın yüzü. 2) (Görme) Tanrısal güzelliğin görünür duruma geldiği güzelin, sevgilinin yüzünü görme; Tanrı'nın yüzünü görme.

***Didara ermek**: Didarı görmek

***Didarı görmek**: Tanrı'yı görmek, Tanrı'ya ulaşmak

***Didara kavuşmak**: Hakk'a yürümek, göçmek

***Didara varmak**: Didarı görmek.

***Didar-ı Hak**: Hakk'ın yüzü.

***Didar-ı yâr**: Sevgilinin yüzü, Tanrı'nın yüzü.

DİL Fars. a. Tanrı'nın evi anlamında gönül.

***Dil ehli**: Gönül dilinden anlayan kimse; gönül adamı, gönül insanı.

DİL a. Hz. Ali'nin Zülfikârı'nı simgeleyen vücut organı.

***Dil bağı**: Alevi-Bektaşi ahlakının üç temel ilkesinden biri olan diline sahip olmayı simgelemek üzere, tığbente atılan üç düğümden biri.

***Diline sahip olma**: *"Diline sahip olma"* kalıp sözü Alevilikte; yalan söylememe, sözle insanları birbirine düşürmeme, kov ve gıybette bulunmama anlamında Alevi açıklığını, bu yolla dili, dedikodu yapma, fitne ve fesada katılma aracı olmaktan çıkarıp doğruyu söyleme, söz güzelliğini yaratma aracı haline dönüştürmeyi anlatmak için kullanılır.

***Dilini bağlı tut**: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, kendine egemen olmayı, duyguların, tutkuların tutsağı olmamayı simgeleyen ilke.

DİLDAR Fars. a. Tanrı.

DİN Ar. a. (İnsanın kutsal olanla ilişkisini betimleyen inanış ve dogmalar bütünü) l) Tarikat, yol makamında beliren inanç. 2) Aşk, sevgi.

***Din-i hakiki**: Bâtını felsefi din anlamında hakiki din, gerçek din.

***Din-i mecazi**: Zâhiri din anlamında, biçimsel din, geçici din.

DİNİ Ar. s. (Dinle ilgili olan) l) Tarikat, yol makamında beliren inanca ilişkin olan. 2) Aşkla, sevgiyle ilgili olan.

***Dini emirler**: Bâtını bilmeyen cahillerin görevleri.

DİVAN Fars. a. Yüce bir varlığın huzuru, katı.

DİVANE Fars. (divane, *deli*) a. Âşık.

DOKUZ a. Tanrı'nın, dokuz sudur (oluşum, varoluş ya da varlığa geliş) kademesindeki dokuz varoluş biçimini simgeleyen kutsal sayı.

***Dokuz akıl**: Akl-ı evvelden türeyen ikinci sudur (oluşum) kademesi.

***Dokuz gök (ata, felek)**: Dokuz ruhtan türeyen dördüncü sudur (oluşum) kademesi.

***Dokuz ruh**: Dokuz akıldan türeyen üçüncü sudur (oluşum) kademesi.

DOLAŞAN ÖLÜ a. Tutkularının, duygularının tutsağı olmuş, olgunlaşmamış ham kimse.

DOLU a. l) İçki doldurulmuş kadeh; içki. 2) Arif.

***Dolu üçleme**: Tann-Doğa-İnsan ve Hak-Muhammet-Ali adına/anısına üç kez üç yudum dolu içme; bu yolla do-

ğasal ve toplumsal diyalektiğin ayrımına varma.

DON a. (Elbise, giysi) l) Tarikat, yol ululanının, keramet göstererek büründükleri görünüş. 2) Hakk'a yürüyen, ancak yok olmayıp başka bir yere taşınan tarikat, yol ulusunun yeni ruh zarfı.

***Don değiştirmek**: l) Bir tarikat, yol ulusu, keramet göstererek yeni bir görünüşe bürünmek. 2) Hakk'a yürüyen tarikat, yol ulusu, yok olmayıp başka bir yere taşınarak ruhuna yeni bir zarf kazanmak.

DOST Fars. a. Gerçek sevgili anlamında Tanrı.

***Dost divanı**: Tanrı huzuru

DÖNGÜ a. 1) Esin kaynağını doğadan alan ve tektanrıcı dinler öncesi mitolojileirin oratak konusu durumunda bulunan, yaşamın sürekli olarak yinelendiği inancı. 2) Varoluş çevrimi.

DÖRT a. Hz. Muhammet'in ev halkından damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'i simgeleyen kutsal sayı.

***Dört anasır**: Dört öğe

***Dört anne (ana)**: Dört öğe.

***Dört can**: "Dört can bir beden" olarak algılanan, Hz. Muhammet'in ev halkından Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

***Dört cihet (yön)**: Doğu, batı, güney ve kuzey

***Dört göz**: Görmeye dayalı iki baş gözü ve sezmeye dayalı iki gönül gözünden oluşan görme/sezme organı.

***Dört ilke**: Dört öğe

***Dört inanç**: Alevilik-Bektaşiliğin özünü oluşturan ve dört kapıya dayanan ibadet, niyaz, adak ve vuslat

***Dört kapı**: Tarikat yolunda, yolda tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ulaşmada yükselmek ve derinleşmek durumunda olduğu dört aşamayı simgeleyen şeriat kapısı, tarikat kapısı, marifet kapısı ve hakikat kapısı.

***Dört kapı kırk makam**: Hacı Bektaş Veli tarafından geliştirilen dört ana aşama ve kırk alt aşamadan oluşan eğitim öğretisi.

***Dört kapı öğretisi**: Tanrı'ya ulaşmada ya da bu görüntü ardında ham ervahlıktan kâmil insan durumuna dönüşmede, dört kapı görüşünü temel alan öğreti

***Dört kapı selamı**: İkrar verme töreninde, talibin, tığbentinden yedilerek mürşide teslime götürülmesi sırasında; her adımda ayaklar mühürlenip, kapıları temsil eden insanların adları anılarak verilen selam.

***Dört kapı töreni**: Ayin-i cemin kolları sıralamasında yer alan bir tören.

***Dört kitap**: Zebur, Tevrat, İncil ve Kuran

***Dört melek**: Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail

***Dört nesne**: Dört öğe

***Dört nitelik**: Bir varlık ortamında bulunan dört ayrı nitelik.

***Dört öğe**: Önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan, her biri bir kapı insanının kökeni durumunda bulunan toprak, hava, ateş ve su.

***Dört öğe öğretisi**: Dört öğe görüşünü temel alan öğreti

***Dört peygamber**: Davut, Musa, İsa ve Muhammet

***Dört sevgili**: Dört rakamıyla temsil edilen, Ehlibeyt'ten Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

***Dört taban**: Cansızlar âlemi, canlılar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi.

***Dört tat (su)**: Acı, ekşi, tatlı ve tuzlu.

***Dört tür insan**: Her birinin kökeni dört öğeden birine dayanan ve yine her biri bir kapıyla temsil edilen abitler, zahitler, arifler ve muhipler.

***Dört unsur**: Dört öğe

***Dört vuruş**: Çâr darp.

DÖŞEK a. Post.

DÜLDÜL Ar. a. Hz. Muhammet'in Hz. Ali'ye armağan ettiği kır donlu at.

DÜNYA Ar. a. İnsanı Tanrı'dan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey ya da şeylerin tümü.

DÜR ***Dürr-i yetim** (*sedefinden tek olarak çıkan iri inci*): l) Hz. Muhammet. 2) İnsan-ı kâmil.

DÜŞKÜN a. Yol terbiyesine aykırı davranan suçlu kimse.

***Düşkün edilmek**: Suçlu duruma düşen tarikat yolcusuna, yol erine düşkün meydanı açarak ceza verilmek.

***Düşkün görme**: Suçlu duruma düşen tarikat yolcusuna, yol erine düşkün meydanı açılarak ceza verilme.

***Düşkün kaldırılmak**: Düşkünün düşkünlük durumunu, düşkün meydanı açarak sona erdirmek

***Düşkün meydanı**: Düşkün edilmek ya da düşkün kaldırılmak için yapılan toplantı, tören.

***Düşküne çıkarmak**: Düşkün edilmek

DÜŞKÜNLÜK a. Düşkün olma durumu.

***Düşkünlük dâr'ı**: Düşkün edilme sırasında uygulanan sorgulama.

***Düşkünlük erkânı**: Düşkün edilme ya da düşkün kaldırma sırasında yapılan tören.

***Düşkünlük meydanı**: Düşkün meydanı

DÜVAZ Fars. a. Düvazdeh.

***Düvaz imam**: Düvazdeh imam.

DÜVAZDEH Fars. a. Alevi-Bektaşi edebiyatında On İki İmam

için söylenmiş nefeslere verilen ad.

***Düvazdeh imam**: On İki İmam.

DÛZAH Fars. a. Dünya zevklerine düşkün olanların toplu durumda bulunduklarına inanılan yer.

E

EBCET Ar. a. Arap alfabesini oluşturan harflerin sayısal karşılıklarını akılda kolayca tutabilmek için oluşturulmuş sekiz sözcükten ilki.

***Ebcet hesabı**: Tarih düşürmede kullanılan ve Arap harflerinin sayısal değerlerine dayanan bir hesap sistemi

EBU *Ebu Türab: Toprağın babası anlamında Hz. Ali.

***Ebul Hasan**: Hasan'ın babası anlamında Hz. Ali'ye verilen unvan.

***Ebul Hüseyin**: Hüseyin'in babası anlamında Hz. Ali'ye verilen unvan.

***Ebü-l beşer**: İnsanların babası anlamında Hz. Âdem.

***Ebü-l-enbiya**: Peygamberlerin babası anlamında Hz. İbrahim.

ECEL Ar. a. 1) Ölüm zamanı; yaşamın sonu. 2) Duyguların, tutkuların tutsağı olma, geçici isteklere kapılma anlamında insan olmanın sonu; dolaşan ölü durumuna geçme zamanı.

EDEP Ar. a. Marifet kapısının birinci makamında tanımlanan; Eline, diline, beline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durma durumu.

***Edep, erkân!**: Canları tarikat, yol adabına, davet için mürşit tarafından söylenen uyarı sözü.

***Edep sahibi olmak**: Eline, beline, diline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durmak.

EDEPLİ s. (Terbiyeli, nazik, kibar) Eline-diline-beline sahip olan.

EDEPSİZ s. (Utanmaz, hayasız) Eline-diline-beline sahip olmayan.

EDNÂ Ar. s. 1) Pek aşağı, çok kötü, çok alçak, bayağı. 2) Pek az.

EDVAR Ar. a. Devirler, zamanlar, yüzyıllar, çağlar.

***Edvar-ı vücut** (*varlık dönemleri*): Varlığın, varoluş çemberinde kendisi için olanaklı olan seyrini tamamlayarak aslına geri dönmesi.

EFDAL Ar. s. En üstün, en faziletli.

EFDÂL Ar. a. 1) İyilikler, ihsanlar. 2) Erdemler, üstün nitelikler.

EFLAK Ar. a. 1) Felekler, gökler. 2) Talihler, kaderler, bahtlar.

EFRAT Ar. a. Belli aşamaları yaşayarak olağanüstü nitelikler kazanmış, Tanrı tarafından kimi kutsal hizmetlerde görevlendirildiklerine inanılan, bâtını kimlikli gayb erenleri.

EHL Ar. a. Tarikat, yol kurallarına, ilkelerine uyan, yolu bilen kimse.

***Ehl-i âbâ**: Hz. Muhammet ve ailesi.

***Ehl-i Ali**: Hz. Ali Yandaşları.

***Ehl-i bâtın**: Tanrısal sırra ermiş olanlar.

***Ehl-i bidat**: Kutsal kitapla peygamber sözlerini yeni yorumlarla değiştirdiklerini ileri sürenler; yeni yorumlarda bulunanlar.

***Ehl-i cehl**: Cahiller, bilgisizler.

***Ehl-i dil**: Gönül dilinden anlayanlar; gönül adamları.

***Ehl-i Hak**: 1) Marifet sahipleri; arifler. 2) Hz. Ali'ye bağlılık temelinde Sultan İshak tarafından kurulmuş olan ve Batı İran'da temel bulan bir Alevilik tasarımı.

***Ehl-i hal**: Halden anlayanlar; hal adamları.

***Ehl-i kitap**: Yahudiler ve Hıristiyanlar.

***Ehl-i sünnet**: Hz. Muhammet ile ashâbının izledikleri yolu benimseyenler.

***Ehl-i Şia**: Ehl-i Ali.

***Ehl-i tarik**: Tarikata giren, mürşide bağlanan kimse; derviş.

***Ehl-i tarikat**: Tarikat ehli.

***Ehl-i tasavvuf**: Tasavvuf ehli.

***Ehl-i tevhid**: Tanrı'yı her türlü nitelikten yoksun olarak tasarımlayan, Tanrı'ya nitelik yüklemenin birçok Tanrı'nın varlığını kabul etmek anlamına geldiğini ileri süren ve genel olarak "Tanrı'ının birliğine inananlar" olarak anlaşılan Mutezilecilere verilen ad.

***Ehl-i zâhir**: Köktendinciler.

***Ehl-ül-kitap**: Ehl-i kitap.

***Ehl-ül-lâh**: Hak dostları, ermişler.

***Ehl-ül-sünnet**: Ehl-i sünnet.

***Ehl-ül-tevhid**: Ehl-i tevhid.

EHLİBEYT Ar. a. Hz. Muhammet'in; damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'den oluşan ailesi.

***Ehlibeyt İslamlığı**: Heterodoks İslamlık.

***Ehlibeyt muhabbeti**: Alevilik-Bektaşilikte, gençleri gelecekteki yollarına hazırlamak için düzenlenen küçük törenlere verilen ad.

EJDERHA Fars. a. Kanatları ve kuyruğu yılan biçiminde, ağzından alevler püskürten, arslan pençeli, söylence, masal hayvanı.

EKBER Ar. s. En büyük, çok büyük.

EKREM Ar. s. Eli açık, yüce gönüllü, cömert.

***Ekrem-ül-ekremin (Ekremlerin ekremi)**: Tanrı.

EL a. Tanrısal gücü simgeleyen tutma, dokunma organı.

***El almak**: Bir mürşide bağlanmak; derviş olmak

***El ele, el Hakk'a**: Dedeye, babaya biat etme yoluyla Hz. Muhammet ve Tanrı'ya biat etmiş olma.

***El-etek sahibi olmak**: Bir mürşide bağlanarak nasip almış olmak.

***El-etek tutmak**: Nasip alma töreninde, bir eli mürşidin elinde, diğeri eteğinde olarak bağlılık yemini etmek.

***El-göğüs dudak yapmak**: Hz. Ali'ye bağlılığın bir kanıtı olarak, O'nun adı geçtiğinde toparlanıp eli göğse ve dudaklara götürerek selam vermek

***El öpmek**: Bağlılık ifadesi olarak, mürşidin sağ elinin içini öpmek.

***El tutmak**: El almak

***El vermek**: Tarikat yolunda belli deneyimlerden geçen birine durumuna uygun yetki vermek

***Elin tek, dilin pek, belin berk tut**: Alevi-Bektaşi etiğinin temelini oluşturan el, dil ve cinsel ilişki ile ilgili üç yasak.

***Eline, diline, beline, işine, aşına ve eşine sahip olmak**: Edepli olmak, edepli yaşamak.

***Eline sahip olma**: Hırsızlık yapmama, kan akıtmama anlamında, Alevi-Bektaşi barışçılığının ve cana saygısının bir simgesi durumundadır; bu yolla bir Alevi-Bektaşi eli, suç işleme aracı olmaktan çıkarıp güzellikleri yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

ELEST Ar. a. Tanrı'nın insan ruhlarını yarattığı zaman; insanların yaratılışının başlangıcı.

***Elest bezmi**: Elest Meclisi.

***Elest Meclisi**: Tanrı'nın ruhları toplayarak; *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sorduğu ve müminlerin *"-Evet"*, kâfirlerin *"-Hayır"* yanıtını verdiği toplantı ya da toplantının yapıldığı yer, yapı.

***Elest şarabı**: Mutlak güzelliğin anlık görünüşüyle vecd durumuna geçmenin anısına, tarikat yolunda, yolda içsel bir yaşam deneyimini tatmak için içilen şarap

ELESTÜ ***Elestü bi-rabbiküm**: Tanrı'nın ruhları toplayarak sorduğu, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* sorusu.

***Elestü mihrabı**: Meydanda, gönüllerin yöneldiği Tanrı nuru.

ELİF Ar. a. Ebcet hesabıyla sayı değerinin bir olmasından esinlenerek Tanrı'nın tekliğinin ve birliğinin bir simgesi olarak algılanan Arap alfabesinin ilk harfi.

ELİFİ Ar. s. Elif gibi olan.

***Elifi taç**: Hacı Bektaş eliyle Anadolu'ya geldiği kabul edilen, dört dilimli, dikiş çizgisi elif harfini simgeleyen, uzun çuha başlık.

EMİR Ar. a. 1) Geleneksel Müslüman toplumunda kimi askeri, sivil ya da dinsel görevler için kullanılan yöneticilik unvanı. 2) Hz. Muhammet'in soyundan gelen kimse.

***Emir âlemi**: Hakk'ın tecellisiyle çokluk durumunda beliren âlem

***Emir-i maruf (Emr-i maruf)**: Yaramaz işlerden sakınma.

***Emir-i Nahl**: Hz. Ali'nin lakabı.

***Emir-ül Merdan**: Mertlerin şahı anlamında Hz. Ali.

***Emir-ül Müminin**: Müminlerin şahı anlamında Hz. Ali'nin lakabı, unvanı.

***Emir-ül Nabi**: Hurma ağaçlarını koruyan emir anlamında Hz. Ali.

ENBİYA Ar. a. Peygamberler, yalvaçlar.

***Enbiya-yı kibar**: Büyük peygamberler.

ENELHAK Ar. ünl. Hallac-ı Mansur'un, kendini aşarak Tanrı'ya ulaştığını ve Tanrı'nın kendinde tecelli ettiğini göstermek için söylediği, *"-Ben Tanrı'yım"*, anlamındaki ünlü sözü.

ENGÜR Fars. a. Üzüm.

ENSÂR Ar. a. Hz. Muhammet'e yardım eden ve İslamiyetin yayılmasında yararlık gösteren kimseler.

ENSÂRİ Ar. s. *ve* a. Ensârdan olan (kimse, topluluk).

ENVAR Ar. a. Nurlar, ışıklar, parlaklıklar, aydınlıklar.

ER a. 1) Edep ve erkâna saygılı, nefsine boyun eğmeyen kimse. 2) Gönül bilgisiyle donanmış, yücelme aşamalarından geçerek gerçekliğe ulaşmış tarikat, yol üyesi.

ERBAA Ar. s. Dört.

ERBAİN Ar. a. Tarikata giren dervişlerin nefsi ezmek, bencilliği kırmak için doldurdukları kırk günlük çile.

***Erbain çıkarmak**: Bir derviş, kendini eğitmek için, kırk gün toplumdan uzak hücrede yaşamak; çile çıkarmak.

***Erbain-i aşura**: Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinin kırkıncı gününe rastlayan, kameri takvimin ikinci ayı sefer ayının yirminci günü.

ERBAP ***Erbab-ı zâhir**: Evreni dış yüzüyle, görünüşüyle değerlendirenler, şeriatçılar.

EREN a. (Ulaşan, varan) Benliğinin geçici tutkularını yenerek olgunluk aşamasına varan, ermiş olan tarikat üyesi, yol eri kimse.

ERENLER a. 1) Gerçekliğe ulaşan, olgunluk aşamasına varan ve Tanrı'nın dostluğunu kazandığına inanılan tarikat üyeleri, yol erleri. 2) ünl. Dervişler arasında kullanılan seslenme sözü.

***Erenler abdesti**: Bilgiyle yıkanma, yıkanarak bilgilenme ya da bilgiyle yıkama yıkayarak bilgilendirme anlamında kulak abdesti.

***Erenler cemi**: Cem.

***Erenler demi**: Ceme katılanların uyguladığı erkân ve muhabbet.

***Erenler hakkı**: Konuk ya da yoksullar için ayrılan yemek.

***Erenler meclisi**: Cem.

***Erenler meydanı**: Meydan.

***Erenler nefesi**: Alevilerin-Bektaşilerin inanç ve düşüncelerini dile getiren şiir, deyiş.

***Erenler önünde baş eğmek**: Bilim olarak algılanan postun bâtın yanının bir koşulu olarak erenlere kendini teslim etmek.

***Erenlerim**: Dervişler arasında *"sen"* yerine kullanılan bir hitap sözü.

ERENLİK a. Eren olma durumu; eren olan kimsenin niteliği.

ERKÂN Ar. a.) Ruhsal aşama bakımından üstün durumda bulunan tarikat yolcuları, yol erleri; tarikat, yol ileri gelenleri. 2) Tarikat, yol ululârının koyduğu ve tarikatın, yolun yasası durumunda olan ilkeler, kurallar ve törenler bütünü; er-kân-ı tarikat.

***Erkân çalmak**: Düşkün kaldırılması sırasında dede, düşkünün sırtına alacadeğnekle *"Allah-Muhammet-Ali"* aşkına otuz üçer kez sembolik olarak vurmak.

***Erkân değneği hakkı**: Düşkün kaldırılması sırasında, günahlarından arınması için alacadeğnekle sembolik olarak dövülen düşkünden, bu vuruşların bedeli olarak alınan para vb.

***Erkân istemek**: Düşkün kaldırılma-sı dileğiyle düşkün meydanı açılmasını mürşitten dilemek.

***Erkân meydanı**: Meydan

***Erkân sahibi**: Tarikat, yol erkânını özümsemiş olma.

***Erkân sürmek**: Meydan açıp tören yapmak

***Erkân-ı erbaa**: Dört direk

***Erkân-ı fahire**: Yol.

***Erkân-ı meşayih**: Mürşitler erkânı.

***Erkân-ı tarikat**: Tarikata ilişkin davranış kuralları; erkân.

ERKÂNNAME Ar. +Fars. a. Tarikat, yol ululârı tarafından konulan ve tarikatın, yolun yasası niteliğinde olan ilkeleri, davranışları, kuralları vb. içeren yapıt.

ERLİK a. Er olma durumu, er olan tarikat üyesinin, yol erinin niteliği.

***Erlik makamı**: Er olanların ulaştığı aşama.

ERMİŞ a. Tanrı'ya yakın, Tanrı'yla dost olduğuna, kendisinde olağanüstü manevi bir güç bulunduğuna inanılan kimse; evliya, veli.

ERMİŞLİK a. Ermiş olma durumu; ermiş olan kimsenin niteliği; evliyalık, velilik.

ERVAH Ar. a. Ruhlar.

***Ervah-ı abidin**: Dindarların ruhu.

***Ervah-ı arifin**: Ermişlerin ruhu.

***Ervah-ı cinni**: Cinlerin ruhu.

***Ervah-ı enbiya**: Peygamberlerin ruhu.

***Ervah-ı evliya**: Evliyaların ruhu.

***Ervah-ı hayvanat**: Hayvanların ruhu.

***Ervah-ı kâfirin**: İnanmayanların ruhu.

***Ervah-ı müminin**: İnananların ruhu.

***Ervah-ı nebatat**: Bitkilerin ruhu.

***Ervah-ı şeytani**: Şeytanların ruhu.

***Ervah-ı tabayi**: Doğal elementlerin ruhu.

ESEDULLAH Ar. a. Allah'ın aslanı olarak algılanan ve bu biçimiyle inanca taşınan, tapım kimliği durumundaki Hz. Ali.

***Esedullah-ül Galip**: Tanrı'nın üstün aslanı anlamında Hz. Ali.

ESKİ s. (Geçmişte kalan) ***Eskiye tövbe kılmak**: Geçmişte yapılmış hataları bir daha yapmamaya söz vermek.

***Eskiyi terk cahile ölüm; arife ise doğumdur**: Eskiyi terkederek yeni-den doğmak anlamında *"ölmeden evvel ölmek"* tasarımını canlı tutan ve eğitimi, eğitilmenin önemini vurgula-yan Alevi-Bektaşi özdeyişi.

ESLAH Ar. s. Temiz ve dürüst olan.

ESMA Ar. a. Adlar.

***Esma-yı hüsna**: Tanrı'nın adları.

EŞİK a. Hz. Muhammet'in, *"Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır"* hadisinden esinlenerek Hz. Ali'yi temsil ettiğine inanılan ve yola girişin bir sembolü olarak algılanan, meydanın giriş kapısının iç kısmı.

***Eşik ıssı**: Düşkünün, evine sığındığı kimse

***Eşik öpmek**: Tarikat, yol ışık ve bilgisine ulaşmış olmanın anısına, bir alçakgönüllülük ve teslimiyet ifadesi olarak, eşiğin önünde sol diz üzerine çökerek elleri eşiğe koyup her bir eli bir kez öpmek.

***Eşiğe baş koymak**: Eşik öperek tarikata, yola bağlanmak.

***Eşiğe yüz sürmek**: Eşik öpmek.

***Eşiği aşmak**: Eşiği öperek meydana girmek

ETVAR Ar. a. Tavırlar, davranışlar, hareketler.

***Etvar-ı seba**: Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi aşama.

EVLAT Ar. a. Dört sevgili.

EVLİYA Ar. a. Ruhsal arınma aşamalarından geçerek Tanrı'ya yaklaşan, O'nun sevgi ve dostluğunu kazananlar; ermişler, erenler.

***Evliyaların ruhu**: Ervah-ı evliya.

EVRAT Ar. a. Kuran'dan seçilmiş ve sık sık okunması gelenek olmuş dualar.

***Evrat çekmek**: Kuran'dan seçilmiş duaları okumak.

EVTÂD Ar. a. Gayb erenleri sıralamasının üçüncü aşamasında bulunan ve Tanrı'nın bunlar aracılığıyla dünyayı kontrol ettiğine inanılan dört büyük veli; dört evtâd.

EYVALLAH Ar. a. l) Edilen bir sözü, yapılan bir işi, gösterilen bir tavrı olumlama, onaylama, benimseme. 2) Razı olma, itaat etme. 3) Teslim olma, bağlanma.

EZEL Ar. a. Tanrı'nın başlangıcı olmaması durumu.

EZELİ Ar. s. *ve* a. Ezeliye mezhebinden olan (kimse, topluluk).

F

FAKR Ar. a. Tanrı'da bireysel bilincin yokolmasının bir görünümü olarak algılanan, her şeyi Tanrı karşısında yok sayma durumu.

***Fakr olmak**: Her şeyi Tanrı karşısında yok saymak.

***Fakr yolu**: Kişinin malını mülkünü, niteliklerini ve etkinliklerini Tanrı yolunda yok sayması yolu.

***Fakrimiz fahrımızdır**: *"Yoksulluğumuz övüncümüzdür"* anlamında kullanılır.

***Fakr u fahr**: *"Yoksulluk benim onurumdur, övüncümdür"* anlamında kullanılır.

***Fakr u fena**: Kişinin, kendi benliğini Tanrı'nın varlığında yoketmesi.

***Fakr u manevi**: Kişinin kendini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi.

FANİ Ar. s. Tanrı özünün dışa vurması olarak algılanan, varlıkların kalıcı olmadığını, bir gölge gibi gelip geçici olduğunu belirtmek için kullanılır.

FANİLİK a. Evrenin geçici olama durumu.

FARK Ar. a. Birliği çoklukta ve çokluğu birlikte düşünme

FARZ Ar. a. Pire, mürşide hizmet.

FATMA a. Hz. Ali'nin eşi.

***Fatma Ana**: Hz. Fatma.

***Fatma Ana dâr'ı**: Dârı Hüseyin.

***Fatma Ana eli**: Hz. Ali'nin eşi Fatma'nın elini simgeleyen, taşıyanı her türlü kötülükten koruduğuna inanılan el biçimli muska.

***Fatma Ana kuşağı**: Gökkuşağı.

***Fatmat-ül Kübra**: *"Ulu Fatma"* anlamında Hz. Fatma.

FAZİLET Ar. a. İnsanda, iyilik etmeye yönelik sürekli ve değişmez eğilim.

FAZL Ar. a. l) Hurufiliğin kurucu piri Fazlullah Hurufi [1339-1394]. 2) Herhangi bir nedene bağlı olmadan ve herhangi bir karşılık gözetmeden yapılan iyilik için kullanılır.

***Fazl-ı Dâr-ı**: Dâr-ı Fazlı.

***Fazl-ı Hak, fazl-ü Hak**: Tanrı'nın yardımı, bağışı.

FEHİM Ar. a. Tanrı'nın sözünü

anlama ve bunun gereğini yerine getirme.

***Fehim kıblesi**: Çerağ tahtı.

FELEK Ar. a. Gökyüzü.

***Felek-i azam**: En üst gök; dokuzuncu gök.

FENA Ar. a. Tanrı ya da tarikat yolcusunun, duygularından ve iradesinden sıyrılarak benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmesi.

***Fena bulmak**: Kendi özünde kendini yokederek pirin manevi kişiliğinde yok olmak; bu yolla tanrısal varlığın özüne dalarak kendinden geçmek.

***Fena diyarı**: Dünya

***Fena makamları**: Bu dünyaya özgü geçici aşamalar.

***Fena fi'l ehadiyet**: Tanrı ya da tarikat yolcusunun, gerçek varlık katına ulaşması.

***Fena fi'l pir**: Tanrı ya da tarikat yolcusunun, bütün varlığını pirin manevi kişiliğinde yok etmesi.

***Fena fi'l vücut**: Varlıkta, bütün duygularından sıyrılarak yokluğun sınırına ulaşma; tanrısal varlığın özüne dalarak kendinden geçme.

***Fena-i mutlak**: Tanrı ya da tarikat yolcusunun, bütün varlığından sıyrılarak kendi özünde yok olması.

***Fena'il-fena**: Olgunluğun en yüksek aşaması olarak algılanan; Tanrı ya da tarikat yolcusunun, derin bir içe kapanış ve sınırsız bir coşkuyla kendini tanrısal özde bulmak için yokluğun ötesine geçmesi durumu.

FENAFİLLAH Ar. a. Tanrı ya da tarikat yolcusunun, kendi varlığını Tanrı varlığında yok etmesi; Tanrı yolunda kendi varlığından geçmesi.

FERAH Ar. a. Tanrı'ya yakın olma durumunun yarattığı manevi haz.

FERAİZ Ar. a. Farzlar.

FERRAŞ Ar. a. İmam Hüseyin adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan temizlik işlerini yürüten görevli.

FERRAŞLIK a. Ferraş olmanın gereklerini yerine getirme; ferraşın işi, görevi.

FETÂ Ar. a. Sufi savaşçı.

FETİH Ar. a. 1) Tanrı ya da tarikat yolcusuna görünen ve onu bu yolda yüce aşamalara taşıyan kemâl halleri. 2) Bâtıniliğin beş inanç sıralamasında yer alan ve beş tözden biri olarak algılanan; varlık biçimlerinin belirmesine mekân olan mutlak boşluk.

***Feth-i karib**: Kula açılan ve onu nefsin derecelerine taşıyan kalp makamı.

***Feth-i kudret**: Tarikat, yol sevgisini yayarak gönülleri aç-

ma; ruhları ışıklandırma ve Ali sevgisini çoğaltma.

***Feth-i mutlak**: Zat-ı ahadiyetin tecellisi.

***Feth-i mübin**: Kula açılan velâyet makamı.

FETTAH Ar. a. İmam Naki'nin unvanı.

FEVÂİD Ar. a. 1) Ruhun, olgunlaşması için idrak ettiği şeyler. 2) Hakk'ın tarikat, yol ehline, anlayışları artsın diye ihsan ettiği lütuflar.

FEYİZ Ar. a. 1) Sudur ya da ışık kuramına göre, evrenin aşama aşama Tanrı'dan çıkışı, belirişi. 2) Tanrı'nın kutsaması olarak algılanan ve kişide ruhsal bir olgunluk yaratan manevi deneyim.

***Feyiz almak**: Pirin, mürşidin bilgisiyle aydınlanmak

***Feyz-i akdes**: Tanrı'nın, insanın oluşması ve gelişmesi için yarattığı her şey.

***Feyz-i mukaddes**: Bilinmek isteyen Tanrı'nın aşkla yarattığı insan

FIRKA Ar. a. Bir mezhep içinde aynı inanç ve kanıları paylaşanların oluşturduğu grup.

***Fırka-i Naciye**: Caferi mezhebi içinde, Bektaşilik yoluyla İlahi Hakk'ın sırlarına erişebilecekleri inancında ve kanısında olan Bektaşilerin, kendileri için kullandıkları ad.

FİLLAH Ar. a. Allah'ın varlığı içinde.

FUKARA Ar. a. Fakr yolunu seçenler, yol üyeleri; dervişler.

G

GAFLET Ar. a. Nefsin arzularına tutsaklık.

***Gaflete düşmek**: Nefsin arzularına tutsak düşmek

***Gafletten uyanmak**: Nefsin arzularına direnmek

GALEBE Ar. a. Tanrısal öze ilişkin bir halin, saliği etki ve egemenliği altına alıp, onu düşünemez, edebe uyamaz, karşılaştığı şeyleri birbirinden ayıramaz duruma sokması.

GALEYAN Ar. a. Tarikat yolunda, yolda coşma, taşma.

GANİ Ar. s. Bir gereksinme, istek duymayan.

***Ganisiyim**: Bir öneri karşısında istekli olmadığını belirtmek için *"gereksinmem yok"* anlamında söylenir.

GARİP Ar. a. Tanrısal âleme geçişte bir basamak olarak algılanan bu dünyada yaşayan kimse.

GARK Ar. a. Fakr makamından geçerek cem mertebesinde kaybolma; neşe ve coşku içinde kendinden geçme.

GAVS Ar. s. ve a. Tarikat yolunda, yolda hakikat ve marifete ermiş arifler için kullanılır.

GAYB Ar. a. Hakk'ın kendisinden değil, kulundan gizlediği şey.

***Gayb âlemi**: Duyularla tanınıp algılanabilen âlemin ötesinde bulunduğuna inanılan âlem.

***Gayb bilimi**: Bâtına ilişkin bilim; ilm-i bâtın.

***Gayb erenleri**: Halk içinde bulunmalarına karşın, tanrısal gizeme ulaştıkları için kendilerini halktan gizleyebilen arifler.

***Gayb-ı izafi**: Peygamberlerle hakikat ve marifete ermiş ariflerin algılayabildiği âlem.

***Gayb-ı mutlak**: Tanrı'dan başka kimsenin bilmediğine inanılan, duyularla ulaşılamayan, akıl ve bilgiyle kavranamayan, yalnızca aşkın gerçekleri olarak algılanan salt görünmezlik âlemi; tanrısal evren.

GAYBET Ar. a. 1) Tanrı'da yok olma yolunda bir aşama olarak algılanan, Hakk'tan gelen doğuşlar ve feyizler nedeniyle çevreden ve kendi fizik varlığından soyutlanma biçiminde beliren, her şeyden habersiz olma durumu. 2) Tanrı ya da tarikat yolunda tanrısal gizeme ulaşmış ermişler için, halk içinde bulunmalarına karşın halka görünmemeleri durumu; kaybolma, gizlenme.

***Gaybet dönemi**: Gaybet durumunun sürdüğü zaman dilimi.

***Gaybete girmek**: Kaybolmak, gizlenmek.

***Gaybet-i kübra**: Büyük gizlenme, büyük gizleniş.

***Gaybet-i sugra**: Küçük gizlenme, küçük gizleniş.

GAYRET Ar. a. 1) Âşığın Tanrı'yı kıskanması. 2) Ruhun sırrını, kalbin bâtını hallerini gizli tutma, dışarıya sızdırdılmasını kıskanma çabası.

GAZA Ar. a. Dünyasal eğilimleri temsil ettiğine inanılan ve bu anlamda düşman kabul edilen nefse karşı mücadele etme.

***Gaza eylemek**: Nefse karşı mücadele etmek

***Gaza-yı ekber**: En büyük savaş anlamında nefisle yapılan mücadele.

GAZİ Ar. a. 1) Nefisle girdiği mücadelede kötülükleri, olumsuzlukları öldürmüş, yani ölmeden evvel ölmüş yol, tarikat eri. 2) Horasan'dan yetişip gelen, tarikat yolunda Anadolu insanına manevi rehberlik eden derviş; Horasan ereni.

GECE a. Karanlık olarak algılanan cehalet.

***Gece nurundan akıl**: Aklın evrimi aşamaları sıralamasında yer alan, aklın en alt evresi.

GELENEK a. (Kuşaktan kuşağa aktarılan, yazılı olmamasına karşın yaptırım gücü olan her türlü töre ve davranış biçimi) Hak'la

Hak olmuş kâmil insanlar tarafından halka ulaştırılan, birey ve toplum etkinliğinin her alanına uygulanabilen bâtını kökenli gerçekler ya da ilkeler bütünü.

GELME ***Gelme gelme, dönme dönme**: Yola girişte kişiye vazgeçme hakkını kullanabilmesi için en son söylenen, bir kez girilince verilen sözden dönülemeyeceğini vurgulayan telkin özdeyişi.

GENC Fars. A. Kulluk makamı.

GERÇEK a. l) Hakikat. 2) Zâhir.

GIYBET Ar. a. Birinin ardından onun saygınlığını, değerini, toplum içindeki yerini sarsacak söz söyleme, bu yolla araya geçimsizlik sokma.

***Gıybet etmek**: Arkadan konuşmak, dedikodu yapmak, bu yolla araya geçimsizlik sokmak.

GÖÇMEK f. Hakk'a yürümek.

GÖK a. Dokuz ruhtan türeyen dokuz gök sıralamasında yer alan her bir oluşum kademesi; gök katı.

GÖNÜL a. l) İnsanın marifete erişme gücü. 2) "Tanrı evi" anlamında, Tanrı'nın tecelli ettiği, görünüş alanına çıktığı ve Tanrı'yla ilgili bilgilerin geldiği yer; insanın, Tanrı yoluna açılan kapısı olarak algılanan ve bu anlamda kutsal sayılan iç varlığı.

***Gönül adamı**: Derviş

***Gönül almak**: l) Darılan, kırılan birini söz ya da davranışla memnun etmek. 2) Birisiyle sevgi temelinde iletişime girerek onu kendine bağlamak, çekmek, onunla gönüldeşlik ilişkileri kurmak.

***Gönül altında kalmak**: Bir kimsenin gücenmesine, incinmesine yol açmak, onu kırmak.

***Gönül bilgisi**: İrfan

***Gönül ek gönül biçersin**: *"İyilik et, iyilik gör"* anlamında Alevi insanseverliğini dışa vuran etik özdeyiş.

***Gönül etmek**: Yardım etmek, yardımcı olmak.

***Gönül gözü**: Zâhiri fotoğraflayan ten gözüne karşıt olarak algılanan, görünmeyen âlemi bâtını bilince taşıyan sezgisel akıl.

***Gönül ibadeti**: l) Akıl yürütmelerle gönül bilgisi dediğimiz irfanı artırma çabası içinde olma; bu çabayı sonuçlandırmak için davranışa girme. 2) Tanrı'yı evinde, yani gönülde mihman etme ve O'nunla söyleşme.

***Gönül kalmak**: l) Bir istek yerine gelmemek, bir özlem giderilememek. 2) Özlem duymak ya da âşık olmak, sevmek. 3) Darılmak, kırılmak, incinmek.

***Gönül kıblesi**: Meydan

***Gönül koymak**: Darılmak, kırılmak, incinmek

***Gönül lokması**: l) Gönül bilgisi. 2) Adak, armağan.

***Gönül öldüren**: Büyüklük taslayıp gönül kıran, insanı gücendiren kimse için kullanılır.

***Gönül sezgisi**: Sezgisel akılla yapılan geleceğe yönelik kestirim.

***Gönül yıkma, gönül yap**: *"Kötülük yapma, iyilik et"* anlamında Alevi-Bektaşi etiğini dışa vuran özdeyiş.

***Gönül yolculuğu**: Seyrü süluk.

***Gönülde tecelli etmek**: 1) Bâtın bilgi gönülde birikmek. 2) Tanrı gönülde mihman edilmek.

***Gönüle uğramak**: Bir kimseyi kırıp incittikten sonra, onun bir bedeli olarak istenmeyen üzücü bir olayla karşı karşıya gelmek.

GÖRGÜ a. Görgüden geçmekle kazanılan deneyim.

***Görgü ayini**: Görgü cemi

***Görgü cemi**: İkrar tazelemek, bu yolla tövbe etmek, ruhsal açıdan temizlenmek için yapılan cem.

***Görgü dâr'ı**: Görgü cemi

***Görgü erkânı**: Görgü cemi

***Görgü kurbanı**: Görgü cemi

***Görgü töreni**: Görgü cemi

***Görgüden geçmek**: Görgü cemine katılıp ikrar tazeleyerek ruhsal açıdan temizlenmek

***Görgüsü yapılmak**: Görgüden geçmek

***Görgüye çıkmak**: Görgüden geçmek.

GÖRMEK f. Bâtını düşünceye taşımak, bâtının ne olduğunu anlamak.

***Görmediğini söyleme, gördüğünü ört**: *"Kötülük yapma, iyilik et"* anlamında Alevi-Bektaşi etiğini dışa vuran özdeyiş.

GÖRÜLEN a. Görgü ceminden geçmiş olan kimse.

GÖRÜLME a. Görgüden geçme.

***Görülmeye talip olma**: Görgüden geçmeyi isteme.

GÖRÜLMÜŞ a. Görgüden geçmiş kimse.

***Görülmüş olmak**: Görgüden geçmiş bulunmak.

GÖRÜNÜR s. Zâhir olan.

***Görünür evren**: Zâhir âlem; duyu organlarıyla algılanabilir, nesne ve beden kimliklerinden oluşan her şey.

GÖZ a. 1) Zâhiri görmeyi sağlayan alıcı organ; bu anlamda ten gözü. 2) Bâtını görmeyi sağlayan "alıcı organ" olarak algılanan gönül bilgisi, irfan; bu anlamda gönül gözü.

***Gözünü bağlı tut**: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, başkalarının işine karışmamayı, her olup biteni görmemeyi simgeleyen üçüncü ilke.

GÖZCÜ a. Ali soyundan Abdülkerim adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, meydanda düzeni sağlama işini yürüten görevli.

***Gözcü postu**: Kimi bölgelerde on iki post sıralamasında gösterilen Şeyh Karaca Ahmet Sultan makamı.

GÖZCÜLÜK a. Gözcü olmanın gereklerini yerine getirme; gözcünün işi, görevi.

GULÂM Ar. a. "Tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç" anlamında On İkinci İmam Muhammet Mehdi'nin lakabı.

GUSÜL Ar. a. 1) Ayin ve törenlere girmeden önce kirlilik olarak algılanan durumlardan arınmak için yapılan yıkanma. 2) Ahdi yenileme.

GÛYENDE Fars. a. Zâkir.

GÜLBANK Fars. a. Tarikat, yol törenlerinde, yüksek sesle okunan özel dua, yakarış.

***Gülbank çekmek**: Gülbank okumak

***Gülbank-ı Muhammedi**: Ezan.

GÜLBENK Fars. a. Gülbank.

***Gülbenk çekmek**: Gülbank çekmek.

GÜLDESTE Fars. a. 1) Alevilik-Bektaşilikte kutsal kabul edilen edebiyat ürünlerini derleyen yapıt, antoloji. 2) Hz. Ali'nin Hakk'a yürüyeceği sırada eline aldığı bir deste gül.

GÜNAH Fars. (günah) a. Nefsin tutsağı olup gönül yoluyla hakikate ulaşamama.

***Günah-ı kebir**: Büyük günah, büyük suç.

***Günah-ı sagir**: Küçük günah, küçük suç.

***Günah-ı şeytaniye**: En büyük günah, en büyük suç.

GÜNDÜZ a. Aydınlık olarak algılanan ve hakikate ulaşmayı sağlayan bilgi ışığı.

***Gündüz şevk ile dünya işine, gece aşk ile ahiret işine**: Çalışkanlığı ve emeğe saygıyı simgeleyen Alevi-Bektaşi özdeyişi.

GÜNEŞ a. 1) Dokuz gök sırlamasında yer alan gök katı. 2) Ali.

GÜRUH Fars. a. Cemaat.

***Güruh-i naci**: Tarikat yolunda, yolda Tanrı katına ererek kurtulmuş olan topluluk.

GÜVENDE Fars. a. Zâkir.

GÜVERCİN a. 1) Günahsız insanların, ermişlerin ruhu olduğuna inanılan kutsal kuş. 2) Hızır'ın ya da ermişlerin, insanların karşısına çıkarken büründükleri don.

GÜZELLİK ***Güzelliğin görülmeye olan eğilimi**: Bâtını mistik sunumda, yasa olarak beliren, soyut-somut bütün varlıkların uymak durumunda bulunduğu temel eğilim.

H

HABBE Ar. a. 1) On İki İmam türbelerini ziyaret edenler tarafından, haydarinin ön kenarlarına

yukarıdan aşağıya doğru takılan, fındık içi iriliğinde değerli taş. 2) On İki İmam'la Hz. Muhammet ve Hz Fatma'yı temsil eden on dörtlü kristal Bektaşi tespihi.

HAC Ar. a. 1) İmam'ı ziyaret edip hizmetinde bulunma. 2) Tanrı makamı, kâbe olarak algılanan insanın kalbini kazanmak için gönül ziyareti yapma. 3) Hakk'a ermek için yapılan gönül yolculuğu; seyr-ü süluk yolculuğu. 4) Pirin, mürşidin yüzünü görme. 5) Kutsal yeri ya da yerleri ziyaret etme.

***Hac-cı ekber**: Büyük hac.

HACE Fars. a. İmam, mürşit.

HÂCİP ***Hâcib-i Hak (*Hakk'ın kapıcısı*)**: Hak ile halk arasında aracı durumunda bulunan insan-ı kâmil.

HAD Ar. a. Tanrı'nın sonsuzluğu ve sınırsızlığı karşısında, kulların zaman ve mekân bakımından sınırlılığı; tarikat yolcusuyla, yol eriyle Tanrı'sı arasındaki çizgi.

HADES Ar. a. Abdest ve gusül abdestinin tazelenmesini gerektiren durum.

***Hades-i asgar (*küçük kirlenme*)**: Büyük ve küçük aptes bozma, vücuttan kan, irin vb. akması durumunda oluşan kirlenme.

***Hades-i ekber (*büyük kirlenme*)**: Cünüplük, aybaşı ve loğusalık durumlarında oluşan kirlenme.

HÂDİ Ar. a. Doğruluğu bulan, doğru yola yönelten anlamında, 11. İmam Hasan'ül Askeri ve 12. İmam Mehdi'ye verilen unvan.

HADİM Ar. a. Derviş olmayan, ancak dervişlere hizmet eden ve bunu bir ibadet olarak algılayan hizmet eri.

***Hadim-ül fukara**: Yoksullara hizmetçi olan, hizmet eden derviş.

HADİMLİK a. Hadim olmanın gereklerini yerine getirme.

HADİS Ar. a. Hz. Muhammet'in söz, davranış ve kişiliğine ilişkin olarak kendisinden ya da sahabeden aktarılan bilgi, söz.

HÂDİS Ar. s. (Tanrı'nın dışındaki bütün varlıklar için) Sonradan varlığa gelen, görünüşe taşınan.

***Hâdis-i kadim**: Melek, şeytan ve cinin ruhsal durumlarının karşılığı olarak algılanan ve ilk yaratılan evren.

HAFIZA Ar. a. Beyni simgeleyen başı destekleyen dört kuvvet sıralamasında yer alan ve kişinin akl-ı küle ermesini sağlayan güç.

HAK Ar. a. Yokluktaki, hiçlikteki "Mutlak Tanrı"nın, "güzelliğin görülmeye olan eğilimi" sonucu "dönüşüme" uğramasıyla beliren ve kendi ayrımında olan gizil tanrı.

***Hak âşığı**: Ozan, derviş

***Hak çerağı**: Hakk'ın görünüşe taşınmış ışığı.

***Hak divanı**: Tanrı huzuru

***Hak erenler**: Tarikat yolunda, yolda belli aşamalara yükselen gerçek erenler.

***Hak kapısı**: Tanrı'ya ulaşma aşaması olarak algılanan dört kapıdan her biri.

***Hak-Muhammet-Ali**: İnsantanrıcılık anlayışı üzerine yapılanan ve toplumsal diyalektiğin dışa vurumu olarak beliren üçleme.

***Hak-Muhammet-Ali divanı**: Tanrı huzuru

***Hak teslimi yapılmak**: Rızalık alınarak dâr'a duran can aklanmak

***Hak ül-yakin**: Tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'da yok olduğunda elde ettiği gerçek bilgi.

***Hak vere**: *"Yok"* anlamında söylenir.

***Hak yolu**: Tanrı yolu.

***Hakk'a çağrılmak**: Hak meydanı olarak algılanan cemevine çağrılmak.

***Hakk'a göçmek**: Hakk'a yürümek

***Hakk'a yürümek**: Ölmek

***Hakk'a yürüyüş erkânı**: Tarikat yolcusunun, yol erinin Hakk'a yürümesi durumunda, belirlenen gün ve zamanda yapılan tören.

***Hakk'ı görmek**: Hakk'ın yüzüne ulaşmak

***Hakk'ın sureti**: İnsan-ı kâmil.

***Hakk'ın yüzüne ulaşmak**: Bir insan, Tanrı'nın yüzü olarak algılanan kendi yüzünü bulmak, bilmek

***Hakk'la Hak olmak**: İkilikten kurtulup, birliğe ulaşmak.

***Hakk'ta Hak olmak**: Hakk'la Hak olmak

***Hakk'tan halka inme (dönme)**: Seyr anillah.

HAK Ar. a. Bir maldan, yiyecekten ya da paradan bir kimse için ayrılan pay.

***Hak üleştirme**: 1.) Nevruz'da ruhların esenliği için sofradaki yemek ve içeceklerin bir kısmını dağıtma. 2) Kutsal günlerde, çocukları sevindirmek için kuruyemiş dağıtma.

HÂK Fars. a. Bir ermişin, evliyanın gömülü olduğu, sırlandığı yer, türbe.

HAKİKAT Ar. a. 1) Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında son sırada yer alan ve muhiplerle özdeşleştirilen; Hakk'ı görme, tanrısal âlemin gücü içinde erime evresi; hakikat kapısı. 2) Hakk'ın tarikat yolcusundan, yol erinden özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen şey. 3) Düşünceyle nesnenin uygunluğu; mistik sunumla nesnel sunumun uygunluğu. 4) Varlığın özü, canı, ruhu.

***Hakikat abdesti**: Bilgiyle yıkanma; kulak abdesti alma ya da verme.

***Hakikat âlemi**: Bâtın âlem.

***Hakikat bilgisi**: Bâtına, tarikata, yola ilişkin bilgi.

***Hakikat ehli**: Tarikat yolcusu, yol eri

***Hakikat kapısı**: Hakikat

***Hakikat kavmi**: Muhipler.

***Hakikat sırrı**: Yol bilgisi.

***Hakikat yolu**: Bâtın yolu.

***Hakikate ermek**: Gerçekleri bilincine çıkarmış olmak, bâtın âlemin ayrımında olmak.

***Hakikat-i Muhammediye**: İlk insandan başlayarak varlık alanına çıkan Hz. Muhammet'in nuru, tanrısal özü.

***Hakikatler**: Yüce ve manevi öğretiler.

***Hakikat ül-Hakayık**: Her şeyin kendisinden geldiğine inanılan gerçek birlik, Tanrı.

HAKİKİ Ar. s. Tanrısal varlık alanıyla ilgili, tanrısal özelliklere ilişkin olan.

***Hakiki aşk**: Tarikat yolcusunu, yol erini olgunluğa, ölümsüzlüğe ulaştırdığına inanılan; kendini Tanrı'ya verme, Tanrı'dan başka bir varlığı sevmeme, görmeme, gönlünü O'nunla dolup taşırma durumu; gerçek aşk.

HAKİM Ar. a. Arif.

***Hakim-i Mutlak**: Tanrı.

HAKKULLAH Ar. a. Dedelere, geçimlerini sağlamak için yapılan yardım.

HAL Ar. a. l) Tarikat yolcusunun, yol erinin kendi iradesine bağlı çabalarıyla elde edebileceği makamlardan öte bir Tanrı vergisi olarak algılanan ve kalbe, gönüle doğan feyz. 2) Bu durumla belirgin ve tarikat yolcusunu, yol erini olgunluğa, ölümsüzlüğe ulaştıran aşama. 3) Tanrı'nın nesnel alanda yansıması anlamına gelen evreni gözlemleyerek ulaşılan, derin coşku durumu.

***Hal bilgisi**: İç bilgisi.

***Hal ehli**: Kalbine, gönlüne tanrısal feyz doğan yetişmiş kimse; yol eri.

***Hal gelmek**: Kalbe, gönle tanrısal feyz gelmek.

***Hal ile eğitim**: Kitaplardan değil canlıdan, mürşitten eğitim alma.

***Hal öğrenmek**: Kâmil insandan eğitim almak.

***Hal ve mahal**: Durum ve yer.

HALİFE Ar. a. l) Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra O'nun vekili olarak Müslümanların imamlığını yapan kimse. 2) Kendini tarikat yoluna vermiş, derece sıralamasında babadan sonra gelen ve mürşidin, pirin yerine geçme yetkisi olan Alevi-Bektaşi.

HALİFELİK a. l) Tarikat yolunda halife olmanın gereklerini yerine getirme durumu; halifenin görevi. 2) Derece sıralamasında babalıktan sonra gelen ve halifelerce temsil edilen aşama.

HALİM Ar. (halim) s. Bir Alevinin-Bektaşinin özelliklerinden biri olarak algılanan *"yumuşak huylu"*

nitelemesini belirtmek için kullanılır.

HALİS Ar. (halis) s. *"Saf, arı, katıksız, temiz"* anlamlarında İmam Hasan ül Askeri'nin lakabı.

HALKA Ar. a. Tanımlanamaz gerçek olarak betimlenen Hakk'ın, sürekli bir yenilenme, sürekli bir hareket içinde olan yaratımı.

***Halka namazı**: Cemevinde daire oluşturacak biçimde bir düzen alarak yapılan ve halka niyazı olarak algılanan ibadet.

HALLAC-I MANSUR ***Hallac-ı Mansur dâr'ı**: Dâr.

HALVET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, mürşidin onayıyla tek başına çileevine çekilerek Tanrı'yla baş başa olduğunun bilincine varması; içe kapanıp derin düşünceye dalarak Tanrı'yla manen konuşması.

***Halvete çekilmek, halvete varmak**: Çileye oturmak.

HALVETHANE Ar. +Fars. a. Çileevi.

HAM Ar. s. Tarikata, yola yeni girmiş ve henüz olgunlaşmamış, pişmemiş olan.

***Ham ervah**: Ruhsal açıdan henüz olgunlaşmamış, pişmemiş tarikat yolcusu, yol eri; zahit.

HAMAL Ar. a. Tanrı'yı gönlünde taşıyan ve O'nunla konuşan yol eri.

HAMALLIK a. Tanrı'yı gönlünde taşıma, Tanrı'yı kendi evinde mihman etme, O'nunla söyleşme durumu.

HAMLIK a. Ham olma durumu; ham kimsenin niteliği.

HAMMÂR Ar. a. Mürşit.

HAMSE Ar. a. Beş.

***Hamse-i Âl-i Âbâ divanı**: Aleviliğe kabul töreninde, karı-koca, iki talip ve rehberden oluşan beşlinin, dedenin huzurunda yaptıkları niyaz etme duruşuna verilen ad.

HANEDAN Fars. a. Aynı soydan gelen ulu kişiler zinciri.

***Hanedan-ı Ehlibeyt**: Ehlibeyt soyundan gelen ulu kişiler.

HÂRIK Ar. s. Yakan.

***Hârık ül-Kuran**: Kuran'ı yakan anlamında Halife Osman'a verilen unvan.

HARİCİ Ar. s. ve a. Hariciliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

HARİCİLİK a. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinde hakemlik yöntemine karşı çıkarak Ali' den ayrılan ve her iki tarafa da muhalefet eden ayrılıkçıların, *"Hüküm yalnız Allah'ındır"* ayeti kapsamında *"imamın yanılmazlığı"* Şii inancını yadsıyarak kurdukları mezhep.

HARİCİYE Ar. a. Haricilik.

HAS Ar. s. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış olan.

***Hasu'l-havas**: Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış kimseler.

HASTA Fars. a. Tarikat yolunda, yolda geri kalmış kimse.

HAŞYET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, işlemiş olduğu günahlar nedeniyle ileride başına gelecekleri düşünerek gönlünde hissettiği acı ve üzüntü.

***Haşyet-ul-lah**: Tanrı korkusu.

HAT ***Hatt-ı istiva**: İnsanın yer aldığı makam olarak algılanan; bâtınla zâhir arasına çekildiği kabul edilen düşünsel çizgi.

HATAYİ a. Alevi-Bektaşi geleneğinde usta ve kutsal sayılan ozanlar sıralamasında yer alan Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı mahlas.

HATEM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, bütün makamları yaşayarak sona ermesi durumu.

***Hatem-i enbiya**: Hz. Muhammet anlamında son peygamber.

***Hatem-i pir**: Hacı Bektaş Veli anlamında son pir.

***Hatem-ün nübüvvet**: Peygamberlik işareti.

HATİM Ar. a. *"Sona erdiren, bitiren, mühürleyen"* anlamlarında 12. İmam Muhammet Mehdi'ye verilen lakap.

HAVA Ar. a. Işık ya da Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört öğeden biri.

HAVALET Ar. a. Tarikat, yol yetkilisinden izin alma, izin isteme.

HAVÂRİC Ar. a. Hariciler.

HAVAS Ar. a. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşanlar, içi aydınlanmış olanlar.

***Havassu'l has**: Hasu'l-havas.

HAVÂS Ar. a. Duygular, duyular.

***Havâs-ı hamse**: Beş duyu.

***Havâs-ı hamse-i bâtına**: İçteki beş duyu; hisse-i müşterek (ortak duyu), hayal (imgelem), vehm (korku), hafıza (bellekte tutma) ve mutasarrıfa (edinim).

***Havâs-ı hamse-i zâhire**: Dıştaki beş duyu; görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyuları.

HAVF Ar. a. 1) Tanrı'dan korkarak suç sayılan eylemlerden, günahtan sakınma, kötülükten, eğrilikten kaçınma. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin tarikat yolunda, yolda, belli bir aşamaya yükselirken duyduğu endişe, ikircik.

***Havf-ul-lah**: Tanrı korkusu.

HAVVA ***Havva-i mana**: Tüm can olarak algılanan nefs-i kül.

HAS Ar. s. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış olan.

***Hasu'l-havas**: Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış kimseler.

HASTA Fars. a. Tarikat yolunda, yolda geri kalmış kimse.

HAŞYET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, işlemiş olduğu günahlar nedeniyle ileride başına gelecekleri düşünerek gönlünde hissettiği acı ve üzüntü.

***Haşyet-ul-lah**: Tanrı korkusu.

HAT ***Hatt-ı istiva**: İnsanın yer aldığı makam olarak algılanan; bâtınla zâhir arasına çekildiği kabul edilen düşünsel çizgi.

HATAYİ a. Alevi-Bektaşi geleneğinde usta ve kutsal sayılan ozanlar sıralamasında yer alan Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı mahlas.

HATEM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, bütün makamları yaşayarak sona ermesi durumu.

***Hatem-i enbiya**: Hz. Muhammet anlamında son peygamber.

***Hatem-i pir**: Hacı Bektaş Veli anlamında son pir.

***Hatem-ün nübüvvet**: Peygamberlik işareti.

HATİM Ar. a. *"Sona erdiren, bitiren, mühürleyen"* anlamlarında 12. İmam Muhammet Mehdi'ye verilen lakap.

HAVA Ar. a. Işık ya da Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört öğeden biri.

HAVALET Ar. a. Tarikat, yol yetkilisinden izin alma, izin isteme.

HAVÂRİC Ar. a. Hariciler.

HAVAS Ar. a. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşanlar, içi aydınlanmış olanlar.

***Havassu'l has**: Hasu'l-havas.

HAVÂS Ar. a. Duygular, duyular.

***Havâs-ı hamse**: Beş duyu.

***Havâs-ı hamse-i bâtına**: İçteki beş duyu; hisse-i müşterek (ortak duyu), hayal (imgelem), vehm (korku), hafıza (bellekte tutma) ve mutasarrıfa (edinim).

***Havâs-ı hamse-i zâhire**: Dıştaki beş duyu; görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyuları.

HAVF Ar. a. 1) Tanrı'dan korkarak suç sayılan eylemlerden, günahtan sakınma, kötülükten, eğrilikten kaçınma. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin tarikat yolunda, yolda, belli bir aşamaya yükselirken duyduğu endişe, ikircik.

***Havf-ul-lah**: Tanrı korkusu.

HAVVA ***Havva-i mana**: Tüm can olarak algılanan nefs-i kül.

sağlamak. 2) Hakk'a yürüyen canla, geride kalanlar arasında helalleşme sağlamak.

HELALLİK a. Helalleşme sağlayarak elde edilen sonuç; ceme katılacak olan canlar arasında ya da Hakk'a yürüyen canla geride kalan canlar arasında dargınlık, kırgınlık, küslük, alacaklı hakkı, vb.nin ortadan kaldırılması durumu.

HEMHAL Fars. +Ar. s. Aynı ya da benzer durumda olan.

***Hemhal olmak**: Biriyle aynı durumda olmak; onun sıkıntılarını, dertlerini paylaşmak.

HEYBET Ar. a. Tanrı'nın celal sıfatı ile kendi yüceliğini, ululuğunu, enginliğini gösterecek ve buna dayalı bir korku yaratacak biçimde insanın gönlünde tecelli etmesi, görünmesi.

HEYULA Ar. a. Zihinde düşünülen asıl biçim; kendisinde suretlerin göründüğü şey, bâtın.

HIRKA Ar. a. Pir emaneti olarak algılanan ve tarikata girenlere ya da tarikat yolunda belli aşamalara varanlara özel törenle giydirilen, önü açık, düğmesiz, yakasız, kollu, geniş ve topuklara kadar uzanan bir giysi.

***Hırka altında sultan**: Nefislerini baskı altına alan kimseler anlamında dervişleri nitelemek için kullanılır.

***Hırka altından dünyayı seyredenler**: Olup bitenden habersizmiş gibi görünmekle birlikte, her şeyi neden ve sonuçlarıyla bilen dervişler.

***Hırka giymek**: Bir derviş, hırka kuşanarak aşamasını yükseltmek, bu yolla aşamasının gereği görevler için icazet, yetki almak.

***Hırka-i fakr ü fena**: Yoksulluk ve yokluk hırkası.

***Hırka-i iradet**: Tarikat, yol için gerekli çabaları gösteren müride giydirilen hırka.

***Hırka-i teberrük**: Yeni bir kimliğe bürünme anlamında tarikata, yola yeni girenlere giydirilen hırka.

***Hırkaya bürünmek**: Hırka giymek.

HIRKAPÛŞ Ar. +Fars. a. Derviş.

HIZIR a. Peygamber, bilge ya da veli kabul edilen, kurtarıcı kutsal kişi.

HİCAP Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, tanrısal gizemlere ulaşmasını engelleyen her türlü dünyevi varlık, ilişki.

HİCRET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin nefsinden sıyrılarak gönüle, gönülden sırra, sırdan ruha, ruhtan Hakk'a, Hakk'tan halka göç etmesi.

HİDAYET Ar. a. Hak yoluna girme, tarikatı, yolu benimseme.

***Hidayet kapısı**: Doğruluk yolu olarak algılanan tarikat, yol.

***Hidayete ermek**: Doğru yolu bulmak; tarikatı, yolu benimsemek

HİKMET Ar. a. Hakk'a uygun düşen söz.

HİMMET Ar. a. l) Olgunlaşmak için gönlün Hakk'a yönelmesi. 2) Ermişlerin, varlık ve olayların doğal düzenini ve işleyişini etkileme, dilediklerini yerine getirme gücü.

***Himmet etmek**: Yardım etmek; emek vermek.

HİTAP Ar. a. Herhangi bir manevi varlığın, tarikat yolcusunun, yol erinin içine doğan sesi, dürtüsü, belirtisi.

***Hitab-ı elest**: Tanrı'nın *"Elest Meclisi"*ne seslenmesi.

HİZMET Ar. a. Müridin, nefsini arındırmak ve Tanrı yolunda ilerlemek için bir mürşidin yönetiminde belirli görevleri yerine getirmesi, tarikat adap ve erkânına ilişkin eğitim alması.

***Hizmet duası**: Hizmet verilirken ya da hizmet tamamlandıktan sonra mürşit tarafından verilen hayırlı.

***Hizmet erkânı**: Hizmet görme erkânı.

***Hizmet erleri**: Cemdeki on iki hizmetin sahipleri.

***Hizmet görme erkânı**: Bir hizmetin yerine getirilmesi sırasında yapılan tören.

***Hizmet görmek**: Bir hizmeti yerine getirmek.

***Hizmet sahibi**: Cemdeki on iki hizmetin her birinin sorumlusu.

***Hizmetleri mühürlemek**: Hizmetleri yerine getirmiş olmak.

HÛ Ar. a. Tanrı anlamında zikir sözcüğü.

***Hû çekmek (demek)**: Tanrı'nın adını anmak.

***Hû-keşan**: *"Hû"* çekenler anlamında, eskiden yeniçeri ortalarında bulunan Bektaşi dervişlere verilen ad.

HULK Ar. a. Huy.

HULLE Ar. a. Cennet giysisi.

***Hulle donu**: Keramet gösteren ermişin ruhunun büründüğü zarf.

***Hulle-i Âdem**: Âdem Peygamber'in giysisi; incir yaprağı.

HULUL Ar. a. Tanrı'nın insan biçiminde görünüş alanına çıkması; Tanrı'nın maddesel ve bedensel kuluyla birleşmesi, birleşerek cisimleşmesi.

***Hulul etmek**: Tanrı, bir kulunda cisimleşmek

***Hulul-ül mutlak**: Vahdet-i vücut.

HUMHANE Fars. a. l) Tanrı âşığının kalbi. 2) Tekke.

HUTÛT Ar. a. İnsan yüzünde bulunan, gökleri ve yeri temsil ettiğine inanılan çizgiler.

***Hutût-ı ebiye**: Hurufîliğe göre, insanın yüzünde bulunan ve doğuştan gelen, gökleri temsil ettiğine inanılan yedi çizgi.

***Hutût-ı ümmiye**: Hurufiliğe göre, insanın yüzünde bulunan ve sonradan oluşan, yeri temsil ettiğine inanılan yedi çizgi.

HÜCCET Ar. a. l) İnsanı hakikata ulaştıracak olan delil. 2) Yadsınması olanaksız kesin kanıt anlamında İmam Muhammet Mehdi'nin lakabı.

***Hüccet-ul-lah (*Tanrı'nın delili*)**: Hakk'ın halk üzerindeki delili anlamında insan-ı kâmil.

***Hüccet-ül-islam**: İmam Gazali.

HÜDA Fars. a. Tanrı.

HÜDA Ar. a. Doğru yolu gösterme, doğru yola gitme.

HÜMA Fars. a. Anka.

HÜNKÂR Fars. a. Kutsal evliya, veli anlamında Hacı Bektaş Veli'ye verilen unvan.

HÜSEYİN ***Hüseyin ağıtı**: Kerbelâ'yı konu edinen Alevi müziği.

HÜSEYNİ Ar. s. ve a. İmam Hüseyin'in yolunu benimsemiş olan (kimse, topluluk).

***Hüseyni taç**: Kubbesi on iki dilimli, alt bölümü dört parçalı derviş başlığı.

HÜSN Ar. a. Kemâl.

***Hüsn-i hulk**: Huy güzelliği.

***Hüsn-i mutlak**: İlahi kemâl, mutlak kemâl.

HÜSNA Ar. s. En güzel, çok güzel.

HÜZÜN Ar. a. Tanrı'dan uzak olanın duyduğu acı.

I

IHTIRMA a. Çar darp işlemi için bir müridi mürşit önünde çöktürme; uygun oturuşa geçirme.

IS a. Bir şeyi elinde bulunduran kimse; sahip.

IŞIK Ar. a. Derviş.

IŞIK a. l) Tanrısal özün görünüşe taşınmış biçimi. 2) Akl-ı külün eksiksiz ve kusursuz olarak tanımlanan somut görünümü.

İ

İBADET Ar. a. Niyaz.

***İbadet etmek**: Niyaz etmek

***İbadet meydanı**: Meydan

İBRET Ar. a. Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlama.

***İbret almak**: Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlamak

İBRİKTAR Ar.-Fars. a. Hz. Ali soyundan Selman adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan temizlik için ibrikle su dökme işini yürüten görevli.

İBRİKTARLIK a. İbriktar olmanın gereklerini yerine getirme; ibriktarın işi, görevi.

İCAZET Ar. a. l) İzin. 2) Dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara mürşit tarafından verilen belge.

***İcazet almak**: l) Bir yere gitmek,

bir işi yapmak ya da bir görevi yerine getirmek için tekke, dergâh yetkilisinden izin almak. 2) Bir hizmete giren ya da bir hizmet aşamasını tamamlayan tarikat yolcusu, yol eri, özel bir tören ve giyim-kuşamla ilgili hizmet için yetki almak. 3) Dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olan derviş, mürşitten belge almak.

***İcazet tercümanı**: Bir yerden ayrılırken okunan tercüman

***İcazet vermek**: 1) Tekke, dergâh yetkilisi, bir yere gitmek, bir işi yapmak ya da bir görevi yerine getirmek için birine izin vermek. 2) Bir hizmet aşamasını tamamlayan ya da bir hizmete giren tarikat yolcusuna, yol erine, özel tören ve giyim-kuşamla ilgili hizmet için yetki vermek. 3) Mürşit, dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olan dervişe belge vermek.

İCAZETNAME Ar.+Fars. a. Mürşit tarafından dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara verilen izin belgesi.

İÇ a. Bâtın.

***İç kurbanı**: Görgü cemine ya da görgü ceminde tığlanan kurbana verilen ad.

***İçe kapanmak**: İnzivaya çekilmek.

İÇERİ s. Bâtınla ilgili olan.

***İçeri kurbanı**: Görgü cemine ya da bu cemde tığlanan kurbana verilen ad.

***İçeri semahı**: Yaşlılar tarafından bir ibadet havası içinde dönülen; olgunluğu, pişmişliği simgeleyen bir semah.

İÇREK s. Bâtınla ilgili, bâtına ilişkin olan.

İÇREKÇİ s. ve a. İçrekçiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

İÇREKÇİLİK a. Asıl dinsel gerçeklerin, anlayabileceği yetenekte ve bilgide olanlara bildirilebileceği temeli üzerine yapılanan; dinsel dogmalarla çelişen ve onları yadsıyan görüş.

İHLAS Ar. a. 1) Yalansız, riyasız sevme. 2) Özün söze, sözün öze uyması durumu; özünü arındırma, ikiyüzlü olmama. 3) Tutum ve davranışlarda Tanrı'nın rızasını gözetme.

İHSAN Ar. a. 1) İyilik etme. 2) Bağışta bulunma, bağışlama. 3) Bağışlanan şey, bahşiş.

İHTAR Ar. a. Düşkün olana verilen uyarma cezası.

İHTİLAM Ar. a. Sırrı, ehil olmayan birine verme konusunda acele etme; yol sırrını yabancılara verme.

İHVAN Ar. a. Tarikat, yol üyeleri; canlar.

İHYA Ar. a. Tarikat yolunda, yolda, gönülleri diriltme, gönülleri gönül bilgisiyle doldurma.

***İhya gecesi**: Tekkelerde, dergâhlarda ayinlerin yapıldığı gece

İKRAR Ar. a. Tarikata, yola girmek için verilen söz.

***İkrar alma töreni**: İkrar cemi.

***İkrar almak**: Mürşit ya da dede, tarikata, yola giren canın verdiği sözü, yaptığı açıklamayı dinlemek.

***İkrar ayini**: İkrar cemi

***İkrar-bend**: Alevi olmamasına karşın, Hz. Ali ve On İki İmam sevgisini içinde duyan, söz vererek, içini dökerek Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanan kimse.

***İkrar-bend olmak**: Alevi olmamasına karşın, söz vererek, içini dökerek tarikat yoluna bağlanmak.

***İkrar bozmak**: İkrardan dönmek

***İkrar cemi**: Yola girmek için düzenlenen büyük tören; yola giriş töreni. (ANSİKL.)

***İkrar etmek**: Söz vererek, içini dökerek tarikat yoluna girmek.

***İkrar kırmak**: İkrardan dönmek

***İkrar kurbanı**: İkrar cemi

***İkrar tazelemek**: Görgüden geçerek ruhsal açıdan temizlenmiş olmak

***İkrar töreni**: İkrar cemi

***İkrar verme erkânı**: İkrar cemi.

***İkrar vermek**: Tarikata, yola girmek için söz vermek; tarikata, yola girdikten sonra yolun bütün kurallarına uyacağını üstlenmek.

***İkrara bağlamak**: İkrar almak

***İkrara çağırmak**: İkrarı alınacak canı, ikrar cemine davet etmek.

***İkrardan dönmek**: Tarikata, yola girerken verdiği sözden vazgeçmek; ikrarını inkâr etmek; ikrarından dönerek en büyük suçu işlemek.

***İkrarı alınmak**: İkrar ettirilerek yola kabul edilmek.

***İkrar-ı iman**: Talibin iradesinin, mürşidin rızasında yok olması.

***İkrarı kırmak**: İkrardan dönmek

İLAHİ Ar. a. Din ve tarikat konularında, ezgiyle söylenen bir şiir türü.

İLAHİ Ar. s. 1) Tanrı'yla ilgili, Tanrı'ya özgü olan, tanrısal. 2) ünl. "Tanrım" anlamında hitap sözü olarak kullanılır.

***İlahi aşk**: İnsanı, varoluş çevriminde; yabancılaşmadan uzaklaştırarak tanrısal olana yaklaştıran zorunlu eğilim; tanrısal aşk, cana aşk.

***İlahi gerçek**: Görülenlerin ötesinde, görülenleri kuran öğelerle kurulmuş olan ve görünmeyen bâtın gerçek; tanrısal gerçek.

***İlahi hakikat**: Tanrı

***İlahi ışık**: Tanrısal özün, kendi kabından dışarı fışkırması, görünüşe taşınması biçiminde algılanan, Tanrı'yı temsil ettiğine inanılan ışık

***İlahi nur**: İlahi ışık

***İlahi tecelli**: Kulun gönlünde, kalbinde tanrısal sırların belirmesi

***İlahi vahdet**: Tanrısal birlik

İLBAS ***İlbas-ı hırka**: Tarikatta, yolda, aşamasını tamamlayan

dervişe, aşamasını yükseltmek için özel bir törenle hırka giydirme.

İLHAM Ar. a. Kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan anlam, sizgi, bilgi.

İLİM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulması.

***İlim şehri**: Tanrısal sırlar âlemi.

***İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır**: Aklın önde ve belirleyici, inancın arkada ve kutsayıcı işlevini belirten; Anadolu Aleviliğinin bir aydınlanma yolu olduğunu öne çıkaran Hacı Bektaş Veli'nin ünlü özdeyişi.

***İlm el yakin**: İlm-i yakin.

***İlm-i âlâ**: En yüce bilim.

***İlm-i bâtın**: Sezgiye dayalı bilim.

***İlm-i esma**: Tanrı'nın adlarını ve sıfatlarını inceleyen bilim.

***İlm-i ezeli**: Önsüz olanda var olduğu kabul edilen bilim.

***İlm-i ledün**: Tanrı'nın sırlarına ilişkin bilim.

***İlm-i nahvi**: Harf bilimi.

***İlm-i yakin**: Kesin bilgi.

***İlm-i zâhir**: Canlı-cansız, görünen her şeye ilişkin bilim.

***İlm ü amel**: Bilim ve iş.

İLLALLAH Ar. a. Allah'tan başka.

İMAM Ar. (imam) a. l) Hz. Muhammet' ten sonra onun vekilliğini üstlenen halifelere verilen ad. 2) Hz. Ali ile soyundan gelen on bir kişiden her birine verilen san.

***İmam Cafer Buyruğu**: İmam Cafer Sadık[699-765] tarafından yazıldığı kabul edilen, dini-felsefi yapıt.

***İmam Hüseyin aşı**: Aşure

***İmam-ı Zaman**: Belli bir sürenin değil, bütün zamanların imamı anlamında 12.İmam Muhammet Mehdi [870-878].

İMAMET Ar. a. İmamlık.

İMAMEYN Ar. a. Ermişlerin oluşturduğu rical ül-gayb sıralamasında, üstten ikinci basamakta bulunan iki imam.

İMAMİ Ar. s. ve a. Caferi.

İMAMİYE Ar. a. Caferilik.

İMAMLIK a. İmam olma durumu; imam olmanın gereklerini yerine getirme; imamın görevi.

İMAN Ar. a. Gönül yoluyla ulaşılan Hakk'a ilişkin anlam, sezgi, bilgi.

***İman etme**: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinde, "Mürşit önünde, yolun bütün kurallarına uyacağına söz verme; bu inancını ikrara bağlama" anlamına gelen şeriat kapısının birinci makamı.

***İman-ı şahadet**: Allah-Muhammet-Ali birliğine inanıp bunu dille açıklama, gönülle hissetme.

İMBİSAT Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, tanrısal tecelliler ve lütuflar nedeniyle sevinç ve rahatlama haline girmesi.

İMTİHAN Ar. a. Hakk'ın kulunu denemek, sınamak için, onu olumsuz bir durumla karşı karşıya bırakması.

İNÂBE Ar. a. l) Görünür günahlardan öte, iç kusurlardan da arınıp Tanrı'ya yönelme; halktan Hakk'a kaçma. 2) Bir mürşidin müridi olma; bir mürşide bağlanma. 3) Manevi bir hizmette bulunmak için bir mürşitten izin isteme.

***İnâbe almak**: Tarikata, yola girmek için mürşidin onayını elde etmek;derviş olmak.

***İnâbe vermek**: Mürşit, tarikata, yola girecek olana dervişlik payesi vermek; derviş etmek.

İNÂBELİ a. Mürşitten onay alarak tarikata, yola girmiş kimse.

İNANÇ a. l) Bir kimsenin ya da bir şeyin var olduğuna, bir öğretinin, bir savın doğruluğuna inanma olgusu. 2) Din, felsefe ve siyaset konusunda benimsenmiş kanı; inanılan şey.

İNAYET Ar. a. Hakk'ın kulunu kayırması.

İNSAN Ar. a. Tanrı donunda görünüşe taşınmış olarak algılanan, Tanrı'nın diliyle konuşan, Tanrı'nın ve büyük âlemin kanıtı durumunda bulunan İnsan Tanrı.

***İnsan-ı kâmil**:) Derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz insan; olgun insan; yetkin insan. 2) Bu insanla temsil edilen en olgun insanlık aşaması.

***İnsanın cemali, sözünün güzelliğidir**: *"Doğru düşünmek, doğru konuşmak"* insanda asıl kimliktir anlamında öne çıkarılan Alevi-Bektaşi özdeyişi.

***İnsanları seveni sevmek**: *"Tanrı'nın eksiksiz görünüşe taşınan biçimi olarak algılandığı için insanı sevmek Tanrı'yı, tüm varlıkları sevmek demektir"* anlamında Alevi-Bektaşi özdeyişi.

İNTİBAH Ar. a. Hakk'ın, kulu harekete geçirmesi, zorlaması.

İNZİVA Ar. a. Tanrı düşüncesini daha içten ve derinden yaşayabilmek için, günah işleme ortamından uzak, ayrı yaşama.

***İnzivaya çekilmek**: Günah ortamı olarak algılanan toplum yaşamından koparak tek başına yaşamak

İRADE Ar. a. l) Hakk'ın çağrısına olumlu yanıt vermeyi gerektiren gönül sevgisi. 2) Nefsin isteklerine yüz çevirip Hakk'ın rızasına yönelme.

***İrade-i cüziye**: İnsan iradesi.

***İrade-i külliye**: Tanrı iradesi.

İRADET Ar. a. Verilen bir sözü, içten gelen bir istekle yerine getirme; sözünde durma, sözünün eri olma.

***İradet getirmek:** Verdiği sözü, içten gelen bir istekle yerine getirmek; sözünde durmak, sözünün eri olmak.

İRFAN Ar. a. 1) Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü. 2) Uyarıcıdan (mürşit) alınan bilgi. 3) Gönül yoluyla edinilen bilgi.

İRŞAT Ar. a. 1) Mürşidin, tarikata, yola girecek istekliye gerekli bilgileri vererek onu aydınlatması, ona gidilecek yolu, uygulanacak yöntemi, sürdürülecek görevleri öğretmesi. 2) Mürşidin tarikat yolcusuna, yol erine, Tanrı yolunda önderlik etmesi.

***İrşat etmek:** 1) Mürşit, tarikata, yola girecek bir istekliyi uyarmak, eğitmek. 2) Mürşit, Tanrı yolunda bir tarikat yolcusuna, yol erine önderlik etmek.

***İrşat makamı:** 1) Horasan postu) 2) Horasan çerağı.

İSİM ***İsm-i azam:** *"En büyük ad"* anlamında insan.

***İsm-i Celal:** *"En yüce ad"* anlamında Tanrı.

İSNAAŞERİYE Ar. a. Caferilik.

İSPAT Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kötü eylem ve davranışlarını yokederek yerine iyilerini koyması.

***İspat-ı mahz (kesin kanıtlama):** Kavramların görünüşteki anlamlarından sıyrılıp derinliğine inerek *"sadece Tanrı vardır"* deme; Tanrı varlığının özünü anlama.

İSRAFİL Ar. a. Tarikat yolundaki, yoldaki gelişimin hakikat aşaması olarak algılanan âlem-i nasutu temsil ettiğine inanılan melek.

İSTEKLİ a. Talip.

İSTİDRAC Ar. a. Hakk'ın makbul kulu olduğu savında olan inançsız ya da günahkâr bir kişide görülen olağanüstü durum.

İSTİVA Ar. a. 1) Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasından başka bir şey olmayan görünen geçici evrenle görünmeyen Tanrı özünün eşitliği, özdeşliği. 2) Kendi varlığında tanrısal olanı gören, en yüksek olgunluk aşaması; istiva makamı 3) Bu aşamaya ulaşmış ermiş kişi.

İŞRAK Ar. a. Ruhun eğitilmesi ve olgunlaştırılmasıyla kazanılan iç aydınlığıyla gayb âleminde gizli olanın kavranılması; sezgi yoluyla bilgi edinilmesi

İŞRAKİ Ar. s. ve a. İşrakiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

İŞRAKİLİK a. XII. yy'da, Şehabeddin Sühreverdi tarafından kurulan, gerçeğe us yoluyla de-

ğil, sezgi yoluyla varılabileceği savında olan gizemsel öğreti.

İŞTİRAK ***İştirak kurbanı**: Kimi yörelerde Abdal Musa Kurbanı'na verilen ad.

İZAFİ ***İzafi âlem**: Gayb-ı izafi.

İZNİKÇİ a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan cemevinin temizliği işini yürüten görevli.

İZZET Ar. a. Gönül bilgisiyle donanarak kazanılan ruh yüceliği, gönül olgunluğu ya da gönül bilgisiyle donatıldığında elde edilen durum.

K

KAB ***Kabe kavseyn (iki mızrak uzunluğunda)**: Hakk'a ulaşmayı engelleyen bir ölçü olarak algılanan Tanrı'yla insan arasındaki uzaklık.

KÂBE Ar. a. İnsanın gönlü; gönül.

KÂBETULLAH Ar. a. Kâbe.

KABUL ***Kabul töreni**: Nasip töreni.

KABZ Ar. a. Bast halinde bulunan tarikat yolcusu, yol eri, edebe aykırı bir hal ve harekette bulunduğunda bunun manevi cezası olarak kalbe gelen sıkıntı durumu.

***Kabz ü bast (açılıp kapanma, daralıp genişleme)**: Tarikat yolcusunun, yol erinin kabz durumundan bast durumuna ya da bast durumundan kabz durumuna geçmesi.

KADEM Ar. a. Uğur.

***Kadem (kademler) getirmek**: Uğur getirmek, uğurlu gelmek.

KADİM Ar. (kadim) s. Eski, ezeli.

KADİR Ar. s. *"Her şeye gücü yeten"* anlamında Tanrı'nın sıfatı.

***Kadir-i mutlak**: Tanrı.

KAFES Ar. a. İnsanın bedeni; vücut.

KAİM Ar. (kaim) a. Önsüzdensonsuza akan varlığın canı ya da aklı anlamında Tanrı.

***Kaim-i Muntazar**: İnançta, sağ olup her an ortaya çıkması beklenen İmam Mehdi için kullanılır.

***Kaim'ül zaman**: Her zaman varlığını koruyan, bâtını bilen anlamında imamlar için kullanılır.

KALIP Ar. (kaleb ya da kalib, dış görünüş, biçim) a. Vücut, beden, gövde.

***Kalıbı değiştirmek (dinlendirmek)**: Hakk'a yürümek

KAMBER Ar. a. Yolculuk sırasında, dedelerin günlük işlerini gören kimse.

KÂMİL Ar. s. Olgunluk aşamasına ulaşmış olan, üstün bir aşamada bulunan, olgun.

***Kâmil insan**: İnsan-ı kâmil

***Kâmil insan öğretisi**: Dört Kapı Kırk Makam

***Kâmil toplum**: Anadolu Alevileri-

nin, felsefelerine, öğretilerine ve yaşama biçimlerine uygun olarak toplumu kurtuluşa taşımak için tasarımladıkları; devletin, sınıfların, özel mülkiyetin ve paranın olmamasıyla belirgin, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, gereksinimine göre toplumsal üretimden pay aldığı kusursuz toplum; Alevi ütopyası.

KÂMİLE Ar. s. Olgunluk aşamasına ulaşmış olan, üstün bir aşamada bulunan, olgun.

KÂMİLLİK a. Kâmil olma durumu; olgunluk.

KAP a. (Çukur nesne) Yol erinin bilgi dağarcığı.

***Kabına göre almak**: Bilgi donanımına koşut algılama, anlama içinde bulunmak.

***Kabını genişletmek**: Kesintisiz bir akıl yürütme eylemine girerek bilgi dağarcığını sürekli artırmak.

KAPI a. l) Gönül kıblesi olarak algılanan meydanın girişi. 2) Bir makam olarak algılanan belli yükselme aşaması. 3) Sazda, seslerin çıkmasını sağlayan ve inançta, teknedeki bilimin bozulmasını, yitip gitmesini önleyen göğüs.

***Kapı eşiği**: Eşik

***Kapını açık tut**: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan ve konukseverliği simgeleyen dördüncü ilke.

KASEM Ar. a. Yemin, ant ya da yemin etme, ant içme.

***Kasem etmek**: Yemin etmek, ant içmek

KATAR Ar. a. Arka arkaya dizilerek dizi oluşturma.

***Katar olmak**: Arka arkaya dizilerek dizi oluşturmak.

KAVSEYN Ar. a. Kabe kavseyn.

KAYLULE Ar. a. l) Vahdet-i vücut anlayışına göre, Tanrı'nın evrende, evrensel varlıklar biçiminde belirişi. 2) Uyuyormuş görüntüsü altında, gönlün tanrısal gizlere açılması yoluyla varlıkta başkalığın ve çokluğun ortadan kalkması durumu.

KEBAİR Ar. a. Büyük günahlar.

KEBİR Ar. s. Büyük, ulu, yüce

KEBİRE Ar. s. Büyük, ulu, yüce.

KEBİRE Ar. a. Adam öldürme, zina gibi büyük suç; büyük günah.

KEFEN Ar. a. Aleviliğe kabul töreninde, ikinci doğuşu, yeniden doğuşu simgelemek üzere taliplere giydirilen beyaz bezden sade giysi.

***Kefen giymek**: Aleviliğe kabul töreninde bir talip, ikinci doğuşu, yeniden doğuşu simgelemek üzere beyaz bezden sade giysiye bürünmek

KEFENPUŞ Ar. + Fars. s. Kefen giymiş, kefenli.

KELAM Ar. a. l) Söz. 2) Konuşma.

***Kelam Hakk'tır**: Verilen sözden geri dönüş olmaz anlamında Alevi-Bektaşi kararlılığını dile getiren özdeyiş.

KELAMİ Ar. s. 1) Sözle ilgili. 2) Kuran'la ilgili.

***Kelami bilimler**: Söze dayanan bilimler; nazari bilimler.

KELAMULLAH Ar. a. 1) Tanrı sözü. 2) Kuran.

KELİME Ar. a. Tanrı sözü.

***Kelime-i şahadet**: Aleviliğin-Bektaşiliğin koşullarından biri olan; *"Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlühü, Ali 'yyün veliyullah"* cümlesi.

***Kelime-i tayyibe**: Gönül alıcı söz, güzel söz.

***Kelime-i tevhit**: *"Lâ ilâhe illallah; Muhammedün resûlullah, Ali 'yyün veliyullah"* cümlesi.

KEMAL Ar. a. 1) Nefsin isteklerinden, dünya nimetlerinden sıyrılma, arınma durumu. 2) Tarikat yolunda, yolda aşama aşama yücelme hali.

***Kemal aşaması**: Hakikat bilgisine ulaşma makamı.

***Kemal hali**: Yolda, kemal aşamasına ulaşmış kimsenin durumu.

***Kemal sahibi**: Kemal aşamasına ulaşmış yol eri.

***Kemale ermek**: 1) Nefsin isteklerinden, dünya nimetlerinden sıyrılmak, arınmak. 2) Tarikat yolunda, yolda aşama aşama yücelmek. 3) Kemal aşamasına ulaşmak.

KEMALAT Ar. a. Bâtını bilgiyi bütünüyle edinmiş olanların yetkinlik durumları; arınma, yücelme halleri.

***Kemalat sahibi**: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin kapı ve makamlarını tamamlamış yol eri; olgun, yetkin insan.

KENDİ a. Bir kimsenin öz varlığı.

KENZ Ar. a. Tanrısal gizler dünyası.

***Kenz-i mahfi (gizli hazine)**: Tanrının, evrenin yaratılmasından önceki gerçekliği; Tanrı'nın ilk durumu; bilinmeyen ilk neden.

KERAMET Ar. a. 1) Peygamberlik savıyla bir ilgisi olmaksızın velilerde ve ermişlerde görüldüğüne inanılan olağanüstü durum. 2) Bu durumda olan velilerin, ermişlerin gerçekleştirdiklerine inanılan olağanüstü eylem.

KERBELA ***Kerbelâ ayini**: Kerbelâ cemi.

***Kerbelâ cemi**: Muharrem ayının onikinci günü akşamı Kerbelâ şehitleri anısına tutulan cem için kullanılır.

***Kerbelâ meydanı**: Alevi meydanı sıralamasında yer alan, Kerbelâ olayını anma töreni.

***Kerbelâ olayı**: Hz. Muhammet'in kızı Fatma'yla Halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ve yandaşlarının;

Emevi halifesi Yezit (I) 'in askerleri tarafından Kerbelâ'da öldürülmeleri [680].

***Kerbelâ orucu**: Matem orucu.

***Kerbelâ Tekkesi**: Hacıbektaş'taki Pir Dergâhı'na bağlı dört tekke sıralamasında yer alan ve halife makamı olarak algılanan Irak/Kerbelâ'da bulunan tekke.

KEREM Ar. a. Bağış, yardım.

***Kerem etmek**: Bağışta, yardımda bulunmak

***Kerem-i Ali, kerem-i evliya**: Hz. Ali'den, evliyalardan yardım istemek için söylenen dilek sözü.

KERİM Ar. s. 1) Kerem sahibi olan. 2) Kutsal, ulu.

KERRAR Ar. s. Savaş sırasında, geri çekildikten sonra yeniden saldırıya geçen.

KESRET Ar. a. Gerçek varlıklar alanı olarak algılanan bu dünyada; şeylerin, Tanrı'nın dışında ve O'ndan ayrı olarak bilinen, görünen çokluk yönü.

***Kesrette vahdet**: Çok gibi görünenin özünde *"bir"* olduğunu anlatır.

KEŞİF Ar. a. Tarikat yolunda, yolda; gizli, örtük ve perdelenmiş durumda bulunan tanrısal gerçeği açığa çıkarma.

KEŞKÜL Fars. a. Gezgin dervişlerin kullandığı, genellikle hindistancevizi kabuğundan yapılan, iki ucundan geçen zincirle omuzda ya da kolda taşınan yemek kabı.

KEVN Ar. a. 1) Sonradan oluşma, meydana gelme. 2) Var olma, varlık. 3) Dünya.

***Kevn-i kesif**: Maddesel varlıklar.

***Kevn-i latif**: Ruhsal varlıklar.

***Kevn-ü fesâd**: Yaratılma ve yokolma.

***Kevn-ü mekân**: Tanrısal özün görünüşe taşınmasıyla oluşmuş nesnel evren.

KEVNEYN Ar. a. Madde âlemi ile ruh âlemi.

KEVSER Ar. a. 1) Cennette bulunduğuna inanılan ırmak ya da havuz. 2) Bu ırmak ya da havuzun suyunu simgeleyen ve ayin-i cemde içilen şerbet. 3) Tarikat yolunda, yolda, tanrısal vergi ile kazanılan hakikat bilgisi.

KIBLE Ar. a. İnsanın yöneldiği, tanrısal gerçeklere ulaştığı, "Tanrının Evi" anlamında gönül.

KIRK a. Kırklar'ı, kırk makamı simgeleyen sayı.

***Kırk abdal**: Kırklar.

***Kırk makam**: Dört Kapı öğretisine göre, kâmil insan olma sürecinde, yol erinin geçmek zorunda olduğu manevi aşamalar olarak algılanan dört kapıya bağlı kırk alt aşama.

***Kırk ocak**: Hacı Bektaş Veli'nin el verip yurdun çeşitli bölgelerine gönderdiği dedelerin oluşturduğu,

sayısının kırk olduğu kabul edilen ocaklar.

***Kırk şamdan**: Kırkbudak.

KIRKLAR a. Gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında yer alan, kim oldukları tam olarak bilinmeyen, ancak varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan kırk kişilik evliya, ermiş topluluğu.

***Kırklar bezmi**: Kırklar cemi.

***Kırklar cemi**: 1) Tanrı'nın, varlık âlemi içinde tecellisinde tek bir vücut olarak algılanan Kırklar'ın, Hz. Ali' nin başkanlığında yaptığı toplantı. 2) Bu toplantının devamı durumundaki cem.

***Kırklar dansı**: 1) Kırklar'ın kırklar ceminde, bir üzüm tanesi suyuyla kendilerinden geçerek yaptıkları dans. 2) Bu dansın devamı durumundaki semah.

***Kırklar makamı**: Kırklar'ın, gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında bulundukları aşama.

***Kırklar meclisi**: Kırklar cemi.

***Kırklar meydanı**: 1) Kırklar'ın, kırklar cemini yaptığı yer. 2) Bu yeri temsil ettiğine inanılan meydan.

***Kırklar semahı**: Kaynağını kırklar dansından alan ve cem töreninin zorunlu semahlar sıralamasında ilk sırada bulunan bir semah.

***Kırklar şerbeti**: 1) Kırklar ceminde içilen üzüm suyu. 2) Bunun bir devamı olarak algılanan ve cemde içilen şerbet, içki.

***Kırkların dansı**: Kırklar dansı.

KISMET Ar. a. Tanrı'nın tarikat yolcusuna, yol erine uygun gördüğü şey, nasip.

KISSA Ar. a. Tarikat, yol ulularının tarihi kişiliği ve efsaneleşmiş yaşamları kapsamında, On İki İmam yandaşlarıyla karşıtları arasındaki mücadeleyi anlatan, destansı halk hikayesi.

***Kıssadan hisse almak (çıkarmak)**: Bir hikayeden, bir olaydan ders almak (çıkarmak) .

KIYAM Ar. a. Tarikat, yol kurallarını yerine getirmek için harekete geçme.

***Kıyam etmek**: Tarikat, yol kurallarını yerine getirmek için harekete geçmek.

KIYAMET Ar. a. 1) Öldükten sonra geçici olarak yüce ya da bayağı bir yaşam sürmek üzere dirilme (kıyamet-i sugra) 2) Hakk'a yürüdükten sonra tanrısal âlemde kalbin, gönlün sonsuz olarak diri kalması biçiminde yeni bir yaşama kavuşma (kıyamet-i vusta). 3) Fenafillah aşamasına erdikten sonra bekâ billah makamında gerçek bir yaşama başlama (kıyamet-i kübra).

***Kıyamet-i kübra**: Büyük kıyamet.

***Kıyamet-i sugra**: Küçük kıyamet.

***Kıyamet-i vusta**: Orta kıyamet.

KİBAR Ar. a. Büyükler, ulular.

***Kibar-ı sahabe**: Hz. Muhammet'in yüce, ulu arkadaşları.

KİBİR Ar. a. Büyüklenme ve gururla dışa vuran nefsin tutsağı olma durumu.

***Kibir sarhoşluğu**: Kendisinden başkasını yanlış yolda ya da suçlu görme durumu.

KİSVE Ar. a. Belli aşamaya gelmiş yol evladını derviş yapmak için, yol ulları tarafından giydirilen özel giysi.

***Kisve giydirmek**: Belli aşamaya gelmiş yol evladına, dervişlik erkânıyla bu aşamanın özel giysisini giydirerek onu derviş yapmak.

***Kisve giymek**: Derviş olmak

KİTAP *Kitab-ı natık: Konuşan kitap olarak algılanan insan.

KUDDİSE Ar. ünl. Kutlu olsun, kutsansın.

***Kuddise sırruhu**: Sırrı kutlu olsun, sırrı kutsansın.

KULAK a. Başta bulunan yedi delik sıralamasında yer alan ve içeriden dışarıya açılan iki delikten her biri.

***Kulak abdesti**: Yolda edindiği bilgiyi bir başkasına aktararak onu bilgiyle yıkama ya da donanımlı birinden bilgi alarak bilgiyle yıkanma.

***Kulak abdesti almak**: Daha donanımlı olandan aldığı bilgiyle yıkanmak

***Kulak abdesti vermek**: Bilgisini bir başkasına aktararak onu bilgiyle yıkamak

***Kulaktan beslenmek**: Muhabbetle, sohbetle, konuşarak, dinleyerek bilgilenmek

***Kulaktan kulağa terbiye**: Kişiden kişiye; babadan oğula; mürşitten talibe bilgi aktarma; bu yolla eğitme/eğitilme.

KULLUK a. Kul olma durumu, kulun niteliği.

***Kulluk makamı**: Müritlik, dervişlik aşaması

KULÛB Ar. a. Kalpler, gönüller.

KURAN Ar. a. Hz. Muhammet'in gönlüne yansıyan, gönlünde tecelli eden bilgilerin onun sezgisel aklı tarafından yorumlanması, yorumlanıp açıklanması.

***Kuran okumak:** Kâmil insanın konuşmasını dinlemek

***Kuran-ı natık (konuşan Kuran, konuşan kitap)**: 1) Genelde insan ya da kâmil insan 2) Özelde insan-ı kâmil olan Hz. Ali.

***Kuran-ı samit (sessiz Kuran, sessiz kitap)**: 1) Genelde her türden yazılı kitap 2) Özelde yazılı Kuran.

KURB Ar. a. Tarikat yolunda, yolda Tanrı yolcusunun, gönlünü Tanrı dışındaki her şeyden arındırarak tanrısal nitelikler kazanması ve bu yolda Tanrı'ya yakınlaşması.

***Kurb-ı feraiz**: Tarikat yolcusunun,

yol ehlinin tüm varlığıyla yokolması ve yalnızca Hakk'ın ortada kalması.

***Kurb-ı Hüda, kurb-ı mevla**: Tanrıya yakınlık.

***Kurb-ı nevafil**: Tarikat yolcusunun, yol ehlinin insani sıfatlarının yokolması ve buna koşut olarak ilahi sıfatlarının ortaya çıkması.

KURBAN Ar. a. 1) Tarikat, yol erkânında gösterilen durumlarda, Hakk'a yürümeden Hakk'a kavuşmanın anısına, lokma edilip yenmek için tığlanan belli özelliklere sahip hayvan. 2) Hak yoluna kendi canından geçen, başını yola adayan tarikat yolcusu, yol ehli. 3) Tarikat yolunda, yolda bir engel olarak beliren ve feda edilmesi gereken, tığlanan hayvanla simgelenen nefis. 4) Tarikat erkânından olan ayin, tören, toplantı.

***Kurban edilme**: İkrar verdirilme.

***Kurban lokması**: Cemde tığlanıp pişirilen hayvanın eti.

***Kurban olmak**: Nasip almak, ikrar vermek, el almak

***Kurban tekbirlemek**: Tığlanacak olan hayvanı kutsamak.

***Kurban tığlama erkânı**: Kurban tığlanması sırasında güdülen yol, yöntem.

***Kurban tığlamak**: Tarikat, yol erkânı uyarınca kurban kesmek.

KURBANCI a. Sofracı.

***Kurbancı postu**: Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Hz. İbrahim makamı.

KURBANCILIK a. Sofracılık.

KUŞ a. 1) Ruhun bedenleşmiş biçimi. 2) Söylence ululârının gerektiğinde büründükleri temel don.

KUTBEYN Ar. a. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

KUTUP Ar. a. Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna, Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan ve âlemin ruhu olarak algılanan en büyük veli.

***Kutb-i âlem**: Âlemin en büyük velisi.

***Kutb-i risalet**: Hz. Muhammet.

***Kutb-ül-aktab (kutupların kutbu)**: Ermişlerin en büyüğü.

***Kutb-ül-arifin**: Ariflerin en büyüğü.

***Kutb-ül-ekber**: En ulu ermiş.

***Kutup öğretisi**: Kâmil insanın yüceltilmesi, bir bütün olarak doğanın insan donunda kimliklendirilmesi, doğanın bilincinin, aklının Tanrı, bu bilinci taşıyan insanın Tanrı'nın vekili olarak algılanması temeline dayanan öğreti.

KUYUCU a. 1) Kurban artığının ve kurban kemiklerinin gömülmesi hizmetini yerine getiren kimse. 2) Kimi bölgelerde sakaya verilen ad.

KÜBRA Ar. s. Daha büyük, en büyük.

KÜFÜR Ar. a. Gerçek iman olarak algılanan, çokluğun birlikte gizli olması durumuna inanmama.

KÜL Ar. a. Bütün sıfatları kendisinde toplayan ilahi birlik.

KÜN Ar. ünl. 1) Zâhiri anlamda; Tanrı'nın evreni yaratmak için verdiği *"ol"* anlamındaki buyruk. 2) Bâtını anlamda; Tanrı'nın kendi güzelliğini seyretmesi ve bu yolla görünmeyenin görünüşe taşınması için kendine verdiği buyruk.

***Kün fe-yekûn (ol [der]olur)**: 1) Zâhiri anlamda; Tanrı'nın *"ol"* buyruğuyla evrendeki her şeyin oluşması. 2) Bâtını anlamda; Tanrı'nın kendini seyretmesi ve dönüşüme uğraması yoluyla görünmeyenin görünüşe taşınması.

KÜNTÜ KENZ a. Tanrı'nın ilk durumu anlamında gizli hazine.

L

LÂ *Lâ feta illâ Ali: *"Ali'den başka yiğit yoktur"* anlamında Hz. Ali'yi ululama özdeyişi.

***Lâ seyfe illâ Zülfikâr**: *"Zülfikâr gibi kılıç yoktur"* anlamında Hz. Ali'nin savaş aracını kutsama özdeyişi.

LAHUT Ar. a. Beş evren sıralamasında ilk sırada yer alan, en yüksek varlık alanı; kesin varlık alanı, tanrısal evren; lahut âlemi.

***Lahut âlemi**: Lahut.

LAHUTİ Ar. s. Lahutla ilgili olan; tanrısal.

LAMEKÂN Ar. s. 1) Nesne kimliksiz, beden kimliksiz olarak algılanan; mekân ve zamanın dışında kalan Tanrı'nın durumunu belirtmek için kullanılır. 2) İlahi Hakk'a erişen, bu nedenle mekân ve zaman gereksinimi ortadan kalkan insan-ı kâmilin durumunu tanımlamak için kullanılır.

LAMELİF Ar. s. Dolambaçlı, çapraşık olan.

LEDÜN Ar. a. Tanrı katı, Tanrı yanı.

***Ledün bilimi**: Gayb bilimi.

LEDÜNNİ Ar. s. Tanrısal, ilahi olan.

LEDÜNNİYAT Ar. a. Tanrısal bilgi ve sırlar.

LETAİF Ar. a. Gönül yoluyla sezilen ve sözle anlatılamayan tanrısal âleme ilişkin anlamlar, işaretler.

LEVH *Levh-i mahfuz: Tanrısal evrende bulunduğuna inanılan; insanın, genel olarak evrenin kaderinin yazılı olduğu kaynak, kitap.

LEVVAME Ar. s. Çekiştirici, paylayıcı olan.

LEYL Ar. a. Gece.

LOKMA Ar. a. Kanlı ya da kansız kurban olarak algılanan özelde tekke yemeği, genelde her türden yemek.

***Lokma ayini (erkânı)**: Hakk'a yürüyen için, yürüyüşünün üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerinden birinde ya da bu günlerde olmazsa kırkıncı gününe kadar olan herhangi bir günde kurban tığlanarak yapılan özel töreni.

***Lokma cemi**: Adak kurbanının tığlanarak lokma edilmesi töreni.

***Lokma etmek (görmek)**: Yemek yemek

LOKMACI a. Kimi yörelerde kurbancıya verilen ad.

M

MA Ar. a. Su.

MAAD Ar. a. Çıkılan kutsal kaynağa, Hakk'a yürümeden ulaşma.

MAALLAH Ar. be. Allah ile Allah ile birlikte.

MAHBES Ar. a. Ruhun, geçici bir süre tanrısal evrenden uzak kaldığı yer olarak algılanan insan gövdesi.

MAKAM Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal bakımdan ulaştığı olgunluk aşaması. 2) Post.

***Makam sahibi olma**: Tarikat kapısının dokuzuncu makamında açıklanan; yol erinin, ruhsal açıdan belli bir olgunluk aşamasına ulaşması zorunluğu.

***Makam-ı insaniye**: 1) Bâtın ile zâhirin ortasından çekildiği düşünülen ve *"ara kesit"* olarak algılanan çizgi. 2) Bu çizginin oluşturduğu insanlık aşaması.

***Makam-ı mahmuda**: Büyük şefaat makamı.

MAKAS ***Makas alma**: Tarikat kapısının sekizinci makamında açıklanan; tanrısal ahlaka uymayan sünnet dışındaki yenilikleri terketme; birey-toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşma.

MAKSUT Ar. s. 1) İstek duyulan, arzu edilen. 2) a. İstek, arzu.

MAKULAT Ar. a. Akla dayanan, akılla kavranan şeyler.

***Makulat âlemi**: Duyularla algılanamayan, yalnızca akılla düşünülebilen evren.

MANA Ar. a. Hakikat, sır, marifet.

***Mana adamı**: Gayb ereni.

***Mana âlemi**: Gayb âlemi.

MANEVİ Ar. s. Ruha, zekaya, düşünceye ilişkin olan.

***Manevi aşama**: Ruhsal aşama.

MARİFET Ar. a. Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan ve ariflerle özdeşleştirilen; gönül yolunda en yüce düzeye ulaşma, tanrısal sırlara erme evresi; marifet kapısı.

*Marifet bilgisi: Marifete eren tarikat yolcusunun, yol erinin gönül sezgisi yoluyla elde ettiği duyular üstü bilgi.

*Marifet kapısı: Marifet

*Marifet kavmi: Arifler.

MASİVA Ar. a. Tanrı'dan başka her şey; dünya ve dünyayla ilgili her şey.

*Masiva çamuru: Bu dünyaya ilişkin olumsuzluklar, yanlışlar.

*Masiva ehli: Yaratıkların ve olayların Tanrı'nın gücüyle meydana geldiğinin bilincine varamayıp dünya ve dünyayla ilgili şeylere gönül verenler.

MASUM Ar. s. ve a. l) Yanılgıdan ve günah işlemekten bağışlanmış olan (kimse) . 2) İmam.

MAŞUK Ar. a. Tanrı.

MATEM Ar. a. Hicret'in 61.yılının 10 Muharrem Cuma günü [18 Ekim 680 M] Hz. Ali'nin küçük oğlu, Hz. Muhammet'in torunu Hz. Hüseyin ve yandaşlarının Kerbela'da şehit edilmesinden duyulan derin üzüntü, acı.

*Matem ayı: Kamer aylarından muharrem ayı

*Matem bayramı: Kerbelâ olayı anısına düzenlenen yas töreni.

*Matem orucu: 1-12 Muharrem günleri; Kerbelâ'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlencelerden uzak durarak tutulan yas orucu.

MAZHAR Ar. s. l) (Bir şeye, bir duruma ulaşmış olan) Gönül sezgisiyle tanrısal sırlara ermiş, erişmiş olan. 2) a. (Bir şeyin ortaya çıktığı, göründüğü yer) Tanrısal özelliklerin en güzel görüntüye büründüğü varlık anlamında insan. 3) İlahi sırların tecelli ettiği yer anlamında insanın gönlü.

*Mazhar olmak: Tarikat yolunda, yolda tanrısal sırlara ermek, erişmek

*Mazhar-ı sırr-ı Ali: Hz. Ali sırrına ermek; Hz. Ali sırrını gönülde duymak.

MEBDE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, Tanrı gerçeğine ulaşmak için başlattığı manevi yolculuğun başlangıç noktası.

MECAZİ Ar. s. Geçici olan.

*Mecazi aşk: Evrende görünen geçici bir varlığa bağlanma; zâhire bağlanma.

MEHDİ Ar. a. Şiilikte, kıyametten önce dünyada adaleti, dirlik ve düzenliği sağlamak için gizlendiği gayb âleminden kurtarıcı olarak ortaya çıkacağına inanılan 11. İmam Hasan Askerinin oğlu 12. İmam Muhammet.

*Mehdi-i Muntazar: Beklenen Mehdi.

MEKÂN Ar. a. l) Varlıkların görünüş alanı. 2) Kemâl ehlinin makamı olarak algılanan, Tanrı katındaki menzillerin en yükseği olan menzil.

MELAMET Ar. a. l) Kınayanların

kınamasından çekinmeden doğru yolda, Hak yolunda yürüme. 2) Herhangi bir tarikat ya da tarikat - grubunu simgeleyen özel giysi, gelenek ve tören tanımayan, kurumsallaşmaya karşı olan tasavvuf anlayışı.

MELEK Ar. a. (Dinsel inanca göre, Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına inanılan manevi varlık) Tanrı olarak algılanan doğanın aklıyla onunla bütünleşmek isteyen insanın aklı arasında yer alan ve doğanın aklının soyut kutsal kimliği biçiminde beliren göksel güç.

***Melek-i Mukarrep (Tanrı'ya yakın melek)**: 1) Tanrı'nın aklı olarak algılanan ve Cebrail'le simgelenen, soyut toplumsal akıl. 2) İnsanın aklı olarak algılanan ve Cebrail'le simgelenen insanın aklı.

***Melek-ül-Mevt (Ölüm meleği)**: 1) Doğa yasalarının kaçınılmazlığı olarak algılanan ve Azrail ile simgelenen, her şeyin bir gün yeni bir şey yaratmak üzere yok olacağı gerçeği. 2) Toplumsal yasaların kaçınılmazlığı olarak algılanan ve Azrail'le simgelenen, herkesin bir gün öleceği gerçeği.

MELEKÛT Ar. a. Tanrısal evrenden sonra gelen üçüncü varlık alanı; ruhlar ve melekler evreni; melekût âlemi.

MENAKIB Ar. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküler.

***Menakıb-el esrar Behçetel ahrar**: Buyruk.

***Menakıb ül-arifin**: Mevlana ve Mevlana düşüncesi çerçevesinde Orta Anadolu tarihini anlatan yapıt.

***Menakıb ül-esrar Behçet ül ahrar**: Buyruk.

***Menakıb ül-Kudsiye**: Babailer isyanını başlatan Horasanlı Baba İlyas'ın yaşamını, düşüncelerini ve mücadelesini anlatan yapıt.

MENAKIBNAME Ar.+Fars. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküleri bir araya toplayan yapıt.

MENAZİL Ar. a. Tanrı'ya doğru manevi yolculuğa çıkan tarikat yolcusunun, yol erinin, geçmek zorunda olduğu manevi duraklar.

MENKABE Ar. a. Menkıbe.

MENKIBE Ar. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öykü.

MENZİL Ar. a. Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin, hakikata ulaşmak için geçmek durumunda bulunduğu manevi durak.

***Menzil almak**: Hakikata ulaşma yolundaki tarikat yolcusu, yol eri alt manevi duraklardan üst manevi duraklara doğru yol almak.

***Menzile ulaşmak**: Tarikat yolcusu, yol eri, insanın yetişmesinde son durak olarak algılanan ve "Enela Hak" özdeyişiyle dışa vurulan son manevi durağa varmak.

MERDAN Fars. a. Erenler, erler, veliler.

***Merdan-ı Hüda**: Hak erenler.

MERDUD Ar. s. ve a. Hak dergâhından kovulan, yoldan düşen bir kimseyi ya da bu kimsenin durumunu belirtmek için kullanılır.

MERSİYE Ar. a. Alevi-Bektaşi edebiyatında Kerbela şehitlerinin acısını, Ehlibeyt sevgisini işleyen, hece ya da aruz ölçüsünde yazılmış şiir.

MERT Fars. a. Er, eren, veli.

***Merd-i Hüda**: Ermiş kişi, eren; Tanrı adamı.

***Merd-i kâmil**: Olgun, yetkin, kusursuz insan.

***Merd-i Merdan**: Yiğitler yiğidi; bu anlamda Hz. Ali.

***Merd-i Meydan**: Savaş alanlarının yiğidi anlamında Hz. Ali.

***Merd-i mutlak**: olgun, yetkin, kusursuz insan; bu anlamda insan-ı kâmil.

MERTEBE Ar. a. Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin ulaştığı, erdiği aşama.

***Mertabe-i insan-ı kâmil**: Olgun ve kusursuz insanlık aşaması.

***Mertebe ve makam yoktur, dostun gönlünden başka:** Tanrı'nın evi ve akıl toplamı olarak algılanan gönlün, ulaşılması gereken asıl mertebe, makam olduğunu öne çıkaran Alevi-Bektaşi özdeyişi.

MERTLİK a. Mert olma durumu; mert kimseye özgü nitelik.

MERVE Ar. a. Allah'ın nişanı olarak bilinen bu tepeden esinlenilerek aynı anlamda algılanan Hz. Ali'ye verilen ad.

MEST Fars. s. İlahi Hakk'ın özünden tadıp kendinden geçmiş olanların durumunu belirtmek için kullanılır.

***Mest olmak**: İlahi Hakk'ın özünden tadarak kendinden geçmek

***Mest-i cam-ı Hak**: Tanrı'nın kadehi, Hakk'ın kadehi.

MEŞAYİH Ar. a. Şeyhler.

MEŞİHAT Ar. a. Mürşitlik, postnişinlik.

MEŞREP Ar. a. 1) (Su içilecek yer, kaynak) Manevi açıdan Tanrı'ya ulaşma yolu olarak algılanan tarikat, yol ya da tarikat, yol bilgisi. 2) (Yaradılış, huy, karakter) Tarikat yolunda, yolda Tanrı yolcusunun yaşam tarzı, duyuşu, tutumu, davranış biçimi.

***Meşreb-i Hüseyin**: Hz. Hüseyin'in yolu, anlayışı.

MEVALİD ***Mevalid-i selase**: 1) Cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlar. 2) Bu üç varlık türünü incelen bilim;doğa bilimi.

MEVCUT Ar. a. Görünme-yenden görünüşe taşınmış olarak algılanan canlı ve cansız nesnelerin tümü.

***Mevcud-u Azam**: Nesne kimliksiz ve beden kimliksiz olarak algılanan, doğmayan ve ölmeyecek olan büyük varlık; bu anlamda Tanrı.

MEVLA Ar. a. l) Tanrı. 2) Velayeti qlan kimse, veli.

MEVT Ar. a. "Ölmeden evvel ölme" anlamında algılanan nefsin isteklerini köreltme; nefsi öldürme, nefsi öldürerek "eline-beline-diline" sahip olma; bu biçimde yaşama.

***Mevt-i tabii**: Hakk'a yürüme.

MEY Farsa. a. Tanrı.

MEYDAN Ar. a. Dergâhlarda, tekkelerde, cemevlerinde ya da herhangi bir evde, cemin yapıldığı geniş oda; meydan odası.

***Meydan açmak**: Tarikat, yol erkânı gereği cem yapmak.

***Meydan çerağı**: Horasan çerağı.

***Meydan eri: Ceme** katılan canlardan her biri.

***Meydan eşiğine baş koymak**: l) Eşik öperek tarikata, yola bağlanmak. 2) Düşkünlük durumunun kaldırılması için meydan açılması halinde; düşkün olanın, eşik öperek kendini meydan erlerinin kolektif yargılamasına teslim etmek ve bu yolla dedenin/babanın barışıklık sağlamasını dilemek.

***Meydan görmek**: İkrar vermiş olmak.

***Meydan mahkemesi**: Cem mahkemesi

***Meydan ocağı**: Ocak

***Meydan odası**: Meydan

***Meydan piri**: Dâr piri

***Meydan rehberi**: Dedenin/babanın yöneteceği törenin hazırlık işlerine bakan ve törenin yöntemine uygun biçimde gerçekleşmesini sağlama hizmetini yerine getiren kimse.

***Meydan sırrı**: Meydandaki cem töreni sırasında gerçekleştirilen her davranışın simgelediği gerçek

***Meydan taşı**: Meydanda, giriş kapısının solunda yer alan ve Kolu Açık Hacim Sultan adına kurulan, suçluya ceza makamını temsil eden taş.

***Meydana niyaz etmek**: Bir aşama olarak algılanan ve tarikat yolunda, yolda ceme katılanları temsil eden meydana, bir dileğinin gerçekleşmesi için yakarmak.

***Meydan-ı erenler**: Meydan erleri.

***Meydan-ı muhabbet**: Muhabbet meydanı

MEYDANCI a. l) Çerağcı. 2) Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasında gösterilen meydanı törene hazırlama ve çerağları uyandırma hizmetini gören kimse.

***Meydancı baba**: Meydanı yöneten baba

***Meydancı postu**: Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Sarı İsmail Sultan makamı.

MEYDANCILIK a. 1) Çerağcılık. 2) Meydancı olmanın gereklerini yerine getirme; meydancının işi, görevi.

MEYHANE Fars. a. 1) "İrşat alınan yer" anlamında dergâh, tekke. 2) "Tanrı'nın evi" anlamında insanın gönlü.

MEZHEP Ar. a. Bir din içindeki anlayış farklılıklarından doğan kollardan her biri.

MİHMAN Fars. a. 1) Konuk, misafir. 2) Bu geçici dünyada bir süre konakladıktan sonra tanrısal evrene geçecek olan insan. 3) Düşüncede görünüşe taşınarak kendi evi olarak algılanan gönüle yerleştirilen Tanrı.

***Mihman-ı Ali:** Tanrı misafiri anlamında Ali misafiri.

MİKÂİL Ar. a. Tarikat yolundaki, yoldaki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan âlem-i melekudu temsil ettiğine inanılan melek.

MİRAÇ Ar. a. 1) (Hz. Muhammet'in bedeniyle göklere yükselerek Tanrı katına çıkması ya da Hz. Muhammet'in birinci göğe yükselirken bindiği doğaüstü varlık) Hz. Muhammet'in, kendi aklıyla (Cebrail) bâtının ayrımına varması; bâtının ayrımına varacak biçimde bir *"düşünsel yolculuğa"* çıkması ve mürşit aşamasına ulaşması; kendi aklının sonuçlarına koşacak biçimde seyahat etmesi; Muhammet miracı. 2) Bir sufi, yetişmiş olmanın, ham ervahlıktan kâmil insan durumuna gelmenin kanıtı anlamında bir "iç yolculuk" yaparak *"Enel Hak"* noktasına çıkması; sufi miracı. 3) Hak yüzünü görme anlamında algılanan ikrar verme, nasip alma; talip miracı. 4) Görgüden geçerek ikrar tazeleme, ruhsal açıdan temizlenme; talip miracı. 5) Bir talip eğitim sürecine girerek eğitilmesine koşut bir makamdan diğer makama yükselmek; talip miracı.

***Miracın kutlu olsun**: 1) İkrar vererek, nasip alarak Alevi olana, tören bittikten sonra söylenen kutlulama sözü. 2) Görgüden geçerek ikrar tazeleyen, ruhsal açıdan temizlenen talibe, tören bittikten sonra söylenen kutlulama sözü.

MİRAÇLAMA a. 1) Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu ve dönüşünde Kırklar Meclisi'ne katılışını anlatan mistik anlatı. 2) Bu anlatı sırasında dönülen semah; miraçlama semahı. 3) Miraçname.

MİSAL Ar. a. Beş evren sıralamasında son sırada yer alan; bütün varlıkların, biçimleri ve özleriyle en olgun nitelikte bulundukları evren; misal âlemi.

MİSKİN Ar. a. Kendisine hiçbir varlık tanımayan derviş.

MİSKİNLİK a. Miskin olma durumu; miskin dervişin özelliği.

MUHABBET Ar. a. l) Tanrı'ya, tarikat, yol ulularına ya da tarikat yolunda, yolda yapılan bir işe, eyleme karşı gönülde uyanan sevgi, bağlılık. 2) Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için yapılan cem töreni; muhabbet meydanı. 3) Gençleri görgü ayinine hazırlamak için yapılan cem töreni; muhabbet meydanı. 4) Adak muhabbeti

***Muhabbet dâr'ı**: Muhabbet

***Muhabbet meclisi**: Muhabbete katılanların oluşturduğu topluluk

***Muhabbet meydanı**: Muhabbet

***Muhabbet meydanı açmak**: l. Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için cem tutmak. 2. Gençleri görgü ayinine hazırlamak için cem tutmak.

***Muhabbet odası**: Meydan

***Muhabbet sahibi olmak**: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin dokuzuncu makamında açıklanan; l. Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme gönülden sevgi ve bağlılık duyma. 2. Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için muhabbet meydanı açma

***Muhabbet-i Ehlibeyt**: Hz. Muhammet soyuna sevgi ve bağlılık.

MUHADARA Ar. a. Kalbin, gönlün Hakk'ın huzurunda olması durumu.

***Muhadara-ilm el-yakin**: Doğrudan akla dayanarak, Tanrı hakkında kesin bilgi sahibi olma.

MUHADDES Ar. s. Kendilerine ilham gelen velileri tanımlamak için kullanılır.

MUHARREM Ar. a. Kameri ayların birincisi; muharrem ayı.

***Muharrem ayini**: Aşure töreni

***Muharrem kurbanı**: Aşure töreni

***Muharrem matemi**: Matem

***Muharrem orucu:** Matem orucu

***Muharrem yas töreni**: Aşure töreni

MUHASEBE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kendi kendini eleştirmesi, kendisiyle hesaplaşması.

MUHİBBAN Ar.-Fars. a. Muhipler.

MUHİBBANE Ar.-Fars. be. Muhibe yaraşır biçimde.

MUHİBBE Ar. a. Kadın muhip.

MUHİP Ar. a. l) Tarikata, yola girmiş, ancak ikrar verip derviş olamamış kimse. 2) Tarikata, yola girmemiş, ancak tarikata, yola karşı ilgi duyan, sevgi besleyen kimse.

***Muhip meşrep talip**: Bilgili olmasına karşın henüz Hakk'ın muhabbetini farkedemeyen talip.

MUHİPLİK a. 1) Tarikat yolunda, yolda muhip olmanın gereklerini yerine getirme; muhibin görevi. 2) Derece sıralamasında dervişlikten önce gelen ve muhiplerce temsil edilen aşama.

MUKABELE Ar. a. Mürşidin gözetiminde dervişlerin bir araya gelerek zikir yapmaları; mukabele ayini.

***Mukabele günü**: Dergâhta ayin yapılan gün.

MUKADDEM Ar. s. Önce gelen, önceki.

***Mukaddem-ül-mütefekkirin**: *"Düşünenlerin öncüsü"* anlamında Hacı Bektaş Veli'yi tanımlamak için kullanılır.

MUKALLİT ***Mukallit meşrep talip**: Tarikat yolunu, yolu kolay aşılır sanarak heves eden kimse.

MUM Fars. a. Çerağ.

***Mum-pervane**: Âşık-maşuk

MURAKABE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kendi iç dünyasına yönelerek kalbinde, gönlünde Tanrı'ya bakması; derin düşünceye dalarak kendini Tanrı üzerinde yoğunlaştırması.

***Murakabeye varmak**: Derin düşünceye dalarak kendini Tanrı üzerinde yoğunlaştırmak.

MURTAZA Ar. a. Hz. Ali'nin lakabı.

MUSAHİP Ar. a. İkrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının (karıkoca) seçtiği kefil anlamında eş; yol arkadaşı, yol kardeşi.

***Musahip ayini**: Musahiplik cemi

***Musahip evi**: Kimi bölgelerde cemevine verilen ad.

***Musahip ikrarı vermek**: Musahiplik ceminde ikrar vererek musahipli olmak

***Musahip kapısı**: Tarikat kapısının aşamaları sıralamasında yer alan, rehber kapısını izleyen ve kardeşlik, arkadaşlık menzili olarak algılanan aşama.

***Musahip kavline girme**: Alevi meydanı

***Musahip kurbanı**: Musahiplik cemi

***Musahip olmak**: Musahiplik ceminden geçerek biriyle yol kardeşi, yol arkadaşı olmak.

***Musahip tutmak**: Musahiplik ceminden geçerek yol arkadaşı, yol kardeşi seçmek.

MUSAHİPLİ s. Musahiplik ceminden geçerek yol arkadaşını, yol kardeşini seçmiş olan.

***Musahipli olmak**: Musahiplik ceminden geçmiş olmak.

***Musahipli olmamak**: Musahiplik ceminden geçmemiş olmak.

MUSAHİPLİK a. Musahip olmanın gereklerini yerine getirme; musahibin görevi.

***Musahiplik cemi**: Musahip olma töreni.

***Musahiplik dâr'ı**: Musahiplik cemi

***Musahiplik erkânı**: Musahiplik cemi

MUSHAF Ar. a. Halife Osman döneminde, ayetlerde dil birliğini sağlamak amacıyla çıkarılan elyazması Kuran; Mushaf-ı Osman, Osman Kuranı.

***Mushaf-ı Fatma**: Onikiimamcılara göre, Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra kızı Fatma'yla damadı Hz. Ali'ye bir melek aracılığıyla gönderildiğine inanılan ve yeni vahiylerden oluşan kutsal kitap.

***Mushaf-ı ilahi**: "Tanrı'nın kitabı" anlamında insan ya da insanın yüzü.

***Mushaf-ı Osman**: Kuran.

***Mushaf-ı Reş**: *"Kara Kitap"* olarak anılan Yezidilerin kutsal kitabı.

MUTASAVVIF Ar. a. Tasavvuf düşünce ve yaşamını benimsemiş olan kimse.

MUTLAK Ar. a. Önsüz-sonsuz olarak algılanan özlük.

***Mutlak adem**: Zulmet olarak algılanan, olmayan ve olması olanaklı bulunmayan adem.

***Mutlak birlik**: Tanrısal birlik

***Mutlak güzellik**: Tanrısal güzellik

***Mutlak hakikatler makamı**: Salt gerçeklikler aşaması

***Mutlak varlık**: Tanrı.

***Mutlak yokluk**: Madde ve eşyanın, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki hiçlik durumu.

***Mutlak Zaman**: Önsüz-sonsuz olarak algılanan zaman anlamında Tanrı

MUTMAİN Ar. s. Gönlü kanmış, inanmış olan.

MÜCERRET Ar. s. ve a. Bektaşiliğin babagan kolundan, hiç evlenmemiş ve mücerretlik ikrarı vererek evlenmemeye söz vermiş derviş, baba için kullanılır.

MÜCERRETLİK a. l) Mücerret olma durumu; mücerret olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Bektaşiliğin babagan kolunda, mücerretlik ikrarı verilerek ulaşılan ve mücerret dervişlerle temsil edilen aşama.

***Mücerretlik andı, mücerretlik ayini**: Mücerretlik ikrarı.

***Mücerretlik ikrarı**: Bektaşiliğin babagan kolunda, aşamasını tamamlayan derviş, yapılan bir törenle,hiç evlenmemeye, kendini tarikata, Hz. Ali yoluna adamaya söz verme.

MÜCTEBA Ar. a. İmam Hasan'ın lakabı.

MÜÇTEHİT Ar. a. Dinsel kaynaklardan yararlanarak hüküm çıkaran fıkıh bilgini.

MÜHÜR Fars. (mühr) a. Namaz mührü

MÜKÂŞEFE Ar. a. l) Sezgiye dayanan bilgi yolu. 2) Bu yolla tanrısal sırların hakikat ehline görünmesi hali. 3) Tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi.

***Mükâşefe-ayn el-yakin**: Açıklama ve bilim yoluyla bilme.

MÜLHİME Ar. s. İçine doğduran, iç duyum yaratan, ilham veren.

MÜLHİT Ar. s. Tanrı tanımaz, dinsiz, inançsız.

MÜLK Ar. a. Maddi âlem.

MÜNACAT Ar. a. l) Tanrı'ya yakarma, tarikat, yol ulularını övme, onlara bağlılığını bildirme. 2) Bu konuları işleyen şiir ya da düzyazı.

MÜNAFIK Ar. s. ve a. İnanmamasına karşın inanır gibi görünen, içi dışı bir olmayan, ikiyüzlülükle ara bozan kimseler için kullanılır.

MÜNKİR Ar. s. ve a. İkrardan dönen kimse için kullanılır.

MÜREBBİ Ar. a. Mürşit.

***Mürebbiye düşmek**: Yol ehli canların uyması gereken farzları sıralamasında yer alan ve "Hak kazanında pişmek" anlamına gelen farz.

MÜRG Fars. a. Ruh.

MÜRİT Ar. a. Tarikata, yola giren, bir mürşide, pire bağlanan kimse, derviş.

***Mürit olmak**: Tarikata, yola girip bir mürşide, pire bağlanmak.

***Mürid-i mecaz**: Uyumu bozmayan ancak kendi muhakemesini de yapan mürit.

***Mürid-i mutlak**: Mutlak itaat eden, dinleyen mürit.

***Mürid-i mürtet**: Kimsenin ayıbını görmeyen mürit.

MÜRİTLİK a. Mürit olma durumu; mürit olmanın gereklerini yerine getirme.

MÜRŞİT Ara. Müritlerine kurtuluş yolunu ve tanrısal sırların çözümünü gösteren, dervişleri yöneten ve yönlendiren, sözü yasa niteliği taşıyan, üstün aşamalı tarikat, yol ulusu.

***Mürşit evi**: Dergâh

***Mürşit kapısı**: İnanca göre tarikat kapısının kendi içindeki kapılar sıralamasında yer alan son kapı.

***Mürşit postu**: Ahmed-i Muhtar postu

***Mürşid-i Azam**: Hz. Muhammet.

***Mürşitte erimek**: Benlikten arınmak, nefis temizlemek

***Mürşitten doğmak**: Nasip alarak yaşarken yeniden dirilmek

MÜRŞİTLİK a. l) Mürşit olma durumu; mürşit olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Derece sıralamasında, ulaşılan en üst aşama.

MÜRÜVVET Ar. a. Büyüklük, ululuk, bağışlama.

***Mürüvvet dilemek**: Suç işlemiş biri, meydanda dâr'a durup kendisi için mürüvvet meydanı açılmasını dilemek.

***Mürüvvet meydanı**: Suçlunun topluma geri dönebilmesi için küçük suçlarda kırk gün sonra, büyük suçlarda verilen cezanın bitimini izleyen günlerde yapılan tören.

***Mürüvvet taşı**: Meydan taşı

MÜSAMERE Ar. a. l) Tanrı ile insan ruhu arasında yapıldığına inanılan gizli görüşme. 2) Tanrı'nın gayb âleminde ariflere hitabı, seslenmesi.

MÜŞAHEDE Ar. a. Tanrısal sırları ve tecellileri seyretme, bu yolla tanrısal âlemi görme.

***Müşahede-Hakk ül-yakin**: Tanrı vergisi olan bir esinle aracısız bilme.

MÜŞRİK Ar. s. ve a. Birden fazla Tanrı olduğuna inanan, Tanrı'ya ortak koşan kimseler için kullanılır.

MÜŞTERİ a. Dokuz gök sıralamasında yer alan gök katı.

***Müşteri feleki**: Bâtınilikte, Tanrı'nın doğalaşması olarak beliren akıl evreleri sıralamasında yer alan ve *"Müşteri yıldızının göğü"* anlamında algılanan dördüncü akıl.

N

NAAT Ar. a. Hz. Muhammet'i övmek, ona yalvarıp şefaat ve bağışlama dilemek için yazılmış şiir; naat-ı nebi.

***Naat-ı Ali**: Hz. Ali için yazılmış övgü şiiri.

***Naat-ı nebi**: Naat.

NACİ Ar. s. Esenliğe ermiş, kurtulmuş.

***Nacilerin pişuvası**: Esenliğe ermiş, kurtulmuş olanların önderi.

NACİYE Ar. s. Esenliğe ermiş, kurtulmuş.

NACİYULLAH Ar. a. Tufandan kurtulan, esenliğe eren anlamında Nuh.

NADAN Farss. Bilgisiz, cahil.

***Nadan olmak**: Bilgisiz, cahil kalmak

NÂDİ ***Nâdi Ali**: *"Ali'ye seslenme", "Ali'yi yardıma çağırma"* anlamında sabah ve akşamları ya da törenlerde okunan bir dua.

NAİP Ar. a. Birinin yerine bakan kimse, vekil.

NAİPLİK a. Naip olma durumu; naip olmanın gereklerini yerine getirme.

NAKİB Ar. a. Bir tekkede, dergâhta mürşide yardım eden, onun buyruğu üzerine yerine geçen, onun adına iş gören derviş ya da dede.

***Nakib postu**: Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Kaygusuz Sultan makamı.

***Nakib ül-eşraf**: Şerifler ve seyitle-

rin işlerine bakmak üzere aralarından hükümet tarafından atanan görevli.

NAMAZ Fars. a. l) Her an Tanrı'yı gönlünde taşıma; bu yolla sürekli namazda olma. 2) Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yakarma, yalvarma; niyaz. 3) Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve Tanrı'nın yansıması olarak algılanan didara (yüze, birbirinin yüzüne) dönerek, kendini Tanrı'ya teslim etme; halka namazı.

***Namaz mührü**: Kerbela toprağından pireslenerek yapılmış olan, namaz kılınırken secde edilen yere konulan yuvarlak, dört ya da on iki köşeli plak.

***Namaz-ı tâat**: Ali yolunun, yolun gereklerini yerine getirme.

NAMUS Ar. a. Tanrı'ya yakın olan melekler.

***Namus-ı Ekber:** Cebrail.

NASİHAT ***Nasihat sahibi olma**: Tarikat kapısının dokuzuncu makamında tanımlanan; yol kurallarını, ilkelerini ve törenlerini anlatacak denli bilgili olma durumu.

NASİP Ar. a. Kendini bilmenin bir karşılığı olarak algılanan ve mürşitten, yoldan insana aktarılan şey.

***Nasip alma**: İkrar vererek tarikata, yola girme, bir mürşide bağlanma ikrar verme, el alma.

***Nasip almak**: İkrar vermek, el almak

***Nasip meydanı**: Eş meydanı

***Nasip töreni**: Nasip alma sırasında yapılan tören.

***Nasip töreninde ölmek**: Nasip alarak nefsini öldürmek; nefsini öldürerek "temiz" olarak yeniden doğmak.

***Nasip, verilene karşı alınandır**: *"Nasip bedelsiz değildir; kendini bilenin bir ödülüdür"* anlamında eğitimin önemini öne çıkaran özdeyiş.

***Nasip vermek**: El vermek

NASUT Ar. a. Beş evren sıralamasında dördüncü sırada yer alan; Tanrı bilgisinde toplanan varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı evren; nasut âlemi.

NATIK Ar. s. l) Söz söyleyen, konuşan. 2) Düşünce öne süren, düşünen, anlayan. 3) Bir şeyi ifade eden, gösteren, bildiren.

NAZ Fars. a. Tanrı'ya yaklaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan; gönlün Tanrı sevgisiyle dolup taşması sonucu aşırı bir coşkuya kapılıp söylenmemesi gereken sözleri söyleme.

***Naz ehli**: Hakk'a nazı geçen, Hakk'a karşı nazlanan veli

NAZAR Ar. a.l) Mürşidin, kendini

tarikata, yola veren cana derin bakışı. 2) İnsan gözünden Tanrı'nın baktığı inancı.

***Nazar etmek**: 1) Mürşit, kendini tarikata, yola veren cana derin bakmak. 2) Tanrı, insan gözünden bakmak.

***Nazar sahibi olmak**: Ermişlere, özgü olarak algılanan; içe bakış yoluyla sezgisini harekete geçirip gerçeğin ayrımına varmış olmak.

***Nazarım**: Alevilerin-Bektaşilerin birbirine *"siz"* yerine, *"görüşü benim gibi olan"* anlamında kullandıkları bir seslenme sözü.

NEBİ Ar. a. Peygamber.

NECAT Ar. a. Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanma, O'nun yolunda yürüme.

***Necat bulmak**: Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanmak.

NECEDAT Ar. a. Haricilik yolunda Necede bin Âmir el-Hanefi el -Harici'nin imamlığını kabul edenlere verilen ad.

NEFES Ar. a. 1) Alevi-Bektaşi şairlerin; törenlerde, meclislerde ezgiyle okunan, tarikat, yol inançları ve bu inançlarla ilgili olayların anlatıldığı koşma biçimindeki şiirlerine verilen ad. 2) Bu şiirler üzerine bestelenen ve ezgi yalınlığı bakımından halk türkülerine yaklaşan ilahi. 3) Mürşidin, gönülleri ferahlandıran manevi gücü. 4) Cemlerde, kutsal olarak algılanan insan benliğine, kişiliğine yönelik sözlere verilen ad.

***Nefes defteri**: Cönk defteri

***Nefes etmek**: Mürşit, manevi gücü ile gönülleri ferahlandırmak.

***Nefes evladı**: 1) Babagan kolu inancına göre; Hacı Bektaş Veli'nin burun kanıyla gebe kalan Kadıncık Ana'dan doğan çocuk. 2) Yol evladı

NEFİS Ar. a. 1) Bir varlığın, kendisinden ayrı bir varlık olarak algılanan manevi gücü; ruh. 2) Bir insanın içindeki yıkıcı arzular ve kötü duyguların tümü.

***Nefis temizlemek**: Benlikten arınmak

***Nefs-al-Külli**: Tüm evreni kuşatan, bütün varlık türlerini kapsayan nefis; tanrısal nefis.

***Nefs aşaması**: Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıralamasında yer alan ve duygu egemenliği ile belirgin olan *"ben makamı"*.

***Nefsi kırmak**: Nefsin isteklerinden sıyrılmak, arınmak

***Nefs-i kül**: 1) Akl-ı külden doğan evrensel ruh. 2) Havva.

***Nefs-i Rahmani**: Nefs-al-Külli.

***Nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme**: *"Kendin için olumsuz olanı başkasına yöneltme, başkasının yapmasını isteme"* anlamında etik ağırlıklı Alevi-Bektaşi özdeyişi.

NEFSİYE Ar. a. Hz. Ali'nin oğlu

Hasan'ın soyundan Abdullah oğlu Muhammet'in ölmediğine ve Mehdi olarak geleceğine inanan İmamilik kolu.

NEHC ***Nehc ül-Belaga**: Hz. Ali'nin hutbe ve mektuplarının toplandığı yapıt.

NESİMİ ***Nesimi Dâr'ı**: Dâr-ı Nesimi

NEVRUZ Fars. a. l) İlkbaharın başlangıcı sayılan, güneşin balık burcundan çıkıp koç burcuna girdiği, inançta Hz. Muhammet'in peygamberliğini ilan ettiği, Hz. Ali'nin doğduğu ve evlendiği gün olarak algılanan, eski İran takvimine göre yılın ilk günü [21 Mart]. 2) Bugünde yapılan bayram, kutlama, tören; nevruz bayramı, nevruz erkânı, nevruz kurbanı, nevruz töreni.

NEVRUZİYE Fars.-Ar. a. Nevruz konusunu işleyen şiir.

NEZİR Ar. a. l) Adak. 2) Uğur olsun, bereket olsun diye mürşide verilen armağan.

NİDA Ar. a. Hakk'ın kulunu korkutmak ve uyarmak ya da müjdelemek ve şereflendirmek için seslenmesi.

NİKÂH Ar. a. l) Şeriat kapısının V. makamında açıklanan; bir canın tarikata, yola kabul edilmesi; ikrar vererek tarikata, yola girmesi. 2) Bu sırada yapılan tören; ikrar töreni. 3) Tarikatta, yolda şeytan olarak algılanan nefse uymama.

***Nikâh kılmak**: l) İkrar vererek tarikata, yola girmek. 2) Tarikatta, yolda şeytan olarak algılanan nefse uymamak. 3) Evlilik dışı ilişkilerde bulunmamak. 4) Yakın akraba ile evlilik yapmamak.

NİMET Ar. a. Tarikat kapısının IX. makamında tanımlanan; makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olan kimsenin sağladığı olanak, sunduğu iyilik, lütuf.

***Nimet dağıtmak**: Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olarak iyilik sunmak, yarar üretmek.

NİYAZ Fars. a. l) Tarikat, yol ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta, yolda bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yalvarma, yakarma biçiminde uygulanan bir ibadet; niyaz ayini, niyaz töreni. 2) Birbirine gösterilen sevgi duygusu; saygı, hürmet. 3) Dilekte bulunma; dileme, rica. 4) Sunulan armağan para.

***Niyaz almak**: Niyaz edenin saygı, hürmet sunusunu kabul etmek

***Niyaz duruşu**: Peymançe.

***Niyaz duruşunu almak**: Peymançeye geçmek

***Niyaz etmek**: l) Yalvarmak, yakarmak. 2) Saygı sunmak, hürmet etmek. 3) Dilekte bulunmak; dilemek, rica etmek.

***Niyaz penceresi**: Türbelerde, ya-

tırlara yakarmak, dilekte bulunmak için dışarıdan bakılan küçük pencere.

***Niyaz perdesi**: Sazda, ara nağmeleri bulmaya yarayan "fa" ve "sol" seslerine verilen ad.

***Niyaz taşı**: Meydan taşı

*Niyaz vermek: Yalvarmak, yakarmak.

NİYAZCI a. Kimi bölgelerde sofracıya verilen ad.

NUKABA Ar. a. 1) Bir tekkede, dergâhta mürşide yardım eden, onun buyruğu üzerine yerine geçen, onun adına iş gören derviş ya da dedelere verilen ad. 2) Gayb erenleri hiyerarşisinde yer alan, gavsa bağlı ermiş kişilere verilen ad.

NUR Ar. a. 1) Evrende görünür duruma gelen varlıklarda beliren ve bir ışık, aydınlık, parlaklık biçiminde algılanan tanrısal öz, ilahi belirti; bu anlamda, hareket içindeki doğanın görünümü 2) Hareketin varoluş biçimi; sonsuz nesne ya da beden kimliklerinden arındırılmış doğanın kendisi. 3) Hareket halindeki doğanın varoluş biçimi ya da hareket halindeki doğanın kendisi olarak algılanan doğanın aklı, doğanın canı, doğanın ruhu. 4) Hareket halindeki beynin varoluş biçimi ya da hareket halindeki beynin kendisi olarak algılanan insanın aklı, insanın canı, insanın ruhu.

***Nur zinciri**: Bâtını zeminde *"nesnel soy zinciri"*nin dışında *"gönül soy zinciri"* olarak algılanan ve Hz. Ali' den başlayıp Hacı Bektaş Veli'ye değin uzanan soy zinciri.

***Nura muhabbet**: 1) Kızılbaşlığın ilkeleri sıralamasında yer alan ve Tanrı olarak algılanan ışığı sevme ilkesi; Tanrı'yı sevme. 2) Tapım kültü olarak On İki İmam'ı sevme.

***Nur-ı daim**: Çerağ-ı Ali

***Nur-ı ilahi**: Her şeyin başlangıcı olarak algılanan Tanrı ışığı.

***Nur-ı Muhammet**: Tanrı'dan ilk yaratılan ve yaratılan her şeyin kaynağı durumunda olan ışık.

***Nur-ı Nebi**: Nur-ı Muhammet.

***Nur-ı velâyet**: Velilik aşamasına ulaşmış uluların ışığı.

***Nurların nuru**: Nurun nuru

***Nurun âlâ olsun**: *"Daha iyi, daha güzel olsun"* anlamında söylenen bir selamlaşma sözü.

***Nurun nur**: 1) İnsanın oluşmasıyla maddenin çok özel bir biçimi olarak doğasal süreçte yerini alan beynin ürünü olan ve ışığın ışığı olarak algılanan insanın aklı, ötesinde toplumun aklı. 2) İnsanın aklının ya da toplumsal aklın mistik sunumundan başka bir şey olmayan tanrısal ışık.

***Nur'ül envar**: Nurun nuru.

NUTUK Ar. a. Cemlerde, muhabbet

sofralarında, aşktan, cemalden, didardan, sakiden, badeden, yoldan-erkândan söz eden ve müzik eşliğinde okunan bestelenmemiş manzum şiirlere verilen ad.

NÜBÜVVET Ar. a. Peygamberlik, nebilik.

NÜCEBA Ar. a. Kırklar.

O

OCAK a. 1) Tekke. 2) Ehlibeyt soyu. 3) Dedenin bağlı olduğu soy. 4) Dedelik. 5) Fatma ocağı

OD Esk. Tr. a. Ateş.

ON ***On altı inanç**: Tarikata girmek isteyenin bilmek, inanmak durumunda olduğu, Tanrı yoluna gönülden bağlanmanın koşulları olarak algılanan on altı görüş.

***On Dört Masum (Masum-u) Pâk**: Her türlü yanılgıdan ve günah işlemekten bağışlanmış olan Hz. Muhammet, kızı Hz. Fatma ve On İki İmam'a verilen ad.

***On iki alâmet**: Yolun, tarikatın belirtileri olarak algılanan on iki işaret.

***On iki burç**: İnsan biçiminin göklere yansıması olarak algılanan Zodyak'ın on iki yayı.

***On iki dilimli taç**: Hüseyni taç

***On iki ev**: Büyük tekkelerde, dergâhlarda, hizmetlerin yürütüldüğü, başlarında bir baba bulunan bağımsız yapı birimlerinin tümüne verilen ad.

***On iki farz**: Yapılması, yerine getirilmesi, uyulması zorunlu on iki buyruk.

***On iki hizmet**: Hz. Ali soyundan gelenlere bağlanan ve cemde yürütülen hizmetler.

***On iki hizmet sahibi**: Cemde yürütülen hizmetlerin sorumlusu durumunda bulunanlar.

***On İki İmam (İmamlar)**: Hz. Muhammet'ten sonra halife olarak tanınan Hz. Ali'yle O'nun soyundan gelen on iki imam.

***On İki İmamlar semahı**: Urfa yöresinde, On İki İmamlar anısına dönülen özgün bir semah.

***On iki işlek**: Bir bütün olarak "yola" bağlanma olarak algılanan "secde"de, yerine getirilmesi gereken ilkeler.

***On iki kapı**: İnsan gövdesinde bulunan ve insanın içine açılan kapılar olarak algılanan iki göz, iki burun deliği, iki kulak, bir ağız, iki meme, bir göbek bağı ve iki dışkı yeri olmak üzere toplam on iki delik.

***On İki Koyun**: On İki İmam.

***On iki kurban**: Alevilikte "on iki kurban", "On İki Koyun" olarak algılanan On İki İmam sayısınca tığlanan hayvan.

***On iki post**: Tarikatta belli bir görev aşamasını gösteren on iki makam.

***On iki taam**: Aşure yapımına katılan; buğday, un, su, incir, elma, ar-

mut, ayva, üzüm, nohut, fasulye, ceviz, badem, çekirdek, fıstık, fındık. karanfil, zencefil, şeker ve pekmez vb. gıdalardan en az on ikisi.

***On iki terkli taç**: Hüseyni taç

***On İkiler**: On İki İmamlar.

***On sekiz bin âlem**: Arapların son sayı olan "bin"le anlatmaları sonucu "on sekiz bin âlem" olarak söylenen; Tanrı'nın farklı görünür durumlarını temsil eden on sekiz evren.

***On Yedi Kemerbest**: Hz Ali'nin kemer kuşattığı, Ehlibeyt'le birlikte savaşmış ve çoğu şehit düşmüş on yedi savaşçı.

ONİKİİMAMCI a. Caferi

ONİKİİMAMCILIK a. Caferilik

Ö

ÖDÜL a. Gönüle doğan tanrısal esin.

ÖLME a. Hakk'a yürüme

ÖLMEK f. Hakk'a yürümek

ÖLMEMEK f. Hakk'a yürümeden kendini bilerek canlı ve cansız doğanın sözcüsü olmak; bu yolla canlı ve cansız doğada ölümsüzleşmek.

***Ölmeden evvel ölmek:** Tarikat yolunda bütün tutkulardan, aşırı isteklerden, dünyaya bağlı geçici dileklerden, eğilimlerden kurtulmak, özünü gerçeğe adamak.

***Ölmezden ölmek**: Ölmeden evvel ölmek

ÖLÜ a. Ruhun bedenden ayrılmasıyla cansız kalan gövde.

ÖLÜM a. Hakk'a yürüme

ÖVGÜ a. Naat.

ÖZ a. Bir kimsenin benliği, manevi varlığı.

***Özünü dâr'a çekmek**: Kusurlu olduğu kanısına varan bir talip, dedenin, babanın kendisini dâr'a çekmesine fırsat vermeden kendiliğinden dâr'a durmak.

***Özünü fakir görme**: Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; Tanrı uğruna dünya varlığından vazgeçme, benin geçici isteklerine aldanmama, büyüklük taslayarak tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmama durumu.

ÖZÜR Ar. a. Bir hatanın, bir kusurun bağışlanmasını gerektiren neden

***Özür okumak**: Dedeye, niyaz ettikten sonra dâr'a durup aklanmasını dilemek

P

PALHENG Fars. a. Kemer üzerine takılan, On İki İmam'ı simgeleyen on iki köşeli taş; palheng taşı.

PENÇ Fars. a. Pençe-i Âl-i Âbâ'yı simgeleyen sayı.

***Penç erkân**: Alevilik-Bektaşilikte, cemaate kabul edilen, yola giren adayın katıldığı cem erkânı, sorgulama erkânı,

ikrar verme-musahip tutma erkânı, koldan kopma erkânı ve dâr'dan indirme erkânı adlarıyla anılan beş tören.

PENÇE Fars. a. El.

***Pençe-i Âl-i Abâ**: 1) Bir elin beş parmağıyla simgelenen Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan Ehlibeyt. 2) Bu adların, sağ elin başparmağından başlamak üzere sırayla yazıldığı levha.

PEND Fars. a. Öğüt, nasihat.

***Pend etmek**: Öğüt vermek, nasihat vermek.

PERDE Fars. a.Tanrı ile nesnel varlık dünyasını birbirinden ayıran engel; kulu Hakk'ından ayıran engel.

PERENDE Fars. a. Derviş.

PERENDELİK a. Dervişlik.

PERHİZ Fars. a. 1) Kimi zevk, haz ve tat veren şeylerden kendini mahrum etme, alıkoyma. 2) Marifet kapısının üçüncü makamında tanımlanan: Hiçbir şeyde aşırı olmama, aşırıya kaçmama; ulaşılan manevi aşamanın verdiği sarhoşluktan korunma, bu hazzı yanlış anlayıp kendini yitirmeme; mahrem olan şeylerden kaçınma, uzak durma durumu.

PERHİZLİ s. Perhiz yapan; marifet kapısının üçüncü makamında tanımlanan perhizin gereklerine uyan.

PERVANE Fars. a. 1) Semah. 2) Semahçı.

***Pervane dönmek**: Semah dönmek

PERVANELİK a. Semahçılık.

PERVAZCI a. Kimi Alevi boylarında semahçıya verilen ad.

PEŞİNE a. Tahtacı Alevilerinde, dayanışma içine giren iki aşinadan her biri.

PEŞİNELİK a. İki aşinanın yarattığı dayanışma kurumu.

PEYK Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem yapılacağı haberini komşulara, cemaata ulaştırma görevini yerine getiren, bölgelere göre başka adlar da alabilen kimse.

PEYMAN Fars. a. Yemin, ant.

PEYMANÇE Fars. a. Mürşit karşısında; ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik biçimde gerçekleştirilen yalvarma yakarma duruşu; niyaz duruşu.

***Peymançe durmak**: Dâr'a durmak

***Peymançe yeri**: Dâr.

***Peymançeye geçmek**: Dâr'da niyaz duruşu almak.

PEYMANE Fars. a. "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insanın gönlü.

PİNHAN Fars. s. Gizli, örtülü.

PİR Fars. (pir, yaşlı, ihtiyar) a. 1) Tarikatın, yolun kurucusu, yayıcısı, önderi olan ve tarikatta, yolda en yüksek aşamada bulunan kimse. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

***Pir postu**: Horasan postu

***Pir-i evvel**: 1) Tarikatın, yolun ku-

rucusu; ilk pir. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

***Pir-i ınugan:** Mürşit.

***Pir-i tarikat**: 1) Yolun kurucusu, büyüğü. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

PİRLİK a. 1) Pir olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Pir tarafından temsil edilen tarikatın, yolun en yüksek aşaması.

POST Far. (pust, tüylü hayvan derisi) a. Tarikat yolunda, yolda bir aşamayı, bir makamı simgeleyen ve seccade olarak algılanan, pirin, dedenin ya da babanın oturduğu tabaklanmış tüylü deri.

***Post dedesi:** Mürşit

***Post duası**: Ceme başlarken mürşit postunun serilmesinden sonra okunan gülbank

***Post ehli**: Post sahibi olanlar.

***Post hizmeti**: 1) Pirlik 2) Dedelik 3) Babalık

***Posta oturmak (geçmek)**: Postun simgelediği aşamaya, makama ulaşmak; bu aşamanın, makamın gereklerini yerine getirmeye hak kazanmak; post sahibi olmak.

POSTNİŞİN Fars. a. Bir tekkede, dergâhta postta oturan en üst yetkili.

R

RAB Ar. a. Tanrı.

RABBANİYUN Ar. a. Dünyadan ilgilerini keserek Tanrı'nın iradesine teslim olmuş tarikat yolcuları.

RABIT Ar. a. 1) Kendini tarikat yoluna, yola hasretme. 2) Bâtıniliğin dereceleri sıralamasında yer alan ve zâhirden kurtuluş ya da bâtına giriş olarak algılanan, tarikata, yola alınma.

RAH Fars. a. Tarikat.

RAH Ar. a. Mürşidin nefesi.

RAHMAN Ar. a. "Kullarını esirgeyen" anlamında Tanrı'nın adlarından biri.

RAHMANİ Ar. s. Tanrı'dan gelen, Tanrı'ya ilişkin olan, tanrısal.

***Rahmani sultan**: "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insan gönlündeki akıl.

RAHMANİYUN Ar. a. Tanrısal sırlara erdiklerine, gayb âleminden haber getirdiklerine inanılan kimseler.

RAHREVAN Fars. a. Ham ervahlıktan kurtulup kâmil insan olmak için yola giren, Dört Kapı Kırk Makam eğitimini alarak üç terkten geçip seyr-i süluk yolculuğuyla kendini "Enel Hak" noktasına taşımak isteyen yol eri.

***Rahrevan-ı tarikat**: Tarikat yolcusu, yol eri, derviş.

RAM Fars. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin, tüm varlık ve benliğiyle Tanrı'ya bağlanıp O'nun dışındaki her şeyden sıyrılması, arınması. 2) Müridin mürşidine tüm

gönlüyle, kalbiyle bağlanması; ona beslenme kaynağı olarak bel bağlaması.

REFREF Ar. a. Hz. Muhammet'in Mirac'a çıkarken bindiğine inanılan ve dört binekten sonuncusu olan doğaüstü varlık.

REHBER Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, dedenin, babanın yöneteceği törenleri hazırlama, yola girecek canlara yolu öğretme görevini yerine getiren kimse.

***Rehber bacı**: Musahiplik töreninde, kefenler giydirildikten sonra karı-koca iki talipten kadına yol abdesti aldıran ve ona bilmesi gerekenleri bir kez daha hatırlatan kadın rehber.

***Rehber dede**: Musahiplik töreninde, kefenler giydirildikten sonra karı-koca iki talipten erkeğe yol abdesti aldıran ve ona bilmesi gerekenleri bir kez daha hatırlatan erkek rehber.

***Rehber kapısı**: Yolda, tarikatta öğretim yolunu açan kapılar sıralamasında yer alan ilk kapı.

***Rehber postu**: Ali postu

***Rehber sahibi olmak**: Hak yolunda kılavuz edinmek

REHBERLİK a. Rehber olmanın gereklerini yerine getirme; rehberin işi, görevi.

REVAN Fars. s. 1) Giden, yürüyen. 2) a. Ruh, can:

***Revan-ı pak**: Temiz ruh, temiz, pak can.

RIDVAN Ar. i. Razı olma, kabul etme, hoşnutluk.

RIDVAN Ar. a. Cennet' in izdüşümünün kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan Hz. Ali'nin, kendisini güden ve kapıcı, bekçi, muhafız olarak tanımlanan aklı.

RIZA Ar. a. 1) Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılama. 2) Tanrı'nın hoşnutluğunu, onayını kazanma; tanrısal hoşnutluk, tanrısal onay. 3) Kişinin kendisi ile barışması olarak algılanan; pir, mürşit önünde başı secdede iken kendi özüyle hesaplaşması, kendisiyle yüzleşmesi 4) Kişinin toplumla barışması olarak algılanan; eline-beline-diline sahip olması durumu 5) Kişinin yolla hoşnutluk kurması olarak algılanan; kendi özgür iradesiyle davranması durumu

***Rıza kapısı**: Tarikat, yol.

***Rıza lokması**: Cem töreni sırasında pişirilen kurbandan ya da kurban tığlanmayan cemlerde evlerden getirilen ekmek, çörek vb.'nin doğranıp karıştırılmasıyla elde edilen yiyecekten yenen ve manevi birliği, toplumsal dayanışmayı simgeleyen lokma.

RIZALAŞMA a. Aynı gece yola alınan çiftler için, bir yıl sonra dede köye geldiğinde yapılan yeni bir cemle dâr'a çekme durumu.

RİBAT Ar. a. 1) Tüm ölümlüler

için geçici bir konaklama yeri olarak algılanan dünya. 2) Ruh için geçici bir zarf olarak algılanan insan bedeni.

RİCAL ***Rical ül-gayb**: Gayb erenleri

RİNDAN Fars. a. Gönül adamları, dervişler.

***Rindan-ı Hüda**: Hak erenler

RİNDANE Fars. s. I) Gönül adamına, dervişe özgü, yaraşır olan. 2) be. Gönül adamına, dervişe özgü, yaraşır biçimde.

RİNT Fars. a. Görünüşe önem vermeyen, dünya işlerine sırt çevirmiş olan, hiçbir şeyi umursamadan Tanrı'ya ulaşmaya çalışan; insanın özünde, *"Konuşan Tanrı"* olduğuna inanan gönül adamı, derviş.

RİYAZET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, Tanrı dışındaki bütün varlıklardan ilgisini keserek iradesini, kendisinde Tanrı bilgisini geliştirecek eylemlere vermesi; dünya zevklerinden kaçınarak gerçekleştirilen ruhsal eğitim.

***Riyazet-i dünyeviye**: Dünya zevkleri.

RUBUBİYET Ar. a. Tanrı' ya ait olan şey.

RUH Ar. a. I) Evrenin içinden geldiğine inanılan; hareket eden doğanın kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek doğa ya da doğa parçaları kimliğinde görünüşe taşınan ve onlara dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz. 2) İnsanın içinden geldiğine inanılan; hareket eden beynin kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek beden kimliğinde görünüşe taşınan ve ona dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz.

***Ruh göçü**: Tanrısal öz olarak algılanan ruhun, geçici bir süre için kaldığı zarfından ayrılarak, yine geçici bir süre için kalacağı yeni bir bedene, varlığa geçmesi.

***Ruh kuşu**: Kafes olarak algılanan gövdede bulunan insan ruhu

***Ruh zarfı**: Ruhun geçici konaklama yeri olarak algılanan insan bedeni, görünür varlık.

***Ruh-i revan**: Tanrısal öze dönecek olgunluk aşamasına yükselmiş ruh.

***Ruh-i revanı şad olsun**: Bir insan Hakk'a yürüdüğünde, "yürüyen ruhu sevinsin, rahat, huzur bulsun" anlamında söylenir.

***Ruhlar âlemi**: Âlem-i ervah

***Ruhlar meclisi**: Bezm-i elest

***Ruhu naci**: Doğru yolu bulmuş, cennetlik kimse, can.

RUHSAL s. Ruhla ilgili, ruha ilişkin olan.

***Ruhsal aşama**: Tarikat yolcunun, yol erinin ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıralamasında yer alan, tanrısal

gerçeklikleri anlamayla belirgin ruh makamı.

***Ruhsal vahdet**: Beden ve nesne kimliklerinden arındırılmış; "önsüz-sonsuz" hareket, enerji olarak algılanan ve "doğa olmayan doğa" biçiminde tanımlanan soyut birlik; görünüşe taşınanın içinde bulunan ya da görünüşe taşınmamış olan tanrısal birlik.

RUHANİ Ar. s. Ruhla ilgili, ruha ilişkin olan.

RUHANİLİK a. Ruhani olma durumu.

RUHANİYET Ar. a. l) Ruhtan ibaret olma durumu. 2) İnanışa göre, Hakk'a yürümüş kutsal kişinin sürüp gitmekte olan manevi gücü.

RUHSALLIK s. Ruhsal olma durumu.

RUHSAT Ar. a. İzin, müsade.

***Ruhsat vermek**: İzin vermek, müsade etmek.

RUY Fars. a. Yüz, çehre.

RÜBUBİYET Ar. a. l) Sahiplik, efendilik. 2) Tanrılık.

RÜTBE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu her bir ana ya da alt aşama.

RÜYET Ar. a. Tanrı'yı, tanrısal tecellileri görme, seyretme.

S

SAÂLİK Ar. a. Kalenderler, dervişler.

SABİK Ar. a. l) Bâtınilikte, varlığı oluşturan tözler sıralamasında ilk sırada yer alan; Hakk'ın dönüşüme uğramasıyla beliren ve evrensel akıl olarak algılanan ilke. 2) Her şeyden önce var olan anlamında eyleme geçmiş ve akıl durumuna dönüşmüş Tanrı.

SABIR Ar. a. Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı'dan başka kimseye yakınmama durumu.

***Sabır gösterme**: Marifet kapısının dördüncü makamında açıklanan; a) Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı'dan başka kimseye yakınmama, b) Kutsal gerçeğe giderken aceleci olmama, taşkınlık yapmama, ölçüyü elden bırakmama, c) Mürşidin verdiği kadarıyla yetinme, nefsine uyup mürşidinden taşıyamayacağı/kaldıramayacağı isteklerde bulunmama durumu.

SABİT ***Sabit kadem eylemek**: İkrarında durmak, sözünden dönmemek.

SAÇ ***Saçını giderme**: Tarikat kapısının üçüncü makamında açıklanan; cinsiyet farklarının ortadan kaldırılması bağlamında kadının dişiliğinin ve erkeğin kişiliği'nin yokedilmesi olarak algılanan sembolik *"çâr darp"* erkânından geçme.

SADAKA Ar. a. Tanrı hoşnutluğu için yapılan yardım, bağış.

SADAT Ar. a. 1) Seyitler, ulular. 2) Hz. Muhammet'in sülalesinden olanlar.

SADIK Ar. s. Yola bağlı olan, bağlılığını sürdüren.

SADR ***Sadr makamı**: Gönül aşaması

SAFA ***Safa nazar**: 1) Mürşidin, yol evladına, yol erine olgunlaştırıcı, onun gönlünü açıcı bakışı, ilgisi. 2) Yol evladının, yol erinin, evrendeki her nesneye "birlik" gözüyle bakması.

SAFER Ar. a. Kameri takvimin ikinci ayı; sefer ayı.

SAFERAN Ar. a. Muharrem ve sefer ayları.

SAFİYULLAH Ar. a. Tanrı'nın insan donunda ilk biçimlenişi olarak algılanan Âdem.

SAGAİR Ar. a. Küçük günahlar, küçük suçlar için kullanılır.

SAGAR Fars. a. Tanrısal bilgi ve nurla aydınlanan, bu nedenle *"Tanrı'nın Evi"* olarak algılanan insanın gönlü.

SAGİRE Ar. a. Küçük günah.

SAĞ ***Sağ (yol) yoldaşı**: Ahiliğe girmek isteyen kişiye nefes vermesi, uğur getirmesi için özel bir törenle seçtirilen, yol gösterici simgesel kimse.

SAHABE Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olanlar.

SAHABİ Ar. a. Sahabe topluluğundan kimse.

SAHABİYE Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olan kadın.

SAHAVET Ar. a. El açıklığı, cömertlik.

SAHB Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olanlar.

SAKA Ar. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, su dağıtma, su ile kutsama görevini yerine getiren kimse.

***Saka suyu**: Sembolik olarak içirilerek bilgiyle yıkanma anlamında iç abdesti aldırılan su.

SAKAL ***Sakal-bıyık çalınmak**: Bir ceza olarak sakal-bıyık kesilmek

SAKALIK a. Saka olmanın gereklerini yerine getirme; sakanın işi, görevi.

SAKİ Ar. a. 1) Bütün feyz ve sevginin kaynağı anlamında Tanrı. 2) Cennet'te, kutsal ırmağın suyunu dağıtan, canlara sevgi ve birlik içkisini sunan kimse anlamında Hz. Ali. 3) Tanrı'nın sevgisini ve nurunu saçan kimse anlamında Pir-i Tarikat [Hacı Bektaş Veli] ya da insan-ı kâmil. 4) Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasına giren; şerbet, dem dağıtma; şerbet, dem şişelerini ve kadehlerini te-

mizleme görevini yerine getiren kimse.

***Saki-i Kevser**: Hz. Ali.

SAKİLİK a. Saki olmanın gereklerini yerine getirme; sakinin işi, görevi.

SALAT Ar. a. l) Dua 2) Namaz

SALAVAT Ar. a. Hz. Muhammet'le On İki İmamlar'a okunan, Allah'ın rahmet ve selamının onların üzerine olması dileğini dile getiren dualara verilen ad.

***Salavat getirmek (vermek)**: Hz. Muhammet'le On İki İmamlar'a dua okumak.

SALAVATNAME Ar.+Fars. a. On İki İmamlar'ın adları anılarak okunan, Allah'ın rahmet ve selamının onların üzerine olması dileğini dile getiren dua.

SALİK Ar. a. Tarikat yolcusu, yol eri.

SALİKÂN Fars. a. Tarikat yolcuları, yol erleri.

SALİKÎN Ar. a. Tarikat yolcuları, yol erleri.

SAMİT Ar. s. l) susan, konuşmayan, sessiz 2) a. İmam.

SAMT Ar. a. Müridin, günah kabul edilen sözler söyleyebileceği kaygısıyla sessiz kalması, susması.)

SANEM Ar. a. Tanrısal güzellikleri yansıtan varlık.

SAVM Ar. a. Oruç.

SAZENDE Fars. a. Zâkir.

SECCADE Ar. a. Post 2) Tarikat kapısının VIII. makamında açıklanan; her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme. 3) Aynı kapının aynı makamında açıklanan; tanrısal tecelli olarak algılanan şeye, insana büyük bir saygı ve sevgi besleme; Tanrı sevgisini tecellisine aktararak aynı sevgiyi onda yaşama, bulma.

***Seccadeye geçmek**: Posta oturmak

SECCADENİŞİN Ar.+Fars. a. Postnişin

SECDE Ar. a. Ayinlerde ya da namazda, makama ya da makamı temsil eden şeye, kimliğe saygı için yere kapanma, eğilme ya da bu davranışla gerçekleştirilen durum.

***Secde etmek**: Secde davranışıyla bir makamı ya da o makamı temsil eden şeyi, kimliği kutsamak.

***Secde taşı**: Namaz mührü

***Secdeye kapanmak (varmak)**: Ayinlerde ya da namazda, makama ya da makamı temsil eden şeye, kimliğe saygı için yere kapanmak ya da eğilmek.

SEKİZ a. Sekiz cenneti; sekiz cennetin sekiz kapısını ya da sekiz adını simgeleyen sayı.

***Sekiz cennet (uçmak)**: Gövdeden ayrılan ruhların, canın ölümsüzlüğe kavuştuğu, sekiz mutluluk ülkesi.

SELAMNAME Ar.+Fars. a. l) Âl-i Âbâ'yı, On İki İmam'ı ve Pir-i Tarikat'ı öven şiir. 2) Muharrem ayini, aşure ve matem törenlerinde, mersiyeden önce okunan dua.

SELMANİ Ar. a. Niyaz kabul eden gezginci derviş.

SEMAH Ar. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem ve muhabbet toplantılarında müzik eşliğinde yapılan kutsal dans.

***Semah dâr'ına durmak**: Cemaatın ve dedenin önünde semah dönmeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ortasına gelip, ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durmak.

***Semah dönmek**: Semah adı verilen kutsal dansı gerçekleştirmek.

***Semah nefesi**: Semah dönülürken belli bir ezgiyle okunan nefes

***Semaha durmak**: Semah dönmek

SEN ***Seni sana teslim ettik**: Yolda, eğitilerek akıl varlığı anlamında özgürleştirilen canın, artık dışarıdan bir yol göstericiye gereksinmesi kalmadığını dışa vuran özdeyiş.

SERBEST ***Serbest ruh**: İki ruh inancında; *"soluk ruhu"*, *"yaşam ruhu"* olarak algılanan *"beden ruhu"*na karşıt, insanın vücudundan her zaman çıkabilen ve gezip dolaştıktan sonra geriye dönebilen *"gölge ruh"* olarak da adlandırılan ruh

SERÇEŞME Fars. a. 1) Suyun başı, kaynak, pınar. 2) Yolun asıl kaynağı, yolun en ulu piri anlamında Hacı Bektaş Veli.

SERVER Fars. a. Baş, önder, ulu.

SESSİZ ***Sessiz Kuran**: Kuran-ı Samit

SEYAHAT Ar. a. l) Tarikat yolcusunun, yol erinin Hak dostlarını görmek ve ilahi kudretin görünümlerinden ibret almak için uzak yerlere yolculuk etmesi, geziye çıkması. 2) Gönlün, kalbin, ruhlar ve melekler evreni olarak algılanan melekût âlemine, gaybı tanımak ve tanrısal feyz almak için yolculuk etmesi. 3) Tarikat, yol adap ve erkânına aykırı davranarak düşkün durumuna düşene, suçunun gerektirmesi durumunda verilen, geçici ya da sürekli sürgün cezası.

***Seyahat vermek**: Düşkün durumuna düşene, suçunun gerektirmesi durumunda geçici ya da sürekli sürgün cezası vermek

SEYİR Ar. a. Kâmil insan olmanın kanıtı anlamında; Tanrı'ya, Tanrı'yla ve Tanrı'dan yapılan yolculuk.

***Seyr anillah (Allah'tan yolculuk)**: Seyrü süluk aşamaları sıralamasında dördüncü sırada yer alan ve Tanrı'dan halka dönme olarak algılanan makam.

***Seyr fillah (Allah'ta yolculuk)**:

Seyrü süluk aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan, Tanrı'ya ulaşan tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı niteliklerini kazanma süreci olarak algılanan makam.

***Seyr illallah (Allah'a yolculuk)**: Seyrü süluk aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan, beşeri isteklerden sıyrılarak tanrısal iradeye teslim olma olarak algılanan makam.

***Seyr maallah (Allah'la birlikte yolculuk)**: Seyrü süluk aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan, ikiliğin ortadan kalkması ve her şeyin tanrısal olması olarak algılanan makam.

***Seyr-i nüzul**: Kavs-i nüsul

***Seyr-i uruc**: Kavs-i uruc

***Seyrü süluk**: Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin, seyr illallah, seyr fillah, seyr maallah ve seyr anillah makamlarını geçerek Tanrı'ya varmak ve Tanrı'dan halka dönmek için yaptığı manevi yolculuk.

***Seyrü süluk çilesi**: Seyrü süluk yolculuğuna hazır duruma gelmiş canın, bu durumunun kanıtlanması bağlamında yalnız başına kalarak kendini dinlemesi biçiminde gerçekleştirilen çile.

***Seyrü süluk görmek**: Tarikat yolcusu, yol eri, seyrü süluk yolculuğuna başlayıp manevi olarak yok olmak; *"doğa olan"*dan *"doğa olmayan"*a geçmek.

***Seyrü süluk yolculuğu**: Seyrü süluk'una başlamak ve onu tamamlamak için yapılan manevi yolculuk.

***Seyrü süluku tamamlamak**: Tarikat yolcusu, yol eri seyrü süluk yolculuğunu tamamlayarak Tanrı'dan halka dönmek.

SEYİDAN Ar. a. Hz. Muhammet'in iki torunu; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

SEYİDE Ar. a. Hz Muhammet soyundan gelen kadın.

SEYİT Ar. s. ve a. Seyitler soyundan olan (kimse, topluluk) .

***Seyitler**: Hz. Muhammet soyundan olanlar.

SEYİTLİK a. Seyit olma durumu; seyit olmanın gereklerini yerine getirme.

SEYRAN Ar. a. Gezme, gezinti.

***Seyran etmek**: Gezmek

***Seyrana çıkmak**: Gezintiye çıkmak.

SEYYAH Ar. a. l) Bir derviş ya da cana bir haberin ulaştırılması, o derviş ya da canın ziyaret edilmesi için verilen görev. 2) Bu görevi yerine getiren kimse. 3) Seyahat.

***Seyyah çıkarmak**: l) Bir derviş ya da cana bir haber ulaştırmak, o dervişi ya da canı ziyaret etmek için görev vermek. 2) Bu görevi yerine getirecek kimseyi belirleyerek hizmete başlatmak. 3) Seyahat vermek

***Seyyah derviş**: Gezgin derviş

***Seyyah vermek**: Seyahat vermek

SEYYAHİN Ar. a. Düşüncesini/inancını yaymak için sürekli gezip dolaşan dervişler.

SIBTEYN Ar. a. Hz. Muhammet'in iki torunu; Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin.

***Sıbteyn-i Mükerremeyn**: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin.

SIDK Ar. a. 1) Tarikata, yola candan bağlanma. 2) Yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramayacağı hallerde bile doğruluktan ayrılmama, hak olanı söyleme. 3) Kişinin inancında şüphe, halinde leke, davranışlarında kusur olmaması; özün söze, davranışa uyması durumu.

SIFAT Ar. (sıfat < vasf, bir kimsenin ya da şeyin taşıdığı hal) a. Nitelik.

SIR Ar. a. 1) Hakk'ın gayb durumuna getirdiği, ancak halka bildirmediği şey. 2) *"Tanrı Evi"* olarak tanımlanan insan gönlünde tecelli eden ve ancak nefsin isteklerinden sıyrılıp içe kapanışla, derin düşünceye dalmakla öğrenilen tanrısal gerçek.

***Sır dili**: Yol insanının, kalabalık içinde başka bir yol insanına kendini ya da bir şeyi anlatırken kullandığı ve yalnızca kendilerinin anladığı simge/sembol dili.

***Sır etmek**: 1) Duyulması istenmeyen bir düşünce ya da olayı saklamak, gizlemek. 2) Dem içmek. 3) Çerağ dinlendirmek.

***Sır olmak**: Hakk'a yürümek

***Sır örtüsü**: Tanrısal gerçeğe ulaşmada var olan ya da ortaya çıkan engel; akla aşkın olmayan ancak duyulara aşkın olan, akıl yürütmeyince aşılamayacak durumda bulunan şey.

***Sır saklama**: Yol, tarikat bilgisini dışarıya açmama.

***Sırra ulaşmak (ermek)**: Aşk-nefs çatışması içine giren yol erinin, aşkın egemen olmasıyla tanrısallıkla bütünleşmek.

***Sırr-ı esma**: Tanrı adları gizi.

***Sırr-ı Hak**: Hakk'tan başkasının bilmediği sır.

***Sırr-ı hakikat**: Hakikat kapısıyla simgelenen, tanrısallığa erme durumu; Tanrı'nın insanı gömlek edip üzerine giymesi ya da insanın Tanrı'yı özüne alması.

***Sırr-ı hakikat makamı**: Hakikat kapısıyla simgelenen, insan-ı kâmil aşaması.

***Sırr-ı halk**: Hakk'la kulu arasında olan sır.

***Sırr-ı ilahi**: Tanrısal sır.

***Sırr-ı kader**: Tanrı yazgısı.

***Sırr-ı kevneyn**: İki dünyanın gerçek sırrı.

***Sırr-ı mutlak**: Gizliler gizlisi anlamında Tanrı.

***Sırr-ı rububiyet**: Evrenin her yanında var olan, insanlarca bilinip çözülemeyen tanrısal sır.

***Sırr-ı sır**: Sırr-ı Hak.

***Sırrı sır edene aşk olsun**: Saklanması gereken yol bilgisini saklayan kutsansın, anlamında kendini savunma güdüsünü dışa vuran özdeyiş.

***Sırrı sır etmek**: Yolda elde ettiği sırrı ehil olmayandan sakınmak.

***Sırr-ı tarikat**: Bektaşi sırrı

***Sırr-ı tecelliyat**: Tanrı'nın evrendeki ve insan gönlündeki tecellileri ile ilgili sırlar.

SIRAT Ar. a. Tanrısal gerçekleri arama yolu, gönül yolu.

SIRLAMA a. Sırlamak işi.

SIRLAMAK f. l) Hakk'a yürüyeni törenle toprağa gömmek, toprağa vermek. 2) Sır etmek

SIVAD Ar. a. Görünüşe taşınan Tanrı'nın, bu taşınışa aracılık eden varlıklarda gizli olarak bulunuşu, var oluşu.

SIVAZLAMA a. Mürşidin, talibin sırtı üzerinde elini okşar gibi gezdirerek onu kutsaması.

SİDRE ***Sidre-i münteha, sidret-ül münteha**: Göğün yedinci katında olduğuna inanılan ve miraç yolculuğu sırasında Cebrail tarafından Hz. Muhammet'e gösterilen ağaç.

SİMURG Fars. a. Anka.

SİTEM Fars. a.Mürüvvet dileyen düşkünden; uygun görülmesi durumunda, suçtan mağdur olanların zararını ödemek için tazminat olarak alınan para.

***Sitem görmek**: Sitem cezasına çarptırılmış olmak.

***Sitem sürülmek**: Sitem cezası verilmek

***Sitem vurmak (urmak)**: Mürüvvet dileyen düşküne sitem cezası kesmek.

SİTEMLİ s. Sitem cezasına çarptırılmış olan.

***Sitemli olmak**: Sitem cezasına çarptırılmış olmak.

SİYADET Ar. a. Hz. Muhammet soyundan gelme.

***Siyadet beratı**: Hz. Muhammet soyundan geldikleri savında olanlara, durumlarını kanıtlamaları halinde verilen belge.

SOFİ Ar. a. Sûfi

***Sofi süreği**: Sûfi süreği

SOFİLİK a. Sûfilik.

SOFİYAN Fars. a. Sûfiyan.

SOFİYANE Ar.-Fars. s. ve be. Sufiyane.

SOFRA Fars. a. Bilgiyle, bilimle yıkanma yeri anlamında kulaktan beslenme mekanı, eğitim mekanı.

***Sofra bağlama duası**: Lokma yenildikten sonra mürşit tarafından okunan dua.

***Sofra gülbankı**: Sofracı ve ferraşın hizmetlerini görmesinden sonra sakanın getirdiği suya mürşidin okuduğu gülbank.

***Sofra süreği**: Alevi meydanı

***Sofra tercümanı**: Sofranın açılışında okunan tercüman

***Sofranı açık tut**: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, elaçıklığını ve yardımlaşmayı simgeleyen ikinci ilke.

SOFRACI a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, sofrayı kurma, kaldırma görevini yerine getiren kimse.

SOHBET Ar. a. Muhabbet.

***Sohbet meydanı**: Muhabbet meydanı

SOL ***Sol yol kardeşi**: Ahilikte, örgüte girmek isteyen kişiye, tinsel bakımdan öncülük etmesi, yardımına koşması ya da yol göstermesi için özel bir törenle seçtirilen simgesel kişi.

***Sol yoldaşı**: Sol yol kardeşi.

SOYUNMAK f. 1) Tarikata, yola girerek derviş olmak. 2) Bir dergâha, mürşide bağlanmak. 3) Nasip almaya gelmek. 4) Dünyasal isteklerle, nefsin istekleriyle ilgisini kesmek.

SU a. Varoluş çevrimine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan dört öğeden biri.

***Su orucu**: Matem orucu

SUÇLAMA a. Cemde, bir can diğer bir candan hakkı olduğunu, bunu ödemesi gerektiğini bildirme.

***Suçlama daveti**: Cemde, dâr'a duran canın, kendisinden hakkı olanların ortaya çıkması için yaptığı çağrı.

SUDUR Ar. a. Varoluş çevrimi

SUFFE ***Suffe ehli**: Medine'de, Hz. Muhammet döneminde, onun tarafından yaptırılan mescitte barındırılan Müslümanlar.

***Suffe-i Safa**: Kırklar Meclisi'nin toplandığı yer.

SÛFÎ Ar. s. ve a. Tasavvuf felsefesine bağlı (kime, topluluk).

***Sûfi tarikatı**: Tasavvuf felsefesini benimsemiş olan tarikat.

SÛFİLİK a. Tasavvuf.

SÛFİYAN Fars. a. Tasavvuf felsefesiyle uğraşanlar, sûfiler.

SUFİYANE Ar.-Fars. s. 1) Sûfiye özgü, yaraşır olan. 2) be. Sûfiye özgü, yaraşır biçimde.

SÛFİYE Ar. a. Tasavvuf felsefesine inananlar topluluğu.

SÛFİYUN Ar. a. Tasavvufla uğraşanlar, sûfiler.

SÛFİZM a. Tasavvuf.

SUGRA Ar. s. Daha küçük, en küçük.

SUHUF Ar. a. Kitaplı peygamberlerin dışında, diğer peygamberlere gelen kutsal buyruklar.

SURET Ar. (suret, biçim, görünüş, kılık) a. 1) Tanrı'nın, dış dünyada ya da insan gönlünde tecellisi. 2) Hakk'ın sureti anlamında insan-ı kâmil. 3) Don.

*Suret değiştirmek: Don değiştirmek

*Suretten surete girmek: Dondan dona girmek

SÜFERA *Süfera-yı erbaa: Gaybat-i sugra döneminde, 12. İmam Mehdi'nin elçiliğini yapan dört kimse.

SÜLUK Ar. a. Tarikata, yola girme.

*Süluk etmek: Tarikata, yola girmek.

*Süluk görmek: Tarikata, yola girmiş olmak.

*Süluk yoldaşı: İkrar kardeşi

SÜNNİ Ar. s. ve a. Sünniliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

SÜNNİLİK a. Sünnet temelinde; Tanrı'nın birliğine inanma, namaz, oruç, hac ve zekat ilkeleri üzerine kurulu ehl-i sünnet mezhebi.

SÜREK a. Kimi bölgelerde Köy Alevilerinin ikrar ayinine verdikleri ad.

*Sürek Bektaşileri: Kimi bölgelerde, Kızılbaş Bektaşilere verilen ad.

Ş

ŞAH Fars. a. 1) Manevi dünyanın, bâtını bilgi dünyasının sultanı anlamında Hz. Ali'ye, diğer imamlara ve kimi tarikat, yol ulularına verilen ad, unvan. 2) Hem bu dünyanın, hem öbür dünyanın sultanı anlamında Hz. Muhammet'e verilen ad, unvan. 3) Bütün evrenin eşsiz ve ortaksız yöneticisi anlamında Tanrı'ya verilen ad.

*Şah-ı Kerbelâ: Kerbela şahı anlamında Hz. Hüseyin.

*Şah-ı Kevneyn: İki dünyanın şahı anlamında Hz. Muhammet.

*Şah-ı Merdan: Yiğitlerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Şah-ı Şehidan: Şehitlerin şahı anlamında Hz. Hüseyin.

*Şah-ı Velâyet: Velilerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Şah-ı Zülfikâr: Kılıç şahı anlamında Hz. Ali.

ŞAHADET *Şahadet günü: Hz Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği gün.

*Şahadet orucu: 12 Muharrem'de Zeynelabidin anısına tutulan bir günlük oruç.

ŞED *Şedd-i şah: Hz. Ali kuşağı olarak algılanan şed, kemer.

ŞEFKAT Ar. a. Şeriat kapısının sekizinci makamında açıklanan; bütün yaratılmışları kardeş bilme duygusu.

ŞEHİT Ar. a. Nefsindeki kötülükleri yoketmek için girdiği savaşta ölen Alevi-Bektaşi.

*Şehid-i Kerbelâ: Hz. Hüseyin.

ŞEKİL Ar. a. Zahir.

*Şekil eleğinde takılı kalmak:

"Zâhirden bâtına geçememek, görünüşün, biçimin ötesinde ne olup bittiğinin ayrımına varamamak" anlamında Alevi-Bektaşi özdeyişi.

***Şekilden manaya geçmek**: Zâhirden bâtına atlamak; bâtının ayrımına varmak, bilincine ulaşmak, görünenin ötesindeki anlamla bütünleşmek.

ŞERİAT Ar. a. Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan ve abidlerle özdeşleştirilen; insanın yol kurallarına uyma ve yol ululara saygı yoluyla kendini eğitmesi evresi; şeriat kapısı.

***Şeriat bilgisi**: Yol kurallarına, yol ululara ilişkin bilgi.

***Şeriat evi**: Nasip alıp yola girecek canın, tören yapılmadan önce hazırlandığı, yani yol kurallarını yeniden gözden geçirdiği, abdest alarak kefen giydiği yapı bölümü, yer.

***Şeriat kapısı**: Şeriat

***Şeriat kavmi**: Abidler.

ŞERİF Ar. a. Hz. Muhammet'in torunu, İmam Ali'nin oğlu Hz. Hasan soyundan gelenlere verilen unvan.

ŞERİFLİK a. Şerif olma durumu.

ŞEVK Ar. a. Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; İnsan gönlünün Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkusu.

***Şevke ermek**: Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkuyu duymak

ŞEYH Ar. a. Pir, mürşit.

ŞEYHLİK a. Pirlik, mürşitlik.

ŞEYTAN Ar. a. 1) Tanrı'ya başkaldıran meleklerin, kötü ruhların başı olduğuna inanılan varlık. 2) Nefis.

ŞEYTANİ Ar. s. Şeytanla ilgili, şeytana ilişkin olan.

***Şeytani sultan**: *"Tanrı Evi"* olarak algılanan insan gönlündeki nefis

ŞİA Ar. a. 1) Hz. Ali'nin yandaşları; Şia-i Ali. 2) Şiilik.

***Şia-i Ali**: Şia

***Şia-i İmamiye**: Caferilik.

Şİİ Ar. s. ve a. Şiiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

ŞİİLİK a. Hz. Muhammet'ten sonra Ali bin Ebu Talip'in vasiyet yoluyla halife atandığına inanan Ali Yandaşlarının (Şia-i Ali) oluşturduğu, ehli sünnet dışı heterodoks dinsel/inançsal-siyasal hareket.

ŞÜHUD Ar. a. Var olma, görünür durumda olma.

***Şühud âlemi**: Âlem-i şühud

T

TAALLUK Ar. a. Nefsin dünyaya bağlılığı, dünyaya ilgisi.

TAAYYÜN Ar. a. Varlık türlerinin, ilk varlık olan Tanrı'nın özünden

doğarak görünüş alanına çıkması, görünür duruma gelmesi.

***Taayyün etmek**: Varlık türleri, Tanrı'nın özünden doğarak görünüş alanına çıkmak.

TAAYYÜNAT Ar. a. İçinde yaşadığımız duyu evreniyle bu evrenin içindeki bütün varlık türleri; duyu organıyla algılanabilir nesnel varlık alanı.

TAÇ Ar. a. Dervişlerin başlarına giydikleri başlık.

***Tac-ı devlet**: Ruhsal yüceliği, ululuğu, mutluluğu simgeleyen tacı tanımlamak için kullanılır.

***Taç giymek**: Derviş olmak

***Taç kapı**: Bektaşi dergâhlarında giriş kapısı.

TAÇLAMA DÜVAZI a. Tevhitte, kutsal olarak algılanan tarikat, yol ulularının adlarının anıldığı, kıta aralarında cemaatın *"Lâ ilâhe illâllah/İllâllah Şah illâllah"* diyerek vecd ve huşu içinde dalgalandığı düvaz.

TAFDİL ***Tafdili Ali**: Hz. Ali'yi üstün tutma.

TAHAKKUK Ar. a. Alevilik-Bektaşilikte, eğitimin aşamaları sıralamasında yer alan ve "olma" olarak algılanan evre.

TAHARET Ar. a. Aptes yaptıktan sonra yapılan temizlik.

***Taharet-i sugra**: Kimi ibadetlerin yerine getirilebilmesi için gereken ve el, ağız, burun, yüz, kol, ayak yıkama, başa ve enseye ıslak el gezdirme, kulağı temizleme biçiminde gerçekleştirilen küçük temizlenme; aptes.

TAHKİK Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin, her türlü dinsel uygulamanın özündeki gerçeği, Hakk'ın görünümünden başka bir şey olmayan âlem-i şuhudu seyrederek kavraması. 2) Bu kavramayla belirgin aşama; tahkik aşaması.

TAKİYE Ar. a. Alevilere-Bektaşilere yönelik kırım ve baskılara karşı bir savunma biçimi olarak doğan ve zamanla yol kuralı durumuna gelen; tarikat, yol kurallarını ve bilgisini Sünnilere açmama, kendini gizleme kuralı.

***Takiye sahibi olmak**: Dışarıya sızdırılmaması gereken ve sır olarak algılanan yol bilgisini edinmiş olmak.

TAKLİT Ar. a. 1) Göreneğe göre davrandığı için dinsel uygulamaların özündeki gerçeği, âlem-i şuhudun Hakk'ın görünümünden başka bir şey olmadığını algılayamama. 2) Bu algılayamamayla belirgin aşama; taklit aşaması.

TAKLİTÇİ a. Olmadığı gibi görünen, ikiyüzlü kimseye yol-tarikat dilinde verilen ad.

TAKVA Ar. a. Toplumdan uzaklaşarak içe kapanma yoluyla kendini düşünmeye/inanca verme.

***Takva sahibi**: Zahit

TALİM Ar. a. 1) Bâtınilikte, imamın söz, davranış, onay ve kabullenmeleri. 2) Bâtınilikte, imamın verdiği eğitim ve eğitime dayalı alıştırma.

TALİP Ar. a. 1) Tarikata, yola girmek isteyen, Bektaşi/Alevi olmak isteyen kimse. 2) Bu amaçla ikrar ayinine alınan kimse.

***Talip çerağları**: Çerağ tahtının basamaklarına konan ve On İki İmam'ı simgeleyen on iki mum.

***Talip ikrarı vermek**: İkrar ayininden geçerek yola girmek.

TALİPLİK a. Talip olma durumu; talip olmanın gereklerini yerine getirme.

TAMU a. Cehennem.

TANRI a. 1) Kendiliğinden var olan, varlığı kendisinden başka bir varlığı gerektirmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan, her şeyin yaratıcısı durumundaki güç. [1] 2) Canlı ve cansız doğayı güden doğa yasalarının kimliklendirilmesi biçiminde algılanan doğanın canı, doğanın aklı, doğanın yeteneği.

***Tanrı dergâhı**: Tanrı akatı.

***Tanrı-doğa-insan**: Doğasal diyalektiğin dışa vurumu olarak algılanan; aktif ilke durumundaki akl-ı kül ile pasif ilke durumundaki nefs-i kül arasındaki çatışmadan doğduğunu, sonuçta insanın evrenin kanıtı anlamında belirdiğini, zıtların birliği anlamında üçünün *"bir"*, birinin *"üç"* olduğunu savlayan ünlü üçleme.

***Tanrı dostu**: Tanrı'nın sevgili kulu; ermiş, eren, er.

***Tanrı emanetleri**: El, ayak, göz, kulak, dil, burun gibi vücut organları.

***Tanrı halifesi**: Tanrı'nın eksiksiz görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan insan.

***Tanrı-Muhammet-Ali**: Hak-Muhammet-Ali

***Tanrı sözü**: Kelamullah.

***Tanrı yolu**: Manevi yükselmeyle, yücelmeyle insanı Tanrı'ya ulaştıran yol olarak algılanan tarikat yolu.

***Tanrı'da yolculuk**: Seyr fillah

***Tanrı'dan yolculuk**: Seyr anillah

***Tanrı'nın aslanı**: Hz. Ali

***Tanrı'nın evi**: 1) Genel olarak insan gönlü, kalbi. 2) Özel olarak kâmil insanın gönlü, kalbi.

***Tanrı'nın kalemi**: Yetkin insan; bu anlamda insan-ı kâmil.

***Tanrı'ya yolculuk**: Seyr illallah

***Tanrı'yı *"yol"*da bulmak**: Aldığı yol eğitimiyle Tanrı'yı keşfetmek, O'nun ayrımına, farkına varmak.

***Tanrı'yla birlikte yolculuk**: Seyr maallah

TARİK Ar. a. Tutulan yol, izlenen yöntem.

***Tarik-i Ahmed-i Muhtar**: Hz. Muhammet yolu.

***Tarik-i âliye**: Mürşidin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında yüce yol.

***Tarik-i müstakim**: Mürşidin mane-vi yönetimindeki inanç birliği anlamında doğru yol.

***Tarik-i naci**: Doğru yolu bulmuş, kurtulmuş kimse, topluluk.

***Tarik-i naciye sırrı**: Bektaşi sırrı

***Tarik-i nazenin**: 1) Pirin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında Hacı Bektaş Veli yolu; Bektaşilik. 2) Pirin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında Balım Sultan yolu; Bektaşiliğin Babagan Kolu.

***Tarik-i necat**: Tarikat yolu anlamında kurtuluş yolu.

TÂRİK Ar. s. Bırakan, vazgeçen.

***Târik-i dünya**: *"Dünya işlerinden elini eteğini çekme"* anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan ilk özellik.

***Târik-i masiva**: Dünyayla ilgili şeylerden kendini arındırma.

***Târik-i riya**: *"İkiyüzlülüğü terketme"* anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan ikinci özellik.

***Târik-i şek**: *"Şek ve şüpheyi terketme"* anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan beşinci özellik.

***Târik-i tasfiye**: Öğrenme süreci olarak algılanan, *"Tanrı'dan gayri olanı"* tasfiye ederek arınma.

***Târik-i vesvese**: *"Vesveseyi terketme"* anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan üçüncü özellik.

***Târik-i yümn**: *"Debdebeyi terketme"* anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan dördüncü özellik.

TARİKAT Ar.) a. 1) Bir pirin, mürşidin Hakk'a ulaşmak için İslam dinini yorumlayarak oluşturduğu, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve törenleri bulunan inanç yolu, gönül yolu, manevi yol. 2) Bu anlamda Bektaşilik. 3) Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan ve zahitlerle özdeşleştirilen; Bektaşiliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, Hak yolunu bulma evresi; tarikat kapısı.

***Tarikat aptesti**: Taharet-i sugra

***Tarikat bilgisi**: 1) Bir inanç kurumu olarak tarikata ilişkin her türden bilgi. 2) Tarikat kapısına eren yol erinin edindiği, tarikatın kurallarına, ilkelerine ve törenlerine ilişkin bilgi.

***Tarikat ehli**: Derviş

***Tarikat kapısı**: Tarikat

***Tarikat kavmi**: Zahitler.

***Tarikat makamı**: 1) Tarikat yolcusunun tarikat yolunda geçmek durumunda olduğu manevi aşamalardan her biri. 2) Post.

***Tarikat piri**: Tarikatın kurucusu ya da kurucularından olan ulu kişi, mürşit.

***Tarikat yolcusu**: Tarikat yoluyla Hakk'a ulaşmaya çalışan can.

***Tarikat yolu**: Tanrı'ya ulaşmayı sağlayan gönül yolu, manevi yol.

***Tarikat-ı âliye**: Tanrı'ya ulaşan yüce yol.

***Tarikat-ı naci (naciye)**: Tarikat inancında doğru yolu bulmuş, kurtulmuş can/canlar.

TARİKÇİ Ar.-Tr. a. Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasında ilk sırada gösterilen; tarikatın/yolun kurallarını, törelerini, ilkelerini öğretme ve uygulama görevini yerine getiren kimse.

TARİKÇİLİK a. Tarikçi olmanın gereklerini yerine getirme; tarikçinin görevi.

TASAVVUF Ar. a. Tanrı-evren-insan ilişkisini bir bütünlük içinde gören ve insanın tanrısal erdemlerle donanmasını, gönlün Tanrı sevgisine bağlanmasını amaçlayan dinsel-felsefi düşünce.

TASAVVUFİ Ar. s. Tasavvufla ilgili, tasavvufa ilişkin olan.

TAVK ***Tav-k-ı haydari**: Haydarilerin, Hz. Ali'nin kulu-kölesi olduklarının bir simgesi olarak boyunlarına taktıkları demirden halka.

TAY ***Tayy-ı mekân (mekân aşma)**: Ermişlerin temel özelliği olarak beliren, birkaç yerde aynı anda görünme.

***Tayy-ı mekân erbabı**: Ermişler.

***Tayy-ı zaman (zaman aşma)**: Ermişlerin temel özelliği olarak beliren zaman içinde "yatay" ve "dikey" gezinme.

***Tayy-ı zaman erbabı**: Ermişler.

TEBERRA Ar. a. Alevilik-Bektaşiliğin temel ilkelerinden biri durumunda bulunan; Ehlibeyt'e, Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri, fenalık edenleri sevmeme, bunları sevenleri de sevmeyip onlardan uzak durma; ilk üç halifeye, onlara saygı gösterenlere sevgisizlik, tiksinme ve nefret duyma ilkesi.

TECELLA Ar. a. Mürşide görünme, onu yürekte, gönülde duyma.

***Tecella eylemek**: Mürşide görünmek, onu yürekte, gönülde duymak.

TECELLİ Ar.) a. l) Tanrısal niteliklerin nesnel varlıklarda görünüş alanına çıkması; Tanrı'nın nesnelerde görünmesi, nesnelere yansıması. 2) Tanrı nurunun, Tanrı'nın evi olarak algılanan gönüllerde belirmesi, sezilir duruma gelmesi.

***Tecelli neşesi**: Tanrısal görünüşün bilincine varma.

***Tecelli-i celal**: Tanrı'nın bela, yıkım, hastalık gibi durumlarda gücünü ve ululuğunu göstermesi.

***Tecelli-i cemal**: Tanrı'nın iyilik ve

inayetinin, nimet ve güzelliklerinin varlığa yansıması.

***Tecelli-i esma**: Tanrısal adların etkisinin müminin kalbinde, gönlünde anlaşılması.

***Tecelli-i sıfat**: Kulun tanrısal niteliklere bürünmesi.

***Tecelli-i şuhud**: Tanrı'nın bir ışık gibi varlığını açık olarak duyurması.

***Tecelli-i zati**: Tanrı'nın hiçbir niteliğe bürünmeden ermiş kulunun gönlünde belirmesi.

TECELLİGÂH Ar.-Fars. a. l) Tanrı'nın varlığının belirdiği, ilahi gücün göründüğü yer. 2) Bu anlamda insan gönlü.

TECELLİYAT Ar. a. Tecelliler.

***Tecelliyat-ı ilahiye**: Dünyadaki tüm nesnel varlıklar.

TEFEKKÜR Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin içe kapanarak gönlündeki ve evrendeki tanrısal tecelliler üzerinde düşünceye dalması; tanrısal olan kendi özünü düşünme konusu yapması.

TEFERRÜC Ar. a. Manevi olgunluğa ulaşan tarikat yolcunun, yol erinin ruhunun, tanrısal görüntüleri gözlemlemek için gayb âleminde seyahat etmesi.

TEFSİR Ar. a. Zâhir karşılığı olarak algılanan ve kişiye şeriat aşamasının ötesinde bir şey kazandırmayan, Kuran'ın biçime bağlı kalınarak açıklanması, yorumlanması işi.

TEKBİR Ar. a. Kimi tarikat, yol törenlerinde ve kurban tığlanırken, özel bir ezgiyle okunan Allah'ı, Muhammet'i, Ali'yi ve piri ululama duası; tekbir duası.

***Tekbir getirmek**: Tekbir duası okumak

TEKBİRLEMEK f. l) Tekbir duası okumak. 2) Tekbir duası okuyarak bir şeyi kutsamak.

TEKKE Ar. a. Mürşit ve müritlerin içinde yaşadıkları, ibadet ettikleri ve tarikat, yol törenlerini düzenledikleri, nefsin terbiye edildiği, ruhsal olgunlaşmanın sağlandığı, cemaatın dinsel ve toplumsal yönden eğitildiği bir makam olarak algılanan yer, yapı ya da yapılar topluluğu.

TEKKENİŞİN Ar.+Fars. a. Bir tekkede postta oturan en üst yetkili.

TELKİN Ar. a. l) Müride, mürşidin verdiği öğüt. 2) Tevhidin dereceleri sıralamasında yer alan, şeriat kapısından tarikat kapısına girme aşaması.

***Telkin töreni**: İkrar ayini

TEMAŞA Fars. a. Yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış tarikat yolcusunun, yol erinin, derin düşünceye dalarak, gerçeklik evrenini kendi içinde gözlemlemesi, gönlünde tanrısal görüntüleri seyretmesi.

TEMENNİ Ar. a. l) Tanrı'dan di-

lekte bulunma. 2) Mürşitten belli bir konuda yetki isteme ya da bir hizmetin yapılabilmesi için ondan onay bekleme.

TEMİZLENME a. 1) Tanrı'dan gayri olandan arınma, arınarak *"çokluk"* içinde *"tekliği"*nin ayrımına varma. 2) İmam Ali yoluna bağlanarak tüm diğer mezhep ve tarikatların görüşlerinden sıyrılma, arınma.

TEMKİN Ar. a. 1) Kendini Tanrı yoluna adayan tarikat yolcusunun, yol erinin bu yolda inançlı ve kararlı olması. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin masivaya yüz çevirmesi.

TEN Fars. a. Kişi kimliğinde görünüşe taşınan tanrısal özün ruh zarfı.

***Ten gözünü kapatıp can gözünü açmak**: Biyolojik yapımızın görme organı olan gözlerimizle algılamamızı yetersiz görüp gönül bilgisinin gücüyle düşüncede görmeye başlamak.

***Ten kıblesi**: Meydan taşı

TENASÜH Ar. a. Ruh göçü

TENASÜHİ Ar. s. 1) Ruh göçü ile ilgili, ruh göçüne ilişkin olan. 2) Ruh göçüne inanan.

TENASÜHİYE Ar. a. Ruh göçüne dayalı dinsel anlayış.

TENASÜHİYÛN Ar. a. Ruh göçüne inananlar.

TENNURE Ar. a. Dervişlerin giydiği, teni nurlandırdığına inanılan, ince kumaştan yapılmış, düz yakalı, kollu, önü yukarıdan aşağıya açık, geniş, uzun etekli bir giysi.

TERCÜMAN Ar. a. 1) Belli bir hizmete başlarken okunan, kısa ve çoğu Türkçe, nesir ya da manzum biçiminde düzenlenmiş, Alevilik-Bektaşilik inancını, düşüncesini öz olarak veren dua. 2) Anadolu Alevilerinde, eti parçalanmadan doğrudan doğruya karakazanda haşlanan kurban. 3) Sitem.

***Tercüman kurbanı**: Görgü cemi

***Tercüman lokması**: Parçalanmadan doğrudan doğruya karakazanda haşlanan kurban eti.

TERK Fars. (terk) a. Tarikat ehlinin başlığında bulunan kabarık dilimlerden her biri.

TERK Ar. a. 1) Tarikata, yola bağlanarak tutkulardan, geçici isteklerden sıyrılma. 2) Tutkularından arınarak, geçici isteklerinden sıyrılarak kendi özünü, varlık hakkını bilme.

***Terk-i dünya**: Üç terk sıralamasında ilk sırada yer alan, geçici olarak algılanan dünyaya, dünya nimetlerine bağlanmama aşaması.

***Terk-i kelam**: Sözden uzaklaşarak içten, gönülden konuşmaya dönme, yönelme.

***Terk-i taam**: Dünya nimetlerinden uzaklaşma, yaşamak için gerekli gıdalara dönme, yönelme.

***Terk-i terk**: Üç terk sıralamasında son sırada yer alan, geçici olarak algılanan ve terkedilen bu dünyanın ötesinde ahiretin de terkedilmesiyle ulaşılan, kişinin özünde Tanrı ışığından başka bir varlığın bulunmaması aşaması.

***Terk-i ukba**: Üç terk sıralamasında ikinci sırada yer alan, bu dünya gibi geçici olarak algılanan ahirete, Cennet'in vereceği mutluluğa bağlanmama aşaması.

TESBİH Ar. a. Tanrı'yı, eksiklik ve kötülük bildiren niteliklerden uzak tutma; O'nun şanını yüceltme.

***Tesbih etmek**: Tanrı'yı kutsayan, ululayan sözleri yinelemek.

TESKİN Ar. a. Buyruk'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunluğun kanıtı olarak algılanan, tutkularına kapılmış, ölçüyü kaçırmış birini yatıştırmaya çalışma, yatıştırma.

TESLİM Ar. a. Mürşide kendini verme, onun buyruğu altına girme.

***Teslim olmak**: Mürşide kendini vermek, onun buyruğu altına girmek.

***Teslim-i rıza**: Kendi rızasıyla teslim olma.

TEVBİH Ar. a. Düşkün duruma düşene verilen en küçük ceza.

TEVECCÜH Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ya da kutsal olarak algılanan bir makama, bu makamı simgeleyen nesneye, kişiye yönelmesi.

TEVEKKÜL Ar. a. Buyruk'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunlaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan, benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanma, bütün işlerini Tanrı'ya bırakma.

***Tevekkül etmek**: Benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanmak, bütün işlerini Tanrı'ya bırakmak

TEVELLA Ar. a. Alevilik-Bektaşiliğin temel ilkesi durumunda olan Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevme, onları sevenleri de sevme.

***Tevella etmek**: Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek.

***Tevella ve teberra etmek**: Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek; Ehlibeyt'e ve Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri sevmemek, bunları sevenleri de sevmemek.

TEVHİT Ar. a. 1) Bütün varlık türlerinin Tanrı'da bir olduğuna inanma; Tanrı'dan başka varlık tanımama; Tanrı'nın birliği. 2) Alevilik-Bektaşilik törenlerinin

temel kurallarından biri durumunda olan; Tanrı'nın birliğini, Ali' nin Tanrı'nın velisi olduğunu vurgulayan ve cemlerde müzik eşliğinde söylenen şiir.

***Tevhit çekmek**: Cem sırasında değişik bölümlerde cemaat, tempo tutarak tevhidi okumak ve tempoya uyarak vecd ve huşu içinde sağa-sola sallanmak.

***Tevhit semahı**: Cem töreninde dönülmesi zorunlu semahlar sıralamasında yer alan bir semah.

TEVİL Ar. a. Kuran'ın manevi yönünü anlamak için yapılan yorumlama; ayet cümlelerini dış görünüşlerinden kurtararak aslına çevirme; Tanrı bildirimlerinin zâhirini bâtınına çevirme işi.

TEZKİYE Ar. a. Cenaze gömülmek üzere dışarı çıkarılmadan; en kıdemli mürşidin, törende hazır bulunan cemaata Hakk'a yürüyeni *"Nasıl bilirsiniz?"* diye sorması, onların da *"İyi biliriz"* demesi yoluyla Hakk'a yürüyeni temize çıkarma.

***Tezkiye edilmek**: Hakk'a yürüyenin iyi bir insan olduğu söylenmek; bu yolla Hakk'a yürüyeni temize çıkarmak.

***Tezkiye töreni**: Hakk'a yürüyenin tezkiye edilmesi sırasında yapılan tören.

***Tezkiye-i nefs etmek**: Baş okutmak

TIĞBENT Fars. a. İkrar ayininde, mürşit tarafından üç düğüm atılarak nasip alan canın beline yöntemine uygun biçimde bağlanan, o gün tığlanan kurbanın yününden örülmüş kuşak.

TIĞLAMAK f. Bir hayvanı, kurbanı kesmek.

TIĞLANMAK f. Bir hayvan, kurban kesilmek.

TIRAŞ ***Tıraş erkânı**: Çar darp

TÖVBE Ar. a. l) Kötü ve günah işlerden vazgeçerek Hakk'a yönelme. 2) Dünyasal tutkulardan, nefsin isteklerinden sıyrılma, sıyrılarak tarikata, yola yönelme. 3) Masivadan Hakk'a dönme, yönelme.

***Tövbenin tövbesi olmaz**: Bilinçinde olarak yapılmaması gereken bir şeyi yapan bilerek kötülük eder; bu nedenle böylelerinin pişmanlığına hoşgörü gösterilemez, algısını dışa vuran Alevi-Bektaşi özdeyişi.

TUBA Ar. a. İnsan.

TURNA a. Hz. Ali ile ilişki içinde olduğuna inanılan ve bu nedenle kutsal kabul edilen kuş.

TÜRAB ***Türab olma**: Hakikat kapısının on makam sıralamasında yer alan, herkesin ayak toprağı anlamında alçakgönüllü olma.

U

UBUDİYET Ar. a. Kulun, kişisel

isteklerinden öte Cennet umudu ve Cehennem korkusundan da sıyrılarak, tüm varlığıyla kendini Tanrı yoluna vermesi.

UÇMAK a. Cennet.

UKBA Ar. a. Öbür dünya, ahiret.

ULU s. ve a. Tarikat yolunda, yolda yüksek olgunluk derecesine ulaşmış, çok üstün niteliklere ve büyük erdemlere sahip, yüce insan için kullanılır.

ULUHİYET Ar. a. l) Tanrı olma, Tanrılık. 2) Tanrılık sıfatı.

***Uluhiyet-i Ali**: Hz. Ali'nin Tanrı'lığı, tanrısallığı.

ULULUK a. Ulu olma durumu; ulu kimseye özgü nitelik; büyüklük, yücelik.

ULVİ Ar. s. l) Yüce, yüksek. 2) İlahi.

***Ulvi âlem**: l) Ceberut âlemi 2) Melekut âlemi

ULVİYE Ars. l) Yüce, yüksek. 2) İlahi.

URUC Ar. a. Yukarı çıkma, yükselme.

UTANMA a. Marifet kapısının 5. makamında açıklanan; yakışıksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma ya da kınanma, ayıplanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma durumu.

UYANDIRMAK f. l) Çerağları yakmak. 2) Ocağı tutuşturmak; tutuşturup alevlendirmek. 3) Bir kimseyi düşünce bakımından anlayışlı duruma getirmek. 4) Bir kimseye doğru, yolu göstermek; nasip vermek, el vermek.

UYANMAK f. l) Çerağlar yanmak. 2) Ocak tutuşmak. 3) Bir kimse doğru yolu bulmak; nasip almak, el almak.

UYARICI a. Mürşit.

UYARMAK f. l) Çerağları yakmak. 2) Ocağı tutuşturmak. 3) Bir kimseye doğru yolu göstermek; nasip vermek, el vermek.

UYKU a. l) Dalgınlığa düşerek tanrısal gerçekleri anlayamaz duruma gelme. 2) İçe kapanarak, düşünceye dalarak çevreyle bağlantısını kesme.

UYURLAR a. Yatırlar, ölüler.

UZLET Ar. a.Tanrı'yla baş başa kalmak için yararsız kalabalıktan ayrı yaşama.

Ü

ÜÇ a. l) *"Hak-Muhammet-Ali"* üçlemesini simgeleyen sayı. 2) Alevi-Bektaşi terbiyesinin temelini oluşturan *"eline-beline-diline"* sözcüklerini simgeleyen sayı. 3) *"Mürit-rehber-mürşit"* üçlemesini simgeleyen sayı. 4) Varoluş çevrimine göre dört unsurdan oluşan mevalid-i selaseyi (üç âlem) simgeleyen satı.

*Üç sünnet: Buyruk'ta sıralanan ve Alevilerin-Bektaşilerin uyması gereken üç davranış

*Üç yüz altmış menzil: Tarikat yolunda, yolda, olgunluk aşamalarının simgeleri olarak algılanan, Güneş'in Dünya çevresinde (eskiden Dünya'nın Güneş çevresinde değil, Güneş'in Dünya çevresinde döndüğüne inanılırdı) dolanırken geçtiği kabul edilen üç yüz altmış durak.

ÜÇLEME a. 1) Alevilik-Bektaşilikte; doğatanrıcılık temelinde yapılanıp biçimlenen ve doğasal diyalektiğin dışa vurumu olarak algılanan, *"üçü bir, biri üç"* inancının taşıyıcısı olan *"Tanrı-doğa-insan"*. 2) Alevilik-Bektaşilikte; insantanrıcılık temelinde yapılanıp biçimlenen ve toplumsal diyalektiğin dışa vurumu olarak algılanan, *"üçü bir, biri üç"* inancının taşıyıcısı olan *"Hak-Muhammet-Ali"*. 3) *"Tanrı-doğa-insan"* ve *"Hak-Muhammet-Ali"* anısına tarikat, yol adap ve erkânında bir şeyi üç kez yapma. 4) Hıristiyanlıkta teslis.

ÜÇLER a. 1) Hak-Muhammet-Ali. 2) Muhammet-Ali-Fatma. 3) Ali-Hasan-Hüseyin. 4) Gayb erenlerinden bir kutup ve iki imamdan oluşan üç ulu ermiş.

ÜNS Ar. a. Tanrı vergisi olan hallerden biri olarak algılanan, Tanrı katında bulunmak ve tanrısal güzelliği duymakla mutluluğa erişme.

ÜSTAT Fars. a. 1) Pir. 2) Mürşit.

V

VAHDET Ar. a. 1) Tanrı'ya yakın olma, Tanrı'yla bir olma. 2) Tanrı'yla baş başa kalmak için uyku durumuna geçme, bir başına, yalnız kalma. 3) Tanrı-doğa-insan üçlüsünden oluşan birlik; bu anlamda Tanrı. 4) Hak-Muhammet-Ali üçlüsünden oluşan birlik; bu anlamda Tanrı.

*Vahdet sırrı: Tanrı sırrı, tanrısal sır.

*Vahdet şarabı: Kendi varlığından geçerek tanrısal olana yönelmenin bir aracı olarak algılanan şarap.

*Vahdet-i ilahi: Tanrısal birlik.

*Vahdet-i mevcut: Varolanların birliğini, varolan olduğu için bir var edenin bulunduğunu, varolanların varlığının Tanrı'nın varlığını kanıtladığını savunan tasavvuf anlayışı ve felsefesi.

*Vahdet-i vücut: Varlığın birliğini, var edenle var edilenin bir olduğunu, var edenin varlığı nedeniyle varlıkların varlaştığını savunan tasavvuf anlayışı ya da felsefesi.

VAHİD Ar. a. İnsan-Tanrı-evren ya da Hak-Muhammet-Ali üçlüsünün birliği anlamında Tanrı.

VAHİDİYET Ar. a. Tanrı'nın tekliği.

VAHİY Ar. a. 1) Bir düşünce ya da buyruğun Tanrı tarafından Peygamber'e ilham edilmesi. 2) Pey-

gamber'e ilham edilen tanrısal kelam ve haber.

VÂKIF Ar. s. 1) İki makam arasında kalan. 2) Ölümsüzlük aşamasına ulaşarak geçici varlıklardan sıyrılan; tanrısal olanda yok olan.

***Vâkıf-ı esrar**: Tanrısal sırları bilen, tanrısal sırların anlamını kavramış olan kimse için kullanılır.

***Vâkıf-ı hal**: Tanrısal görünüşlerin sırlarını anlayan, bu görünüşler karşısında kendinden geçen kimse için kullanılır.

VAKİT Ar. a. Tanrısal esinle olgunluk aşamasına ulaşıldığında kazanılan; belli bir dönemle sınırlı olmama, belli bir sürenin değil tüm zamanın içinde (anda, geçmişte ve gelecekte) var olma durumu.

VARİDAT Ar. (varidat, akla gelen, içe doğan düşünce) a. Hakk'tan kulun gönlüne, kalbine gelen anlamlar; içte beliren tanrısal haller.

VARLIK a. Görünüş alanına çıkmış Tanrı.

***Varlık birliği**: Vahdet-i vücut

***Varlık dairesi**: Varoluş çemberi

***Varlık dönemleri**: Edvar-ı vücut

***Varolanların birliği**: Vahdet-i mevcut

VAROLUŞ a. Eyleme geçen Tanrı'dan "ışık" donunda fışkıran, taşan özün maddi ya da manevi varlıklar durumunda var olması hali.

***Varoluş çemberi**: Tanrı'dan fışkıran, taşan özün akl-ı evvelden âlem-i şühuda inerken çizdiği düşünülen kavs-i nüzul ile alem-i şühuddan çıktığı kaynağa (Tanrı'ya) yükselirken çizdiği düşünülen kavs-i uruc eğrilerinden oluşan daire.

***Varoluş çevrimi**: Varoluş çemberi üzerinde kendini dışa vuran, tektanrıcı dinlerin yaradılış tasarımına karşı bir başkaldırı niteliğinde olan, doğanın canının ışık biçiminde eyleme geçmesiyle görünen ya da görünmeyen varlıkların belirmesi hali.

VASIL Ar. s. Tarikat yolunda, yolda Hakk'a erişen, ulaşan.

***Vasıl olmak**: Tarikat yolunda, yolda Hakk'a erişmek, ulaşmak

***Vasıl-ı Hak**: Tarikat yolunda, yolda bütün manevi aşamaları geçerek Hakk'a ulaşan tarikat yolcusu, yol eri.

VASİYET Ar. a. Pirin, mürşidin müritlerine yaptığı tavsiye, verdiği öğüt.

VECD Ar. a. Kendini Tanrı'ya vererek derin bir coşkuya kapılma.

VELADET Ar. a. Talibin bir mürşide bağlanması, bir mürşide bağlanıp tarikata, yola girmesi.

VELAYET Ar. a. Tanrı'nın kendine dost kıldığı ve verdiği ilhamla yaratıcı varlığına kattığı velilerin, er-

mişlerin aşaması, makamı; velayet aşaması, velayet makamı.

VELİ Ar. a. Velayet aşamasına, makamına ulaşarak ölümsüzlüğe kavuşmuş yüce insan.

VELİLİK a. Veli olma durumu; veli olmanın gereklerini yerine getirme.

VELİYULLAH Ar. a. Tanrı ermişi anlamında veli.

VİRD Ar. a. Belli zamanlarda okunması kural olan ayet, hadis ya da ermişlerin sözlerinden derlenmiş dualara verilen ad.

VİSAL Ar. a. 1) Tarikat yolunda, yolda tüm manevi aşamaları geçerek Tanrı'ya ulaşma; visal-i Hak. 2) Tanrısal ülkeden ayrı düşerek gövdeye giren ruhun, gövdeden çıkarak yeniden tanrısal ülkeye dönmesi; Hakk'a yürüme.

VUSLAT Ar. a. Visal.

VÜCUT Ar. a. Tanrı'nın mutlak varlığı; vücud-i mutlak.

Y

YA Ar. (ya) ünl. Coşkulu seslenme sözü.

***Ya Ali, ya Şah**: Ali'ye seslenme sözü.

***Ya Allah, ya Rab, ya Rabbi**: Tanrı'ya seslenme sözü.

YAKİN Ar. a. Gönül bilgisi bakımından olgunluğun en yüksek aşamasına çıkmış tarikat yolcusunda, yol erinde bulunan ve dolaysız olarak sağlanan kesin bilgi.

***Yakin nuru**: İnsan-ı kâmilin gönlüne doğrudan doğruya gelen ve tanrısal gerçekliğin kavranmasını sağlayan Tanrı ışığı.

YAS a. Matem.

***Yas ayı**: Matem ayı

***Yas orucu**: Matem orucu

YEDİ a. İmam Ali'de bulunduğuna inanılan yedi üstün sıfatı; Yediler'i; tarikatta, yolda bulunan yedi erkânı; Fatma Ana kuşağının yedi rengini; insanın başında yer alan yedi deliği; yedi gök ve yedi tamuyu simgeleyen sayı.

***Yedi abdal**: Yediler.

***Yedi aşama**: Tarikat kapısının dördüncü makamında tanımlanan, yol erinin ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi makam.

***Yedi ata, yedi baba**: Yedi gök.

***Yedi delik**: İnsanın başında içeriden dışarıya açılan yedi boşluk (iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız)

***Yedi erkân**: Pir, rehber, mürşit, iki musahip ve eşlerinden oluşan erkân.

***Yedi farz**: Buyruk'ta yedi farz adı altında sıralanan ilkeler.

***Yedi gök (gezegen)**: Tanrısal gizemleri olduğuna inanılan ve her biri bir gök katı olarak algılanan yedi gök cismi.

***Yedi iklim**: Yedi ülke anlamında yeryüzünü oluşturan yedi bölge.

***Yedi kanal**: Yedi delik.

***Yedi renk**: Siyah, beyaz, kırmızı, mavi, yeşil, sarı ve mor.

***Yedi sıfat**: Hz. Muhammet'in Hz. Ali'de gördüğüne inanılan kemalet, cemalet, fazilet, adalet, merhamet, marifet ve hakikat sıfatları.[5]

***Yedi taç**: Buyruk'a göre gökten indiğine inanılan ve sayısının yedi olduğu kabul edilen taçlar.[6]

***Yedi tamu**: Yedi cehennem olarak algılanan ve yedi yer katından oluştuğu kabul edilen, yedi ceza ülkesi.

***Yedi ulu ozan**: Nesimi, Fuzuli, Pir Sultan, Hatai, Yemini, Virani ve Kul Himmet.

***Yedi yıldız**: Yedi gök.

YEDİLE a. Gayb erenleri hiyerarşisinde Üçler'den sonra gelen ve Tanrı tarafından kendilerine olağanüstü nitelikler bağışlandığına inanılan, Hak ereni yedi ulu ermiş.

YEDULLAH Ar. a. Tanrı'nın gücü, kudreti.

YOL a. Tarikat.

***Yol abdesti**: Taharet-i sugra

***Yol arkadaşı**: Musahip.

***Yol çocuğu**: Yol evladı.

***Yol ehli, yol erbabı, yol eri**: Tarikata, yola girmiş, Ali yolunu, pir yolunu tutan can.

***Yol evladı**: Nasip almış can.

***Yol hakkı**: Hakullah.

***Yol kardeşi**: Musahip

***Yol kardeşliği**: Musahiplik.

***Yol rehberi**: Yetenekli kimseleri tarikata, yola kazandırmaya çalışan kimse.

***Yoldan düşme**: İkrardan dönen, evlenilmesi yasaklanmış biriyle evlenen ya da zinada bulunan kimseye uygulanan, cemaattan sürekli kovulma cezası.

***Yoldan düşmek**: Yoldan düşme cezasına çarptırılıp cemaattan sürekli kovulmak.

YOLAK a. Tarikat.

YUNMAK f. Mürşidin gönlünü alıp, suçuna göre bir para cezası ödeyerek günahlarından temizlenmiş olmak ve törenlere katılma hakkını elde etmek.

YÜZ a. Tanrısal varlaşmanın eksiksiz olarak yansıdığı yer olarak algılanan insanın suratı.

***Yüz sürmek**: Bir teslimiyet belirtisi olarak yüzünü bir yere ya da kutsal bir şeye sürercesine eğilmek.

Z

ZÂHİR Ar. a. 1) Gerçek olan görünmeyen alanın (bâtının) bir yansıması olarak algılanan, görünen nesnel varlık alanı. 2) Şeriat olarak algılanan ve tanrısal teceliler biçiminde görünüş alanına çıkan varlıkların dış yüzü.

3) Batından habersiz olan ve zahirle yetinen, tarikat, yol dışından kimse.

***Zâhir âlemi**: Duyularla algılanabilir görünür âlem.

ZÂHİRİ Ar. s. Görünürde olan, görünen, dışsal.

***Zâhiri hükümler**: Bu dünyaya ilişkin hükümler.

ZAHİT Ar. a. 1) Toplumdan uzaklaşarak, içe kapanma yoluyla kendini tarikat, yol inancına veren ve tarikat kapısıyla özdeşleştirilen kimse. 2) Tevella ve teberradan habersiz, ham ruhlu, olgunlaşmamış kimse.

***Zahitler:** Tarikat kavmi

ZÂKİR Ar. a. Cemde, on iki hizmet sıralamasında yer alan, deyiş, düvaz, miraçlama söyleme ve saz çalma görevlerini yerine getiren kimse.

ZÂKİRLİK a. Zâkir olmanın gereklerini yerine getirme; zâkirin işi, görevi.

ZARF Ar. a.1) Tanrısal âlemden ayrı düşen ruhun, zâhir alemde geçici konaklama yeri olarak algılanan görünür varlık. 2) Bu anlamda insan bedeni, vücut.

ZAT Ar. a. 1) Varlığın özü. 2) Tanrı.

***Zat-ı Ahadiyet**: Tanrı.

***Zat-ı İlahi:** Tanrı.

***Zat-ı Mutlak**: Tanrı.

ZAVİYE Ar. a. Büyük tekkelere bağlı küçük tekke.

ZAVİYENİŞİN Ar.+Fars. â. Bir zaviyede postta oturan en üst yetkili.

ZEKÂT Ar. a. 1) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; tarikat yolunda, yolda Tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek kendini temizleme. 2) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; *"Ben"*ini yadsıyarak *"Birlik"*i yani herkesin herkes için ortak *"ben"*lerinin katılımıyla oluşan ve bağımsızlaşıp yabancılaşarak *"kutsal köken"* durumuna yükselen *"toplumsal bilinci"* ya da *"topluluk bilinci"*ni aklama; bu yolla toplumsallaşma; toplumsallaşarak topluluğu ya da toplumu günahlarından/eksikliklerinden temizleme. 3) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma; bu yolla kendini temizleme; kendindekini bir başkasına aktararak toplumsallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına katkıda bulunmak.

ZEMBİL ***Zembil alma**: Tarikat kapısının sekizinci makamında tanımlanan; evrenin sırlarını bilme, kavrama durumu ya da uyarıcıdan alınan bilgi; gönül yoluyla elde edilen sezgisel akıl.

ZEMİME Ar. s. Beğenilmeyen, kötü.

ZEVK Ar. a. 1) Tanrı sevgisinin tadına varılmasıyla ulaşılan manevi haz. 2) Tanrı'nın bir yansıması olarak algılanan varlıkları gözlemlemeyle ulaşılan manevi hoşnutluk. 3) Eğitilme sürecine girip kendini bilmeye başlamayla beliren haz durumu.

***Zevk etmek**: Eğitilme sürecinde anlama ve özümsemeyle belirgin derin bir hazza, mutluluğa ulaşmak.

ZİKİR Ar. a. 1) Tarikat, yol törenlerinde Tanrı'nın adını anma ve yineleme. 2) Tarikat, yol törenlerinde Hak-Muhammet-Ali ya da On İki İmam adlarını anma, söyleme.

ZİLHİCCE Ar. a. Kamer takviminin on ikinci ve son ayı.

ZİNA Ar. a. 1) En ağır suçlardan biri durumunda bulunan, cemaattan kovulmayı, canlar arasından bir daha dönmemek üzere uzaklaştırılmayı gerektiren, evlilik bağlantısı dışında cinsel ilişki. 2) Tarikat, yol bilgisini, kendisinden söz alınmayan birine verme.

ZİNDAN Fars. a. 1) Masiva 2) Nefs.

ZİNDE Fars. s. 1) Kendini dünya bağlarından sıyırarak, ölmeden evvel ölme sırrına ermiş olan. 2) Nefsi ölü, gönlü, kalbi diri olan, gönül yolu açık olan.

ZİNDELİK a. Zinde olma durumu, zinde kimsenin niteliği.

ZUHUR Ar. a. Tecelli

***Zuhur etmek**: Tecelli etmek

ZULMET Ar. a. Varlıkların görünür duruma gelmeden önce bulundukları yer olduğuna inanılan ve karanlıklar ülkesi biçiminde bilince çıkan, duyularla algılanamayan, görünmeyen, bilinmeyen âlem.

ZÜHRE Ar. a. Dokuz gök sıralamasında yer alan gök katı.

ZÜHT Ar. a. Dünyasal isteklerden sıyrılarak kendini Tanrı yoluna, tarikat yoluna adama.

***Zühd-ü takva**: Tarikat yoluna kendini adama ve Tanrı'dan korkma.

ZÜLFİKÂR Ar. a. Hz. Ali'nin çatal kılıcı.

ZÜNUB Ar. a. Günahlar.

---

* Terimler için bkz. Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, Genişletilmiş Dördüncü Basım, İstanbul 2005.

Dört Kapı Kırk Makam, "aşka âşık olan âşığın" aşk yolunu anlatır: "Aşk yolu", bir "eğitim yolu"dur ve Aleviler-Bektaşiler bu eğitim yolunun "yolcuları"dır. "Aşk", işte bu yolculukta yolcularca "yutulan" zamanın "çocuğudur". Bu bağlamda Alevilik-Bektaşilik, din değil bir "aşk"tır: O zaman soralım aşk nedir, diye. Aşk, Aleviliğin-Bektaşiliğin "anayasası" olarak algılayabileceğimiz "varoluş çevrimi"nin gerçekleşme, bu çevrimi "bilgiye dönüştüren" Dört Kapı Kırk Makam eğitim programının gerçekleştirilme "nedeni"dir: Nedenler "gizlenmeyi sever"; aşk her şeyin varlığa gelme ya da bir şeyi "nesnelleştirme" nedeni olduğuna göre o da gizlenmeyi sever, yani "sır"dır. Aşkın hallerini deneyim konusu yaptığımızda "hazır" olarak verilenin ya da "belletilenin" dışında kesinlikle "kendimize rastlayacağız". Önce "yabancı" geleceğiz, kendimiz kendimize. Biliyorsunuz hakikat, "hayretten" ibarettir; hayret kendini hissettirecek, tıpkı bir kedi gördüğünde "miyav miyav" diye haykıran bir çocuk gibi "bağırmak" gelecek içimizden; yaşını-başını almış insanlarız, doğal olarak utanacağız. "Demek ki" diyeceğiz, "ya çocuk olacağız ya da çocuktaki coşkuyu yaratacak denli âşık" Âşık olmak "bilinci yoklamak" anlamına gelir: Bilinci yoklamayan âşıklık "kolay"ı anlatır. Biz biliyoruz ki "kolay güzel değildir"; her zaman "zor güzeldir" demek de doğru olmayabilir; "güzel" ayrımına varamadığımız herhangi bir yerde ya da yanı başımızdadır, sakındığımız yerdedir, suçladığımız mekândadır, günahkâr kabul ettiğimiz şeyin içindedir. Öyleyse: Her insanın yaşamı "somut" olarak algılanmalı ve her insanın yaşamından "aşk devşirilmelidir". Demek ki insan "âşık olmak için yaşar" ya da "yaşamak için âşık olur". İnsan kendisinin ve doğanın "dâhisi olmak" istiyorsa "âşık olmak" durumundadır. Kişi kendisinin "dâhisi" olursa kendi "denetiminin", doğanın "dâhisi" olursa doğanın "denetiminin" dışına çıkar. Bu "tehlikeli bir serüvendir"; ama böylesi bir serüvenin kahramanı olmak isteriz. Dört Kapı Kırk Makam sürecinde aşk, "bilme"yle elde edilen bir eğilimdir ve kişiyi aşağıdan, daha cahil durumdan yukarıya, daha bilgili duruma yükselten "içsel eğilim"dir. Böylesi bir tasarımda aşk, bir "insanlaşma ortamı"dır; orada insan kendini bulur, keşfeder. Başkasına -bu başkası Tanrı'dır- ulaşmanın yollarını arar bulur. Aşk, insan olabilmek için gerçek bir "kaçınılmazlıktır"; kendini ve dünyayı yeniden kurmaya çalışan insan için zorunlu bir etkinliktir. Ruh ve beden bütünlüğünden daha geniş ve çerçeveli olarak algılanan tanrısal bütünlüğe ulaşmaktır. Aşk, gerçek bireyden "dünyaya açıldığımız" yerdir: Bu anlamda "eşiktir".

Kapak Tasarımı: Cenk Gümüşcüoğlu